

MALİYE ARAŞTIRMALARI

8

Editör:
Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR

MALİYE ARAŞTIRMALARI - 8

Editör:

Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR

E K İ N
Basım Yayın Dağıtım

2026

© 2026 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 48743

e_ISBN: 978-625-8757-59-0

Ağustos 2026

Sayfa Düzeni/Kapak Tasarımı: Aslı AYRANCI

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.

Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA

Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37

Fax.: (0.224) 223 41 12

e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinkitap.com

Düzenleme Kurulu
Organizing Board

Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR	Afyon Kocatepe University, Türkiye (Chair)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Bengi KAYA	Afyon Kocatepe University, Türkiye (Co-Chair)
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan KARAKUŞ BÜYÜKBEN	Afyon Kocatepe University, Türkiye (Co-Chair)
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe University, Türkiye (University Academician Representative)
Prof. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ	Afyon Kocatepe University, Türkiye (University Academician Representative)
Prof. Dr. Adnan GERÇEK	Bursa Uludağ University, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ	Anadolu University, Türkiye
Prof. Dr. Canatay HACIKÖYLÜ	Anadolu University, Türkiye
Prof. Dr. Burçin BOZDOĞANOĞLU	Bandırma Onyedli Eylül University, Türkiye
Prof. Dr. Ersan ÖZ	Pamukkale University, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Güçlü ÇİÇEK	Süleyman Demirel University, Türkiye
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Erdem SEÇİLMİŞ	Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Harun CANSIZ	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Prof. Dr. Gülsüm GÜRLER HAZMAN	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Prof. Dr. Kamil GÜNGÖR	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Prof. Dr. Ceyda KÜKRER MUTLU	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Doç. Dr. Özgür Emre KOÇ	Hitit University, Türkiye
Doç. Dr. Mustafa TAYTAK	Uşak University, Türkiye
Doç. Dr. İsmail CİĞERCİ	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nurten DAŞKAYA	Hakkari University, Türkiye
Doç. Dr. Ali BALKI	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Merve MALAK	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Araş. Gör. Dr. Senem KOÇ ARSLAN	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Araş. Gör. İshak ALTUNIŞIK	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Araş. Gör. Dr. Oğuzhan Mehmet DEMİR	Dokuz Eylül University, Türkiye

Uluslararası Bilim Kurulu
International Scientific Board

Prof. Dr. Aykut HEREKMAN	Anadolu University, Türkiye (Honorary President)
Prof. Dr. Adnan GERÇEK	Bursa Uludağ University, Türkiye (President)
Prof. Dr. Metin TAŞ	İstanbul Gedik University, Türkiye (Vice President)
Prof. Dr. M. Erkan ÜYÜMEZ	Anadolu University, Türkiye (Vice President)
Prof. Dr. Alicja BRODZKA	Wrocław University of Economics, Poland
Prof. Dr. Amanda KING	Georgia Southern University, USA
Prof. Dr. Binh TRAN-NAM	UNSW Australia Business School, Australia
Prof. Dr. Burçin BOZDOĞANOĞLU	Bandırma Onyedi Eylül University, Türkiye
Prof. Dr. Christos KOLLIAS	University of Thessaly, Greece
Prof. Dr. Danuše NERUDOVÁ	Mendel University in Brno, Czech Republic
Prof. Dr. Elif SONSUZOĞLU	Antalya Bilim University, Türkiye
Prof. Dr. Emrah FERHATOĞLU	Eskişehir Osmangazi University, Türkiye
Prof. Dr. Erich KIRCHLER	University of Vienna, Austria
Prof. Dr. F. Alfredo Garcia PRATS	Universitat de València, Spain
Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR	Afyon Kocatepe University, Türkiye
Prof. Dr. İrfan BARLASS	İstanbul University, Türkiye
Prof. Dr. Jinyoung HWANG	Hannam University, South Korea
Prof. Dr. João Félix Pinto NOGUEIRA	IBFD, Netherland
Prof. Dr. John T. KING	Georgia Southern University, USA
Prof. Dr. Malcolm SAWYER	Leeds University, UK
Prof. Dr. Robert W. McGEE	Fayetteville State University, USA
Prof. Dr. Roberto CELLINI	University of Catania, Italia
Prof. Dr. Sacit Hadi AKDEDE	İzmir Bakırçay University, Türkiye
Prof. Dr. Salim Ateş OKTAR	İstanbul University, Türkiye
Prof. Dr. Selçuk İPEK	Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye
Prof. Dr. Tarkan ÇAVUŞOĞLU	Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Vito TANZI	International Monetary Fund, USA
Prof. Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University, Türkiye
Prof. Dr. Ziyaettin BİLDİRİCİ	Anadolu University, Türkiye
Prof. Dr. Canatay HACIKÖYLÜ	Anadolu University, Türkiye
Doç. Dr. Cihan YÜKSEL	Mersin University, Türkiye
Doç. Dr. Gamze YILDIZ ŞEREN	Tekirdağ Namık Kemal University, Türkiye
Prof. Dr. Neslihan KARATAŞ DURMUŞ	Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye
Prof. Dr. Yasin ACAR	Bilecik Şeyh Edebali University, Türkiye
Dr. Öğr. Ü. Aslıhan ÖZEL ÖZER	Manisa Celal Bayar University, Türkiye
Dr. Öğr. Ü. Özcan ERDOĞAN	Kütahya Dumlupınar University, Türkiye

Sunuş

Maliye alanında dünyanın en önemli bilimsel organizasyonlarından birisi olan Uluslararası Maliye Sempozyumu/Türkiye 2025 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü tarafından düzenlenmiştir. Ana teması “Kamuda Tasarruf ve Maliye Politikaları” olarak belirlenen 39. Uluslararası Maliye Sempozyumu / Türkiye, 23–26 Ekim 2025 tarihlerinde Juju Premier Palace Hotel, Kemer, Antalya’da gerçekleştirilmiştir. 81 adet bildirinin sunulduğu bu önemli etkinliğe, 48 farklı üniversiteden akademisyen ve Hazine ve Maliye Bakanlığı, TBMM, Bütçe Başkanlığı, TCMB gibi kamu kurumlarından maliye bilim insanı ve bürokratlar iştirak etmiştir. Sempozyuma davetli konuşmacı olarak Avustralya Queensland University of Technology’den Prof. Dr. Benno Torgler ve Hollanda Tilburg Univesity’den Assoc. Prof. Dr. Christoph Kogler katkı sunmuş ve çok değerli iki sunum yapmışlardır.

Sempozyumda dünyada ve ülkemizde yaşanan doğal afetler, ekonomik krizler ve bunların devlet bütçesine yansımaları, akabinde izlenen maliye politikaları ve kamuda tasarruf anlamında alınan tedbirler üzerine sunumlar ve tartışmalar yapılmıştır. Ana temayla sınırlı olmayan sempozyumda maliye teorisi, mali hukuk, bütçe ve mali planlama, maliye tarihi ve mali iktisat alanlarında çok önemli bildiriler sunulmuş ve maliye camiasını bir araya getiren bu önemli organizasyon kapsamında kayda değer tartışmalar ve fikir alış-verişleri yaşanmıştır. Genç maliyeciler oturumları ile akademik hayata yeni başlayan genç bilim insanlarının bu önemli atmosferi ve heyecanı yaşamaları sağlanmıştır.

Sempozyumda sunulan bildiriler e-Bildiri Kitabı (e-Proceedings Book) olarak daha önce yayımlanmıştır. Maliye bilim insanlarının katkılarıyla ortaya çıkan Maliye Araştırmaları-8 isimli bu kitap da 39. Uluslararası Maliye Sempozyumu’nun bir diğer önemli bilimsel çıktısıdır. Kitapta yer alan tüm eserler detaylı bir bilimsel değerlendirme, çift kör hakemlik ve editörlük sürecine dahil olmuştur. Başta Maliye Sempozyumu Bilim Kurulu üyeleri olmak üzere, kitaba katkı sağlayan tüm yazar ve hakemlere, sürecin tamamlanmasında fedakârca görev alan Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü’nün değerli akademik personeline içtenlikle teşekkür eder, kitabın ilgililere faydalı olmasını dilerim.

Prof. Dr. İhsan Cemil DEMİR

İÇİNDEKİLER

AR-GE VE YENİLİKTE VERGİ TEŞVİKLERİ VE BEPS EYLEM 5 SONRASINDA POLİTİKA UYGULAMALARI.....	1
<i>Ebru YALÇIN</i>	

DİJİTALLEŞME İLE KAMU SEKTÖRÜNDE TASARRUF ARASINDAKİ İLİŞKİ: ÜLKE ÖRNEKLERİYLE BETİMSSEL BİR ANALİZ.....	23
<i>Mustafa SAKAL</i>	
<i>Melih KABAYEL</i>	

DENETİŞİM YAKLAŞIMI: KATILIMCI DENETİM UYGULAMALARI VE DEMOKRATİK YÖNETİME KATKILARI	44
<i>Abdulkerim EROĞLU</i>	

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN YURTİÇİ TASARRUF AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEKLEMİ	62
<i>İhsan Cemil DEMİR</i>	
<i>Neslihan ÇALIŞKAN</i>	

KAMU ÖZEL İŞ BİRLİĞİ MODELİ KAMU TASARRUFLARINA HİZMET EDİYOR MU? ZAFER HAVALİMANI ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME	80
<i>İshak ALTUNİŞİK</i>	
<i>Neslihan KARAKUŞ BÜYÜKBEN</i>	

PLASTİK POŞET VERGİSİNİN ÇEVRENİN KORUNMASINA YÖNELİK TOPLUMSAL DUYARLILIĞA ETKİSİNİN BELİRLENMESİ: BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İİBF ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	111
<i>Aydanur Nida ÖZGÜVEN</i>	
<i>Gülşen DEVİREN</i>	
<i>Harun KILIÇASLAN</i>	

TÜRKİYE’DE İÇ BORÇ STOKU VE REEL SEKTÖR ÜRETİM DİNAMİKLERİ: ASİMETRİK NEDENSELLİK ANALİZİ	135
<i>İbrahim CANBELDEK</i>	

TÜRKİYE’DE İLLERİN MALİ DİSİPLİN VE BÜTÇE KATKI PERFORMANSI: ENDEKS TEMELLİ BİR SINIFLANDIRMA.....	161
<i>Yüksel ÇAĞDAŞ</i>	

TÜRKİYE’DE TÜKETİM HARCAMALARI VE MAKROEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ.....	180
<i>Mikail PEHLİVAN</i>	
<i>Umut AKDUĞAN</i>	

TÜRKİYE’DE YÜKSEKÖĞRETİM: KAMU HARCAMALARI VE HAZİNE YARDIMI .	212
<i>İpek DOĞAN ÖZER</i>	

VERGİ İDARESİ İŞLEMLERİNDEKİ HUKUKA AYKIRILIKLARIN İDARİ İŞLEM UNSURLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ.....	236
<i>Nagihan ERDAL</i>	

AR-GE VE YENİLİKTE VERGİ TEŞVİKLERİ VE BEPS EYLEM 5 SONRASINDA POLİTİKA UYGULAMALARI

Ebru Yalçın

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

E-posta: ebru.kocak@dpu.edu.tr

GİRİŞ

Ekonomik büyümenin ve verimlilik artışının kaynağı olan Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) ve yenilik faaliyetlerinin artırılmasına yönelik uygulanan politikaların başlıca araçlarından biri vergi teşvikleridir. Vergi teşvikleri literatürü, uzun süredir bu araçları homojen bir kategori olarak ele almıştır. Ancak Ar-Ge ve yenilik süreci araştırma, geliştirme, ticarileştirme ve yaygınlaşma gibi farklı aşamalardan oluşmakta ve her aşama farklı politika araçlarını gerektirmektedir. Bu nedenle teşviklerin hangi aşamayı hedeflediği de politika etkinliği açısından belirleyici bir unsurdur.

Harcamaya dayalı vergi teşvikleri, Ar-Ge faaliyetlerini indirim ve muafiyet gibi mali araçlarla destekleyerek firmaların araştırma ve geliştirme yatırımlarını artırmayı hedeflerken; gelire dayalı teşvikler, yenilik çıktılarının ticarileştirilmesi veya fikri mülkiyet varlıklarının kullanımından doğan gelirlerin daha düşük oranlarda vergilendirilmesi yoluyla uygulanmaktadır.

OECD tarafından BEPS Eylem 5 kapsamında geliştirilen nexus yaklaşımı gelire dayalı teşviklerin tasarımıda önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Buna göre tercihli vergi rejimlerinden yararlanabilecek miktar, söz konusu gelirin dayandığı Ar-Ge faaliyetlerinin mükellef tarafından ilgili ülkede gerçekleştirildiği orana bağlı olarak belirlenmektedir. Böylece vergi avantajı ile gerçek Ar-Ge faaliyetleri arasında doğrudan bir bağ kurulması hedeflenmekte ve fikri mülkiyet gelirlerinin düşük vergili ülkelere kaydırılması yoluyla vergi matrahını aşındırma riskinin sınırlandırılması amaçlanmaktadır. BEPS Eylem 5'in 2015 yılında asgari standart niteliği kazanması ve nexus yaklaşımının benimsenmesiyle başlayan süreçte *fikri mülkiyet rejimleri* yaygınlaşmaya devam ederken, fikri mülkiyet varlıklarından elde edilen gelirlerle sınırlı olmayıp Ar-Ge faaliyetlerinden doğan diğer gelirleri de içeren *ikili kategori rejimlerinin* sayısının azaldığı görülmektedir. Patentler ve benzeri fikri mülkiyet hakları bu

bağlantıyı açık biçimde kurulabilir hâle getirdiği için nexus standardıyla uyumlu kabul edilmektedir. Buna karşın fikri mülkiyet dışındaki daha geniş Ar-Ge gelirleri (örneğin teknoloji geliştirme faaliyetlerinden doğan kazançlar veya ürün satış gelirleri içindeki Ar-Ge payı) söz konusu gelirin bileşik niteliği ve Ar-Ge faaliyetlerinden kaynaklanan katma değerin diğer üretim ve ticari faaliyetlerden ayrıştırılmasının güç olması nedeniyle daha tartışmalı bir kategori oluşturmaktadır. Bu nedenle ülkeler BEPS sonrasında daha kolay denetlenebilen ve Ar-Ge faaliyetleriyle doğrudan ilişkilendirilebilen patent ve benzeri fikri mülkiyet gelirlerine odaklanan rejimlerini korurken, fikri mülkiyet dışındaki Ar-Ge gelirlerini kapsayan geniş kapsamlı ikili kategori rejimlerini büyük ölçüde terk etmiştir.

Bu kapsamda çalışma literatürdeki tartışmaları dört eksen üzerinden sistematikleştirmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, vergi teşviklerinin etkinliğinin değerlendirilmesinde kullanılan analitik ölçütlere yer verilmektedir. Bu kapsamda teşviklerin firmaların Ar-Ge faaliyetlerine başlama kararlarını etkileyen kapsam marjı (extensive margin) ile mevcut faaliyetlerin ölçeğini ve yoğunluğunu etkileyen yoğunluk marjı (intensive margin) ayrımı çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceği incelenmektedir. Bu yaklaşım, vergi teşviklerinin yalnızca miktarsal büyüklükleri üzerinden değil, aynı zamanda firmaların Ar-Ge faaliyetlerini etkileyen karar marjları bakımından da analiz edilmesine imkân tanımaktadır.

İkinci olarak, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine yönelik vergi teşviklerini gelir ve harcamaya dayalı araçlar çerçevesinde sistematik bir biçimde ele alınarak ortak bir analitik çerçeve içinde değerlendirilmiştir. Tasarım özellikleri, işleyiş mekanizmaları ve politika amaçları bakımından karşılaştırmalı bir değerlendirme sunulmuştur. Türkçe literatürde vergi teşviklerine ilişkin çalışmalar büyük ölçüde Ar-Ge harcamalarını destekleyen vergi indirimleri, vergi kredileri gibi harcamaya dayalı teşvik araçlarına odaklanmaktadır. Buna karşın, mevcut çalışmalar incelendiğinde gelire dayalı vergi teşvikleri kavramının Türkçe literatürde sınırlı sayıda çalışmada yer aldığı ve sistematik bir kavramsal çerçeve içinde analiz edilmediği görölmektedir. Bu çalışma, gelire dayalı vergi teşviklerini kapsamlı biçimde ele alarak söz konusu kavramsal boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır.

Üçüncü olarak, özellikle uluslararası vergi literatüründe yer bulan ikili kategori vergi rejimleri (dual category tax regimes) kavramının Türkçe literatürde açık biçimde ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Bu çalışma, gelire dayalı teşvik rejimlerinin farklı tasarım biçimlerini inceleyerek bu ayrımı sistematik bir sınıflandırma çerçevesinde değerlendirmektedir. Son olarak, özellikle gelire dayalı vergi teşviklerinin OECD tarafından yürütölen BEPS

Eylem 5 süreci ve zararlı vergi uygulamalarına ilişkin standartlar tarafından nasıl şekillendirildiğini inceleyerek farklı rejim tasarımlarının BEPS sonrası uluslararası vergi mimarisi içindeki konumunu nexus yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu kapsamda çalışma, vergi teşviklerinin tasarım özelliklerini, uygulama biçimlerini ve ekonomik etkilerini sistematik biçimde değerlendirmeye imkân sağlayan bütüncül bir analitik çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

1. Ar-Ge ve Yenilik Faaliyetlerine Yönelik Vergi Teşvikleri

Günümüz koşullarında ülkelerin vergi politikalarının izole bir şekilde tasarlanması mümkün değildir. Sermaye ve işgücünün artan mobilitesi, vergi politikalarının tasarımında yalnızca ulusal önceliklerin değil, bölgesel ve küresel uygulama eğilimlerinin de dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda hem yabancı yatırımları çekmek hem de mevcut vergi tabanını korumak amacıyla ülkelerin daha rekabetçi vergi rejimleri tasarlamaya yöneldiği ve vergi teşviklerinin hem hacminin hem de araç sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Vergi teşvikleri ise istisna, muafiyet ya da indirimlerin yanı sıra vergi kredileri veya vergi yükümlülüğünün ertelenmesi gibi avantajlar sağlayan düzenlemeleri ifade etmektedir (Zolt, 2015). Vergi teşviklerinin sunulmasının temel nedenleri ise (i) Belirli ekonomik faaliyetlere ilişkin piyasa başarısızlıklarını gidermek (ii) Vergi rekabetine duyarlı, yüksek sermaye mobilitesine sahip olan yeni ve yükselen sektörlerde yatırımları çekmek (iii) Mekânsal yoğunlaşma ve kümelenmeden doğan pozitif dışsallıklara yönelik sektörel yoğunlaşma politikaları uygulamak (iv) Konjonktürel daralma veya sektörel gerileme dönemlerinde, ilgili sektörlerde faaliyet gösteren firmalara karşı-döngüsel nitelikte mali destek sağlamak olarak özetlenebilir (United Nations, 2018).

Bu çerçevede vergi teşvikleri, yatırımları yönlendirme ve üretim faktörlerinin ülke içinde kalıcılığını sağlama işlevi gören stratejik politika araçları olarak öne çıkmaktadır. Bu eğilimin en belirgin görünümlerinden biri Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine yönelik vergi teşvikleridir. Piyasa başarısızlıkları, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine yönelik devlet müdahalelerinin temel gerekçesidir. Bilgi dışsallıkları ve yayılma etkileri, belirsizlik ve asimetrik bilgi kaynaklı finansman kısıtları ile yüksek sabit maliyetler ve artan getirilerden doğan eksik yatırım sorunları nedeniyle bu faaliyet alanlarındaki yatırımlar sosyal optimal düzeyin altında gerçekleşme eğilimindedir (Nelson, 1969; Arrow, 1962; Stiglitz & Weiss, 1981; Goolsbee & Jones, 2022). Vergi teşvikleri ise piyasa başarısızlıklarını telafi etmeyi ve firmaları aksi takdirde yapacaklarından daha

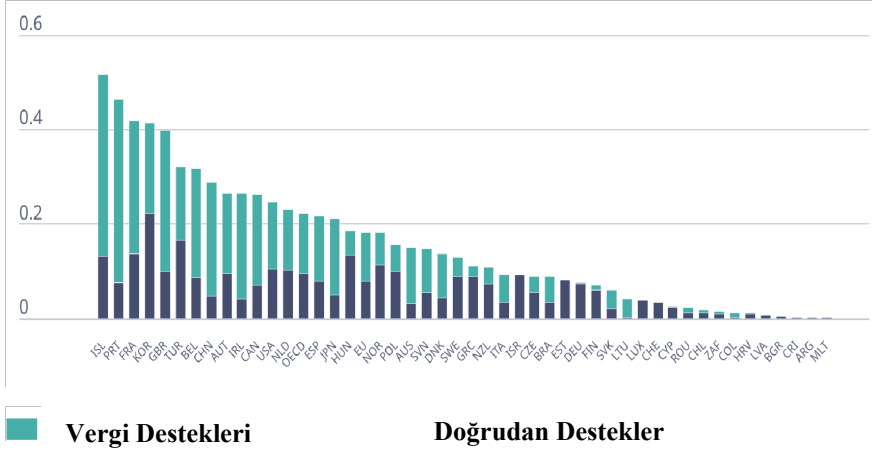
fazla Ar-Ge yatırımı yapmaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Köhler, Larédo & Rammer, 2012).

Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerini desteklemek amacıyla genellikle politika karması uygulanmaktadır. Tablo 1, 2025 yılı itibarıyla farklı ülkelerde uygulanan vergi ve finansal teşvik mekanizmalarının çeşitliliğini göstermektedir. Ülkelerin hem dolaylı (vergi kredileri, hızlandırılmış amortisman gibi) hem de dolaysız (hibe, sübvansiyon) araçlara başvurduğu görülmektedir. Ancak uygulamada vergi teşvikleri, finansal teşvik araçlarına kıyasla daha yaygın biçimde kullanılmaktadır. 2019 yılında OECD ülkelerinin %90'ı ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin %82'si Ar-Ge ve yenilik harcamalarına vergi desteği sağlamıştır; bu da OECD ve AB'de sağlanan toplam devlet desteğinin sırasıyla %60 ve %58'ini temsil etmektedir (González Cabral vd., 2023). 2024 yılında ise OECD ülkelerinde işletmelere yönelik toplam desteğin yaklaşık %55'i vergi teşvikleri yoluyla sağlanmıştır (OECD, 2025a).

Ülkeler	Vergi Kredisi	İndirim/Süper İndirim	Hızlandırılmış Amortisman	Hibe/Sübvansiyon	Patent Rejimleri	Bordro Teşvikleri	Diğer
Arjantin	X		X	X		X	X
Avustralya	X		X				X
Avusturya	X			X			X
Belçika	X	X	X	X	X	X	X
Brezilya	X	X	X		X	X	X
Kanada	X			X	X		X
Şili	X	X	X	X			
Çin		X	X	X			X
Kolombiya	X	X		X			X
Hırvatistan		X		X			X
Çek Cumhuriyeti		X		X			X
Danimarka	X	X	X	X		X	X
Finlandiya		X	X	X		X	
Fransa	X			X	X		X
Almanya	X	X		X	X	X	X
Yunanistan		X	X	X	X		
Hong Kong		X		X	X		
Macaristan	X	X		X	X	X	X
İzlanda	X			X			
Hindistan		X		X	X	X	X
İrlanda	X		X	X	X	X	X
İsrail		X		X	X	X	X
İtalya	X			X	X	X	X
Japonya	X			X			
Litvanya	X	X	X	X	X		X
Lüksemburg	X		X	X	X	X	X
Malezya		X		X	X		X
Hollanda	X	X	X	X	X	X	X
Yeni Zelanda	X			X		X	
Norveç	X			X			X
Papua Yeni Gine		X					
Peru		X					
Filipinler		X					
Polonya		X		X	X	X	X
Portekiz	X	X		X	X		X
Romanya		X	X			X	
Sırbistan	X	X			X	X	
Singapur	X	X	X	X	X		X
Slovakya		X		X	X		X
Güney Afrika		X	X	X			
Güney Kore	X			X	X		
İspanya	X		X	X	X	X	X
Sri Lanka		X					
İsviçre				X		X	X
İsviçre		X	X	X	X		
Tayvan	X	X					
Tayland		X	X				X
Türkiye		X	X	X	X	X	X
Birleşik Krallık	X		X	X	X		
ABD	X	X		X			
Vietnam	X						X

Kaynak: KPMG, 2025.

Grafik 1 : Özel Sektör Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Doğrudan Destekler ve Vergi Destekleri (%GSYH), 2023

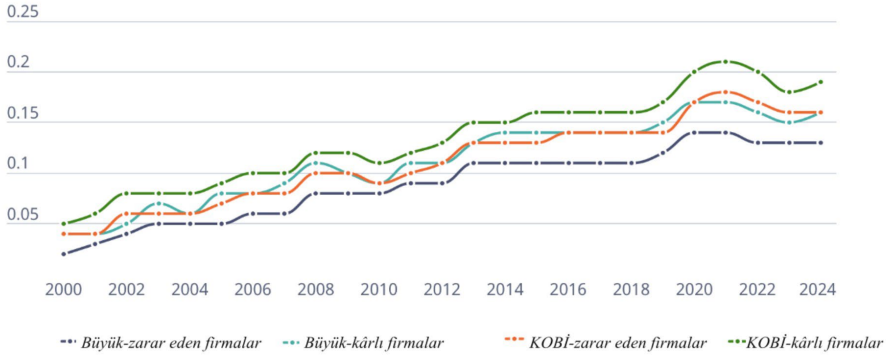
Kaynak: OECD, 2025a.

2023 yılında 38 OECD ülkesinin 23'ü Ar-Ge faaliyetlerine doğrudan destek araçlarından ziyade vergi teşvikleri aracılığıyla destek sunmuştur (OECD, 2025a). Grafik 1, çeşitli ülkelerdeki teşviklerin kompozisyonunu ve teşvik bileşenlerinin göreceli ağırlıklarını göstermektedir. Grafikte teşviklerin GSYH'ye oranla dağılımının OECD ülkeleri arasında oldukça heterojen bir görünüm sergilediği görülmektedir. Toplam teşvik oranı açısından en yüksek düzeye sahip ülke İzlanda olup Ar-Ge teşvikleri GSYH'nin yaklaşık %0.52'sine ulaşmıştır. Bu teşviklerin %0.38'i vergi destekleri, %0.13'ü ise doğrudan destek şeklinde uygulanmıştır. İzlanda, hem oran hem bileşim açısından özel sektör Ar-Ge'sini güçlü biçimde teşvik eden bir model izlemektedir. Portekiz ise GSYH'nin yaklaşık %0.46'sını Ar-Ge teşviklerine ayırmış; bunun %0.39'u vergi teşviki, %0.08'i ise doğrudan destek şeklindedir. Birleşik Krallık'ta da vergi teşvikleri (%0.30) doğrudan desteklere (%0.10) göre baskın durumdadır. Güney Kore'de vergi teşviklerinin oranı %0.19, doğrudan desteklerin oranı ise %0.22 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ise dengeli ancak düşük ölçekli bir destek profili sergilemiş vergi teşvikleri GSYH'nin %0.16'sını, doğrudan destekler ise %0.17'sini oluşturmuştur.

2023 yılında, Ar-Ge harcamalarına yönelik vergi destekleri GSYH'sine göre en yüksek olan ülkeler Portekiz (%0.39), İzlanda (%0.38), Birleşik Krallık (%0.30), Fransa (%0.28) ve Çin (%0.24) olmuştur. Toplam teşvikler

(doğrudan destekler+vergi teşvikleri) değeriendirildiğinde ise İzlanda (%0.52), Portekiz (%0.46) ve Fransa (%0.42), 2023 yılında GSYH'ye oranla özel sektör Ar-Ge'sine en fazla finansal destek sağlayan ölkeler olmuştur (OECD, 2025a).

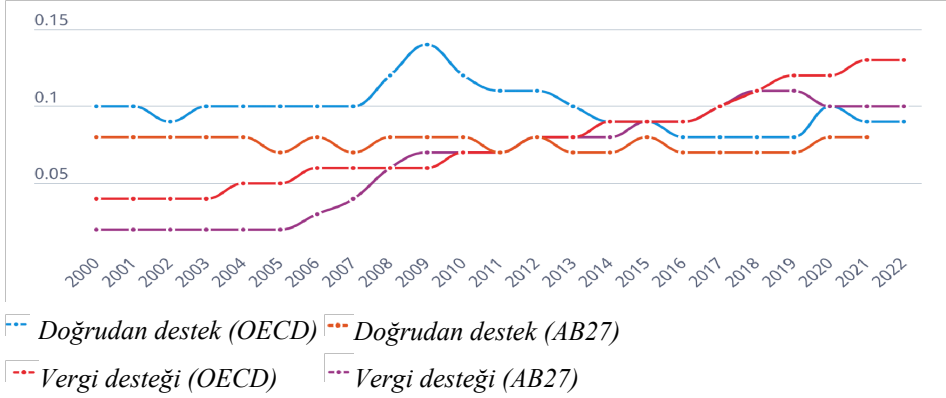
Grafik 2: Ar-Ge Harcamalarına Yönelik Vergi Sübvansiyon Oranları (%GSYH, OECD ölkeleri), 2000-2024

Kaynak: OECD, 2025a.

Grafik 2’de OECD ölkelerinde 2000–2024 döneminde, farklı firma türlerine göre Ar-Ge harcamalarına uygulanan vergi sübvansiyon oranlarının zaman içindeki değışimi gösterilmektedir. Vergi sübvansiyonu terimi, teşviklerin firmalar üzerindeki etkilerini ölçmek üzere kullanılmaktadır. Vergi teşvikleri devletlerin çeşitli yatırımları artırmak üzere uygulamaya koyduğu düzenleme ve politikalar bütününe ifade etmekte iken vergi sübvansiyonları, devletlerin firmaların vergi yükünü azaltarak dolaylı yoldan sağladığı mali destekleri işaret etmektedir. Bu nedenle, OECD gibi kurumların, müdahale etkisini ölçmek üzere vergi sübvansiyonu (tax subsidy) terimini tercih etmektedir. Grafik 2’de yer alan oranlar, Ar-Ge harcaması başına sağlanan vergi sübvansiyonlarının, kâr durumu ve firma büyüklüğüne göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Kârlı KOBİ’lerin Ar-Ge vergi teşviklerinden en fazla yararlanan grup olduğu ve bu durumun yıllar içinde istikrarlı bir biçimde sürdüğü görölmektedir. Bu durum kamu politikalarının Ar-Ge yatırımlarını teşvik sürecinde kaynak tahsisini KOBİ’ler lehine farklılaştırdığını; bu çerçevede söz konusu işletmelerin yenilik üretme kapasitesini, teknoloji geliştirme yetkinliğini ve rekabet gücünü artırmayı stratejik bir öncelik olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.

Grafik 3: Özel Sektör Ar-Ge'sine Yönelik Devlet Teşvikleri (%GSYH), 2000-2022

Kaynak: OECD, 2025a

Grafik 3, OECD ve AB27 ülkelerinde özel sektör Ar-Ge'sine yönelik devlet teşviklerinin zaman içindeki dönüşümünü göstermektedir. Finansal teşviklerin bir aracı olan doğrudan destekler her iki ülke grubu için de 2000'li yılların başında baskın araç iken, izleyen dönemde vergi teşviklerinin ağırlığı artmıştır. OECD ülkelerinde vergi teşvikleri 2000'li yılların ortasından itibaren kademeli olarak yükselmiş, özellikle 2014 sonrasında daha güçlü bir artış göstererek 2018 itibarıyla doğrudan destekleri aşmıştır. Bu durum, OECD ülkelerinde vergi teşviklerine yönelik bir politika eğilimi olduğunu göstermektedir. AB27 ülkelerinde doğrudan desteklerin dönem boyunca görece istikrarlı bir seviyede kaldığı ve %0.065–0.075 civarında dalgalandığı görülmektedir. Buna karşılık vergi teşvikleri 2006'ya kadar sınırlı düzeyde kalmış, 2006 sonrasında belirgin biçimde artmıştır. Ancak 2018'den itibaren yaklaşık %0.095–0.10 düzeyinde durağanlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla AB27'de de vergi teşviklerinin zaman içinde önem kazandığı, ancak son yıllarda artış eğiliminin ivme kaybettiği görülmektedir.

Grafiklerde sunulan veriler, OECD ve AB27 ülkelerinde Ar-Ge'ye yönelik devlet teşviklerinin zamanla vergisel teşviklere doğru kaydığını göstermektedir. Bu artan eğilim doğrultusunda, vergi teşviklerinin sadece kullanım düzeyi değil, aynı zamanda etki gücü de önem kazanmaktadır. Dolayısıyla, bu araçların etkisini ölçmekte kullanılan göstergelerin incelenmesi politika başarılarının değerlendirilmesinde önem arz etmektedir.

1.2. Vergi Teşviklerinin Etkisini Değerlendirmekte Kullanılan Göstergeler

lkelerin vergi sistemlerinin karşılaştırılması, vergi yükünün llmesi ve çeşitli vergilerin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin analiz edilebilmesi amacıyla farklı ölçütlerden yararlanılmaktadır. Bunlar; kanuni (nominal) vergi oranları, vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı, efektif vergi oranları ve marjinal efektif vergi oranlarıdır (nlkaplan & Arısoy, 2010).

Kanuni vergi oranları, vergi politikalarının genel çerçevesini sunmakta ve özellikle yatırım kararları ve vergi teşviklerinin kapsamı gibi konularda önemli bir referans niteliği taşımaktadır. Ancak bu oranlar vergi muafiyetleri, istisnalar ve iadeler gibi çeşitli düzenlemelerle ortaya çıkan uygulama farklılıkları nedeniyle gerçek vergi yükünü yansıtmamaktadır (nlkaplan & Arısoy, 2010). Uluslararası karşılaştırmalarda sıklıkla kullanılan bir diğer ölçüt ise vergi/GSYH oranıdır. Vergi/GSYH oranı, toplam vergi gelirlerinin milli gelir içindeki payıdır ve ülke düzeyinde genel vergi yükünü değerlendirmek için önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Efektif vergi oranı ise doğrudan gerçekleşmiş vergi tahsilatlarını baz alarak hesaplanmakta ve bu yönüyle nominal oranlardan farklı olarak gerçek vergi yükünü yansıtmaktadır. Toplulaştırılmış vergi hasılatı verileri ve milli gelir istatistikleri kullanılarak elde edilen efektif vergi oranları, fiilî olarak gerçekleşmiş vergi ödemelerini değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır (nlkaplan & Arısoy, 2010).

Efektif vergi oranı kavramı genel olarak fiilî vergi yükünü ölçmek amacıyla kullanılan bir st başlıktır ve vergilerin teşvikler üzerindeki etkisini ölçmek için kullanılır ancak bu oranların neyi teşvik ettiğinin dikkate ele alınması gerekmektedir (Fullerton, 1983). Ar-Ge yatırımları söz konusu olduğunda, firmalar Ar-Ge yatırımı yapılıp yapılmayacağına, nerede yapılacağına ve ne miktarda yapılacağına karar verirken farklı karar marjlarını dikkate almaktadır. Bu bağlamda iki temel marj ne çıkmaktadır ve bunların değerlendirilmesinde farklı ölçütler dikkate alınmaktadır.

Kapsam marjı (extensive margin): Ar-Ge'ye yatırım yapılıp yapılmayacağı veya nereye yatırım yapılacağına ilişkin kararları yönlendirmektedir ve *efektif ortalama vergi oranı (Effective Average Tax Rate)* temel alınarak değerlendirilmektedir (Gonzlez Cabral vd., 2021). Yatırım yapılacak ülkenin seçimi, vergi sonrası *net bugünkü değere (Net Present Value)* göre şekillenmektedir. Vergilendirmenin net bugünkü değer (NBD) zerindeki etkisi ise *efektif ortalama vergi oranı (EOVO)* ile ölçülmektedir ve vergi sisteminin yatırım kararları üzerindeki etkisini analiz etmekte kullanılışlı bir araç sunmaktadır (Devereux & Griffith, 2003).

EOVO, vergi sonrası ve vergi öncesi NBD farkının, vergisiz NBD'ye oranlanmasıyla elde edilmektedir. Bu oran, ortalama vergi oranlarının klasik tanımına (vergi / vergi öncesi kâr) benzerdir ve *Efektif Marjinal Vergi Oranı* (EMVO) ile kanuni vergi oranının ağırlıklı hareketli ortalamasıdır (Devereux & Griffith, 2003). Kârlılık arttıkça EOVO, kanuni vergi oranına yaklaşmakta; yatırım marjinal hâle geldikçe EOVO, EMVO'ya eşitlenmektedir. Dolayısıyla EOVO, yatırımın farklı kârlılık seviyelerinde karşılaşılabileceği vergi yükünün dağılımını yansıtan özet bir ölçüttür. Firmalar, vergi sonrası en yüksek ekonomik kârı sağlayan yatırım yerini tercih etmektedir. Sonuç olarak EOVO, yatırımın yapılıp yapılmayacağı ve nereye yapılacağı gibi sorulara yanıt veren kapsam marjının temel göstergesidir (González Cabral vd., 2021).

Yoğunluk marjı (intensive margin): Belirli bir lokasyonda ne miktarda Ar-Ge yatırımı yapılacağına ilişkin kararları etkilemektedir. Yoğunluk marjının değerlendirilmesinde ise *Sermaye Maliyeti* (*The User Cost of Capital*) ve *B-Endeksi* göstergeleri kullanılmaktadır (González Cabral vd., 2021).

i) **Sermaye maliyeti**, yatırımın kârlı olabilmesi için gerekli olan asgarî vergi öncesi getiri oranını ifade etmektedir. Bir diğer deyişle, bir yatırımın vergi öncesi getirisinin, yatırım maliyetlerini ve yatırımdan kaynaklanan tüm vergileri dengelemesi için gerekli olan asgarî getiriyi ifade etmektedir (González Cabral vd., 2021; Hall & Jorgenson, 1967). Maddi duran varlıklara yapılan yatırımların zamanla değer kaybedecek olmasından dolayı, firmalar bu yatırımların fırsat maliyetlerini değerlendirmektedir. Sermaye maliyeti, alternatif yatırımların eşitlendiği vergi öncesi getiri oranını ifade etmekte ve yatırımın kârlı olabilmesi için gerekli minimum getiriyi göstermektedir (González Cabral vd., 2021).

ii) **B-Endeksi**, Warda (2001) tarafından geliştirilmiş olan ve ülkelerin vergi teşviklerinin cömertliğini değerlendirmekte kullanılan bir ölçüttür. Bu ölçüt, farklı ülkelerdeki Ar-Ge vergi teşviklerini kapsayıcı bir şekilde karşılaştırmaya imkân tanımaktadır. Warda (2001), Hall ve Jorgenson'un (1967) sermaye maliyeti yaklaşımını temel almış; daha sonra King ve Fullerton'un (1983) marjinal efektif vergi oranlarını türeten genişletilmiş modelini esas alarak B-Endeksi'ni geliştirmiştir. B-Endeksi'nin ismi, bir Ar-Ge yatırımının, belirli bir vergi rejimi altında kârlı hale gelebilmesi için gereken asgarî fayda-maliyet (benefit-cost) oranına atıfta bulunmaktadır. B-Endeksi, vergi teşviklerinin etkisini ifade etmek adına literatürde "vergi sübvansiyon oranı", "Ar-Ge'nin vergi maliyeti" ya da "marjinal Ar-Ge yatırımının vergi öncesi getirisi" gibi alternatif adlarla da anılmaktadır (Warda, 2001).

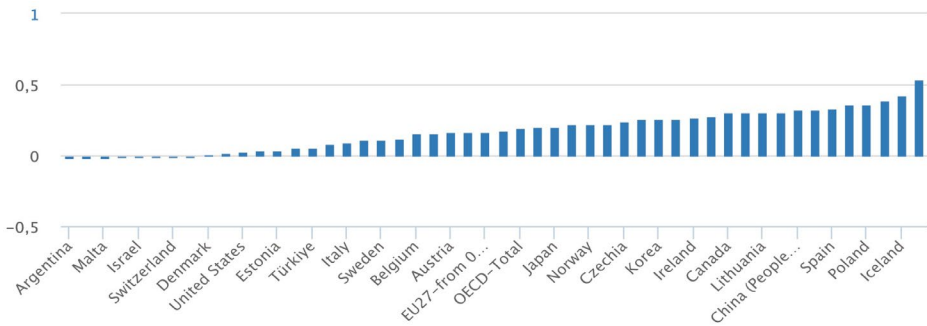
Teknik olarak B-Endeksi; Ar-Ge'ye yapılan 1 dolarlık harcamanın vergi sonrası net maliyetinin, kurumlar vergisi oranının 1 eksiğine bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Warda, 2001). Bu yapısıyla, vergi teşviklerinin doğrudan

etkisini izole etmeye olanak tanımakta ve farklı lkeler arası karşılaştırmalar yapılmasını mümkün kılmaktadır. Endeksin düşük olması, ilgili vergi sisteminin Ar-Ge’yi daha gl teşvik ettiğini göstermektedir (Warda, 2001).

B-Endeksi model yapısı gereği, vergi sisteminin potansiyel cömertliğini (maksimum tam değeri) lmektedir ve bu amaçla vergi teşviklerinin tamamen kullanılabilir olduğu varsayımına dayanmaktadır. Model, vergi teşviklerinin iade edilebilir veya iade edilemez olmasını dikkate almamakta, firmaların mevcut yıl içinde teşviklerden tam olarak yararlanabileceğini varsaymaktadır. Ayrıca, vergi teşviklerinin devredilmesi veya geriye dönük kullanımı ya da st sınır veya alt sınır gibi dinamik özellikler ek varsayımlar gerektirdiğinden modelin temel yapısına dahil edilmemiştir. Pratikte birçok lkede bu tür sınırlamalar bulunmakla birlikte B-Endeksi pratikteki bu farklılıkları dikkate almamaktadır (Warda, 2001).

Kısaca B-Endeksi, yatırımların vergi öncesi getirisinin, yatırımları kârlı hâle getirecek düzeye ulaşması için gereken minimum seviyeyi gösteren bir ölçüttür ve yatırımın vergi sonrası getirisinin yatırım maliyetine oranıdır. Vergi sisteminin yatırımları ne ölçüde sbvansan ettiğini göstermek için ise $(1-(B-Endeksi))$ kullanılmaktadır. Bu oran, çeşitli ülkelerde sunulan vergi teşviklerinin özel sektör Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmekteki cömertliğini değerlendirmeyi sağlamaktadır (INNOTAX, 2025). $(1-(B-Endeksi))$ ’nin pozitif olması, vergi sisteminin yatırımları teşvik ettiğini göstermektedir (INNOTAX, 2025).

Grafik 4: Ar-Ge Harcamalarına İlişkin $(1-(B-Endeksi))$ Değerleri, 2024

Kaynak: (INNOTAX, 2025).

$1-(B-Endeksi)$ ’nin 2024 yılı itibarıyla ülkelere göre dağılımını gösteren Grafik 4’e göre, lkeler arasında belirgin farklılıklar söz konusudur. En yüksek sübvansiyon oranına sahip lke İzlanda’dır ve onu Polonya, İşpanya, Çin,

Litvanya, Kanada, İrlanda ve Güney Kore takip etmektedir. Bu ülkelerde sübvansiyon oranları yaklaşık %30 ila %50 arasında değişmektedir ve Ar-Ge harcamalarının önemli bir kısmı vergi teşvikleri aracılığıyla dolaylı olarak desteklenmektedir (INNOTAX, 2025). Türkiye ise, düşük düzeyde pozitif etki yaratan vergi teşviklerine sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin 0.06 olan (1 - B Endeksi) değeri, OECD (yaklaşık %15) ve AB-27 (yaklaşık %17-18) ortalamalarının altında kalmaktadır ve mevcut teşviklerin Ar-Ge yatırımlarını özendirme gücünün zayıf kaldığına göreceli olarak işaret etmektedir (INNOTAX, 2025). Buna göre, Türkiye'de Ar-Ge faaliyetlerine yönelik vergi teşviklerinin yatırım üzerindeki etkisi görece sınırlıdır.

2. Ar-Ge ve Yenilik Faaliyetlerine Yönelik Vergi Teşviklerinin Yapısal Ayrımı: Gelire ve Harcamaya Dayalı Teşvikler

Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerine sağlanan vergi teşvikleri, farklı politika hedeflerine yönelik esneklik sağlayan geniş bir tasarım yelpazesine sahiptir. Bunlar firma büyüklüğüne, bölgeye veya sektöre göre farklılaşabildiği gibi teşviklerin dayandığı unsur itibarıyla da farklılaşabilmektedir (Köhler, Larédo & Rammer, 2012). Bu çerçevede teşvikler, Ar-Ge faaliyetleri kapsamında yapılan harcamalara dayalı olarak ya da yenilik sonucunda ortaya çıkan gelire dayalı olarak uygulanabilmektedir (González Cabral vd., 2023).

Tablo 2.: Ar-Ge ve Yenilik Faaliyetlerine Yönelik Vergi Teşvikleri, 2022

Vergi Teşviki Türü	OECD ülkeleri	OECD üyesi olmayan AB ülkeleri	Diğer ülkeler
Harcamaya dayalı vergi teşvikleri ve gelire dayalı vergi teşvikleri	Belçika, Kanada, Çekya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İsrail, İrlanda, Japonya, Kore, Litvanya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, İspanya, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD	Malta, Romanya	Çin, Tayland
Yalnızca gelire dayalı vergi teşvikleri	Arjantin, Lüksemburg	GKRK	
Yalnızca harcamaya dayalı vergi teşvikleri	Avustralya, Avusturya, Şili, Kolombiya, Almanya, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, İtalya, Meksika, Norveç, Yeni Zelanda, Slovenya, İsveç	Hırvatistan	Brezilya, Afrika
Hiçbiri	Kosta Rika, Estonya*, Letonya	Bulgaristan	

*: 2022 itibarıyla herhangi bir vergi teşviki uygulamayan ülkeler arasında yer alan Estonya, 2024 yılında harcamaya dayalı Ar-Ge vergi teşviki sistemini yürürlüğe koymuştur (OECD, 2025a). Bu politika değişikliği tabloya yansıtılmamış ve 2022 yılı yapısı korunmuştur.

Kaynak: OECD, 2023.

Tablo 2’de, 2022 yılında harcamaya ve gelire dayalı vergi teşviklerini uygulayan ölkeler gösterilmektedir. Birçok ölkenin hem harcamaya dayalı hem de gelire dayalı vergi teşviklerini birlikte kullandığı görölmektedir. Bu kapsamda, OECD üyesi olan ölkeler arasında Belçika, Kanada, Çekya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İsrail, İrlanda, Japonya, Kore, Litvanya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, İspanya, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD bu iki teşvik türünü birlikte uygulamaktadır. OECD üyesi olmayan Avrupa Birliği ölkeleri içinde ise Malta ve Romanya ile OECD üyesi olmayan Çin ve Tayland, bu ikili teşvik yapısını benimseyen ölkelerdir.

Yalnızca gelire dayalı vergi teşvikleri uygulayan ülke sayısının oldukça sınırlı olduğu görölmektedir. Arjantin, Lüksemburg ve GKRK bu modeli tercih etmektedir. Buna karşın, birçok ülke yalnızca harcamaya dayalı vergi teşvikleri uygulamaktadır. OECD ölkeleri içinde bu grupta yer alan ölkeler Avustralya, Avusturya, Şili, Kolombiya, Almanya, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, İtalya, Meksika, Norveç, Yeni Zelanda, Slovenya ve İsveç’tir. OECD üyesi olmayan AB ölkeleri arasında Hırvatistan ve diğer ölkeler arasında ise Brezilya ile Güney Afrika, yalnızca harcamaya dayalı modeli tercih eden ölkeler arasındadır.

2.1. Harcamaya Dayalı Vergi Teşvikleri

Harcamaya dayalı vergi teşvikleri, uygulamada en yaygın olan vergi teşviki türüdür. Bu teşvikler, Frascati Kılavuzu’nda yer verilmiş olan Ar-Ge girdilerine ilişkin harcamalara yönelik olduğu için “girdiye dayalı vergi teşvikleri” olarak da adlandırılmaktadır. 2023 yılı itibarıyla, OECD ölkelerinde 76, AB ölkelerinde ise 43 farklı harcamaya dayalı Ar-Ge vergi teşviki uygulamasına yer verilmiştir (Heckemeyer vd., 2025).

Harcamaya dayalı vergi teşvikleri, firmaların gerçekleştirdikleri Ar-Ge harcamaları üzerinden sağlanan vergisel avantajları kapsamaktadır. Bu teşvikler, ilgili yatırımın başarılı olup olmamasından bağımsızdır (González-Cabral vd., 2023). Ar-Ge harcamalarına esas teşkil eden girdilerin vergi sonrası maliyetlerini düşürerek Ar-Ge faaliyetlerini artırmayı amaçlayan harcamaya dayalı vergi teşvikleri, vergi sisteminin farklı bileşenleri üzerinden çeşitli şekillerde uygulanmaktadır (Heckemeyer vd., 2025).

Vergi indirimleri, Ar-Ge harcamalarının vergilendirilebilir kazançtan düşölmesine imkân tanıyarak vergi matrahını azaltmaktadır (OECD, 2025). Buna karşın vergi kredileri, hesaplanan vergi tutarından doğrudan mahsup edilmesiyle nihai vergi yükümlölüğü üzerinde etki yaratmaktadır. Vergi kredileri iade edilebilir veya mahsup edilebilir nitelikte tasarlanabilmektedir; bu ayrım özellikle zarar eden firmalar açısından belirleyici olmaktadır. Ar-Ge personeline yönelik vergi muafiyetleri veya stopaj teşvikleri ise işgücü maliyetini azaltmaya

yöneliktir. Hızlandırılmış amortisman, Ar-Ge faaliyetlerinde kullanılan makine, teçhizat ve diğer sermaye varlıklarının maliyetinin, standart amortisman sürelerinden daha kısa bir dönem içinde vergi matrahından düşülmesine imkân tanımaktadır (González-Cabral vd., 2021).

Harcamaya dayalı vergi teşvikleri, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin başarısına bağlı değildir; fiilen yapılan ve belgelendirilen harcamalar üzerinden sağlanmaktadır. Bu yönüyle, belirsizlikle karakterize edilen Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri için firmalara daha öngörülebilir bir mali destek sunmaktadır. Ayrıca harcamaya dayalı teşviklerin temel karakteristiği firmaların kârlılık düzeyine bağlı olmaksızın vergi teşviklerinden yararlanılabilmesidir. Bu yönüyle özellikle yeni girişimler ve yüksek sermaye gerektiren sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler için daha kapsayıcı ve teşvik edici bir araç olarak görülmektedir (OECD, 2023).

2.2. Gelire Dayalı Vergi Teşvikleri

Gelire dayalı vergi teşvikleri (GDVT), Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinden elde edilen gelire indirimli vergi oranı veya vergi muafiyeti şeklinde tercihlili bir vergi muamelesi sağlamaktadır. Bu yönüyle Ar-Ge girdilerini hedef alan harcamaya dayalı vergi teşviklerinden ayrılmaktadır (Appelt vd., 2024). GDVT'ler, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin sonucunda elde edilen gelirleri esas alması yönüyle başarılı Ar-Ge yatırımlarını ödüllendiren bir yapıdadır ve devletlerin fikri mülkiyetten elde edilen geliri vergilendirme hakkını korumayı amaçlamaktadır.

Ar-Ge yatırımlarının başlangıcında harcamaya dayalı vergi teşvikleri kullanılabılırken; gelire dayalı teşvikler ticarileştirme aşamasında devreye girmektedir. GDVT'ler, başarılı olan Ar-Ge yatırımları neticesinde ortaya çıkan, çeşitli fikri mülkiyet kanunlarıyla korunan ve ticarileştirilmiş yeniliklere yöneliktir. Bu koşulları sağlamayan firmalar, gelire dayalı teşviklerden yararlanamazlar ancak harcamaya dayalı teşviklerden yararlanabilirler. Genellikle gelire dayalı teşviklerden yararlanmak için harcamaya dayalı teşviklerden yararlanılmış olması zorunluluğu yoktur. Hollanda, harcamaya dayalı teşvikler ile gelire dayalı teşvikler arasında bağlantı kuran tek ülkedir (OECD, 2023).

GDVT uygulamalarının yaygınlığı son yirmi yılda belirgin biçimde artmıştır. 2000 yılında yalnızca beş OECD ülkesinde uygulama alanı bulurken bu sayı 2023 itibarıyla yirmi bire ulaşmıştır. Benzer bir artış eğilimi Avrupa Birliği içinde de gözlenmektedir: 2000 yılında üç üye devlette mevcut olan uygulama 2023 yılında on altıya yükselmiştir (Appelt vd., 2024).

GDVT'ler aracılığıyla firmalara sağlanan faydalar, Efektif Ortalama Vergi Oranı (EOVO) ile karşılaştırılabilir (OECD, 2023). Bir firmanın belirli bir lkedeki standart vergi sistemi altında kârlı olan bir maddi olmayan varlığa yatırım yapması durumunda karşılaşacağı EOVO, firmalara sağlanan vergi sübvansiyonunun bir ölçüsünü vermektir. 2022 yılında, GDVT'ler, firmaların nitelikli olarak ürettiği Ar-Ge ile ilgili maddi olmayan varlıklar üzerindeki vergi ykmllğn ortalama %66 oranında azaltmış ve EOVO ortalama olarak %19,6'dan %6,7'ye düşmüştür. lkelere göre bu oran %0,09 ile %25,78 arasında değişmektedir (OECD, 2023).

2020 yılında, özel sektör Ar-Ge harcamalarına en fazla vergi desteği sağlayan lkeler Birleşik Krallık (GSYH'nin %0,31'i), Fransa (GSYH'nin %0,29'u), Avusturya (GSYH'nin %0,27'si) iken; gelire dayalı vergi teşvikleri açısından en fazla destek sağlayan lkeler sırasıyla Hollanda (GSYH'nin %0,24') ve Belçika (GSYH'nin %0,18'i) olmuştur (OECD, 2023). 23 ülkenin dahil olduğu bir rnekleme¹ 2021 yılı verilerine göre, GDVT'leri GSYH'ye oranı en yüksek olan lkeler ise sırasıyla GKRK (%0,72), İsrail (%0,23) ve Hollanda'dır (%0,22). Mutlak değer açısından en yüksek teşvik tutarı ise ABD'de (~23.500 milyon ABD doları) gerçekleşmiş olup onu Hollanda (~2.600 milyon ABD doları) ve Birleşik Krallık (~2.100 milyon ABD doları) takip etmektedir (Appelt vd., 2024).

Gelire dayalı vergi teşvikleri Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinden kaynaklanan nitelikli maddi olmayan varlıklardan (rneğin patentler veya diğer fikri mülkiyet biçimleri) elde edilen nitelikli gelirin vergilendirilmesinde indirim sağlamaktadır. Bu kapsamda sunulan teşvikler yalnızca fikri mülkiyet varlıklarından elde edilen gelire yönelik olabildiği gibi hem fikri mülkiyet gelirini hem de fikri mülkiyet dışı gelir türlerini kapsayan iki farklı rejime sahiptir (OECD, 2025b).

İkili kategori rejimlerinde (dual category regimes) teşvik kapsamı yalnızca fikri mülkiyet varlıklarından elde edilen gelirlerle sınırlı olmayıp Ar-Ge faaliyetlerinden doğan diğer gelirleri de içermektedir (OECD, 2023). Bu kapsamda fikri mülkiyet dışındaki Ar-Ge gelirleri de (rneğin genel teknoloji geliştirme faaliyetlerinden doğan kazançlar veya ürün satış gelirleri içindeki Ar-Ge payı) yasal kurumlar vergisi oranından daha düşük bir oranda vergilendirilmektedir. İkili kategori rejimleri kapsam olarak daha geniş olmasına rağmen daha az uygulama alanı bulmaktadır. OECD'deki rejimlerin %17'sini ve AB'deki rejimlerin %10'unu temsil etmektedir (Appelt vd., 2024). OECD

¹ İsrail, Hollanda, Belçika, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, İtalya, Litvanya, Fransa, Polonya, Romanya, Macaristan, Slovakya, İspanya, Lüksemburg, İrlanda, GKRK, Portekiz, Yunanistan, Malta, Arjantin, Güney Kore, Japonya, Kanada (Quebec).

tarafından yayımlanan *Corporate Tax Statistics* veri tabanında yer alan bilgilere göre, veri setinde bulunan ve gelire dayalı vergi teşviklerini kapsayan toplam 65 rejimden 36'sı fikri mülkiyet rejimi olarak değerlendirilirken, 29'u fikri mülkiyet ve fikri mülkiyet dışı gelirleri birlikte kapsayan ikili kategori rejimi olarak OECD Zararlı Vergi Uygulamaları Forumu (Forum for Harmful Tax Practices) tarafından incelenmiştir (OECD, 2025b).

Fikri mülkiyet (FM) rejimleri; patent, telif hakkı veya benzeri fikri mülkiyet varlıklarından doğrudan elde edilen gelirlere yönelik daha düşük vergi oranları öngörmektedir (OECD, 2023). Fikri mülkiyetin başka bir firmaya lisanslanması (telif hakları) veya fikri mülkiyetin satışı ve devri de bu kapsamdadır. Ayrıca fikri mülkiyetin ticarileştirilmesinden kaynaklanan gelirin ötesinde, fikri mülkiyetin korunmasından elde edilen gelir (örneğin tazminat davalarından elde edilen gelirler), OECD ülkelerinin yaklaşık %70'inde ve bu rejimin yürürlükte olduğu AB ülkelerinde indirim için uygun kabul edilmektedir (González-Cabral vd., 2023).

Fikri mülkiyet rejimlerinin en bilinen örneği ise *patent kutusu* (patent box) uygulamalarıdır. Rejimden yararlanmak için vergi formunda işaretlenmesi gereken kutuya atıfta bulunarak "kutu" olarak adlandırılmaktadır (Alstadsæter vd., 2015). Patent kutusu, bir mükellefin patentli bir buluşu (ya da diğer fikri mülkiyet biçimlerini) içeren ürünlerin satışından elde ettiği geliri, normalde bu gelire uygulanacak vergi oranından daha düşük bir oran üzerinden beyan etmesine imkân tanımaktadır (Beczkievicz, 2021).

Fikri mülkiyet rejimi, sadece patentleri içeren dar tanımlı rejimlerden çok çeşitli fikri mülkiyet haklarını kapsayan daha geniş rejimlere kadar uzanmaktadır. Ancak fikri mülkiyet rejimlerinin büyük ölçüde patent temelli varlıklara odaklandığı görülmektedir. Patentler 14 rejimde kapsama alınarak en yaygın desteklenen varlık türünü oluştururken, bunu 10 rejimde yer alan telif hakkı korumasına sahip yazılımlar izlemektedir. Bunun dışında tamamlayıcı koruma sertifikaları 6 rejimde, bitki çeşidi ıslahçı hakları 5 rejimde ve faydalı model veya kısa süreli patentler 4 rejimde kapsama dahil edilmiştir *Orphan* ilaçlar, endüstriyel tasarım/modeller ve fikri mülkiyet varlıkları açık biçimde tanımlanmamış kategoriler ise 3'er rejimde yer almaktadır. Gizli formüller veya üretim süreçleri, endüstriyel süreçler ve know-how'a ilişkin bilgiler 2'şer rejimde, tescilli markalar ise 1'er rejimde kapsama alınmıştır (Heckemeyer vd., 2025). Fikri mülkiyet rejimi uygulamalarının ağırlıklı olarak teknolojik yenilik ve Ar-Ge faaliyetleriyle doğrudan ilişkili fikri mülkiyet varlıklarını destekleyecek biçimde tasarlandığı görülmektedir.

Avrupa Birliği'nde fikri mülkiyet rejimine uygun kabul edilen gelir türleri de çeşitlilik göstermektedir. Buna göre en yaygın olarak royalty/lisans ücretleri

ile münhasır lisanslardan elde edilen gelirler rejim kapsamına alınmıştır. Bu iki gelir türü 14; fikri mülkiyet haklarının satışı veya devrinden doğan kazançlar ise 11 farklı rejimde kapsama dahil edilmiştir. Fikri mülkiyetten elde edilen gömülü gelirler 10; fikri mülkiyet varlıklarına ilişkin sigorta, tazminat veya zarar karşılıkları ise 9 rejimde uygulama kapsamına alınmıştır. Fikri mülkiyet haklarının aynı olarak katkısından (in-kind contribution of IP) doğan gelirler ise 7 rejimde kapsama alınmıştır (Heckemeyer vd., 2025). Bu kapsamda fikri mülkiyet rejimlerinin, fikri mülkiyetin lisanslanması ve kullanımından elde edilen gelirleri teşvik edecek şekilde tasarlandığı görölmektedir.

2.2.1. Gelire Dayalı Vergi Teşvikleri ve Nexus Oranı

OECD/G20 Matrah Aşındırma ve Kâr Aktarımı (Base Erosion and Profit Shifting-BEPS) projesi, vergilendirmenin ekonomik faaliyetlerle daha güçlü biçimde ilişkilendirilmesini sağlamayı, ulusal vergi sistemler arasındaki uyumsuzlukları azaltmayı ve uluslararası vergisel iş birliğini güçlendirmeyi amaçlayan 15 Eylem Planından oluşmaktadır. BEPS'in dört asgari standardından biri olan “Zararlı Vergi Uygulamaları” (Harmful Tax Practices) başlıklı 5 Numaralı Eylem Planı ise zararlı vergi rekabetini sınırlamaya yönelik düzenlemeleri içermektedir (OECD, 2019b).

OECD bünyesinde faaliyet gösteren *Zararlı Vergi Uygulamaları Forumu* (OECD Forum on Harmful Tax Practices), tercihli vergi rejimlerinin diğer ölkelerin vergi tabanına zarar verip vermediğini değerlendirmek amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda; i) tercihli vergi rejimlerinin vergi matrahını aşındırma ve kâr aktarımı gibi yollarla diğer ölkelerin vergi gelirlerine zarar verip vermediği değerlendirilmekte; ii) otomatik bilgi paylaşımının yapılması sağlanmakta ve iii) vergi oranı düşük ya da sıfır olan ölkelerde, vergi avantajından yararlanmak isteyen firmaların ekonomik faaliyet yürütüp yürütmediği denetlenmektedir. Bu son şart “nexus (bağlantı) oranı” olarak da bilinmektedir (OECD, 2019b).

Nexus oranı, fikri mülkiyet gelirlerine sağlanan vergi teşviklerinin, söz konusu geliri yaratan Ar-Ge faaliyetleriyle doğrudan bağlantılı olmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda bir vergi mükellefinin yararlanabileceği teşvik miktarı, fikri mülkiyet varlığını üreten Ar-Ge faaliyetlerini vergi teşviki sunan ölkede ne ölçüde gerçekleştirdiğine bağlı olarak belirlenmektedir (OECD, 2025c).

Harcamaya dayalı vergi teşvikleri genellikle BEPS Eylem 5'e daha uygun olarak görölmektedir çünkü doğrudan ulusal/yerel ekonomik faaliyetlere bağlıdır (OECD, 2023). Ancak bir firmanın sadece vergi avantajı elde etmek için fikri mülkiyet haklarını başka bir ölkeye taşıması söz konusu olabileceği için

gelire dayalı vergi teşvikleri BEPS Eylem 5 kapsamında daha sıkı denetime tabiidir (OECD, 2023). Bu kapsamda nexus oranı, mükelleflerin bir fikri mülkiyet unsurunu geliştirirken yapılan harcamalar ile bu fikri mülkiyetten elde edilen ve vergi indirimine tabi tutulabilecek gelir arasında bir bağ kurmaktadır.

Nexus oranı, gerçekleştirilen faaliyetlerin bir proxy'sini oluşturmaktadır. Pay kısmı nitelikli harcamaları temsil etmektedir; bunlar vergi mükellefi tarafından doğrudan yapılan ve harcamaya dayalı Ar-Ge vergi teşvikleri kapsamında uygun olan harcamaları ve ilişkili olmayan taraflara yapılan dış kaynak kullanımı maliyetlerini içermektedir (OECD, 2023). Faiz ödemeleri, edinim maliyetleri, bina maliyetleri ve faaliyete konu belirli bir varlıkla doğrudan ilişkili olmayan diğer maliyetler, nitelikli harcamalar tanımına dahil edilmemektedir. Payda kısmı ise, toplam harcamaları ifade etmektedir. Payda, pay kısmına edinim maliyetleri ve ilişkili taraflara yapılan dış kaynak kullanımı maliyetlerinin dahil edilmesiyle elde edilmektedir (OECD, 2023). Esneklik sağlamak için nitelikli harcamaların %30 oranında artırılmasına izin verilmesi mümkündür ancak nitelikli harcamaların, toplam harcamaların miktarından fazla olmaması gerekmektedir (OECD, 2015).

Nexus yaklaşımı, mükelleflerin Ar-Ge harcamaları ile fikri mülkiyet gelirleri arasında bir bağ kurulmasını öngörmekle beraber Ar-Ge faaliyetlerinin mutlaka mükellefin bulunduğu ülkede gerçekleştirilmesini zorunlu kılmamaktadır. Bununla birlikte ülkeler açısından farklı uygulamalar söz konusudur. Türkiye, Kore ve İsviçre, mükellefin ülke dışında kendi bünyesinde yürüttüğü Ar-Ge faaliyetlerini vergi teşviklerinden yararlanmaya uygun harcama olarak kabul etmemektedir. Kore ve Türkiye’de dış kaynak kullanımı sınırlandırılmışken, İsviçre’de Ar-Ge faaliyetlerinin taşeron şirketlere yaptırılmasına izin verilmektedir. Belçika’da ise Ar-Ge faaliyetleri ülke dışında yürütülebilmekte ancak bu faaliyetlerden doğan gelirin Belçika’da vergilendirilebilir kazanç içinde yer alması gerekmektedir. İrlanda ve Lüksemburg’da daimî işyerinin Avrupa Ekonomik Alanı içinde bulunması şartı aranmakta iken Çin’de “Yüksek ve Yeni Teknoloji İşletmesi” statüsü kapsamında sunulan gelire dayalı vergi teşviklerinden yararlanabilmek için toplam Ar-Ge harcamalarının en az %60’ının Çin’de gerçekleştirilmesi gerekmektedir (González-Cabral, vd., 2023).

Nexus yaklaşımı, fikri mülkiyet rejimlerinde tercihli vergi rejimlerinden yararlanabilmek için gerekli olan “esaslı faaliyet” (substantial activity) koşullarını belirlemiştir. Buna göre üç tür fikri mülkiyet varlığı teşvik kapsamına alınmaktadır. İlk kategori patentleri, ikinci kategori telif hakkıyla korunan yazılımları kapsamaktadır. Üçüncü kategori ise daha sınırlı koşullarda geçerli olmak üzere, niteliği bakımından patent veya telif hakkıyla korunan yazılımlara benzer olmakla birlikte patent tescil sürecine tabi tutulmamış varlıkları

içermektedir. (González Cabral vd., 2023). Üçüncü kategori, patent başvuru sürecinin özellikle KOBİ'ler için maliyetli olabileceği ve KOBİ'lerin bu tür teşviklerden yararlanmasının BEPS açısından bir risk oluşturmayacağını değerlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (OECD, 2015).

BEPS Eylem 5, üye ülkeler tarafından kabul edilmiş dört asgari standarttan biri olduğu için gelire dayalı vergi teşviklerinin tasarımı etkilemektedir. BEPS 5'in uygulanmaya başlamasıyla beraber gelire dayalı vergi teşviklerinin ya kaldırılması ya da nexus yaklaşımıyla uyumlu olacak şekilde değiştirilmesi zorunlu hâle gelmiştir. Buna yönelik olarak belirli geçiş süreleri tanımlanmış ve uyumlu olmayan rejimlerden yararlanan mükelleflerin haklarının en geç 30 Haziran 2021'e kadar devam edebilmesine izin verilmiştir. Bu kapsamda incelenen 37 rejimin 28'i *Zararlı Vergi Uygulamaları Forumu* tarafından değerlendirilmiş olup Nisan 2021 itibarıyla bunların %93'ünün ya zararlı olmadığı ya da zararlı unsurlarının değiştirildiği tespit edilmiştir (González Cabral, vd., 2023).

2025 yılı itibarıyla ise 26 rejim yapılan değişiklikler sonrasında zararlı olmadığı kabul edilen "amended (not harmful)" kategorisinde yer alırken, 20 rejim doğrudan "not harmful" olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca 11 rejimin tamamen yürürlükten kaldırıldığı, 6 rejimin ise kaldırılma veya değiştirilme sürecinde olduğu görülmektedir. Ayrıca bir rejim inceleme aşamasında bulunurken, bir rejim de potansiyel olarak zararlı olmakla birlikte fiilen zararlı olmadığı değerlendirilen kategoride yer almaktadır. Bu dağılım ise BEPS süreci sonrasında birçok fikri mülkiyet rejiminin uluslararası standartlarla uyumlu hâle getirildiğini göstermektedir (OECD, 2025b).

SONUÇ

Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin artırılmasına yönelik vergi teşvikleri harcamaya dayalı ve gelire dayalı araçlar çerçevesinde tasarlanmaktadır. Gelire dayalı vergi teşvikleri yalnızca bu faaliyetler neticesinde ticarileştirilmiş belirli gelir türlerine uygulanabildiği için harcamaya dayalı teşviklere kıyasla daha az yaygındır. Harcamaya dayalı teşvikler ise Ar-Ge sürecinin erken aşamalarındaki faaliyetleri de kapsayarak çok daha geniş bir firma ve proje grubuna hitap edebilmektedir. Ayrıca gelire dayalı teşvikler, fikri mülkiyet gelirlerinin tespiti ve Ar-Ge faaliyetleriyle ilişkilendirilmesi bakımından daha karmaşık idari ve hukuki düzenlemeler gerektirmektedir. Özellikle BEPS süreci sonrasında getirilen nexus yaklaşımı bu rejimlerin kapsamını sınırlandırmıştır. Bu nedenle politika tasarımı harcamaya dayalı teşvikler, Ar-Ge yatırımlarını teşvik eden temel araç olarak öne çıkarken gelire dayalı teşvikler ise daha çok

yenilik çıktılarının ticarileşme aşamasını destekleyen tamamlayıcı bir politika aracı niteliği taşımaktadır.

Gelire dayalı vergi teşvikleri iki farklı rejim kapsamında uygulanmaktadır ancak pratikte daha ziyade fikri mülkiyet rejiminin yaygın olduğu görülmektedir. Yüksek mobiliteye sahip fikri mülkiyet hakları rejiminin başlıca amacı ise fikri mülkiyetten elde edilen vergilendirilebilir geliri ülke içinde tutmak ve çok uluslu şirketler için rekabetçi bir vergi ortamı sağlamaktır. Ayrıca fikri mülkiyet gibi gelirlere uygulanan düşük vergi oranlarının belirlenmesi, daha düşük mobiliteye sahip diğer gelir kaynakları için normal oranların korunmasına da olanak sağlamaktadır (Keen ve Konrad, 2013).

Fikri mülkiyet rejimleri, gelecekte elde edilecek kârlar üzerindeki vergi yükünü azaltarak Ar-Ge yatırımlarının beklenen vergi sonrası getiri oranını artırmaktadır. Bu sayede hem kapsam marjını hem de yoğunluk marjını artırma potansiyeline sahiptir. Ancak fikri mülkiyet rejimlerinin işletmeleri teşvik edici etkisi koşullu olarak işlemektedir. Yalnızca başarılı Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin bu avantajlardan yararlanabiliyor olması nedeniyle işletmelerin yatırımdan başarılı bir sonuç beklemeleri gerekmektedir. Bu yönüyle gelire dayalı vergi teşviklerinin günümüzde yüksek sermaye mobilitésinin etkilerini sınırlamak üzere işlev görmektedir.

BEPS çerçevesi, gelire dayalı teşviklerin fikri mülkiyetleri yapay biçimde düşük vergili alanlara taşıyan bir vergi planlama aracına dönüşmesini sınırlandıran kurumsal bir denge mekanizması işlevi görmektedir. Özellikle nexus yaklaşımı, tercihli vergi rejimlerini yalnızca elde edilen gelirle değil, bu gelirin arkasındaki esaslı Ar-Ge ve yenilik faaliyetiyle ilişkilendirerek teşviklerin geçerliliğini gerçek yenilik çabasına bağlamaktadır.

Gelire dayalı vergi teşvikleri, başarılı Ar-Ge projelerini desteklemekte ve bu durum sadece kâr eden işletmelerin bu teşviklerden yararlanabilmesini beraberinde getirmektedir. Ayrıca fikri mülkiyet haklarına ilişkin bürokratik düzenlemelerin maliyet ve karmaşıklığı özellikle KOBİ'ler için caydırıcı olabilmektedir. Gelire dayalı vergi teşvikleri her ne kadar Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerini ödüllendirme amacıyla uygulanıyor olsa da, firmaların vergiye tabi fikri mülkiyet etrafında faaliyet planlaması oluşturmaya yönelterek yenilik stratejilerini yeniden şekillendirmesine neden olabilmektedir. Bu durum ise ilgili vergi teşviklerinin Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerini nötr biçimde desteklemekten ziyade çarpıtıcı sonuçlar doğurmasına neden olabilmektedir. Ar-Ge faaliyetleri neticesinde elde edilen tüm çıktılar patentlenebilir olmaması firmaların stratejik tercihlerini patentlenebilir çıktılar etrafında yoğunlaştırma riski taşımaktadır. Dolayısıyla bu politika aracı, patent korumasına konu olamayan ancak ekonomik ve/veya toplumsal değeri yüksek bilgi üretimi, örgütsel yenilik

ve süreç iyileştirmeleri gibi alanları görece ikincil konuma itme riski taşımaktadır.

Gelire dayalı vergi teşviklerinin etkinliği, politika tasarımının hassasiyetine bağlıdır. Hedefleme mekanizmasının doğru tespit edilmesi, yalnızca hangi gelirlerin teşviklerden yararlanacağını belirleyen teknik bir ayırmadan ziyade, teşvikin Ar-Ge ve yenilik davranışları üzerindeki yönlendirici etkisini de göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla iyi tasarlanmış bir teşvik rejimi, vergisel avantajlar ile gerçek Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri arasındaki bağı korurken, firmaların yenilik tercihlerinde oluşabilecek arpıklıkları azaltmalı ve zararlı vergi rekabeti riskini sınırlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Arrow, K. (1962). Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention. *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors* (609–626). National Bureau of Economic Research, Inc.
- Appelt, S., Galindo-Rueda, F., Gonzalez Cabral, A. C., & O'Reilly, P. (2024). Five need-to-knows on income-based tax incentives for R&D and innovation. <https://www.oecd.org/en/blogs/2024/11/five-need-to-knows-on-income-based-tax-incentives-for-rd-and-innovation.html>
- Beczkievicz, K. (2021). Weighing The Patent Box: An Evaluation Of The Ex Post Tax Incentive Of a Lower Tax Regime For Products. *Marquette Intellectual Property & Innovation Law Review Marquette Intellectual Property & Innovation Law Review*, 25(1).
- Devereux, M.P. & Griffith, R. (2003). Evaluating Tax Policy for Location Decisions. *International Tax and Public Finance* 10, 107–126. <https://doi.org/10.1023/A:1023364421914>
- Fullerton, D. (1983). Which effective tax rate? (NBER Working Paper No. w1123). <https://ssrn.com/abstract=227118>
- Goolsbee, A., & Jones, B. F. (2022). *Innovation and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- González-Cabral, A. C., O'Reilly, P., Appelt, S., Galindo-Rueda, F., & Hanappi, T. (2023). *Design features of income-based tax incentives for R&D and innovation*. Paris: OECD Taxation Working Papers No. 60.
- González-Cabral, A., Appelt, S., & Hanappi, T. (2021). *Corporate effective tax rates for R&D: The case of expenditure-based R&D tax incentives*. Paris: OECD Taxation Working Papers No. 54.
- Hall, R. E. & Jorgenson, D. W. (1967). Tax Policy and Investment Behavior. *American Economic Review*, 57(3), 391-414.
- Heckemeyer, J., Nicolay, K., Spengel, C., Steinbrenner, D., & Wickel, S. (2025). *Tax Incentives and Investments in the EU: Best Practices and Ways to Stimulate Private Investments and Prevent Harmful Tax Practices*. Luxembourg: Directorate-General for Economy, Transformation and Industry, European Parliament.
- INNOTAX. (2025). Indicators & Analysis. <https://stip.oecd.org/innotax/indicators-and-analysis>
- Keen, M., & Konrad, K. A. (2013). *The Theory of International Tax Competition and Coordination*. In *Handbook of Public Economics* (5), 257–329. Amsterdam: Elsevier.
- King, M. A. & Fullerton, D. (1983). The Taxation of Income from Capital: A Comparative Study of the U.S., U.K., Sweden, and West Germany--The Theoretical Framework--, NBER Working Paper 1058. <https://doi.org/10.3386/w1058>.
- Köhler, C., Larédo, P., & Rammer, C. (2012). *The Impact and Effectiveness of Fiscal Incentives for R&D Compendium of Evidence on the Effectiveness of Innovation Policy Intervention*. Manchester: Manchester Institute of Innovation Research.

- KPMG.(2025). Global R&D Incentives Guide. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/us/pdf/2021/05/tnf-global-rd-incentives-guide-may11-2021.pdf>
- Nelson, R. R. (1959). The simple economics of basic scientific research. *Journal of Political Economy*, 67(3), 297–306. <http://www.jstor.org/stable/1827448>
- OECD. (2023). Income-based tax relief for R&D and innovation: An integrated view. OECD Science, Technology And Industry Policy Papers No. 161.
- OECD. (2025a). *R&D tax incentives continue to outpace other forms of government support for R&D in most countries*.
- OECD. (2025b). *OECD Investment Tax Incentives Database 2024 Update Corporate income tax incentives in emerging and developing economies*. OECD Business and Finance Policy Papers, No. 79.
- Stiglitz, J. E., & Weiss, A. (1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *The American Economic Review*, 71(3), 393–410. <http://www.jstor.org/stable/1802787>
- Sun , L., Lu, F., Guan, H., Lu , X., Zhai, J., & Liu, J. (2025). Tax incentives, business environment, and entrepreneurial and innovation outcome. *International Review of Financial Analysis*.
- United Nations. (2018). *Design and Assessment of Tax Incentives in Developing Countries: Selected Issues and a Country Experience*. New York: United Nations.
- Ünlükaplan, İ. & Arısoy, İ. (2010). Türkiye Ekonomisi İçin Efektif Vergi Oranlarının Hesaplanması. Discussion Paper, No. 2010/9, Turkish Economic Association, Ankara.
- Warda, J. (2001). Measuring the Value of R&D Tax Treatment in OECD Countries. OECD Publishing (ed.), STI Review No. 27: Special Issue on New Science and Technology Indicators.
- Zolt, E. (2015). *Tax Incentives: Protecting the tax base. Paper for Workshop on Tax Incentives and Base Protection*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.

DİJİTALLEŞME İLE KAMU SEKTÖRÜNDE TASARRUF ARASINDAKİ İLİŞKİ: ÜLKE ÖRNEKLERİYLE BETİMSSEL BİR ANALİZ

Mustafa Sakal¹ Melih Kabayel²

¹Dokuz Eylül Üniversitesi, mustafa.sakal@deu.edu.tr

²İzmir Demokrasi Üniversitesi, melih.kabayel@uzem.idu.edu.tr

Özet

Bu çalışma, ülkelerin dijital dönüşüm kapasitelerini kamu verimliliği ve mali performans bağlamında değerlendiren karşılaştırmalı ve betimsel bir analiz sunmaktadır. 2018–2022 dönemine ait uluslararası göstergeler kullanılarak dijitalleşme düzeyi, e-devlet olgunluğu, yapay zekâya hazırlık, vergi etkinliği ve ekonomik performansa ilişkin eğilimler grafikler aracılığıyla incelenmiştir. Bulgular, dijital altyapı ve yönetim kapasitesi yüksek olan ülkelerde kamu performansı göstergelerinin genel olarak daha olumlu bir görünüm sergilediğini, dijital dönüşümün ise vergi uyumu ve kamu gelir yönetimi açısından önemli bir destekleyici unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri test etmeyi amaçlamamakta; bunun yerine dijitalleşme ile kamu maliyesine ilişkin göstergelerin zaman içerisindeki değişimini ve ülkeler arasındaki farklılıkları karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Bu yönüyle araştırma, konuya ilişkin mevcut literatüre betimsel bulgular sunmakta ve gelecekte gerçekleştirilecek daha kapsamlı ampirik çalışmalar için analitik bir çerçeve oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Mali İnovasyon, Kamu tasarrufu, OECD, Türkiye

JEL Kodları: H21, O33, Q58

Abstract

This study presents a comparative and descriptive analysis that evaluates countries' digital transformation capacities in the context of public efficiency and fiscal performance. Using international indicators from the 2018–2022 period, trends related to the level of digitization, e-government maturity,

readiness for artificial intelligence, tax efficiency, and economic performance were examined through charts. The findings reveal that public performance indicators generally present a more positive picture in countries with strong digital infrastructure and governance capacity, and that digital transformation serves as a significant enabler in terms of tax compliance and public revenue management. The study does not aim to test causal relationships among the variables; rather, it evaluates changes over time in indicators related to digitalization and public finance, as well as differences across countries, from a comparative perspective. In this regard, the research contributes descriptive findings to the existing literature on the subject and establishes an analytical framework for more comprehensive empirical studies to be conducted in the future.

Keywords: Dijital Dönüşüm, Mali İnovasyon, Kamu tasarrufu, OECD, Türkiye

JEL Codes: H21, O33, Q58

1. Giriş

Dijital dönüşüm, modern kamu maliyesinin hem yapısını hem de işleyişini köklü biçimde değiştiren stratejik bir süreç hâline gelmiştir. Özellikle son yıllarda hız kazanan dijital kamu uygulamaları, vergi uyumunu artırmakta, kamu hizmetlerinin maliyetini azaltmakta ve kamu yönetiminde şeffaflık ile hesap verebilirliği güçlendirmektedir.

Bu çalışma kapsamında 2018–2025 dönemine ait 16 ülkeye ilişkin dijital kamu kapasitesi (EGDI), yapay zekâ yönetişimine kamu hazırlık düzeyi (AI Readiness) ve borç verme-mali denge göstergeleri (Net Lending) grafiksel ve karşılaştırmalı betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın amacı, ülkelerin dijital dönüşüm performanslarını zaman içerisindeki değişimleri, dönemsel eğilimleri ve ülkeler arasındaki farklılıkları ortaya koymak; özellikle Türkiye'nin seçili ülkeler arasındaki konumunu görsel ve betimleyici bir çerçevede değerlendirmektir. Bu doğrultuda zaman serisi grafikleri, toplam değişim grafikleri ve panel ortalama fark (Δ) grafikleri kullanılarak göstergelerin dönemsel gelişimi analiz edilmiştir. Çalışmada ekonometrik tahmin yöntemlerine yer verilmemiş; bunun yerine ülkelerin dijitalleşme ve mali performans göstergelerindeki eğilimler, dönemsel değişimler ve olası yakınsama eğilimleri grafikler aracılığıyla değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, dijital kamu kapasitesinin incelenen ülkelerin büyük bölümünde artış

eğilimi gösterdiğini, buna karşın mali denge göstergelerinin ülkelere ve dönemlere göre daha değişken bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, dijital dönüşüm ile kamu maliyesi arasındaki ilişkinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine katkı sunmakta ve gelecekte gerçekleştirilecek daha kapsamlı ampirik araştırmalar için betimsel bir temel oluşturmaktadır.

2. Literatür Taraması

2.1 Dijital Dönüşüm ve Kamu Maliyesi

Kamu maliyesi disiplini, son yirmi yılda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Dijitalleşme, yalnızca devlet-vatandaş etkileşimini dönüştürmekle kalmamış; bütçe yönetimi, vergi idaresi ve kamu harcama süreçlerinde veri temelli karar alma kapasitesini artırarak yönetsel etkinliği güçlendirmiştir (OECD, 2023). Özellikle yapay zekâ destekli otomasyon, büyük veri analitiği ve algoritmik denetim mekanizmaları, kamu kaynaklarının tahsisinde verimlilik artışı ve maliyet azaltma potansiyeline işaret etmektedir (McKinsey Global Institute, 2022). Kamu maliyesinin klasik çerçevesinde Musgrave (1959), tahsis fonksiyonunun etkinliğinin kurumsal ve teknik kapasiteyle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır; bu bağlamda dijital altyapının gelişmesi, kamu mallarının daha etkin sunumuna teorik bir zemin oluşturmaktadır. Tanzi (2000) ise küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin vergi sistemleri üzerindeki dönüştürücü etkilerini ele alarak mali idarelerin teknolojik adaptasyonunun gelir performansı açısından kritik olduğunu ortaya koymuştur. Benzer biçimde Keen ve Lockwood (2010), modern vergi sistemlerinde idari kapasitenin gelir etkinliği üzerindeki belirleyici rolünü ampirik olarak göstermektedir. Brynjolfsson ve McAfee (2014) dijital teknolojilerin üretkenlik artışı yoluyla kurumsal performansı dönüştürebileceğini savunmakta; bu yaklaşım kamu sektörü için de potansiyel verimlilik kazanımlarına işaret etmektedir. Dolayısıyla literatür, dijitalleşmenin kamu maliyesinde yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda yapısal ve verimlilik odaklı bir dönüşüm süreci yarattığını ortaya koymaktadır.

2.2 Dijital Dönüşüm ve Kamu Hizmet Verimliliği

OECD'nin *Tax Administration 3.0* yaklaşımı, vergi idarelerinde dijital entegrasyonun uyum maliyetlerini azaltabileceğini ve gönüllü uyumu güçlendirebileceğini vurgulamaktadır (OECD, 2022). Dünya Bankası'nın GovTech ve dijital kamu kapasitesi göstergeleri ise yüksek e-devlet olgunluğuna sahip ülkelerin kamu hizmet sunumunda daha etkin süreçlere

sahip olduđunu ortaya koymaktadır (World Bank, 2023). Bu bulgular, dijital altyapı ile kamu performansı arasında yapısal bir iliřki bulunduđunu dűřündürmektedir. Klasik maliye teorisinde Musgrave'in (1959) ortaya koyduđu etkinlik ilkesi, kamu kaynaklarının en dűřük maliyetle ve en yűksek toplumsal faydayla tahsisini esas almaktadır. Dijital ađda bu ilkenin uygulanabilirliđi, bűte sűrelerinin, vergi idaresinin ve harcama yűnetiminin veri temelli dijital sistemlerle bűtűnleřmesine bađlı hâle gelmiřtir. Bu bađlamda dijital dűnűřűm, kamu maliyesinde etkinlik ilkesinin teknolojik araçlarla yeniden gűlendirilmesi olarak deđerlendirilebilir.

Literatűr bađlamında çalıřmanın dayanađı olan literatűr erevesi ařađıdaki gibi maddelenebilir:

OECD'nin Dijital Devlet Endeksi (DGI) alıřması, kamu sektűrűnde dijital dűnűřűműn kurumsal temellerini ve olgunluk boyutlarını kıyaslamalı olarak ۆlmekte; dijital kapasitenin kamu hizmetlerinde verimlilik ve űretkenlik hedefleriyle iliřkilendirildiđini gűstermektedir (OECD, 2023).

(UN E-Government Survey 2024), iřlemlerin evrimii tamamlanabilmesinin zaman ve maliyet tasarrufu sađlayabildiđini, idari prosedűrleri azaltabildiđini ve iřlem/etkileřim maliyetlerini dűřűrebildiđini vurgulamaktadır.

Tanzi ve Schuknecht (2000), kamu performansının yalnızca harcama dűzeyine deđil, hizmet űretiminde etkinlik ve çıktı kalitesine de bađlı olduđunu; bu nedenle 'harcama bűyűklűđű' ile 'kamu etkinliđi' arasındaki iliřkinin otomatik olmadıđını tartıřmaktadır.

McKinsey (2022)'nin arařtırmasına gűre, yapay zeknın yaygın benimsenmesi halinde 2030'a kadar kűresel ۆlekte ekonomik çıktıyı anlamlı ۆlűde artırılabileceđini; kamu sektűrűnde ise kiřiselleřtirilmiř hizmetler ve otomasyon yoluyla verimlilik kazanımları dođurabileceđini belirtmektedir.

GİB'in dijital uygulamalarına iliřkin kurumsal paylařımlarda, belirli e-uygulamalar űzerinden ۆlűlebilir tasarruf bűyűklűkleri raporlanmaktadır (GİB, 2025).

Literatűrde dijitalleřme gűstergeleri ile kamu maliyesine iliřkin gűstergeleri birlikte ele alan çalıřmalar bulunmakla birlikte, bu gűstergelerin ۆlkeler bazında karřılařtırmalı olarak deđerlendirilmesine yűnelik arařtırmaların sınırlı olduđu gűrűlmektedir. ۆzellikle dijital kamu kapasitesi, yapay zekâya hazırlık dűzeyi ve mali performans gűstergelerinin birlikte incelenmesi, dijital dűnűřűműn kamu maliyesi űzerindeki olası yansımalarının daha bűtűncűl bir bakıř açısıyla deđerlendirilmesine katkı sađlamaktadır. Bu dođrultuda çalıřma, uluslararası kuruluřlar tarafından yayımlanan gűncel gűstergeleri karřılařtırmalı

ve betimsel bir yaklaşımla analiz ederek literatürdeki bu boşluğa katkı sunmayı amaçlamaktadır.

3. Metodoloji

Dijital kamu yönetimi üzerine literatür, genellikle iki temel eksende şekillenmektedir:

- Dijitalleşmenin kamu hizmeti kalitesi üzerindeki etkileri,
- Dijitalleşmenin kamu maliyesine yansımaları.

Dijitalleşme, kamu maliyesi açısından “teknoloji ile maliyet azaltımı”nın ötesinde, yönetişimsel etkinliğin yeniden inşası anlamına gelmektedir. Dijitalleşme, kamu maliyesi açısından yalnızca maliyet azaltıcı bir teknolojik araç değil, devlet kapasitesinin yeniden yapılandırılması süreci olarak değerlendirilebilir. Besley ve Persson’un (2011) geliştirdiği *state capacity* yaklaşımı, mali kapasitenin yalnızca vergi oranlarıyla değil, bilgi toplama, uygulama ve denetim yeteneğiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede dijital altyapılar, devletin bilgi üretme ve işleme kapasitesini artırarak mali yönetimin kurumsal etkinliğini güçlendirmektedir (OECD, 2023). Vergi idaresinde veri entegrasyonu, gerçek zamanlı izleme sistemleri ve otomasyon uygulamaları, kamu gelir performansını artırma ve uyum maliyetlerini azaltma potansiyeli taşımaktadır (OECD, 2022). Bütçe yönetiminde ise dijital sistemler karar alma süreçlerinin hızını ve doğruluğunu artırarak mali yönetim kapasitesini güçlendirmektedir (World Bank, 2023). Dolayısıyla dijital devlet, mali istikrarın yalnızca gelir artışıyla değil, idari kapasitenin ve kurumsal öğrenme mekanizmalarının güçlendirilmesiyle sağlanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda dijitalleşme, kamu maliyesinde klasik etkinlik ilkesinin (Musgrave, 1959) veri temelli yönetim araçlarıyla yeniden yorumlanmasına işaret etmektedir.

Şekil 1. Metodolojinin Teorik Temelleri

Musgrave’ın (1959) ortaya koyduğu mali etkinlik ilkesi, kamu kaynaklarının toplumsal refahı en yüksek düzeye çıkaracak biçimde tahsis edilmesini esas almaktadır. Bu yaklaşımda etkinlik, yalnızca harcama miktarıyla değil, kamu hizmetlerinin üretim ve sunum süreçlerindeki verimlilikle ilişkilidir. Dijital dönüşüm, işlem maliyetlerini azaltma, hizmet sunum sürelerini kısaltma ve idari süreçleri sadeleştirme potansiyeli sayesinde mali etkinliği destekleyen bir araç olarak değerlendirilmektedir (OECD, 2023). Bu bağlamda dijital altyapılar, kamu mali yönetiminde bilgi akışını hızlandırarak karar alma kalitesini artırmakta ve uygulama kapasitesini güçlendirmektedir.

Moore’un (1995) geliştirdiği “kamu değeri” yaklaşımı ise kamu kurumlarının başarısını yalnızca çıktı miktarıyla değil, topluma sağlanan toplam değer üzerinden değerlendirmektedir. Dijital kamu hizmetlerinin erişilebilirliğinin artması, hizmet kalitesinin iyileşmesi ve şeffaflığın güçlenmesi, kamu değerinin artırılmasına katkı sağlayan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede e-devlet uygulamaları, kamu değerinin üretiminde yeni bir araç seti sunmaktadır.

Janssen ve Estevez (2013) dijital dönüşümün kamu kurumlarında veri temelli karar alma, kurumsal entegrasyon ve süreçlerin yeniden tasarlanması gibi yapısal değişimleri beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Bu dönüşüm teknik bir yenilikten ziyade yönetim kapasitesini etkileyen bir kurumsal yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda dijitalleşme, kamu maliyesinde hem etkinlik hem de kamu değeri üretimi açısından kurumsal kapasiteyi güçlendiren bir unsur olarak konumlandırılabilir.

Tablo 1. Betimsel Analiz için Kullanılan Kaynaklar

UN E-Devlet Gelişim Endeksi (EGDI, 2024)

OXFORD Kamu Yapay Zeka Hazırlık Endeksi (2025)

IMF Data (2024)

Bu çalışmada betimsel analiz, dijitalleşme göstergeleri ile kamu tasarruf oranlarının karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi amacıyla uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan güncel göstergeler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ülkelerin dijital olgunluk düzeylerinin belirlenmesinde Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan E-Devlet Gelişim Endeksi (EGDI,

2024) verilerinden yararlanılmıştır. Dijital dönüşüm kapasitesi ve yapay zekâya hazırlık düzeylerinin değerlendirilmesinde Oxford Kamu Yapay Zeka Hazırlık Endeksi (2025) bulguları esas alınmıştır. Makroekonomik göstergeler kapsamında yer alan gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) ve ekonomik büyüme oranlarına ilişkin veriler ise Uluslararası Para Fonu (IMF) Dünya Ekonomik Görünümü (2024) veri tabanından temin edilmiştir. Elde edilen göstergeler ülkeler bazında karşılaştırmalı olarak incelenmiş; dijitalleşme düzeyi, yapay zekâya hazırlık kapasitesi ve makroekonomik performans ile kamu tasarrufları arasındaki olası ilişkiler betimsel analiz çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, dijitalleşme göstergeleri ile kamu tasarruflarına ilişkin göstergeler ülkeler bazında grafikler ve karşılaştırmalı tablolar aracılığıyla betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analizde Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan E-Devlet Gelişim Endeksi (EGDI, 2024), Oxford Kamu Yapay Zeka Hazırlık Endeksi (2025) ile Uluslararası Para Fonu (IMF) Dünya Ekonomik Görünümü (2024) veri tabanında yer alan makroekonomik göstergelerden yararlanılmıştır. Böylece ülkelerin dijital olgunluk düzeyleri, yapay zekâya hazırlık kapasiteleri, ekonomik performansları ve kamu tasarruflarına ilişkin eğilimler karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur.

Çalışmanın temel amacı, dijital kapasite ile kamu maliyesine ilişkin göstergeler arasındaki olası ilişkileri ilk aşamada görünür kılmak ve konuya ilişkin genel eğilimleri betimsel bir çerçevede değerlendirmektir. Bu doğrultuda, elde edilen veriler grafikler ve tablolar aracılığıyla yorumlanmış; ülkeler arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve öne çıkan eğilimler açıklanmıştır. Betimsel analiz yaklaşımı, değişkenler arasındaki yapısal ilişkilerin ön değerlendirmesini yapmaya ve ileride gerçekleştirilecek daha kapsamlı ampirik araştırmalar için analitik bir zemin oluşturmaya imkân sağlamaktadır.

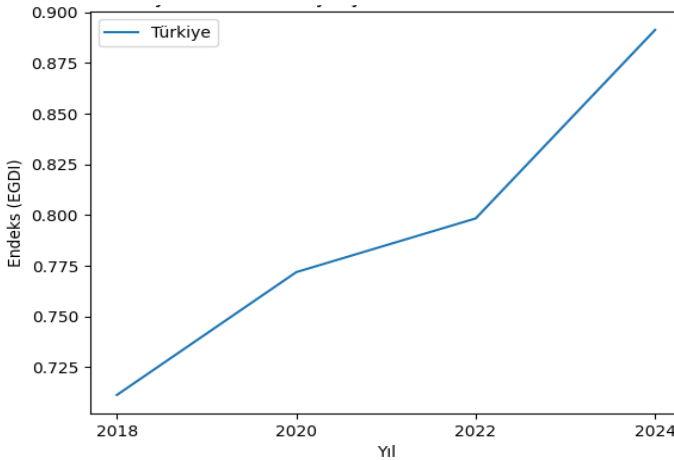
Bu çalışma kapsamında herhangi bir bileşik endeks oluşturulmamış veya ekonometrik model uygulanmamıştır. Dijital göstergelerin bütünsel olarak değerlendirilmesine yönelik endeks geliştirme çalışmaları ile panel veri analizine dayalı ampirik modeller, kapsamlı metodolojik tasarım, ağırlıklandırma süreçleri ve sağlamlık testlerini gerektirdiğinden ayrı bir araştırmanın konusu olarak ele alınacaktır. Bu kapsamda, söz konusu analizlerin ilerleyen çalışmalarda ayrıntılı biçimde geliştirilmesi planlanmaktadır.

4.Bulgular

Bu bölümde, 2018–2025 dönemine ilişkin uluslararası veri kaynaklarından elde edilen göstergeler kullanılarak ülkelerin dijital kamu kapasitesi, yapay zekâ yönetişimine hazırlık düzeyi ve mali denge göstergeleri grafikler aracılığıyla betimsel olarak incelenmektedir. Amaç, ülkelerin dijital

dönüşüm performanslarını zaman içerisindeki eğilimler, dönemsel değişimler ve görel konumları çerçevesinde değerlendirmek; özellikle gelişmiş ve yükselen ekonomiler arasındaki farklılaşmaları karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. Grafik temelli betimsel analiz yaklaşımı, değişkenler arasındaki eğilimlerin ve ülkeler arasındaki benzerlik ile farklılıkların herhangi bir nedensellik varsayımında bulunmadan görsel olarak değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu kapsamda sunulan grafikler, dijital kapasite, yapay zekâya hazırlık ve mali göstergelerin zaman içerisindeki değişimini karşılaştırmalı olarak ortaya koymakta; izleyen açıklamalarda ise söz konusu göstergelerin dönemsel gelişimi ve ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar sistematik biçimde değerlendirilmektedir.

Şekil 2. Türkiye’nin EGDİ Gelişimi (2018-2024)

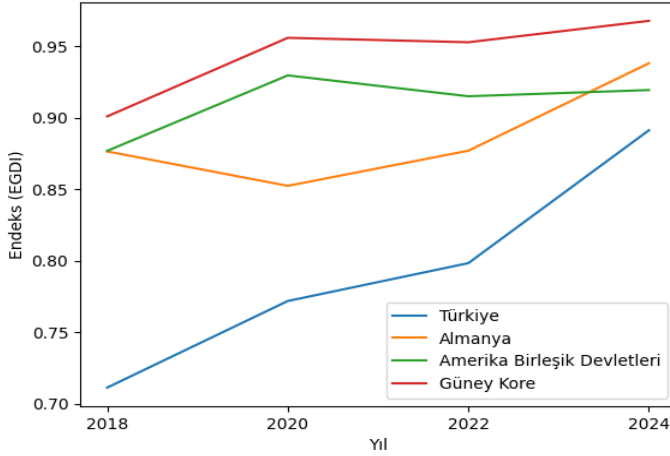

Kaynak: (United Nations, 2024).

Şekil-2, Türkiye’nin 2018–2024 döneminde e-devlet gelişmişlik düzeyinde istikrarlı ve kesintisiz bir yükseliş sergilediğini göstermektedir. 2018 yılında görece daha sınırlı bir endeks değerine sahip olan Türkiye’nin, 2020 ve 2022 yıllarında kademeli bir artış eğilimi yakaladığı; 2022 sonrasında ise artış hızının belirgin biçimde ivmelendiği görülmektedir. Özellikle 2024 yılında ulaşılan seviye, dijital kamu hizmetlerinin kapsamı ve kurumsal kapasitesinde niteliksel bir güçlenmeye işaret etmektedir. Bu artış, yalnızca teknik altyapı yatırımlarının değil, aynı zamanda hizmet sunumunun dijitalleşmesi ve insan sermayesi kapasitesinin gelişimi gibi çok boyutlu unsurların birlikte ilerlediğini düşündürmektedir. Genel eğilim, Türkiye’nin dijital kamu dönüşümünde süreklilik arz eden bir politika yaklaşımı benimsediğini ve orta vadede daha üst

endeks dilimlerine yakınsama potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır (United Nations, 2024).

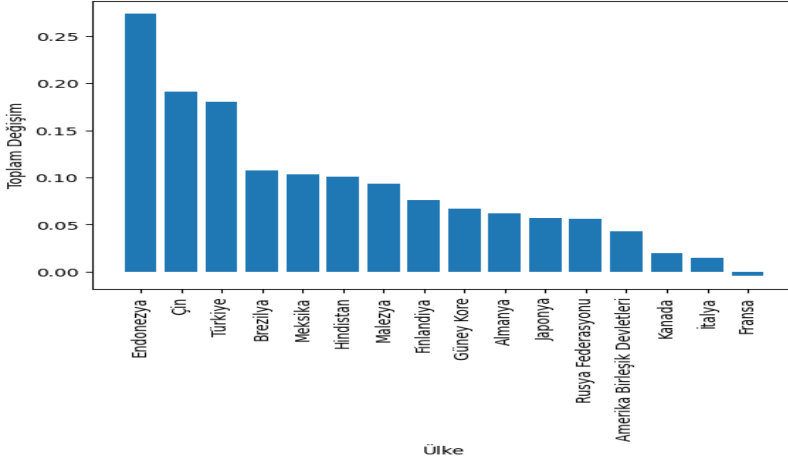
Şekil 3. Seçilmiş Ülkelerin EDGI Karşılaştırması (2018-2024)

Kaynak: (United Nations, 2024).

Karşılaştırmalı grafik, 2018–2024 döneminde Türkiye’nin e-devlet gelişmişlik düzeyinde istikrarlı bir yükseliş trendi yakaladığını, ancak başlangıç seviyesinin Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve özellikle Güney Kore’nin gerisinde olduğunu göstermektedir. Güney Kore’nin tüm dönem boyunca en yüksek endeks değerine sahip olması, dijital devlet olgunluğu açısından yapısal bir liderliğe işaret ederken; Amerika Birleşik Devletleri’nin yüksek fakat dönemsel dalgalanma içeren bir seyir izlediği görülmektedir. Almanya’da 2020 yılında görece bir gerileme yaşanmış, ancak 2024 itibarıyla yeniden güçlü bir toparlanma gerçekleşmiştir. Türkiye ise diğer ülkelere kıyasla daha düşük bir başlangıç seviyesinden hareket etmesine rağmen kesintisiz artış eğilimiyle aradaki farkı azaltma yönünde bir yakınsama dinamiği sergilemektedir. Özellikle 2022 sonrası ivmelenme, dijital kamu kapasitesinde hızlanan bir dönüşüme işaret etmekte ve Türkiye’nin orta vadede üst gelirli ülkelerle arasındaki dijital mesafeyi daraltma potansiyelini ortaya koymaktadır (United Nations, 2024).

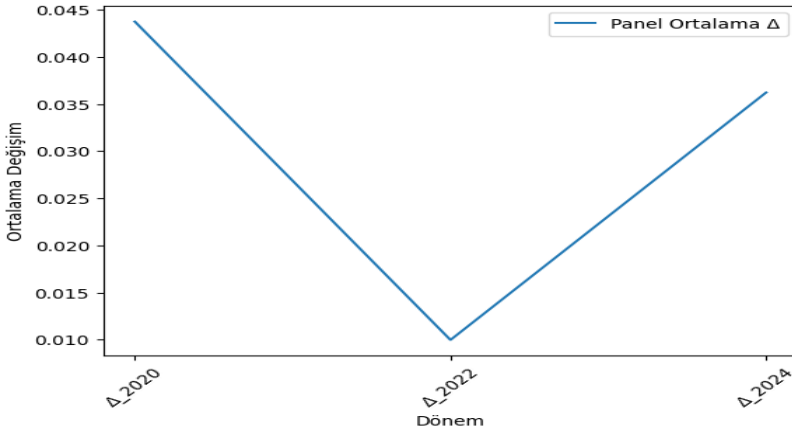
şekil 4. 2018-2024 Yılları Arasında Seçilmiş 16 Ülke Arasında Toplam EDGI Değişimi

Kaynak: (United Nations, 2024).

2018–2024 dönemine ait toplam değişim grafiği, ülkelerin e-devlet gelişmişlik düzeylerindeki artış hızlarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Başlangıç seviyesi görece düşük olan Endonezya ve Çin’in en yüksek artış oranlarını sergilemesi, dijital kapasite alanında belirgin bir yakınsama (convergence) dinamiğine işaret etmektedir. Türkiye’nin de üst sıralarda yer alması, söz konusu dönemde dijital kamu altyapısında kayda değer bir ilerleme sağladığını göstermektedir. Buna karşılık Fransa, İtalya ve Kanada gibi zaten yüksek başlangıç seviyesine sahip ülkelerde artışın daha sınırlı kalması, doğunluk etkisi ve marjinal gelişim alanlarının daralmasıyla açıklanabilir. Genel tablo, dijitalleşme sürecinde geç başlayan ülkelerin daha hızlı ivmelenme potansiyeline sahip olduğunu; buna karşılık dijital olgunluğu yüksek ülkelerde artışın daha yatay bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, dijital kamu kapasitesinin zaman içinde kademeli bir yakınsama eğilimi gösterebileceğini düşündürmektedir (United Nations, 2024).

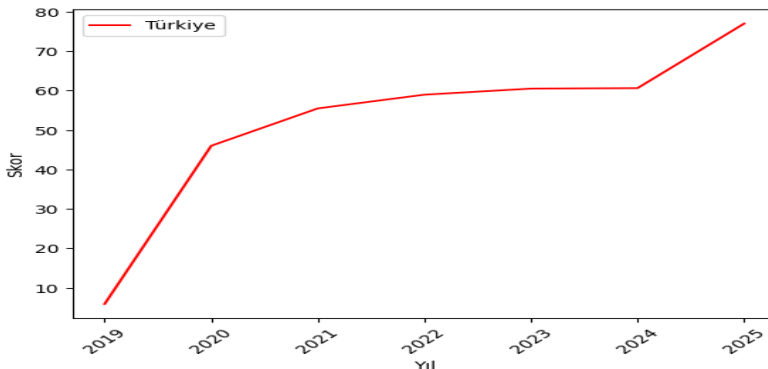
Şekil 5. EDGI Panel Ortalama Dönemsel Değişimi

Kaynak: (United Nations, 2024).

Panel ortalama dönemsel değişim grafiği, 16 ülkenin e-devlet gelişmişlik düzeyindeki artış hızının zaman içinde dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. 2018–2020 döneminde ortalama artışın görece yüksek olması, dijital kamu altyapısında geniş tabanlı bir ivmelenmeye işaret ederken; 2020–2022 aralığında artış hızının belirgin biçimde yavaşladığı görülmektedir. Bu yavaşlama, küresel ölçekte dijital dönüşümün ilk hızlı yayılma evresinden daha konsolidasyon odaklı bir aşamaya geçildiğini düşündürmektedir. Ancak 2022–2024 döneminde ortalama değişimin yeniden yükselmesi, dijital kamu yatırımlarının ikinci bir ivmelenme fazına girdiğine işaret etmektedir. Genel eğilim, dijital kapasite artışının doğrusal değil; dönemsel şoklar ve uyum süreçleri içeren dalgalı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır (United Nations, 2024).

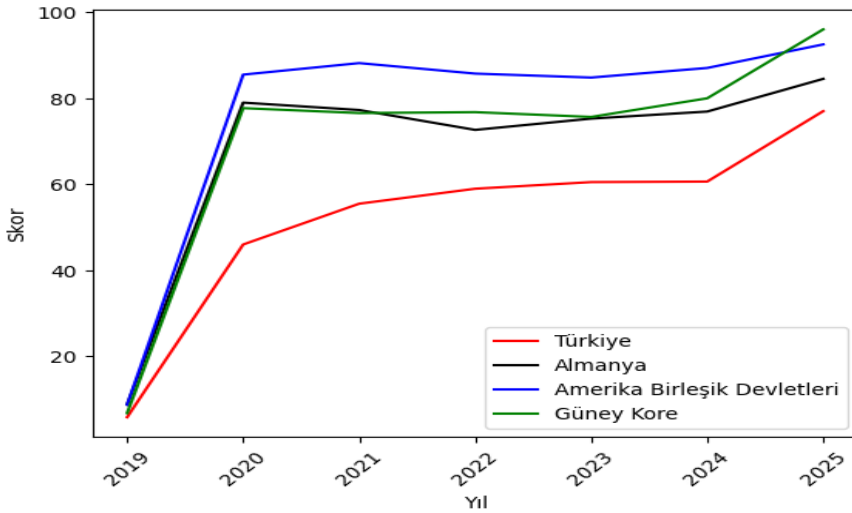
Şekil 6. Türkiye Kamu YZ Farkındalık Endeksi (2019-2025)

Kaynak: (Oxford AI Readiness Index, 2025).

Grafik, Türkiye'nin 2019–2025 döneminde yapay zekâ kamu hazırlık düzeyinde belirgin ve kademeli bir yükseliş eğilimi sergilediğini göstermektedir. 2019–2020 arasında görülen güçlü artış, kurumsal farkındalık ve politika çerçevesinin hızla oluşturulduğunu düşündürürken; 2021–2024 döneminde artışın daha dengeli fakat istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu süreç, altyapı ve yönetim kapasitesinin aşamalı biçimde güçlendiğine işaret etmektedir. 2025 yılında gözlenen belirgin sıçrama ise hazırlık düzeyinde niteliksel bir eşiğin aşılmış olabileceğini göstermektedir. Genel olarak eğilim, Türkiye'nin yapay zekâ yönetimi alanında başlangıçta sınırlı bir konumdan hareket ederek kurumsal kapasitesini istikrarlı biçimde geliştirdiğini ve orta vadede daha üst performans gruplarına yaklaşma potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır (Oxford AI Readness Index, 2025).

Şekil 7. Seçilmiş Ülkelerin Kamu YZ Farkındalık Endeksi Karşılaştırması (2018-2024)

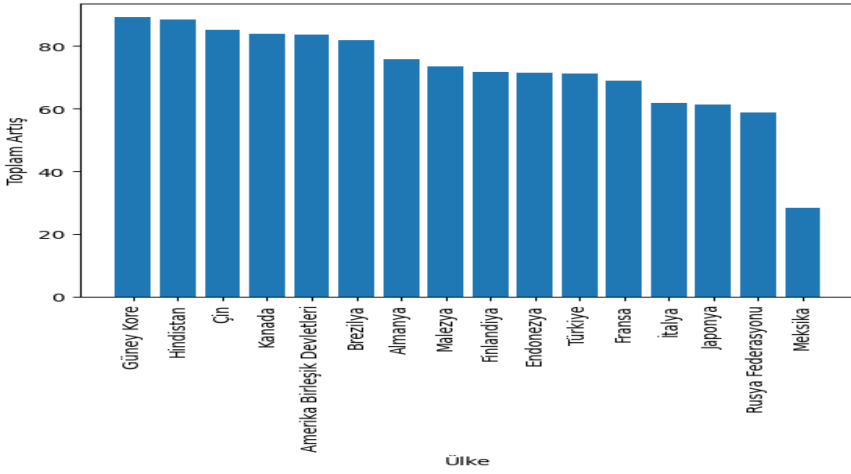

Kaynak: (Oxford AI Readness Index, 2025).

Karşılaştırmalı grafik, 2019–2025 döneminde yapay zekâ kamu hazırlık düzeylerinin ülkeler arasında belirgin farklılaşmalar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Kore dönem boyunca üst performans grubunda yer alırken, özellikle Güney Kore'nin 2025 yılında güçlü bir ivmelenme sergilediği görülmektedir. Almanya daha dengeli ve istikrarlı bir seyir izlemekte, ancak 2021–2022 döneminde sınırlı bir gerileme yaşamaktadır. Türkiye ise diğer ülkelere kıyasla daha düşük bir başlangıç seviyesinden hareket etmiş olmakla birlikte, kesintisiz artış eğilimi sayesinde aradaki farkı

kademeli biçimde azaltmaktadır. Özellikle 2024 sonrası gözlenen yükseliş, kurumsal kapasite ve politika çerçevesinin olgunlaşmaya başladığını düşündürmektedir. Genel tablo, gelişmiş ülkelerin yüksek fakat daha yatay bir performans sergilediğini; görece geç başlayan ülkelerde ise daha belirgin bir yakalama (convergence) dinamiğinin oluştuğunu göstermektedir (Oxford AI Readness Index, 2025).

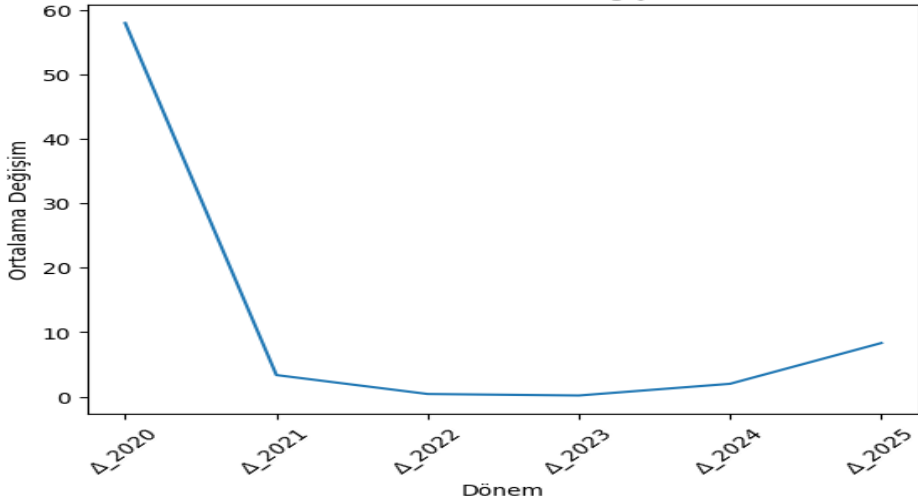
Şekil 8. 2019-2025 Yılları Arasında Seçilmiş 16 Ülke Arasında Toplam Kamu YZ Farkındalık Endeksi Değişimi

Kaynak: (Oxford AI Readness Index, 2025).

2019–2025 dönemine ait toplam artış grafiği, ülkelerin yapay zekâ kamu hazırlık kapasitesindeki değişim hızlarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Güney Kore, Hindistan ve Çin’in en yüksek artış değerlerine sahip olması, özellikle son dönemde AI yönetim kapasitesinde hızlı bir kurumsal genişleme yaşandığını göstermektedir. Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Brezilya gibi ülkeler de güçlü artış sergilemekle birlikte, başlangıç seviyeleri yüksek olduğundan artış hızları görece daha dengeli görünmektedir. Türkiye orta grupta yer almakta ve istikrarlı artış performansı ile dikkat çekmektedir. Buna karşılık Meksika ve bazı Avrupa ülkelerinde artışın daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Genel tablo, yapay zekâ hazırlık kapasitesinde başlangıç seviyesi düşük veya orta düzeyde olan ülkelerin daha yüksek ivmelenme sergilediğini ve küresel ölçekte belirgin bir yakınsama eğiliminin ortaya çıktığını düşündürmektedir (Oxford AI Readness Index, 2025).

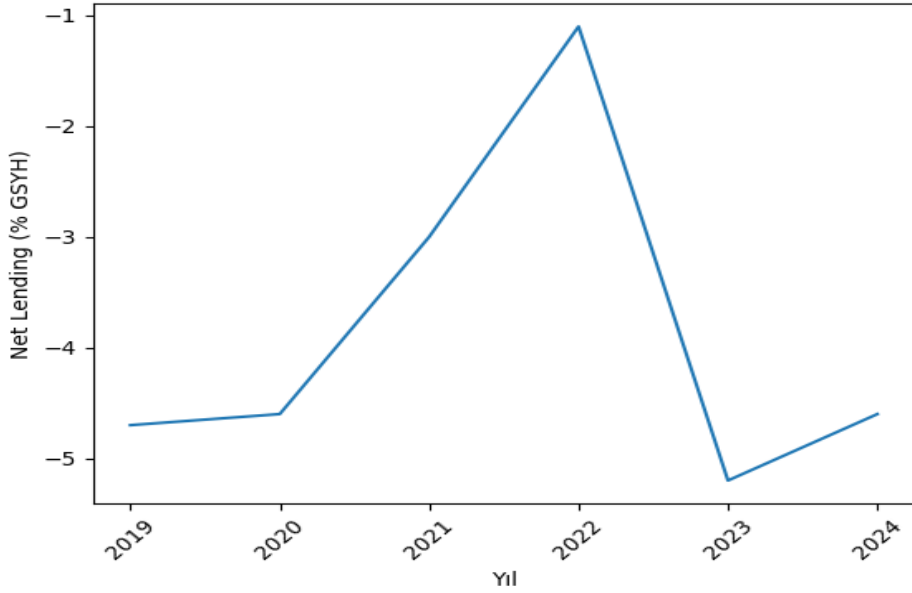
şekil 9. Kamu YZ Farkındalık Endeksi Panel Ortalama Dönemsel Değişimi

Kaynak: (Oxford AI Readness Index, 2025).

Panel ortalama yıllık değişim grafiği, yapay zekâ kamu hazırlık kapasitesindeki artış hızının dönemler itibarıyla homojen bir seyir izlemediğini göstermektedir. 2019–2020 döneminde gözlenen olağanüstü yüksek ortalama artış, küresel ölçekte yapay zekâ farkındalığının ve politika çerçevelerinin hızla oluşturulduğu bir başlangıç evresine işaret etmektedir. 2020–2022 aralığında artış hızının belirgin biçimde yavaşlaması, ilk genişleme dalgasının ardından kurumsal uyum ve konsolidasyon sürecine girildiğini düşündürmektedir. 2023 sonrası dönemde ise ortalama değişimin yeniden yukarı yönlü hareket etmesi, yapay zekâ uygulamalarının daha sistematik ve entegre biçimde kamu yönetimine dâhil edilmeye başlandığını göstermektedir. Genel eğilim, yapay zekâ yönetişimi kapasitesindeki gelişimin doğrusal değil; başlangıçta hızlı sıçrama, ardından dengeleme ve sonrasında ikinci bir ivmelenme fazı içeren dalgalı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır (Oxford AI Readness Index, 2025).

**Şekil 10. Türkiye'nin Borç Verme Göstergesi (Net Lending-
%GSYİH)² (2019-2024)**

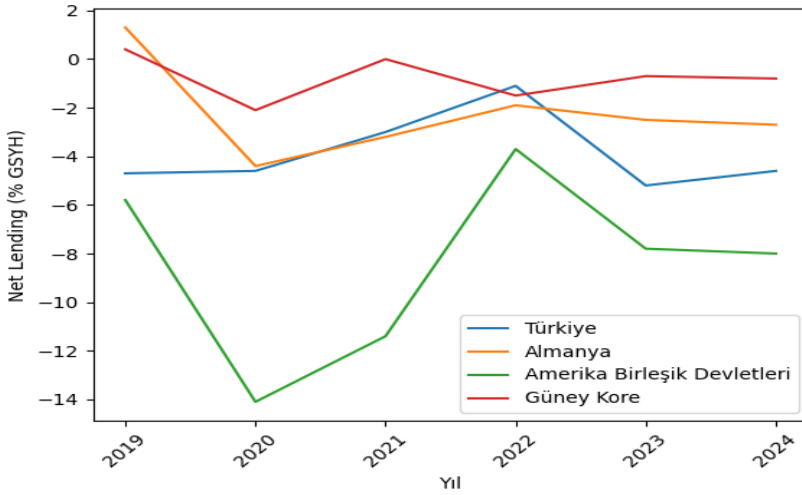
Kaynak: (IMF Data, 2025).

Şekil-10, Türkiye'nin 2019–2024 döneminde net borç verme göstergesinin dalgalı fakat belirgin bir mali ayarlama süreci izlediğini göstermektedir. 2019 ve 2020 yıllarında bütçe dengesinin görece sınırlı bir bozulma sergilediği, 2021 ve özellikle 2022 döneminde ise açığın daralarak daha olumlu bir seviyeye yaklaştığı görülmektedir. 2022 yılı, mali göstergede geçici bir iyileşme dönemine işaret etmektedir. Ancak 2023 yılında net borç verme değerinde belirgin bir bozulma yaşanmış, bu durum kamu maliyesinde yeniden genişleyici bir etki veya ekonomik koşullara bağlı bir baskı oluştuğunu

² Net borç verme göstergesinin GSYH'ye oranı (%GSYH) olarak tercih edilmesinin temel nedeni, kamu mali dengesinin ülkeler arasında karşılaştırılabilirliğini sağlamak ve dijital dönüşüm göstergeleriyle aynı makroekonomik ölçekte değerlendirilmesine imkân tanımadır. Çalışmada E-Devlet Gelişim Endeksi (EGDI) ve Yapay Zekâ Kamu Hazırlık Endeksi gibi yapısal kapasite göstergeleri kullanıldığından, mali performansın da mutlak bütçe büyüklükleri yerine ekonomik ölçeğe göre normalize edilmiş bir gösterge üzerinden ele alınması metodolojik açıdan daha uygun bir yaklaşım sunmaktadır. Net borç verme'nin %GSYH cinsinden ifade edilmesi, ülkeler arasındaki ekonomik büyüklük farklılıklarının etkisini azaltarak kamu mali dengesinin görece görünümünü karşılaştırılabilir hâle getirmektedir. Bu sayede dijital kapasite göstergeleri ile mali performans göstergeleri ortak bir ölçekte birlikte değerlendirilebilmektedir. Ayrıca söz konusu gösterge, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından mali analizlerde yaygın olarak kullanılan uluslararası standart göstergelerden biri olduğundan, çalışmanın bulgularının farklı ülke uygulamalarıyla karşılaştırılmasını da kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede Net borç verme (%GSYH), dijital dönüşüm göstergeleri ile birlikte kullanılabilir, ölçekten arındırılmış ve uluslararası karşılaştırmalara elverişli bir mali performans göstergesi olarak tercih edilmiştir.

düşündürmektedir. 2024 itibarıyla kısmi bir toparlanma gözlenmekle birlikte, göstergenin hâlen negatif bölgede seyretmesi mali dengenin tam anlamıyla konsolide edilmediğini ortaya koymaktadır. Genel olarak eğilim, Türkiye'nin mali performansının dışsal şoklara duyarlı bir yapı sergilediğini; ancak dönemsel düzeltme mekanizmalarının da devreye girdiğini göstermektedir (IMF Data, 2025).

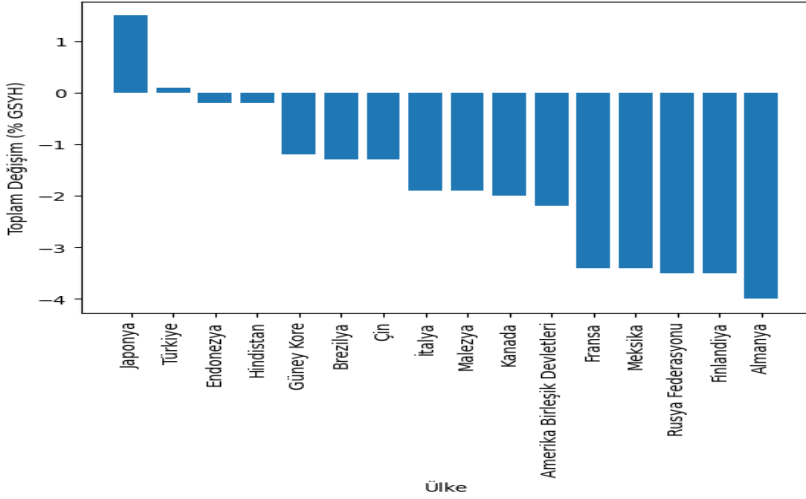
Şekil 11. Seçilmiş Ülkelerin Net Borç Verme Göstergelerinin (%GSYİH) Karşılaştırması (2018-2024)

Kaynak: (IMF Data, 2025).

Karşılaştırmalı grafik, 2019–2024 döneminde ülkelerin mali dengelerinde belirgin farklılaşmalar yaşandığını göstermektedir. 2020 yılında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde çok sert bir bozulma gözlenirken, Almanya'da da güçlü bir negatif sapma ortaya çıkmıştır; bu durum pandemi döneminde uygulanan genişleyici mali politikaların etkisini yansıtmaktadır. Güney Kore'de bozulma daha sınırlı kalmış ve sonraki dönemde dengeye yakın bir seyir izlenmiştir. Türkiye ise 2021–2022 döneminde görece bir iyileşme sergilemiş, ancak 2023 yılında yeniden belirgin bir açık artışı yaşamıştır. Genel tablo, gelişmiş ekonomilerde kriz dönemlerinde daha agresif mali genişlemeye gidildiğini, buna karşılık sonraki yıllarda kademeli bir konsolidasyon sürecinin devreye girdiğini göstermektedir. Türkiye'nin seyri ise daha sınırlı ölçekli fakat dalgalı bir mali ayarlama dinamiğine işaret etmekte; mali alanın hem küresel şoklara hem de içsel ekonomik koşullara duyarlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır (IMF Data, 2025).

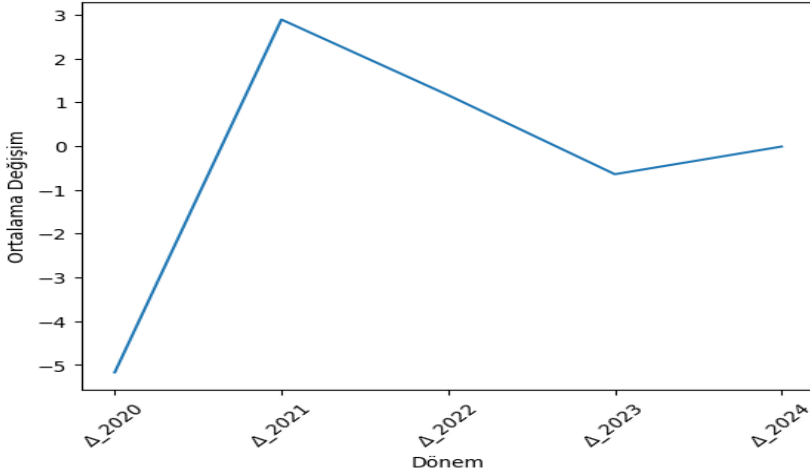
Şekil 12. 2018-2024 Yılları Arasında Seçilmiş 16 Ülke Arasında Toplam Net Borç Verme Göstergelerinin (%GSYİH) Değişimi

Kaynak: (IMF Data, 2025).

2019–2024 dönemi toplam değişim grafiği, ülkelerin net borç verme performansında pandemi sonrası dönemde kalıcı farklılaşmalar oluştuğunu göstermektedir. Japonya ve sınırlı ölçüde Türkiye’nin dönem sonunda başlangıca kıyasla daha olumlu bir mali konuma yaklaştığı görülürken, çoğu ülkede toplam değişimin negatif bölgede kaldığı dikkat çekmektedir. Özellikle Almanya, Finlandiya, Rusya Federasyonu, Meksika ve Fransa gibi ülkelerde mali dengedeki bozulmanın daha belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada’da da net borç verme göstergesinin dönem sonunda başlangıç seviyesinin altında kaldığı görülmektedir. Bu tablo, pandemi döneminde uygulanan genişleyici mali politikaların bazı ülkelerde orta vadede kalıcı bütçe baskılarına dönüştüğünü düşündürmektedir. Genel olarak grafik, küresel ölçekte mali konsolidasyon sürecinin ülkeler arasında farklı hız ve derinlikte ilerlediğini; mali alanın yeniden tesis edilmesinin heterojen bir görünüm sergilediğini ortaya koymaktadır (IMF Data, 2025).

şekil 12. Net Borç Verme (%GSYİH) Panel Ortalama Dönemsel Değişimi

Kaynak: (IMF Data, 2025).

Panel ortalama yıllık değişim grafiği, IMF net borç verme göstergesinde 2019–2024 döneminde belirgin bir döngüsel mali ayarlama sürecinin yaşandığını göstermektedir. 2020 yılında ortalama değişimin güçlü biçimde negatif olması, pandemi kaynaklı genişleyici mali politikaların küresel lkte bütçe dengelerini hızla bozduğunu ortaya koymaktadır. 2021 yılında ise ortalama değişimin keskin şekilde pozitif bölgeye geçmesi, kriz sonrası toparlanma ve mali konsolidasyon çabalarının etkisini yansıtmaktadır. 2022 yılında iyileşme eğilimi sürmekle birlikte ivmenin zayıfladığı grlmekte; 2023 döneminde yeniden sınırlı bir bozulma yaşanmaktadır. 2024 itibarıyla ortalama değişimin sıfıra yaklaşması, mali dengede görece istikrar arayışının güçlendiğini göstermektedir. Genel tablo, pandemi şokunun ardından lkelerin mali politikalarında hızlı genişleme–kademeli düzeltme–denge arayışı şeklinde üç aşamalı bir uyum süreci yaşandığını ortaya koymaktadır (IMF Data, 2025).

5. Tartışma ve neriler

Bu çalışmada, 16 lkeye ait 2018–2024 dönemi EGDI verileri, 2019–2025 dönemi Yapay Zekâ Kamu Hazırlık Endeksi göstergeleri ve 2019–2024 dönemi IMF net borç verme (%GSYİH) verileri grafiksel ve karşılaştırmalı betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, dijital olgunluk düzeyi yüksek ülkelerde e-devlet göstergelerinin daha istikrarlı bir geşiş sergilediğini ve mali göstergelerin genel olarak daha dengeli bir görünüm ortaya koyduğunu göstermektedir. Buna karşılıklı dijitalleşme ivmesi yüksek olmakla birlikte

kurumsal kapasitesi görece sınırlı olan ülkelerde mali göstergelerin daha oynak bir yapı sergilediği gözlenmiştir. Yapay zekâya hazırlık düzeyinde başlangıç seviyesi düşük ülkelerin daha yüksek artış oranları göstermesi, ülkeler arasında dijital kapasite bakımından bir yakınsama eğilimine işaret etmekte; ancak bu gelişmenin mali göstergelere yansımaları ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Türkiye örneğinde dijital göstergelerde düzenli bir iyileşme gözlenmesine karşın mali denge göstergelerindeki dönemsel dalgalanmaların sürmesi, dijital kapasitenin mali performansla her zaman aynı doğrultuda gelişmediğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, dijital kapasite göstergeleri ile mali performans göstergeleri arasında dikkat çekici eğilimler ve birlikte değişim örüntüleri bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmanın betimsel niteliği gereği bu bulgular değişkenler arasında nedensel bir ilişki bulunduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Dijital dönüşüm ile kamu maliyesi arasındaki ilişkinin yönünün, büyüklüğünün ve belirleyicilerinin ortaya konulabilmesi için gelecekte ekonometrik yöntemlere dayalı daha kapsamlı ampirik araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, dijital kamu kapasitesi ile mali performans arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlayan karşılaştırmalı betimsel bulgular sunmakta ve konuya ilişkin sonraki araştırmalar için analitik bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışma, 16 ülkeye ait dijitalleşme ve mali performans göstergelerini grafik temelli betimsel analiz yoluyla inceleyerek dijital kapasite ile kamu maliyesine ilişkin göstergelerin karşılaştırmalı görünümünü değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda 2018–2024 dönemine ait e-devlet gelişmişlik göstergeleri (EGDI), 2019–2025 dönemine ait Yapay Zekâ Kamu Hazırlık Endeksi ve 2019–2024 dönemine ait IMF net borç verme (%GSYH) göstergeleri birlikte incelenmiştir. Elde edilen bulgular, dijital kapasitesi yüksek ülkelerde e-devlet ve yapay zekâya hazırlık göstergelerinin daha istikrarlı bir gelişim sergilediğini, mali göstergelerin ise ülkeler arasında farklılaşmakla birlikte genel olarak daha dengeli bir görünüm ortaya koyduğunu göstermektedir. Bulgular ayrıca, dijitalleşme ivmesi yüksek olmasına rağmen kurumsal kapasitesi görece sınırlı ülkelerde mali göstergelerin daha değişken bir seyir izleyebildiğine işaret etmektedir. Türkiye özelinde ise dijital göstergelerde düzenli bir iyileşme eğilimi gözlenirken, mali denge göstergelerinde dönemsel dalgalanmaların devam ettiği görülmektedir. Bu durum, dijital dönüşüm göstergelerindeki gelişmelerin mali performans göstergeleriyle her ülkede aynı ölçüde birlikte gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın temel katkısı, dijital kamu kapasitesi, yapay zekâya hazırlık düzeyi ve mali performans göstergelerini birlikte ele alarak ölkeler arasında karşılařtırılmalđ bir değerlendirme sunmasıdır. Grafik temelli betimsel analiz, bu göstergeler arasındaki benzerlikleri, farklılıkları ve dönemsel eğilimleri görünür kılmakta; ancak çalışmanın yöntemi gereği değişkenler arasındaki ilişkinin yönü, büyüklüğü veya nedenselliği hakkında çıkarım yapılmasına olanak vermemektedir. Bu nedenle gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda, dijitalleşme göstergeleri ile kamu maliyesine ilişkin değişkenlerin ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmesi, elde edilen eğilimlerin ampirik olarak test edilmesine katkı sağlayacaktır. Böylece dijital dönüşüm ile mali performans arasındaki ilişkinin yönü ve gücü daha kapsamlı biçimde değerlendirilebilecektir.

Sonuç olarak, incelenen ölkelerde dijital dönüşüm göstergeleri genel olarak yükseliş eğilimi gösterirken, mali performans göstergeleri ölkelerin kurumsal ve ekonomik koşullarına bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu bulgular, dijital dönüşümün kamu maliyesi açasından önemli bir politika alanı olduğunu ortaya koymakta ve konuya ilişkin daha kapsamlı ampirik araştırmalara duyulan ihtiyacı göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Besley, T., & Persson, T. (2011). *Pillars of prosperity: The political economics of development clusters*. Princeton University Press.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2025). *Hayatı Kolaylaştıran Yenilikçi Projeler*. Resmi İnternet Sitesi. https://teknoloji.gib.gov.tr/teknoloji/hizmetlerimiz.html?utm_source=chatgpt.com (Erişim: 10.08.25)
- IMF Data. (2025). *General government net lending/borrowing*. https://www.imf.org/external/datamapper/GGXCNL_NGDP@WEO/TT0 (Erişim: 13.08.25)
- Janssen, M., & Estevez, E. (2013). *Lean government and platform-based governance* Doing more with less. *Government Information Quarterly*, 30(1), S1-S8.
- Keen, M., & Lockwood, B. (2010). *The value added tax: Its causes and consequences*. *Journal of Development Economics*, 92(2), 138–151. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2009.01.012>
- McKinsey Global Institute. (2022). *The economic potential of generative AI: The next productivity frontier*. McKinsey & Company.
- Moore, M. (1995). *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. Harvard University Press.
- Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance: A study in public economy*. McGraw-Hill.
- OECD. (2022). *Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration*. Paris.
- OECD. (2023). *Digital government index 2023: Results and key findings*. OECD Publishing.
- Oxford AI Readiness Index. (2025). *Government AI Readiness Index 2025*. Oxford Insights.
- Tanzi, V. (2000). *Globalization, technological developments, and the work of fiscal termites*. IMF Working Paper No. 00/181. International Monetary Fund.
- Tanzi, V., & Schuknecht, L. (2000). *Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective*. Cambridge University Press.
- United Nations. (2024). *UN E-Government Survey 2024: The Future of Digital Government*. UNDESA.
- World Bank. (2023). *GovTech maturity index 2022 update: Trends in digital government transformation*. World Bank.

DENETİŞİM YAKLAŞIMI: KATILIMCI DENETİM UYGULAMALARI VE DEMOKRATİK YÖNETİME KATKILARI

Abdulkerim EROĞLU

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, abdulkerim.eroglu@erdogan.edu.tr

ÖZ

Çalışma, yaklaşık yarım asırlık bir geçmişi olan yönetim kavramının yüksek denetim kurumları içindeki yerini tartışmaktadır. Vatandaşları denetim sürecinin bir paydaşı haline getiren denetimin ana eksenin benzer olmasına rağmen ülke uygulamalarında görülen farklılıklar dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, denetimin uygulamalarına sahip ülkelerde demokratik anlamda bir gelişmenin/değişimin olmadığı veya çok sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır. Denetimden beklenen bir sonuç olarak yolsuzluğun düşük olması hususunun da denetimden ziyade demokratik geleneklerle ilişkili olduğu, ancak bunun da istisnası olan ülkelerin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

The study discusses the place of the concept of governance, which has a history of nearly half a century, within supreme audit institutions. Although the main axis of participatory-auditing, which makes citizens a stakeholder of the auditing process, is similar, the differences in country practices have attracted attention. On the other hand, it has been concluded that there is no democratic development/change or it is very limited in countries with participatory-auditing practices. It has been concluded that the low level of corruption, as an expected result from participatory-auditing, is related to democratic traditions rather than participatory-auditing, but there are countries that are exceptions to this.

Anahtar Kelimeler: Denetim, demokrasi, yolsuzluk

Keywords: Participatory auditing, democracy, corruption

GİRİş

Dünyadaki yönetimler incelendiğinde neredeyse tamamının demokratik bir iddia taşıdıkları görölmektedir. Bu husus ölkedeki siyasi felsefenin ne olduğundan bağımsız olarak böyledir. Yönetimlerin iddiası böyle olmakla birlikte uygulamada daha az kısmının yeter koşulları sağladığı görölmektedir. İleri sürölen ile uygulama arasında böyle bir çelişkinin olmasının altında yatan en temel neden meşruiyettir. Yönetimler, yönettikleri halkın meşru temsilcileri olduklarını ve ancak onların rızası ile onları yönettiklerini iddia ve ispat etmeleri gerekmektedir.

Yönetimlerin meşruiyet iddialarını ispat etmek üzere geliştirdikleri en önemli araç demokrasidir. Böylece halkı halk adına ve halk için idare ettiklerini ortaya koymaya çalışırlar. Ancak bu anlayışın tek yanlı olmasından kaynaklanan sorunların ortaya çıkması ile iki yanlı, diğeri bir deyişle halkın sadece seçen ve pasif konumda olmasının dışına çıkmayı arzu eden yeni bir anlayış gelişmiştir. Yönetişim olarak ifade edilen bu anlayışta vatandaşların devlet idaresinin çeşitli seviyelerinde etkin rol almasını önermektedir. Kurumsal meşruiyet olarak ifade edilebilecek bu anlayış muhtelif uygulamalarda kendini göstermeye başlamıştır. Bunlardan yeni ve sınırlı sayıda uygulananı yüksek denetim alanıdır. Nitekim kamu fonlarının kullanılması ve bunların denetlenmesinde yasama ve yürütme arasındaki hassas denge mekanizmasına bir başka unsur olan vatandaşların eklemlenmesi üzerinde dikkatle durulması gereken bir konu halini almaktadır.

Bu çalışma, yönetim kavramının yüksek denetim kurumları içindeki yerini ele alarak vatandaşların denetim sürecine katılımını ifade eden denetişim uygulamalarına odaklanmaktadır. Ayrıca, farklı ölkelerdeki denetişim pratikleri incelenerek bu uygulamaların ölkelerin demokratik gelişmişlik düzeyleri ve yolsuzluk algısı üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde denetişim kavramı; ikinci bölümünde ise denetişim sürecindeki aktörler ele alınarak bu konuda getirilebilecek sınırlamalara değinilmektedir. Üçüncü bölümde de ölkelerdeki denetişim uygulamaları, yüksek denetim kurumunun bağımsızlık düzeyine göre sınıflandırılarak incelenmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise demokrasi kavramı üzerinde durularak denetişimin demokrasi içindeki yeri tartışıldıktan sonra incelenen ölkelerin demokratik düzeylerine ve bu ölkelerdeki yolsuzluk algısına bakılmaktadır.

1. DENETİşİM KAVRAMI

Denetişim; denetimdeki ikili-karşılıklı yapının katılımı ile geliştirilerek ortak aklın uygulamalar yoluyla ortaya konulması şeklinde tanımlanmaktadır (Okur,

2009: 11). Ancak konunun ele alınışı itibariyle daha geniş bir tanımlama yapmak gerekmektedir. Bu bakımdan denetişim; denetim sürecinde doğrudan taraf olmayanlar dâhil, gerçek ve tüzel herkesin aktif bir rol alabilmesi için her türlü yasal ve kurumsal olanağın geliştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Böylece denetime konu husustan etkilenen veya herhangi bir katkı sunabilenlerin dâhil olabildiğı bir süreçten bahsedilmektedir. Diğer taraftan, böyle geniş bir tanımlama birtakım sınırlamaları da beraberinde getirmektedir.

Denetişim sadece hesap yargısı kapsamında ele alınmamaktadır. Vatandaşların sahip oldukları haklar kapsamında idareye karşı korunmalarına imkân veren tüm unsurlar itibariyle değerlendirilebilir. Ombudsmanlık bu çerçevede değerlendirilebileceğı gibi (Okur, 2011: 82) Anayasa Mahkemesi ve Danıştay da denetişimin birer öznisi olarak ele alınabilir. Bu bağlamda denetişim kavramını yönetişim kavramının önemli bir unsuru olarak değerlendirmek mümkündür. Bir toplumsal-politik sistemdeki ilgili bütün aktörlerin ortak çabasıyla oluşan düzen (Özer, 2006: 60) veya etkileşim ve birliktelik içerisinde yönetim (Ateş ve Buyruk, 2018: 84) olarak tanımlanan yönetişim kavramı (Özer, 2006: 60) denetişimi içine almaktadır. Dolayısıyla denetişim iyi yönetişimin ayrılmaz bir unsuru olmaktadır. Şeffaflık, sorumluluk, hesap verebilirlik ve katılımcılık gibi iyi yönetişim temel niteliklerini (UN, 2023) denetişimin temel nitelikleri olarak değerlendirebilmek de izahtan varestedir.

Denetimde denetleyen ve denetlenen olmak üzere iki taraf bulunmaktadır. Denetleme işi doğrudan gücünü ve yetkisini meclisten alan Yüksek Denetim Kurumu (YDK) tarafından yerine getirilmektedir. Denetlenenler ise kamu kaynağını kullanan herkesten oluřmaktadır³. Nitekim bazı yazarlar tarafından yüksek denetimin Magna Carta'sı olarak değerlendirilen 1977 Lima Deklarasyonu'nda bütçe dışında kalan kısımlar dâhil olmak üzere kamu mali yönetiminin tamamının denetim kapsamında yer alması gerektiğı ifade edilmektedir (Bayrak ve Avcı, 2012: 102). Böylece sadece yasama tarafından harcama izni verilen ödeneklerin değıl aynı zamanda yasamanın onayı dışında kalan ve kamu kaynağının kullanıldığı tüm alanlarda denetim etkinliğinin sağlanması hedeflenmektedir.

2. DENETİŞİMİN AKTÖRLERİ VE SINIRLAMANIN GEREKLİLİĞİ

Denetişimin asli unsuru YDK'dır. Dolayısıyla denetişim sürecinde belirlenecek aktörlerin YDK liderliğinde eylemde bulunması gerekmektedir. Bu çerçevede aktörlerin belirlenmesinde yüksek denetim kurumunun uzmanlığından yararlanılması ve ancak katılımcılığın geniş bir yelpazede

³ Bu yönüyle ele alındığında yüksek denetim kurumunun kendisi de denetlenenler arasında yer almaktadır.

belirlenmesi önem taşımaktadır. Katılımcılığın sağlanmasında denetim süreci aşamalarının farklı şekillerde ele alınması denetimden beklenen sonucu elde etmeye yardımcı olabilir. Denetim öncesi katılım ile denetim konusunun seçilmesi; denetim sırasındaki katılım ile denetimin planlanması, yapılması ve raporlanması; denetim sonrası katılım ile denetim sonuçlarının tartışılması, önerilerin görüşülmesi, denetim raporlarının etkisinin ölçülmesi gibi hususlarda farklı aktörlerin katkılarından faydalanmak mümkündür (INTOSAI, 2017: 85).

Kamu hizmet sunumunu ilk elden tecrübe eden vatandaşların görüşlerini YDK ile paylaşabilmeleri kamu hizmetinin sunum kalitesine yönelik kazanımlar sağlayarak kamu fonlarının verimli kullanılmasına destek olur. Zira bir kamu hizmeti hukuka uygun olarak gerçekleştirilse ve performans hedefine uygun olsa dahi kamu kaynağının etkin kullanıldığı sonucuna varılamaz (Eroğlu, 2023: 17). Ancak her vatandaşın katkısından faydalanmaya çalışmak YDK'ya yük oluşturmaktadır. Dolayısıyla birtakım sınırlamalar ve kolaylıklar getirilerek katılımcılık sağlanmalıdır.

YDK'ların paydaşları; stratejik ortaklar, çıkar grupları, baskı grupları, karşıt gruplar ve pasif gruplar olarak sayılabilir. Ancak stratejik ortaklar (kurum çalışanları ve diğery YDK'lar) hariç bunları belirgin bir şekilde sınıflandırmak mümkün değildir. Örneğinin medya, akademi veya sivil toplum kuruluşları (STK) takındıkları tutuma göre çıkar veya baskı grubunda yer alabilirler (INTOSAI, 2017: 56). Bu şekilde tercihe dayalı sonuçlardan sakınmak için katılımcılığın belirli şartlara göre sınırlandırılması gerekmektedir.

Denetişim sürecine dahil olacak katılımcılara yönelik sınırlamalar genellikle YDK'ların artan iş yükü sebep gösterilerek savunulmaktadır (Kim, 2015: 8). Bu çerçevede getirilebilecek sınırlamalar şunlar olabilir⁴:

Denetim talebinde bulunmak için belirlenen kişi sayısına ulaşılması,

Sadece önceden belirlenen zararlı sonuçları olan faaliyetlerin şikâyet konusu olmasına izin verilmesi,

şikâyet/ihtar mekanizmasının açık adres ve kimlik bilgileri verilerek yapılabilmesi,

Denetimin sadece belirli kısımlarında katılımcılığa izin verilmesi,

Katılımcıların yükseköğrenim görmüş kimselerden seçilmesi,

Katılımcıların sektörel olarak sınırlandırılması,

Katılımcılıkta tüzel kişilik şartı getirilmesi,

⁴ Maddeler halinde sayılan sınırlamaların bir kısmı mevcut uygulamalarda kendini göstermektedir. Örneğinin Güney Kore'de denetim talebi sadece 19 yaşını geçmiş en az 300 kişiden oluşan gruplarca yapılabilir.

Katılımcılığın sadece belirli dönemler itibariyle yapılabilmesine olanak verilmesi,

Katılımcıların yapacakları işlemlerin önceden belirlenmesidir.

Sayılan sınırlamaları arttırmak mümkündür. Ancak getirilecek her sınırlama denetişimden beklenen etkinliğin azalmasıyla sonuçlanabilecektir. Özellikle kamu kaynaklarının verimsiz ve hukuka aykırı olarak kullanıldığı durumlarda bunun az sayıda kişinin şahitliğinde gerçekteşmesi, şikâyetle bulunan kimsenin daha sonra birtakım yaptırımlara maruz kalması gibi durumlarda yukarıdaki bazı sınırlamaların ülkenin içinde bulunduğu hukuki, mali ve sosyal yapının dikkate alınarak özelleştirilmesi gerekmektedir.

Power'e (1996: 38-39) göre denetleme işi idari kontrol sorunlarında çok amaçlı bir çözüm rolünü üstlenmektedir. Bu sebeple çok sayıda alanın yoğun bir denetime maruz kaldığını (*audit explosion*) ve bu denetimlerin faydasının tartışmalı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, denetim kurumsal şeffaflık ve hesap verebilirlik idealleri ile bağlantılı olsa dahi denetimlerin kamuoyuna karşı çok özelleşmiş ve anlaşılmasının zor olması söz konusudur.

3. KATILIMCI DENETİMİ BENİMSEYEN ÖRNEKLERİN İNCELENMESİ

Yönetişimin devlet idaresinde esas kaidelerden biri olarak değerdendirilmesi ile birçok kurum bu yönde adımlar atmıştır. YDK'larla ilgili olarak ise hem ülke bazında bireysel uygulamalar hem de Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Teşkilatı (INTOSAI) gibi kurumların teşviki ile denetişim konusu yönetişim altında dikkat çekmeye başlamıştır. Çalışmanın bu kısmında katılımcılığa dayalı denetim uygulamasına sahip olan ülkeler 'YDK'ların bağımsızlık düzeylerine' göre sınıflandırılarak ele alınmaktadır.

Denetim kurumunun bağımsızlık endeksi 'çok yüksek' olmakla birlikte katılımcı denetim uygulamasına sahip örnek bulunmamaktadır. Endekste 'yüksek' olan ve katılımcı denetim uygulamalarına sahip olan ülkeler Brezilya, Arjantin, Gürcistan, Kolombiya, Meksika, Rusya; 'önemli düzeyde' bağımsız olanlar Filipinler, Kosta Rika, şili, Pakistan ve 'orta düzeyde' bağımsız olanlar arasında Honduras yer almaktadır (World Bank, 2021). Burada listelenmeyen ve ancak katılımcı uygulamalara sahip ülkeler ise Norveç, Güney Kore, Küba ve Hollanda'dan oluşmaktadır.

3.1. Bağımsızlığı Yüksek YDK Uygulamalarında Denetişim

Brezilya Sayıştayı: Ülkede uygulamaya başlanan Brezilya Sosyal Gözlemevi (Brazil's Social Observatory) toplumsal gözlem anlayışına dayanmaktadır. Gözlemevi sosyal hesap verebilirliği sağlamak amacıyla yerel

ve eyalet çapında bir ağdan oluşmaktadır. Vatandaşların farkındalık düzeylerinin artırılması, katılımcılığın teşvik edilmesi yönünde girişimleri bulunmaktadır (Mendiburu, 2020: 15; OSBRASIL, 2022).

Arjantin Sayıştayı: Arjantin’de katılımcılık denetimin planlanması aşamasında gerçekleşmektedir. Davet yoluyla gerçekleşen katılım da sadece takip eden mali yılın denetim programında yer alan kurum ve programlarla sınırlıdır (Mendiburu, 2020: 33).

Gürcistan Sayıştayı: Ülkedeki tüm devlet kurum ve kuruluşların denetimine vatandaşların katılımının sağlanması temel esas olarak dikkate alındığı ifade edilebilir. Bu bakımdan denetim dışında bırakılan herhangi bir kamusal alan bulunmaması katılımcılığın etkin bir rol oynamasına katkı sağlamaktadır (Council of Europe, 2017: 30).

İnternet üzerinden erişilebilen Bütçe Gözlem (Budget Monitor) aracılığı ile vatandaşların hem denetim hem de bütçe sürecine katılım göstermeleri mümkündür. Katılımcılıkta herhangi bir sınırlama bulunmadığından herkes tarafından kamu idarelerine yönelik (Parlamento, Başkanlık ve Sayıştay da dâhil) sorunların bildirilebilmesi mümkündür. Sistemin işleyişinin önemli yönlerinden biri bunu kullanan vatandaşların süreç içerisinde anonim kalabilmeleridir (Budget Monitor, 2022).

Kolombiya Sayıştayı: Anayasal düzeyde katılımcılığın esas alınarak sosyal, ekonomik ve politik adalet konularının ele alındığı az sayıdaki ülkelerden biri Kolombiya’dır. Bu zorunluluk çerçevesinde denetim konusunda da katılımcılığın sağlanmasına yönelik birtakım önlemler alınmış ve Sayıştay Vatandaş Katılım Temsilciliği oluşturulmuştur. Temsilcilik vatandaşlar ve STK’lar ile denetim ekibi arasında koordinasyon sağlamak ve gelen öneriler doğrultusunda denetim planlamasına eklemeler yapmaktadır. Katkıları doğrultusunda denetim raporlarının hazırlanması söz konusu olduğunda bu katkıların raporlarda yer alması gerekmektedir (Mendiburu, 2021: 21).

Meksika Sayıştayı: Meksika’da Sayıştay tarafından hazırlanan raporların gönderileceği yerlerden biri Vatandaş Katılım Komitesidir. Raporlar burada ele alınarak değerlendirilmektedir. Ayrıca denetimin planlama aşamasında vatandaşların istekleri Komite aracılığıyla dikkate alınmaktadır (Mendiburu, 2021: 20; Global-Regulation, 2023).

Ülkedeki eyaletler düzeyinde de birtakım enstrümanlar geliştirilerek katılımcılık sağlanmaktadır. Örneğin Puebla eyaleti Sayıştay’ı öğrenciler için eğitim programları hazırlamış, şikâyet mekanizması oluşturmuş ve internet üzerinden şikâyetlerin iletilmesini sağlamıştır. Kamu kaynaklarının düzgün kullanılmamasına yönelik her türlü şikâyetin yapılmasını sağlayarak bu konuda herhangi bir sınırlama getirmemiştir (ASE Puebla, 2015).

Rusya Sayıştayı: Devlet, Sayıştay raporlarının vatandaşlara ulaştırılmasında yaşanan aksaklıkların yol açabileceği muhtemel sosyal huzursuzlukları dikkate alarak katılımcılığa yönelik birtakım sınırlı düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemeler arasında televizyon yayınları, Sayıştay çalışanlarıyla mülakatlar, vatandaş mektuplarının cevaplandırılması, ülke gezileri ile vatandaşla doğrudan temasların sağlanması, vatandaşların Sayıştayın internet sitesi üzerinden görüş ve fikirlerini iletebilmeleri yer almaktadır (UN, 2013: 19-20).

Rusya Sayıştayı 2021 yılında başlattığı “Risk Tabanlı Yaklaşım Konsepti” ile denetim alanıyla ilgili risklerden etkilenebilecekleri ve/veya bu riskleri etkileyebilecekleri paydaş olarak kabul etmeye başlamıştır. Bu paydaşlar bireylerden, yasal kurumlardan ve organizasyonlardan oluşmaktadır. Konseptten beklenen amaç kamu kaynaklarının yasalara uygun ve etkin olarak kullanıldığı konusunda denetim kurumunun işlevini yerine getirmesini temin etmektir (Accounts Chamber of the Russian Federation, 2021).

3.2. Bağımsızlığı nemli Düzeyde Olan YDK Uygulamalarında Denetişim

Filipinler Sayıştayı: Pilot uygulamayla katılımcı denetim uygulaması 2012 yılında başlamıştır. Buna göre belirlenen kamu kurumlarında yapılacak denetim için Sayıştay denetçileri ile birlikte yine Sayıştay tarafından belirlenen STK’ların kendi içinden seçtikleri en az iki vatandaş tarafından oluşan ekipler oluşturulmaktadır. Ancak katılımcı vatandaşlara teknik ve hukuki konuların dışında kalan envanter çıkarma, basit ölçümler yapma ve fiziksel incelemelerde bulunma gibi görevler verilmektedir (Tan, 2019: 5-6).

Kosta Rika Sayıştayı: Kosta Rika’da bilgiye erişim ve şeffaflık, vatandaş katılımı ve yolsuzlukla doğrudan mücadele şeklinde üç ayaklı plan üzerinden hükümet ve paydaş işbirliği güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Katılımı arttırmak için Sayıştayın basın birimi tarafından radyo, televizyon ve diğital basına faaliyet konusunda düzenli bilgi sağlanmaktadır. Ayrıca ilgili STK’lar, niversiteler, anket şirketleri, uzmanlar ve ilgili kamu idareleriyle denetim bulguları paylaşılmaktadır (OECD, 2021: 120; INTOSAI, 2017: 36).

şili Sayıştayı: şili’de katılımcılığın sağlanması için öncelikle vatandaşlara sertifikalı bir eğitim verilmektedir. Sertifika alanlar ‘Vatandaş Denetçiler Topluluğu’na ye olarak katılımcı denetim sürecine dâhil olmaktadır. Sivil vatandaşlar dışında kamu çalışanları ile kamu kesimine mal ve hizmet sunan şirketler de topluluğa ye olmaktadır (Mendiburu, 2021: 20).

Pakistan Sayıştayı: Pakistan Sayıştayı lkedeki federasyon ve eyaletlerdeki idarelerin ve bunların kurdukları işletmelerin tamamını denetleme

yetkisine sahiptir. 2018 yılında vatandaş katılımının sağlanması amacıyla Pakistan Vatandaş Portalı hazırlanmıştır. Portal üzerinden vatandaşların federal hükümetin, eyaletlerin ve bölgesel hükümetlerin sundukları kamu hizmetleriyle ilgili şikâyetlerini, dilekçelerini ve önerilerini iletebilmeleri imkânı getirilmiştir. Talepte bulunanlara geri dönüş yapılması ve talebe yönelik hangi aksiyonların alındığı konusunda bilgi verilmesi sistemin önemli yönünü oluşturmaktadır (Usman, 2023: 215). Portal üzerinden katılım göstermek isteyenlerin ülke vatandaşı olması şart değildir. Ülkede yaşayan yabancılarla birlikte ülke içinde ve dışında olan Pakistanlıların tamamı Portala üye olabilmektedir. Sisteme kaydolmadan ve dolayısıyla kişisel bilgilerin sunulmadan talepte bulunulmaması (Pakistan Citizen's Portal, 2023) bir takım endişelere sahip vatandaşların Portalı etkin kullanmasının önünde engel oluşturabilecektir.

3.3. Bağımsızlığı Orta Düzeyde Olan YDK Uygulamalarında Denetim

Honduras Sayıştayı: Vatandaşların mali denetim sürecine dâhil olmalarını sağlayan ilk ülkelerden biri Honduras'tır. 1993 yılında yürürlüğe konulan bir kararname ile bu çerçevede gerekli önlemlerin alınması öngörülerek Sosyal Denetçi Programı hazırlanmıştır (Tribunal Superior de Cuentas, 2022). İlerleyen dönemlerde ise Dünya Bankası tarafından desteklenen proje ile Vatandaş Katılım Direktörlüğü kurularak devlet organizasyonu, vatandaş katılımı ve sosyal denetim, bilgiye erişimin düzenlenmesi, Sayıştaya katılım gibi eğitimler gerçekleştirilmiştir. Eğitimler sonunda STK'ların ve vatandaşların Sayıştay denetimi içerisinde yer almaları sağlanarak denetimlerin etkinliği artırılmıştır (Nino, 2010: 11-14).

3.4. Diğer Ülkelerin YDK Uygulamalarında Denetim

Hollanda Sayıştayı: Hollanda Sayıştayı vatandaşları ve STK'ları ülkedeki kamu idaresinde yaşanabilecek sorunları ilk elden tecrübe etmeleri nedeniyle önemli bir bilgi kaynağı olarak görmekte ve bu anlayıştan hareketle kendilerinden bilgi temin etmek ve raporları onlara ulaştırmak için sosyal medya dâhil çeşitli internet araçlarını kullanmaktadır (UN, 2013: 19). Bu araçları kullanan Sayıştay kitle kaynak (crowdsourcing) yöntemi ile potansiyel denetim alanlarını belirlemekte ve vatandaşlardan oluşan grupları sürece dâhil etmektedir. Bununla birlikte ülkedeki okullarda çeşitli mali eğitim çalışmaları yaparak kamu maliyesine ve hesap verebilirliğe yönelik farkındalığı arttırmaya çalışmaktadır (Lazarevic vd., 2013: 49).

Norveç Sayıştayı: Norveç'te denetim vatandaşların ihbar kanalı üzerinden sürece dâhil olmalarına imkân veren bir sistem üzerinden gelişmektedir. Buradaki amaç kamu sektöründeki potansiyel yolsuzluk veya kötü yönetimler konusunda vatandaşlara bilgi temin etmektedir. Ancak daha

sonra sadece bilgi sağlamakla sınırlı olan sistem her türlü durumun bildirilmesine olanak sağlayacak şekilde genişletilmiştir. Sistemin ödöl mekanizmasıyla işleme en ayırt edici yönünü oluşturmaktadır (Lazarevic vd., 2013: 45). Denetime tabi olacak yeni alanların belirlenmesinde araştırma toplulukları, akademi, medya ve bahsi geçen ihbar kanalı gibi dış kaynaklardan elde edilen bilgiler dikkate alınarak denetimlerde parlamentonun gözetim işlevinin daha iyi hale gelmesi sağlanmaktadır (Riksrevisjonen, 2021: 6).

Güney Kore Sayıştayı: Güney Kore’de kamusal alanda denetlenecek alanların belirlenme yetkisi tamamen Sayıştaya bırakılmıştır. Denetişimin gerçekleştirilmesi için ise ‘Vatandaş Denetim Talep Sistemi’ geliştirilerek STK’ların ve gönüllü grupların önemli gördükleri kurum ve programların incelenmesi talebinde bulunmalarına imkân sağlanmaktadır (Khan ve Chowdhury, 2012: 8).

Güney Kore Sayıştayının aşırı denetim ve ağır yük altında kalmasını engellemek için bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre 19 yaşımdan büyük en az 300 kişiden oluşan gruplar, yine en az 300 üyesi bulunan tarafsız ve kâr amacı gütmeyen STK’lar, yerel konseyler ve denetime tabi kamu kurumları denetim talebinde bulunabilmektedir (Kim, 2015: 8). Bir diğer şart ise ihbara bağlı olan kanun ihlali veya yolsuzluğun kamu yararına yönelik ciddi şekilde zarar vermesidir (BAI, 2023).

Yerel idarelerde denetişim uygulaması ise ‘fahri denetçiler’ üzerinden gerçekleşmektedir. Uzmanlardan oluşan fahri denetçiler, kamu yönetimiyle ilgili vatandaşlardan gelen şikâyetleri, dilekçeleri ve kamu personeli tarafından hazırlanan yolsuzluk raporlarını inceleyerek denetim sürecine dâhil etmektedir (Kim, 2010: 173).

Küba Sayıştayı: Yıllık denetim planları hazırlanırken kaynakların kullanımı ve vatandaşların idarelerin yolsuzluk faaliyetlerine yönelik şikâyetleri dikkate alınmaktadır. Ancak ülkenin YDK’sı hükümete bağlı bir bakanlık olarak faaliyet göstermektedir (Contraloria General, 2022).

4. DENETİŞİMİN DEMOKRATİK KURUMLAR İÇİNDEKİ YERİ

Yönetim sürecinin ayrılmaz ve zorunlu bir parçası olarak kabul edilen denetim devlet organizasyonu için büyük önem taşımaktadır (Akyel, 2012; aktaran: Bozkurt, 2013: 57). Denetimin yasama, yürütme ve yargıdan oluşan üçlü erkten dördüncüsü olup olmadığı konusundaki tartışmalar da bunu göstermektedir (Köse, 1999: 62). Politika yapım sürecinde seçimle işbaşına gelmeyen aktörlerin artan etkileri nedeniyle bunların demokratik açıdan hesap verebilir kılınmaları için ihtiyaç duyulan mekanizmanın oluşturulması gerekmektedir (Bevir, 2010: 33). Seçimle işbaşına gelen yönetimin karar verici bürokratları doğrudan görevden alamaması durumunda ihtiyaç duyulan mekanizmanın önemi daha da artmaktadır. Demokrasi, seçimle işbaşına gelen yöneticilere siyasi meşruiyet sağlar. Benzer şekilde, denetime tabi olmak da

kurumsal meşruiyetin bir göstergesi olarak kabul görür (Power, 1996: 39). Denetime tabi olmak meşruiyeti sağlamakla birlikte ‘denetim süreci meşruiyetinin’ de dikkate alınması gerekmektedir (Power, 2003: 381). Dolayısıyla hem politik meşruiyet hem de kurumsal meşruiyet ancak birlikte sağlandığında anlamlı olabilir. Bu bağlamda, demokrasi ve denetışimin hangi ortak paydalar üzerinde tesis edildiğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Demokrasinin ‘halkın halk için halk tarafından yönetilmesi’ şeklindeki geniş tanımına karşılık zaman içinde geliştirilen farklı felsefi anlayışlardan hareketle çeşitli türleri ortaya çıkmıştır. Tablo 1’de bu türler özetlenmiştir.

Tablo 1: Demokrasinin Türleri

Egemenliğin Kullanılması Esasına Göre Türler	
Doğrudan Demokrasi	Egemenliğin halk tarafından bizzat kullanılması esasına dayanır.
Temsili Demokrasi	Halka ait egemenliğin halk temsilcileri aracılığıyla kullanılmasıdır.
Yarı Doğrudan Demokrasi	Halka ait egemenliğin kullanımının halk ve temsilcileri arasında paylaştırılmasıdır.
Amaca Göre Türler	
Klasik (Çoğulcu) Demokrasi	Belirli şartları sağlayan herkesin oy hakkına sahip olduğu, genel seçimle iktidarın belirlendiği ve demokrasinin yönetim biçimi olarak esas alındığı demokrasidir.
Çoğunlukçu (Mutlak) Demokrasi	Halkın çoğunluğuna göre devletin yönetildiği ve kararların alındığı anlayışını ifade etmektedir.
Marksist (Sosyalist) Demokrasi	Marksist ideolojiyi uygulamayı ve bunu halka dayatmayı esas alan işçi sınıfının iktidarını esas alan demokrasi türüdür.
Liberal Demokrasi	Batılı toplumsal ve siyasal organizasyonunun kurumsallaşmış özelliklerini yansıtan demokrasi türüdür.
Plebistçi Demokrasi	Halkın referandum vb. araçlarla yönetim üzerinde belirleyici olduğu demokrasidir.
Radikal Demokrasi	Demokrasi hem bireysel özgürlükler hem de halkın çıkarları için bir araç olarak görülmektedir.
Siber Demokrasi	İnternet, bilgisayar vb. araçlar kullanılarak doğrudan demokrasinin sağlanacağı ileri sürülmektedir.
Düşük Yoğunluklu Demokrasi	Liberal demokrasiye eleştiri olarak getirilmiş bir anlayışa dayanmaktadır.
Militan Demokrasi	Fikir hürriyeti ve siyasi örgütlenmeye sınırlamalar getirerek kendi değerlerini korumayı amaçlayan demokrasi anlayışını ifade etmektedir.
Uzlaşmacı Demokrasi	Kanunların yapımında ve kararların alınmasında mümkün olan en geniş uzlaşmayı hedeflemektedir.
Delegasyoncu Demokrasi	Demokrasinin kurumsallaşmadığı ve liderin aşırı kişiselleştiği yönetimleri ifade etmektedir.
Westminster Modeli Demokrasi	Yönetimin halkın çoğunluğu tarafından yapılan ve herhangi bir anlaşmazlıkta kararın çoğunluğun faydasına yönelik alındığı demokrasi anlayışını tanımlamaktadır.
Oydaşmacı Demokrasi	Çoğunluk diktatoryasına karşı kapsayıcı ve geniş katılımı teşvik eden demokrasi türüdür.
Müzakereci Demokrasi	Kurum ve kuralların hazırlanmasında, sorunların çözümünde karşılıklı görüşmeye ağırlık veren bir yaklaşımı tanımlamaktadır.
Diğerleri: Koruyucu demokrasi, kalkınmacı demokrasi, plüralist demokrasi, endüstriyel demokrasi.	

Kaynak: Tunç, 2008: 1116-1124.

Yukarıda verilen demokrasi türlerinden denetim sürecine katılımcılığın esas alınmasını teşvik edebilecek olan müzakereci demokrasidir. Müzakereci demokrasinin çok sayıda türü olmak birlikte genel olarak öne çıkan bazı özellikleri bulunmaktadır; akılcı tartışma, muhakeme, vatandaşların kişisel deneyimlerini siyasal hayata aktarması, kamuoyu görüşleri, katılım faaliyetleri, karşılıklı görüşme, vatandaşların kamu politikaları konusunda müzakere yapmaları gibi (Sitembölükbaşı, 2005: 148-149). Müzakereci demokraside her bireyin sürece eşit katılımının sağlanması garanti edilmektedir.

Cohen (1989) tarafından getirilen müzakereci demokrasinin temel ilkeleri şu şekilde özetlenebilir (aktaran: Greiff, 2000: 402):

- Taraflar arasında önceden belirlenmiş şekilde düşünceler aktarılır.
- Karardan etkilenen herkesin eşit şekilde katılabildiğİ, kapsayıcı ve kamusal tartışmalar yapılır.
- Tartışmalara dışardan herhangi bir baskı yapılmaz.
- Tartışmalar, katılımcıların eşitliğini azaltacak herhangi bir içsel baskıdan bağımsızdır. Herkesin duyulma, katkıda/öneride bulunma ve eleştirme hakkı eşittir.
- Tartışmalar belirli bir süre ile sınırlandırılmaz.
- Tartışmalar herkesin eşit çıkarına düzenlenebilecek herhangi bir konuyu kapsayabilir.

Müzakereci demokrasi ideal olarak her vatandaşın karar alma sürecine katılımını desteklemektedir. Bu amaçla geliştirilen araçlardan biri ‘jüri vatandaş’ uygulamasıdır. Jüri vatandaşların halkı temsil ettiğİ varsayılmaktadır. Müzakere edilecek konu, konuyla ilgili bilgiler ve şahitler belirlendikten sonra jüriler rastgele ve belli bir uzmanlığa dayanmadan seçilir. Süreçte jüriye geniş bir serbestlik sağlanabilir. Amaç toplumun ortak faydasını gerçekleştirmektir. Sürecin sonunda jüriler tarafından hazırlanan raporda alınan kararlar ve tavsiyeler kamuoyuna duyurulur (Smith ve Wales, 2000: 58-59).

Müzakereci süreç devlet yönetiminin her aşaması için aynı düzeyde ilerlemek durumunda değİldir. Mahalli idarelerden ulusal ve uluslararası idarelere doğru gittikçe vatandaşların sürece dâhil olmasında bir azalma meydana gelir. Dolayısıyla süreçten verim alınabilmesi için bununla ilgili temel ilkelerin belirlenmesi gerekmektedir. OECD’nin (2020) konuyla ilgili olarak geliştirdiğİ ilkeler şunlardır:

- Kamusal bir sorunla ilgili olarak görevin açıkça tanımlanması gerekmektedir.

- İlgili otorite, (i) tavsiyelerle ilgili olarak zamanında karşılık verme veya harekete geçme ve (ii) uygulama sürecini izleme ve rapor etme konularında kamusal taahhütte bulunmalıdır.
- Herkes süreç hakkında kolaylıkla bilgi edinebilmedir. Daha iyi bir kamusal iletişim daha yüksek düzeyde katılımcılığı teşvik eder.
- Katılımcı halkın küçük bir örneği olmalıdır. Grubun demografik profiline uygun olmasını sağlamak için temsili bir seçimin yapıldığı rastgele örnekleme yoluna başvurulmalıdır.
- Kapsayıcılığı sağlamak için kişilere bir takım sosyal ve mali teşvikler sağlanmalıdır.
- Katılımcıların ilgili ve doğru bilgiye erişebilmeli, uzmanlıktan yararlanabilmelidir.
- Grup müzakereleri ortak zeminde buluşabilmeyi gerektirmektedir. Dikkatli ve aktif dinleme, farklı bakış açılarına sahip olma ve herkese konuşma fırsatı verme ortak zeminde buluşmayı temin eder.
- Katılımcıların belirli süre için şahsen bir araya gelmeleri verimli önerilerde bulunabilmelerine olanak sağlayacaktır.
- Bir koordinasyon ekibi tarafından sürecin yönetilerek bütünlüğün sağlanması gerekmektedir.
- İstenmeyen durumlardan korumak ve bağımsızlıklarını temin etmek için katılımcıların mahremiyetine saygı gösterilmelidir.

Yukarıda incelenen ülkelerde uygulanan katılımcılık faaliyetlerinin sınırları belirlenen temel ilkeleri tam anlamıyla karşılamadığı görülmektedir. Ancak bu ülkelerde yıllar itibarıyla demokratik değerlerin hangi yönde ilerlediğini belirlemekte yarar bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda seçim süreci ve çoğulculuk, hükümetin işleyişi, siyasi katılım, siyasi kültür ve sivil özgürlükler kategorilerinde hazırlanan Demokrasi Endeksinin gelişimi gösterilmektedir.

Tablo 2: Demokrasi Endeksi (2015-2025)

Ülke/Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Brezilya**	7,12	7,38	6,96	6,90	6,86	6,92	6,86	6,78	6,68	6,49	6,76
Arjantin**	7,02	6,96	6,96	7,02	7,02	6,95	6,81	6,85	6,62	6,51	6,89
Gürcistan***	5,88	5,93	5,93	5,50	5,42	5,31	5,12	5,20	5,20	4,70	4,36
Kolombiya**	6,62	6,67	6,67	6,96	7,13	7,04	6,48	6,72	6,55	6,35	6,04
Meksika***	6,55	6,47	6,41	6,19	6,09	6,07	5,57	5,25	5,14	5,32	5,40
Rusya****	3,31	3,24	3,17	2,94	3,11	3,31	3,24	2,28	2,22	2,03	2,03
Filipinler**	6,84	6,94	6,71	6,71	6,64	6,56	6,62	6,73	6,66	6,63	6,31
Kosta Rika*	7,96	7,88	7,88	8,07	8,13	8,16	8,07	8,29	8,29	8,29	8,29
Şili*	7,84	7,78	7,84	7,97	8,08	8,28	7,92	8,22	7,98	7,83	7,97
Pakistan***	4,40	4,33	4,26	4,17	4,25	4,31	4,31	4,13	3,25	2,84	2,44
Honduras***	5,84	5,92	5,72	5,63	5,42	5,36	5,10	5,15	4,98	4,98	4,87
Hollanda*	8,92	8,80	8,89	8,89	9,01	8,96	8,88	9,00	9,00	9,00	8,93
Norveç*	9,93	9,93	9,87	9,87	9,87	9,81	9,75	9,81	9,81	9,81	9,81
G. Kore*	7,97	7,92	8,00	8,00	8,00	8,01	8,16	8,03	8,09	7,75	7,75
Küba****	3,52	3,46	3,31	3,00	2,84	2,84	2,59	2,65	2,65	2,58	2,58

* Tam Demokrasi ülkeleri, ** Kusurlu Demokrasi ülkelerini, *** Hibrit Rejim, **** Otoriter Rejim ülkelerini ifade etmektedir.

Kaynak: Economist Intelligence, 2025

Tablo 2’de katılımcı denetim uygulamalarına yer veren ülkelerden Rusya ve Küba’nın otoriter bir rejime sahip olduğu, geri kalan ülkelerin rejimler arasında eşit (dörder ülke) dağıldığı görölmektedir. Bu bakımdan bir ülkede katılımcı denetim uygulamalarının olmasından daha önemli olan bu uygulamaların neler olduğu ve nasıl işlediğiyle ilgilenmek gerekmektedir (usul esasa mukaddemdir). Örneğin Rusya’da katılımcılığın bir fikir paylaşmadan fazlasını ifade etmediği, Küba’da ise YDK’nın bir yürütme organı olarak yapılanmasının önemli kusurlar olduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan, otoriter rejimlerde veya kusurlu demokrasiye sahip ülkelerde YDK’ların yüksek düzeyde bağımsız olmasının izahını da yapmak gerekir. Nitekim daha önce vurgulandığı üzere siyasal yönetimler kendilerini demokratik seçimler aracılığıyla meşrulaştırdıkları gibi kurumsal meşruiyetin sağlanması konusunda da birtakım düzenlemelere gitmektedir. Seçim sistemi, baraj, parlamenter adaylarının dağılımı, seçmen iradesinin sapmasına yol açan enformel uygulamalar vb. hususlar demokrasinin aksamasına yol açmaktadır. Ancak geçmişten gelen demokratik gelenekler veya kısa ömürlü siyasal iktidarların getirdiği bir takım kurumsal düzenlemeler varlıklarını sürdürebilmektedir.

Demokrasinin ve denetimin ortak paydalarından biri kamu kaynaklarının verimli ve hukuka uygun olarak kullanılmasıyla ilgilidir. Tablo 3’te incelenen ülkelerdeki yolsuzluk düzeyi gösterilmektedir.

Tablo 3: Yolsuzluk Algısı Endeksi (2010-2022)

Ülke/Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Brezilya	37	38	43	42	43	38	40	37	35	35	38	38	38
Arjantin	29	30	35	34	34	32	36	39	40	45	42	38	38
Gürcistan	38	41	52	49	52	52	57	56	58	56	56	55	56
Kolombiya	35	34	36	36	37	37	37	37	36	37	39	39	39
Meksika	31	30	34	34	35	31	30	29	28	29	31	31	31
Rusya	21	24	28	28	27	29	29	29	28	28	30	29	28
Filipinler	24	26	34	36	38	35	35	34	36	34	34	33	33
Kosta Rika	53	48	54	53	54	55	58	59	56	56	57	58	54
Şili	72	72	72	71	73	70	66	67	67	67	67	67	67
Pakistan	23	25	27	28	29	30	32	32	33	32	31	28	27
Honduras	24	26	28	26	29	31	30	29	29	26	24	23	23
Hollanda	88	89	84	83	83	84	83	82	82	82	82	82	80
Norveç	86	90	85	86	86	88	85	85	84	84	84	85	84
G. Kore	54	54	56	55	55	54	53	54	57	59	61	62	63
Küba	37	42	48	46	46	47	47	47	47	48	47	46	45

Kaynak: Transparency International, 2023.

Yolsuzluk Algısı Endeksi değeri 100'e yaklaşması düşük yolsuzluğu, 0'a yaklaşması ise yüksek yolsuzluğu ifade etmektedir. Arzu edilen ise bu değeri 50'nin üzerinde kalmasıdır ki bu daha az yolsuzluk şeklinde değerlendirilmektedir. Dikkat edileceği üzere tam demokrasinin olduğu ülkelerin tamamında yolsuzluk algısı endeksi arzu edilen değeri üstünde iken geri kalan ülkelerde bu eşik geçilememiştir. Bunun tek istisnasını ise Gürcistan oluşturmaktadır. Gürcistan'da yolsuzluğa karşı açık bir politik destek verilmesi ve denetim kurumlarının uluslararası uygulamalardan yararlanılarak daha objektif ve bağımsız hale getirilmesi bunun nedenleri arasında sayılabilir (Parliamentary Budget Office of Georgia, 2020). Dolayısıyla tek başına denetimin katılımcılık esasına dayalı olması ne demokrasinin gelişmesi ne de yolsuzluğun azalması bakımından yeterli sonuç vermemektedir. Bu bağlamda, ideal olana yaklaşmak için iyi sonuçlar elde eden ülkelerdeki düzenlemeleri ve bunların nasıl uygulandıklarını bir bütün olarak analiz etmek gerekmektedir.

SONUÇ

Denetışim kavramının belli sınırlar içinde tanımını yapmak mümkünse de kurumsal birtakım hususlar bunun uygulamalar çerçevesinde sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Ancak bu sınırlamaların daha etkin sonuç doğuracak katılımcılığın engellenmesi şekline dönüşmesi, denetışimden beklenen etkinliğin önüne geçebilmektedir. Dolayısıyla ülkenin mevcut demokratik ve mali gerçeklerinin dikkate alınarak yapılacak düzenlemelerin sınırlarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Aksi durumda beklenen etkin sonuçların alınması ihtimali azalmaktadır.

Vatandaşların yüksek denetimin paydaşları haline getirilmesinin az sayıda ülkenin benimsediği bir husus olduğu dikkat çekmektedir. Bu  lkelerin daha az kısmını oluşturan şili, Hollanda, Norveç ve Güney Kore tam demokrasiye sahip  lkelerdir. Demokrasinin diğer ucunda bulunan Rusya ve Küba gibi otoriter rejimlerde de vatandaş katılımını teşvik eden uygulamalar olduğu g r lmektedir. Otoriter ve hibrit rejimler ile kusurlu demokrasiye sahip ülkelerde YDK'ların bağımsız kabul edilmesi ve bununla birlikte birtakım katılımcı uygulamalara sahip olmaları yolsuzluk sorunun azalmasına katkıda bulunmaması önemli tespitlerden biridir. Nitekim incelenen bazı ülkelerde (Honduras ve Filipinler gibi) katılımcı denetimin uzun bir geçmişinin olmasına rağmen iyileştirici etki gösterememesi, uygulamanın zaman içinde olumlu sonuçlar doğuracağı varsayımını da ortadan kaldırmaktadır. Benzer şekilde, katılımcı denetim uygulamalarına yakın zamanda başlayan bir  lkede (Gürcistan) hızlı bir iyileşmenin olması, demokrasi-denetim ilişkisine daha geniş bir perspektiften yaklaşılması gerektiği göstermektedir.

Uzun bir demokrasi geleneğinden gelen ülkelerde denetim alanında katılımcılığın sağlanması konusunda birtakım sınırlandırmaların getirilmesi,  lkedeki kamu kaynaklarının etkin ve hukuka uygun olarak kullanıldığı konusundaki algıyı önemli  l de etkilemeyebilmektedir. İncelenen ülkelerden tam demokratik ülkelerde böyle bir sonuca varmak mümkündür. Ancak demokratik geleneklere sahip olmayan ülkelerde bu yönde bir sınırlamanın katılımcı denetimden beklenen etkinliğin sağlanamaması ihtimali ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla alınacak önlemlerin ve y r rl ge sokulacak uygulamaların belirlenmesinde bu hususların dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Accounts Chamber of the Russian Federation (2021). The Concept of a Risk-Based Approach in the Accounts Chamber of the Russian Federation, <https://ach.gov.ru/en/page/the-concept-of-a-risk-based-approach-in-the-accounts-chamber-of-the-russian-federation>, Erişim: 11.10.2023.
- Akyel, R. (2012). TODAİE Denetim Dersi Notları.
- ASE Puebla (2015). Portal de Transparencia. <http://www.auditoriapuebla.gob.mx/mecanismos-de-participacion-ciudadana>, Erişim: 10.11.2022.
- Ateş, H. & Buyruk, G. C. (2018). Bir İyi Yönetişim İlkesi Olarak Katılımcılık ve Türk Kamu Yönetiminde Katılımcılığın Konumu. Ombudsman Akademik, 1, 81-98.
- BAI (2023). Audit Request System. The Board of Audit and Inspection of Korea, https://www.bai.go.kr/bai_eng/others/request, Erişim: 30.09.2023.
- Bayrak, M. & Avcı, M. A. (2012). Yüksek Denetim Kuruluşlarının Denetim Kapsamı. Sayıştay Dergisi, 86, 101-113.
- Bevir, M. (2010). Democratic Governance. New Jersey: Princeton University Press.
- Bozkurt, P. (2013). Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler. Denetişim, 12, 56-62.
- Budget Monitor (2022). Citizens Page. <https://budgetmonitor.ge/en/citizen>, Erişim: 20.10.2022.
- Cohen, J. (1989). Deliberation and Democratic Legitimacy. The Good Polity. (Eds.) Hamilton, A. ve Pettit, P. (17-34), Basil Blackwell.
- Contraloria General (2022). Ministry of Audit and Control. <https://www.contraloria.gob.cu/index.php/en/nuestra-historia/ministry-audit-and-control>, 25.09.2022.
- Council of Europe (2017). Georgia: Handbook on Transparency and Citizen Participation. <https://rm.coe.int/georgia-handbook-on-transparency-and-citizen-participation-en/168078938d>, 12.10.2022
- Economist Intelligence (2025). Democracy Index 2025: Democracy Stabilises after Eight Years of Decline, https://image.b.economist.com/lib/fe8d13727c61047f7c/m/1/909ba67b-5fd4-43f3-a7ad-c53ea71c50eb.pdf?utm_campaign=MA00015348&utm_medium=email-owned&utm_source=eiu-marketing-cloud&RefID=&utm_term=20260515&utm_id=2179039&sfmc_id=00QWT00000A94ej2AB&utm_content=cta-button-1&id_mc=277176489, 15.05.2026.
- Eroğlu, A. (2023). Yüksek Denetim Sürecinin Güçlendirilmesi: Katılımcılık Esaslı Denetim. Sayıştay Dergisi, 34(128), 9-42.
- Global-Regulation (2023). Control and Accountability of the Accounts of the Federation Act, <https://www.global-regulation.com/translation/mexico/7638498/control-and-accountability-of-the-accounts-of-the-federation-act.html>, 01.09.2023.
- Greiff, P. D. (2000). Deliberative Democracy and Group Representation. Social Theory and Practice, 26(3), 397-415.

- INTOSAI (2017). Guidance on Supreme Audit Institutions' Engagement with Stakeholders, www.idi.no/elibrary/well-governed-sais/sais-engaging-withstakeholders/697-idi-sais-engaging-with-stakeholders-guide/file, 02.09.2022.
- Khan, M. A. ve Chowdhury, N. (2012). Public Accountability, Corruption Control and Service Delivery: Governance Challenges and Future Options. New York: UNPAN
- Kim, S. (2010). Collaborative Governance in South Korea: Citizen Participation in Policy Making and Welfare Service Provision. *Asian Perspective*, 34(3), 165-190.
- Kim, S. (2015). Side by Side with People: Korea's Experience on Participatory Auditing, Public Participation in the Budget and Audit Process (PPBA). World Bank, Learning Note, No: 1.
- Köse, H. Ö. (1999). Denetim ve Demokrasi, *Sayıştay Dergisi*, 33, 62-85.
- Lazarevic, M., Orza, A., Djindjic, M., Djukovic, S. ve Lazarevic, N. (2013). Civil Society and Citizens in the External Audit Process: Comparative Study of International Practices with Recommendations with Recommendations for Serbia. Belgrade: European Policy Centre.
- Mediburu, M. (2020). Citizen Participation in Latin America's Supreme Audit Institutions: Progress or Impasse?. *Accountability Working Paper*, No: 6, Accountability Research Center.
- Mendiburu, M. (2021). Citizen Participation in Auditing in Latin America: The Future Agenda. *Accountability Research Center*, No: 5.
- Nino, E. (2010). Access to Public Information and Citizen Participation in Supreme Audit Institutions (SAI): Guide to Good Practices. World Bank Institute, Governance Working Paper Series, No: 80758.
- OSBRASIL (2022). Observatorio Social do Brasil. <https://osbrasil.org.br>, Erişim: 01.10.2022.
- OECD (2020). Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2021). Public Governance in Costa Rica. <https://www.oecd.org/governance/costarica-public-governance-evaluation-accession-review.pdf>, Erişim: 06.11.2022.
- Okur, Y. (2009). Denetişim: Ortak Aklın Harmanı. *Denetişim*, 1, 9-15.
- Okur, Y. (2011). Ombudsmanlık Kurumu: Tarihi Gelişim ve Türkiye'de Başlangıçta Birkaç Öneri. *Denetişim*, 6, 71-84.
- Özer, M. A. (2006). Yönetişim Üzerine Notlar. *Sayıştay Dergisi*, 63, 59-89.
- Pakistan Citizen's Portal (2023). Register as new member, <https://web.citizenportal.gov.pk/register>, Erişim: 13.10.2023.
- Parliamentary Budget Office of Georgia (2020). Role and Functions. pbo.parliament.ge/about-us/role-and-functions, Erişim: 03.10.2023.
- Power, M. (1996). The Audit Explosion. London: Demos.
- Power, M. K. (2003). Auditing and the Production of Legitimacy. *Accounting, Organizations and Society*, 28(4), 379-394.

- Riksrevisjonen (2021). Office of the Auditor General of Norway Annual Report 202, <https://www.riksrevisjonen.no/contentassets/1855de07d48f4292a8d9b28fd8795af6/annualreport2020.pdf>, Erişim: 01.12.2022.
- Sitembölükbaşı, ř. (2005). Liberal Demokrasinin Çıkılmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 10, 139-162.
- Smith, G. ve Wales, C. (2000). Citizens' Juries and Deliberative Democracy. Political Studies, 48, 51-65.
- Tan, M. G. P. (2019). Citizen Participatory Audit in the Philippines – Pilot Phase I (2012-2014). World Bank, Learning Note, No: 3.
- Transparency International (2023). Corruption Perceptions Index, <https://www.transparency.org/en/cpi/2022>, Erişim: 18.10.2023.
- Tribunal Superior de Cuentas (2022). Participacion Ciudadana, https://www.tsc.gob.hn/web/participacion_ciudadana.html, Erişim: 09.12.2022.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XII(1-2), 1113-1132.
- UN (2013). Citizen Engagement Practices by Supreme Audit Institutions, <https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/Compendium%20of%20Innovative%20Practices%20of%20Citizen%20Engagement%202013.pdf>, Erişim: 21.09.2022.
- UN (2023). About good governance and human rights, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, <https://www.ohchr.org/en/good-governance/about-good-governance>, Erişim: 15.09.2023.
- Usman, M. (2023). Evaluation of the Citizen Participatory Audit By the Department of the Auditor General of Pakistan. Sayıştay Dergisi, 34(129), 201-233.
- World Bank (2021). Supreme Audit Institutions Independence Index. Washington DC.

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN YURTIÇİ TASARRUF AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEKLEMİ

İhsan Cemil DEMİR¹ Neslihan ÇALIŞKAN²

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, icdemir@aku.edu.tr

²Uşak Üniversitesi, neslihan.caliskan@usak.edu.tr

1.GİRİŞ

Bütün ülkelerin, ekonomik faaliyetleri organize ederken nihai hedefi ekonomik kalkınma ve gelişmedir. Kalkınma için gerekli olan ekonomik büyüme, diğer bir ifade ile milli gelirin reel olarak artmasıdır. Büyüme için gerekli olan yatırım ve üretim; yatırım ve üretim için gerekli olan ise sermayedir. Sermayenin ise en doğal kaynağı tasarruflardır. Kısacası, tasarruf olmadan kalkınmanın olmayacağını veya çok zor olacağını kabul etmek gerekir.

Bundan dolayı, ülke ekonomilerini incelerken ele alınması gereken yurtiçi tasarruflar, bir ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemli bir yere sahip olan makroekonomik göstergelerden biri olarak kabul edilir.

Yurtiçi tasarruflar; kamu tasarrufları ile özel sektör tasarruflarının toplamını ifade etmektedir. Kamu tasarruflarını, kamu kesiminin gelirleri ile harcamaları arasındaki fark oluşturmaktadır. Kamu tasarrufları ülkelerin mali yapısına göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin bazı ülkelerde kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha fazla olması bütçe açıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özel tasarruflar ise hanehalkının kullanılabilir gelirinden harcanmayan kısım olarak ifade edilmekte olup hanehalkları ve işletmeler tarafından gerçekleştirilen tasarruflardan oluşmaktadır.

Her ülkenin ekonomik ve kültürel yapısının farklı olması, yurtiçi tasarrufların miktarının ve yapısının ülkeler arasında farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu açıdan, ülkelerin tasarruf miktarları ile bu tasarrufların kullanım şekilleri ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre de değişiklik gösterebilmektedir. Özellikle gelir kaynakları sınırlı olan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yurtiçi tasarruflar, yatırımların finansmanını sağlamada ve ekonomik kalkınmayı desteklemede önemli bir işlev üstlenmektedir.

Makroekonomik istikrarın ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanmasında yurtiçi tasarrufların önemli bir rolü vardır. Yurtiçi tasarruf oranının az olması yani yatırımların ülke içi tasarruflarla karşılanamaması ülkelerin ekonomileri için önemli bir sorundur. Özellikle uzun yıllar boyunca tasarruf açığı meydana gelen ülkelerin üretim, istihdam ve gelir düzeyleri bu açıktan olumsuz yönde etkilenmektedir. Yatırımlarını yurtiçi tasarrufları ile karşılayamayan ülkeler oluşan tasarruf açığını kapatmak için dış finansmanlara yönelmektedir. Nihayetinde bu durum ülkelerin borç ve buna bağlı faiz yükünün artmasına ve netice itibariyle çeşitli finansal krizler yaşamasına neden olabilmektedir. Yeterli tasarruf birikimine sahip olan ülkeler ise yatırımlarını ülke içi kaynaklarla karşılamakta, dışa bağımlılıkları azalmakta, finansal krizlere karşı daha dayanıklı hale gelmekte ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlayabilmektedirler.

Tasarruf oranlarının yeterli düzeyde olmaması aynı zamanda ekonomilerin makroekonomik krizlere karşı kırılganlığını artırmaktadır. Tasarruf oranı düşük olan ülkeler, makul yatırım düzeylerini sürdürebilmek adına belirli dönemlerde yüksek cari açıklar vermek durumunda kalabilirler. Bu durum ülkelerin yabancı tasarruflara bağımlılığını artırmakla birlikte uluslararası sermaye akışlarına maruz kalmalarına neden olmaktadır. Sermaye girişlerinde meydana gelebilecek ani düşüşler, söz konusu ülkeleri hızlı ve yıkıcı sonuçları olan makroekonomik ayarlamalar yapmak zorunda bırakabilir (Gavin vd., 1997: 4).

Ülkelerin makroekonomik sonuçları etkilemek için kullandığı önemli araçlardan biri de kamu harcamalarındaki değişikliklerdir. Kamu harcamalarında veya vergi oranlarında yapılan değişiklikler şeklinde ortaya çıkan mali politika uygulamaları kamu tasarruflarını etkiler iken özel tasarruflar üzerinde de dışlama etkisi oluşturmak veya geleceğe ilişkin beklenen kullanılabilir geliri etkilemek suretiyle çeşitli sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Bhandari vd., 2007: 208).

Bu noktadan yola çıkarak çalışmanın amacı, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme düzeyinin yurtiçi tasarruf açığı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Türkiye örneklemini için 1990-2023 dönemine ait tasarruf açığı oranı, kamu harcamalarının GSYH içindeki oranı ve ekonomik büyüme oranı değişkenlerinin yıllık verileri ile eşbütünleşme ilişkisi test edilmiştir. Elde edilen bulgular, tasarruf açığı oranının kamu harcamaları ve ekonomik büyüme oranından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Son yıllarda Türkiye’de uygulanan maliye politikalarında kamu tasarruflarına atfedilen önem de dikkate alındığında, elde edilen bulguları daha fazla önemli hale gelmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ulusal ve uluslararası literatürde yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yer almaktadır. Ancak tasarruf açığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple literatür incelemesinde tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar ile tasarruflar ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Aşağıda literatürde yer alan ampirik çalışmaların bazıları sunulmuştur.

Carroll ve Weil (1994), 1958-1987 dönemi için 64 ülkenin verileri ile gelir artışı ile tasarruflar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda ekonomik büyümeden tasarruflara doğru bir nedensellik ilişkisi olduğı ancak tasarruflardan ekonomik büyümeye doğru nedenselliğın olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Sinha ve Sinha (1998), Meksika’da 1960-1996 dönemi verileri ile tasarruflar (özel ve kamu tasarrufları) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Yapılan analizlerde ekonomik büyümenin tasarruf artışını olumlu yönde etkilediğı tespit edilmiştir.

Saltz (1999), 18 Latin Amerika ve Doğı Asya’daki gelişmekte olan ülkede 1960-1991 dönemi için tasarruf büyüme oranı ile ekonomik büyüme oranı arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın bulguları daha yüksek büyüme oranlarının tasarrufların daha hızlı büyümesine neden olduğunu göstermiştir.

Anoruo ve Ahmad (2001), 1960-1997 döneminde Kongo, Fildişi Sahili, Gana, Kenya, Nijerya, Güney Afrika ve Zambiya ülkelerinde ekonomik büyüme ile tasarrufların büyüme oranı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada, ekonomik büyümenin yurtiçi tasarrufları artırdığı ve ekonomik büyümeden yurtiçi tasarruflara doğru bir nedenselliğın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kriekhaus (2002), 1960-1980 dönemi için 32 ülkede kamu tasarrufları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre kamu tasarrufları ülkelerin uzun vadeli ekonomik performansını olumlu yönde etkilemektedir.

Adebıyi (2005), Nijerya’da 1970:1-1998:4 dönemi çeyreklik verileri ile ekonomik büyüme ve tasarruflar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. VAR modeli sonuçlarına göre Nijerya’da kişi başına düşen gelir tasarruf/GSYİH oranına duyarlıdır. Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre ise ekonomik büyümeden tasarruflara doğru negatif yönlü nedensellik vardır.

Narayan ve Narayan (2006), Fiji'de 1968-2000 döneminde tasarruflar, reel faiz oranı, gelir, cari açık ve yaş bağımlılık oranı arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre ekonomik büyümedeki artış tasarrufları artırmakta iken cari açığı artıran tasarrufları azaltmaktadır.

Bhandari vd. (2007), beş Güney Asya ülkesine ait (Pakistan, Bangladeş, Nepal, Hindistan ve Sri Lanka) 1976-2001 dönemi verileri ile özel tasarruf oranlarının belirleyicilerini Johansen eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Analiz sonucunda kamu harcamalarının ve geçmiş tasarrufların özel tasarrufları negatif yönde etkilediği, ekonomik büyüme ve finansal gelişmişlik düzeyinin ise özel tasarrufları pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tang ve Chua (2009), Malezya örnekleminde Mart 1991- Eylül 2006 dönemi üç aylık verileri ile ekonomik büyüme ve tasarruf oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada uzun dönemde, tasarruf ve ekonomik büyümenin pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çiftçiöğlu ve Begovic (2010), dokuz Orta ve Doğu Avrupa ülkesi için 1995-2003 döneminde yüksek tasarruf oranının ekonomik büyüme üzerinde oluşturacağı etkiyi test etmişlerdir. Test sonuçlarına göre örnekleme yer alan ülkelerde, yurt içi tasarruf oranı GSYH büyüme oranı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki oluşturmaktadır.

Jilani vd. (2013), 1973-2011 dönemi için Pakistan örnekleminde yurtiçi tasarrufların GSYH'ya oranı, enflasyon oranı, ekonomik büyüme oranı, faiz oranı ve mali açık verilerini kullanarak ulusal tasarrufların belirleyicilerini tespit etmişlerdir. Yapılan Johansen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre kamu harcamalarının tasarruflar üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu enflasyonun ise negatif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Zeren ve Akbaş (2013), Türkiye ekonomisi için 1961-2012 yılları arasında tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Toda-Yamamoto ve doğrusal Granger nedensellik testi sonuçlarına göre Türkiye'de tasarruflar ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Sothan (2014), 1989-2012 döneminde Kamboçya'da tasarruf oranı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Granger nedensellik testine göre iki değişken arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Başka bir deyişle Kamboçya'da tasarruf ve ekonomik büyüme birbirinden bağımsızdır.

Arıç (2015), 2000-2013 döneminde 13 Orta Doğu ülkesinin kamu harcamaları, gelir, para arzı, enflasyon oranı, genç, yaşlı, kırsal ve kentsel nüfus oranlarının tasarruflar üzerindeki etkisini incelemiştir. Panel veri analizinin

yapıldığı çalışmada kamu harcamaları, para arzı ve gelirin tasarrufları negatif yönde etkilediği, enflasyon ve genç nüfus oranının ise pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca kentsel, kırsal ve yaşlı nüfusunun tasarruflar üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Barış ve Uzay (2015), 1960-2012 döneminde Türkiye’de yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme analizi, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testiyle analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulardan tasarruflar üzerinde ekonomik büyümenin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sümer (2016), Türkiye’de 1980-2013 yıllarını kapsayan dönem için yurtiçi tasarrufların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Toda-Yamamoto (1995) yöntemi kullanılan çalışmada ekonomik büyümeden yurtiçi tasarruflara doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir.

Dineri ve Taş (2017), OECD lkelerinde 1998-2014 dönemi verileri ile tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile araştırmışlardır. Yapılan testler sonuçlarına göre ekonomik büyüme tasarruflar üzerinde pozitif yönde etkilidir.

Uçgun (2017), Türkiye’de 2000-2014 döneminde yurtiçi tasarruflar üzerinde kamu harcamaları, dış ticaret açığı, hanehalkı tüketim harcamaları ve GSYH’nin etkilerini araştırmıştır. Yapılan testler neticesinde kamu ve hanehalkı harcamalarında meydana gelen artışların tasarrufları azalttığı, GSYH ve dış ticaret açığındaki artışların tasarrufları artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alptekin vd. (2018), Türkiye’de 1989-2015 dönemi verileri ile yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL modelini kullanarak araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Bekar ve Terzi (2018), Türkiye’de 1981-2015 döneminde yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL modeli ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme ile yurtiçi tasarruflar birbirini pozitif yönde etkilemektedir.

Liu ve Ma (2022), 1969-2021 döneminde kapsayan 46 Asya lkesi ve bölgesinde tasarruf oranlı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile test etmiştir. Asya lkelerinde gayri safi yurtiçi tasarruf oranı, kişi başına GSYH ve kentsel nüfus artış oranının GSYH büyüme oranlarını önemli lde etkilediği bulunmuştur.

Ayran Cihan ve Ayla (2022), 1990-2019 dönemi için MIST lkelerinde GSYH, kamu nihai tüketim harcamaları, cari işlemler dengesi, sabit sermaye oluşumları ve enflasyon oranı değişkenlerinin yurtiçi tasarruflar ile arasındaki

ilişkiyi incelemişlerdir. Panel veri analizinin yapıldığı çalışmada ekonomik büyüme, cari işlemler dengesi ve sabit sermaye oluşumları yurtiçi tasarrufları pozitif yönde etkilerken, hükümet harcamaları ve enflasyon oranının yurtiçi tasarrufları negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Altınar ve Şimşek Korkmaz (2023), 1992-2021 döneminde 41 gelişmekte olan ülke için ekonomik büyüme ile yurtiçi tasarruflar arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Soko (2023), Güney Afrika'nın ulusal tasarrufları ile ulusal geliri arasındaki ilişkiyi 1987-2021 dönemi için incelemiştir. Çalışmada Güney Afrika'nın toplam ulusal tasarruflarının ekonomik büyümesiyle pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Ayla (2025), Türkiye ve AB-15 ülkelerinin 1987-2021 döneminde yurtiçi tasarruf oranlarını 2008 küresel kriz öncesi ve sonrası dönem olarak incelemiştir. Mekânsal Durbin Hata Modeli kullanılarak yapılan analizlerde 2008 krizi öncesi dönemde (1987-2008) kamu tüketim harcamaları, bağımlı nüfus oranı ve gelir eşitsizliğinin tasarrufları azalttığı, net göç artışı ve ticari dışa açıklık düzeyinin tasarrufları artırdığı ifade edilmiştir. Kriz sonrası dönemde ise (2009-2021) kamu harcamaları ve tasarruflar arasında negatif, ticari dışa açıklık düzeyi ve tasarruflar arasında pozitif yönlü ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Yapılan literatür taramasında, çalışmaların büyük ölçüde yurtiçi tasarruf oranı değişkeni kullanılarak yürütüldüğü görülmekle birlikte bazı çalışmalarda özel tasarruflar ve kamu tasarruflarının ayrı ayrı ele alındığı tespit edilmiştir. Yurtiçi tasarruf oranının belirleyicileri araştırılırken cari açık, milli gelir, kişi başına düşen GSYH, nüfus (yaşlı, genç, kırsal, kentsel), para arzı, enflasyon gibi değişkenlerin de kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Bu kapsamda incelenen çalışmalarda genel olarak kamu harcamalarının yurtiçi tasarrufları negatif yönde, ekonomik büyümenin ise pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre kamu harcamalarındaki artış yurtiçi tasarruf oranını azaltırken, ekonomik büyümedeki artış yurtiçi tasarruf oranını artırmaktadır. İncelenen literatürde tasarruf açığı değişkenini doğrudan ele alan çalışmaya rastlanılmamıştır. Ayrıca kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenlerinin yurtiçi tasarruf açığına etkilerinin birlikte incelenmediği de tespit edilmiştir.

3. VERİ SETİ

Çalışmada Türkiye örnekleminde 1990-2023 dönemi için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenlerinin tasarruf ağığı oranı üzerindeki etkisi test edilmiştir.

Tablo 1: Verilere İlişkin Açıklamalar

Değişkenler	Tanımlamalar	Kısaltmalar	Kaynaklar	Beklenen Etki
Tasarruf Ağığı Oranı	[(Yıllık Yurtiçi Tasarruflar/GSYH) - (Yıllık Brüt Sermaye Oluşumu/GSYH)]	TA	World Bank	Bağımlı Değişken
Kamu Harcamaları	Yıllık Kamu Harcamaları/GSYH	KH	IMF	+
Ekonomik Büyüme Oranı	Yıllık GSYH'deki Artış Oranı	EB	World Bank	-

Tablo 1’de modelde kullanılan verilere ilişkin açıklamalar bulunmaktadır. “TA” tasarruf ağığı oranı değişkenini ifade etmektedir. Tasarruf ağığı oranı hesaplanırken yurtiçi tasarrufların yatırımları karşılama durumu dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda yıllık brüt yurtiçi tasarrufların GSYH içindeki payı ile yıllık brüt sermaye oluşumunun GSYH’ye oranı arasındaki fark alınmış ve tasarruf ağığı oranına ulaşılmıştır. Kamu harcamalarını gösteren “KH” değişkeni yıllık kamu harcamalarının GSYH içindeki payını, “EB” ise yıllık GSYH büyüme oranını göstermektedir. Tasarruf ağığı oranının hesaplanmasında kullanılan brüt yurtiçi tasarrufların GSYH’ye oranı ile brüt sermaye oluşumunun GSYH’ye oranı ve ekonomik büyüme oranı World Bank veri tabanından, kamu harcamalarının GSYH’ye oranı ise International Monetary Fund (IMF)’dan alınmıştır. Ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında kamu harcamalarındaki artışların tasarruf ağığı oranını artırması, ekonomik büyüme oranının artmasının ise tasarruf ağığı azaltması beklenmektedir (Sinha ve Sinha 1998; Saltz 1999; Tang ve Chua 2009; Çiftçioğlu ve Begovic 2010; Dineri ve Taş 2017; Alptekin vd. 2018; Bekar ve Terzi 2018; Altınar ve şimşek Korkmaz 2023; Ayrar Cihan ve Ayla 2022; Ayla 2025). Çalışmanın hipotezleri ise şu şekildedir:

H₁: Kamu harcamalarının GSYH içindeki payı arttıkça tasarruf ağığı oranı artar.

H₂: Ekonomik büyüme oranı arttıkça tasarruf ağığı oranı azalır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	TA	KH	EB
Ortalama	-2.689903	31.03462	4.784526
Medyan	-3.228697	32.85279	5.648317
Maksimum	4.492409	44.03749	11.43940
Minimum	-8.602862	14.06699	-5.750007
St. Hata	2.894986	6.947132	4.456738
Çarpıklık	0.435660	-0.732462	-0.893710
Basıklık	3.067290	2.995066	3.137397
Jarque-Bera	1.081945	3.040208	4.552810
Olasılık	0.582182	0.218689	0.102653
Gözlem Sayısı	34	34	34

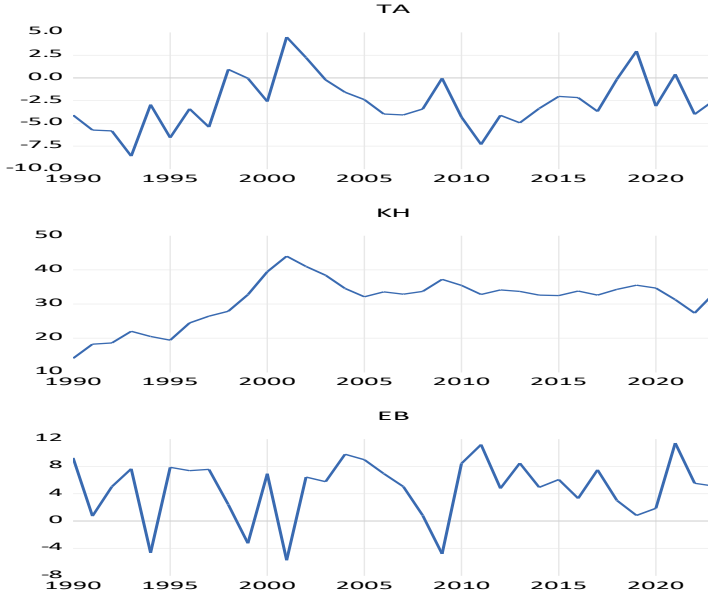
Tablo 2'ye bakıldığında bağımlı değişkenin çarpıklık değerinin pozitif, bağımsız değişkenlerin çarpıklık değerlerinin negatif olduğu görülmektedir. Buradan bağımlı değişkenin sağa çarpık, bağımsız değişkenlerin sola çarpık olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenlerin basıklık değerleri tüm değişkenlerin normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir. Normallik testi sonucu ise verilerin normal dağıldığını ifade etmektedir.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

	TA	KH	EB
TA	1.000000		
KH	0.602266	1.000000	
EB	-0.462584	-0.153748	1.000000

Tablo 3'te verilen korelasyon katsayıları tasarruf açığı oranı ile kamu harcamaları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu, tasarruf açığı oranı ile ekonomik büyüme oranı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin kendi aralarında negatif yönlü bir ilişki vardır. Dolayısıyla kamu harcamaları artarken tasarruf açığının artması, ekonomik büyüme oranı artarken ise tasarruf açığının azalması beklenmektedir.

Şekil 1: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Zaman Yolu Grafikleri

Şekil 1’de değişkenlere ait zaman yolu grafikleri yer almaktadır. 1990-2023 dönemi boyunca tasarruf açığı ve ekonomik büyüme oranında ciddi dalgalanmalar olduğu dikkat çekmektedir. Kamu harcamalarında ise bazı dönemlerde azalmalar meydana gelse de genel anlamda daha durağan bir seyir izlenmiştir. İzlenen dönemde tasarruf açığı oranının ortalama değeri -2,68, maksimum ve minimum değerleri sırasıyla 4,49 ve -8,6’dır. Kamu harcamaları değişkeninin ortalama değeri %31, ekonomik büyüme oranının ortalama değeri ise %4,78’dir.

4. MODEL VE YÖNTEM

1990-2023 yıllarını kapsayan dönemde kamu harcamalarının ve ekonomik büyüme oranının tasarruf açığı oranı üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla (1) numaralı denklem kurulmuştur. Modelde tasarruf açığı oranı bağımlı değişken, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme oranları bağımsız değişkenler olarak yer almaktadır. Dolayısıyla (1) numaralı denklemde sabit terim “ ∂_0 ” ile, kamu harcamaları katsayısı “ ∂_1 ” ile, ekonomik büyüme oranı katsayısı “ ∂_2 ” ile, hata terimi “ ε_t ” ile gösterilmiştir.

$$TA_t = \partial_0 + \partial_1 KH_t + \partial_2 EB_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Çalışmada uygulanacak yöntem olarak eşbütünleşme analizi seçilmiştir. Bu kapsamda, ilk olarak geleneksel birim kök testlerinden ADF birim kök testi

testi yapılmıştır. Ardından modelde yer alan serilerde meydana gelebilecek olası yapısal kırılmaları ve serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla Lee-Strazicich (2003) tarafından geliştirilen LS birim kök testi uygulanmıştır. Daha sonra eşbütünleşme analizine geçilmiş ve Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen ARDL sınır testi uygulanmıştır. Aşağıda çalışmada kullanılacak olan ARDL modeline yer verilmiştir.

$$\Delta TA_t = \partial_0 + \sum_{i=1}^p \partial_{1i} \Delta TA_{t-i} + \sum_{i=0}^p \partial_{2i} \Delta KH_{t-i} + \sum_{i=0}^p \partial_{3i} \Delta EB_{t-i} + \partial_4 TA_{t-1} + \partial_5 KH_{t-1} + \partial_6 EB_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde sabit terim “ ∂_0 ” ile, gecikme değeri “p” ile, kısa dönem katsayıları sırasıyla “ $\partial_1, \partial_2, \partial_3$ ” ile, uzun dönem katsayıları “ $\partial_4, \partial_5, \partial_6$ ” ile, hata terimi “ ε_t ” ile gösterilmiştir.

ARDL sınır testi uygulanırken ilk olarak Pesaran vd. (2001)’nin önerdiği şekilde modeldeki değişkenlerin gecikmeli değerlerini dikkate alan “F” testi yapılmıştır. Sonrasında ise sadece bağımlı değişkenin gecikmeli değerine dikkate alan “t” testi yapılmıştır. F testine ilişkin hipotezler $H_0: \partial_4 = \partial_5 = \partial_6 = 0$ ve $H_A: \partial_4 \neq \partial_5 \neq \partial_6 \neq 0$ şeklinde ifade edilmektedir. Test sonucunda elde edilen değerlerin, Narayan’ın (2005) geliştirdiği kritik değerler ile karşılaştırması yapılır. Buna göre, F testi istatistik değerlerinin Narayan’ın hesapladığı kritik değerlerden büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu bulgu, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. t sınır testine ilişkin hipotezler $H_0: \partial_4 = 0$ ve $H_A: \partial_4 \neq 0$ şeklindedir. Test istatistikleri Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan kritik değerler esas alınarak değerlendirilmektedir. Elde edilen test istatistik değerinin üst kritik değeri aşması durumunda H_0 reddedilir ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılır.

5. AMPİRİK BULGULAR

Değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla ilk olarak geleneksel birim kök testlerinden ADF birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına Tablo 4’te gösterilmiştir. Buna göre tasarruf açığı oranı ile ekonomik büyüme oranı düzeyde durağan iken kamu harcamaları birinci farkta durağandır.

Tablo 4: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzye	ADF		
	TA	KH	EB	
Sabitli	t istatistiği	-3.6883***	-2.2571	-6.0818***
	Olasılık	0.0090	0.1914	0.0000
Sabitli & Trendli	t istatistiği	-3.7471***	-2.1341	-6.1203***
	Olasılık	0.0329	0.5082	0.0001
Sabitli & Trendsiz	t istatistiği	-2.5779**	0.5619	-3.4201***
	Olasılık	0.0116	0.8325	0.0012
	Birinci Farkta	ADF		
	d(TA)	d(KH)	d(EB)	
Sabitli	t istatistiği	-9.3194***	-4.0236***	-9.6746***
	Olasılık	0.0000	0.0039	0.0000
Sabitli & Trendli	t istatistiği	-9.2059***	-3.9430**	-9.5008***
	Olasılık	0.0000	0.0216	0.0000
Sabitli & Trendsiz	t istatistiği	-9.4668***	-3.9986***	-9.8365***
	Olasılık	0.0000	0.0002	0.0000

Not: *, **, *** %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Değişkenlerdeki olası yapısal kırılmaları dikkate almak amacıyla LS (Lee ve Strazicich, 2003) tarafından geliştirilen birim kök testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 5: LS Birim Kök Test Sonuçları

	Düzye	LS		
	TA	KH	EB	
Model C (Break)	t istatistiği	-5.301426	-6.778293***	-5.318671
	Lag	0	1	1
	Kırılma D.	1996-2003	1998-2003	2000-2006
	Birinci Farkta	LS		
Model C (Break)	d(TA)			d(EB)
	t istatistiği	-8.060802***		-7.645610***
	Lag	0		0
	Kırılma D.	1994-1997		1994-2003
KARAR	I(I)	I(0)	I(1)	

Not: *, **, *** %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı, Lag ise gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LS birim kök testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Değişkenlerin durağanlık düzeyleri, kırılmalı Model C (Break) kapsamında maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenerek değerlendirilmiştir. LS birim kök testi sonuçlarına göre tasarruf açığı oranı ile ekonomik büyüme oranının birinci farkta durağan "I(1)" olduğu, kamu harcamalarının ise düzeyde durağan "I(0)" olduğu tespit edilmiştir. ARDL yaklaşımı bağımlı değişkenin I(1), bağımsız değişkenlerin I(I) veya I(0) olduğu durumlarda etkin sonuçlar veren bir yöntemdir. Çalışmada kurulan modelde bağımlı değişkenin birinci farkta,

bağımsız değişkenlerin düzeyde veya birinci farkta durağan olduğu tespit edildiğinden eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesinde ARDL eşbütünleşme yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 6: ARDL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

$f(ta kh, eb)$ ARDL (2, 0, 0) k:2 m:2 n=32				Test İstatistiği		Sonuç
				Fov- BOUND	12.68206***	Eşbütünleşik
				tBOUNDS	-3.019323	Eşbütünleşik değil
Kritik Değerler	1%	5%	10%			
Testler	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Fov-BOUNDS	6.183	7.873	4.267	5.473	3.437	4.47
tBOUNDS	-3.43	-4.1	-2.86	-3.53	-2.57	-3.21

Not: **, *** %5 ve %1 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı, k modeldeki bağımsız değişken sayısını, m maksimum gecikme uzunluğunu, n gözlem sayısını ifade etmektedir.

ARDL sınır testi sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir. F istatistiği 12.68206 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, %1 anlamlılık düzeyinde I(1) için belirlenen üst kritik değerden büyük olması nedeniyle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, tasarruf açığı oranının uzun dönemde tasarruf açığı oranı, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme oranının gecikmeli değerleriyle birlikte hareket ettiğini göstermektedir. t testine ait istatistik değeri -3.019323 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde I(1) için hesaplanan üst kritik değerlerden daha küçük olması, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir. Bu sonuç, uzun dönemde tasarruf açığı oranı ile tasarruf açığı oranının gecikmeli değerlerinin birlikte hareket etmediği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 7: ARDL Tahmin Sonuçları

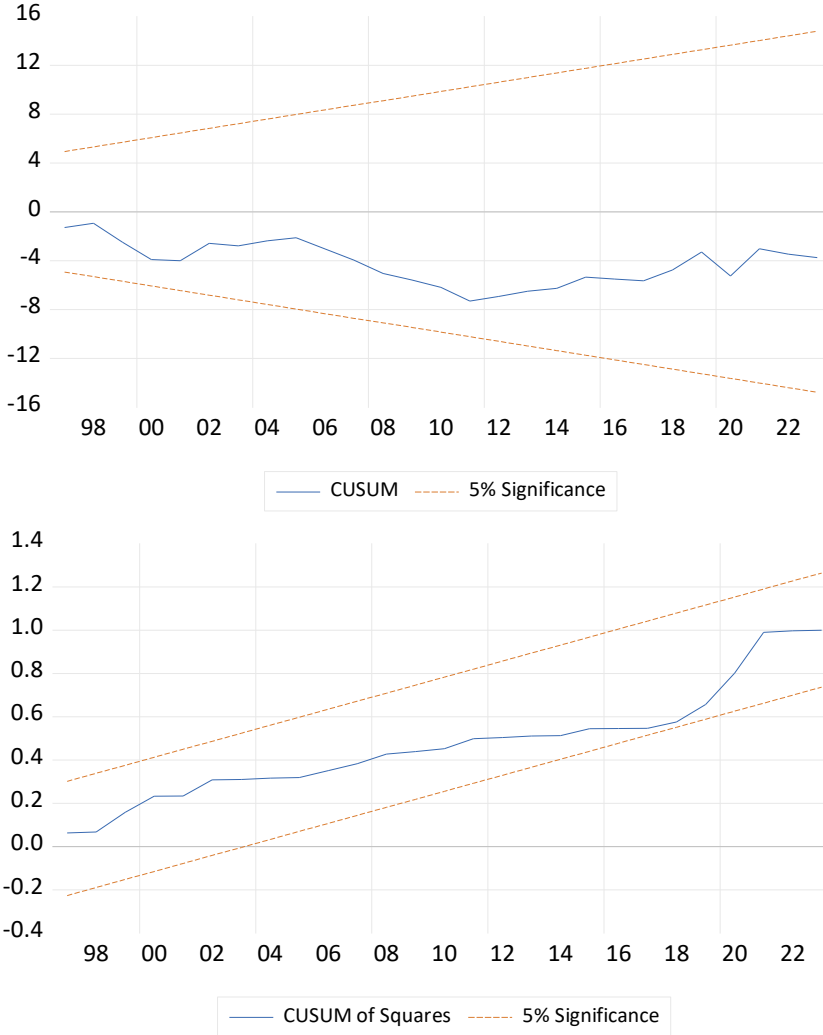
a)Uzun dönem (Bağımlı Değişken: TA)	Katsayılar	t-istatistik	Olasılık
KH	0.254534**	2.551861	0.0167
EB	-0.560583**	-2.054079	0.0498
b)Kısa dönem (Bağımlı Değişken: TA)	Katsayılar	t-istatistik	Olasılık
C	-4.789985***	-5.729139	0.0000
$\Delta(TA(-1))$	-0.254058**	-2.297891	0.0295
ECT _{t-1}	-0.603005***	-6.392529	0.0000
c)Tanısal Testler	Test Değeri	Olasılık	
Jarque-Bera normallik testi	1.467655	0.480068	
Breusch-Godfrey serisel korelasyon LM testi	1.214289	0.5449	
Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testi	2.524202	0.6403	
ARCH değişen varyans testi	0.313240	0.5757	
Ramsey RESET testi	0.022096	0.8830	

Not: *, **, *** %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı, ECT_{t-1} hata düzeltme terimini, Δ birinci fark operatörünü göstermektedir.

Tablo 7’de ARDL testi ve tanısal testlerin tahmin sonuçları gösterilmiştir. Uzun dönem katsayı tahminleri incelendiğinde, kamu harcamalarına ait katsayının 0,25 olduğu ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görölmektedir. Buna göre, kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payında meydana gelen %1’lik artış, tasarruf açığı oranını yaklaşık %0,25 oranında artırmaktadır. Öte yandan, ekonomik büyüme oranına ait katsayı - 0,56 olup %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, ekonomik büyüme oranındaki %1’lik artışın tasarruf açığı oranını yaklaşık %0,56 oranında azalttığını göstermektedir.

Kısa dönem tahmin sonuçlarına göre hata düzeltme terimi (ECT) katsayısı -0,60 olarak tahmin edilmiştir ve %1 düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuç, kurulan modelin eşbütünleşik olduğunu ve kısa dönemde oluşacak bir birimlik sapmanın 1,65 (1/0.603005) dönem sonra tekrar dengeye geleceğini göstermektedir. Jarque-Bera test değeri 1,46 olarak hesaplanmıştır. Testin olasılık değeri %10’dan büyük olduğu için model normal dağılıma uygundur. Breusch-Godfrey Serial Correlation LM testinin test değeri 1,21’dir ve olasılık değerinin %10’dan büyük olması modelde otokorelasyon sorununun bulunmadığını ifade etmektedir. Breusch-Pagan-Godfrey ve ARCH testlerinin olasılık değeri %10’dan büyük olduğu için modelde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır. Ramsey RESET testinin değeri 0,022096 ve olasılık değeri 0,8830 olarak hesaplanmıştır. Olasılık değerinin %10’dan büyük olması, %1 önem düzeyinde model kurma hatasının bulunmadığını göstermektedir.

Şekil 2: CUSUM ve CUSUM² Grafikleri

Şekil 2’de modele ait CUSUM ve CUSUM2 test sonuçları verilmiştir. CUSUM ve CUSUM² grafiklerinin %95 güven aralığı içinde ve belirlenen sınırlar dahilinde yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu, kurulan modelin istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

6. SONUÇ

Türkiye ekonomisi özelinde gerçekleştirilen bu çalışmada, 1990-2023 dönemine ait veriler kullanılarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenlerinin tasarruf açığı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Kurulan modelde tasarruf açığı oranı bağımlı değişken, kamu harcamalarının GSYH içindeki payı ve ekonomik büyüme oranı bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucunda bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

ARDL testi uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre, kamu harcamalarının GSYH içindeki payında meydana gelen %1'lik artış tasarruf açığı oranını %0,25 oranında artırmaktadır. Bu sonuç, tasarruf açığı ile kamu harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Kamu harcamalarındaki artış tasarruf açığı oranını yükseltirken, kamu harcamalarındaki azalış ise tasarruf açığı oranının düşmesine yol açmaktadır. Bu doğrultuda yukarıda açıklanan “H₁: Kamu harcamalarının GSYH içindeki payı arttıkça tasarruf oranı açığı artar” hipotezi kabul edilmiştir.

Ekonomik büyüme oranı ve tasarruf açığı oranı arasında ise istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. ARDL testi tahmin sonuçlarına göre ekonomik büyüme oranının %1 artması halinde tasarruf açığı oranı %0,56 azalmaktadır. Uzun dönemde ekonomik büyüme oranının artması, tasarruf açığı oranını azaltırken; ekonomik büyüme oranının azalması tasarruf açığı oranını artırmaktadır. Bu doğrultuda “H₂: Ekonomik büyüme oranı arttıkça tasarruf oranı açığı azalır” hipotezi de kabul edilmiştir.

Çalışmanın sonuçlarından hareketle geliştirilebilecek politika önerileri şu şekildedir:

(i) Tasarruf açığı oranının azaltılması için kamu harcamalarının yapısı gözden geçirilmeli ve harcamalar üretime doğrudan katkı sağlayacak alanlara yönlendirilmelidir. Bu kapsamda, kamu harcamalarında verimliliği artıracak ve sürdürülebilirliği destekleyecek politikalar uygulanmalıdır.

(ii) Kamu harcamalarının GSYH içindeki payını kontrol edebilmek amacıyla mali kurallar geliştirilmeli ve mali disiplin sağlanmalıdır.

(iii) Ekonomik büyümenin artmasına ve sürdürülebilir olmasına yönelik uygulamalar artırılmalı ve yurtiçi tasarrufları teşvik eden düzenlemeler oluşturulmalıdır.

Çalışmanın kısıtları; yurtiçi tasarruf açığının kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri ile açıklanması, eşbütünleşme ilişkisinin 1990-

2023 yılına ait veriler ile test edilmesi ve elde edilen bulguların Türkiye örnekleme ile sınırlı olmasıdır. Söz konusu kısıtlar dikkate alındığında kurulan modele maliye politikası araçlarından vergi gelirleri ve borçlanma oranları eklenebilir. Bunun yanı sıra, cari açık, milli gelir, faiz oranı ve hanehalkı tüketim harcamaları gibi değişkenlerin modele dâhil edilmesiyle tasarruf açığının belirleyicileri daha kapsamlı bir perspektifle incelenebilir. Tasarruf oranlarına göre ülkeler; tasarruf açığı yüksek ve tasarruf açığı düşük ülke grupları şeklinde sınıflandırılarak kurulan model daha geniş örneklemeler üzerinde uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- Adebiyi, M. A. (2005). Saving-Growth Relationship in Nigeria: an Empirical Evidence. *African Review of Money Finance and Banking*, 29, 159-178.
- Alptekin, V., Kasa, H. ve Uygun, E. (2018). Yurtiçi Tasarruflar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 4(20), 621-630.
- Altınar, A. ve Şimşek Korkmaz, Y. (2023). Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Yurtiçi Tasarruf Arasındaki İlişki: Ekonometrik Bir Uygulama. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 6(1): 22-34.
- Anoruo, E. ve Ahmad, Y. (2001), Causal Relationship Between Domestic Savings and Economic Growth: Evidence from Seven African Countries. *African Development Review*, 13(2), 238-249.
- Arıç, K. H. (2015). Determinants of Savings in The Middle East Countries. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi KOSBED*, 29, 23-36.
- Ayla, D. (2025). Yurtiçi Tasarruf Oranları Üzerine Bir Mekânsal Etki İncelemesi: AB-15 Ülkeleri ve Türkiye. *Sosyoekonomi*, 33(64), 399-418.
- Ayran Cihan, K. ve Ayla, D. (2022). MİST Ekonomilerinde Yurtiçi Tasarruflar Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 26-49.
- Bhandari, R., Dhakal, D., Pradhan, G. ve Upadhyaya, K. P. (2007). Determinants of Private Saving in South Asia. *South Asia Economic Journal*, 8(2), 205-217.
- Barış, S. ve Uzay, N. (2015). Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 119-151.
- Bekar, S. A. ve Terzi, H. (2018). Türkiye’de Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 61-78.
- Carroll, C. D. ve Weil, D. N. (1994), Saving and Growth: A Reinterpretation. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, 133-192.
- Çiftçiöğlu, S. ve Begovic, N. (2010). Are domestic savings and economic growth correlated? Evidence from a sample of Central and East European countries. *Problems and Perspectives in Management*, 8(3), 30-35.
- Dineri, E. ve Taş, İ. (2017). Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 79-97.
- Gavin, M., Hausmann, R. ve Talvi, E. (1997). Saving Behavior in Latin America: Overview and Policy Issues. Working Paper, No. 346, Inter-American Development Bank, Office of the Chief Economist, Washington, DC.
- International Monetary Fund. (2025). Erişim Adresi: <https://data.imf.org/en> Erişim Tarihi: 03.04.2025.
- Jilani, S., Sheikh, S. A., Cheema, F. ve Shaik, A. (2013). Determinants of National Savings in Pakistan: An Exploratory Study. *Asian Social Science*, 9(5), 254-262.
- Kriekhaus, J. (2002). Reconceptualizing the Developmental State: Public Savings and Economic Growth. *World Development*, 30(10), 1697-1712.

- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089. doi:10.1162/003465303772815961
- Liu, M. ve Ma, Q. (2022). The Impact of Saving Rate on Economic Growth in Asian Countries. *National Accounting Review*, 4(4), 412-427.
- Narayan, P. K. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990. doi:10.1080/00036840500278103
- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2006). Savings behaviour in Fiji: An empirical assessment using the ARDL approach to cointegration. *International Journal of Social Economics*, 33(7), 468-480.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. ve Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. doi:10.1002/jae.616
- Saltz, I. S. (1999). An Examination of the Causal Relationship Between Savings and Growth in the Third World. *Journal of Economics and Finance*, 23(1), 90-98.
- Sinha, D. ve Sinha, T. (1998). Cart Before Horse? The Saving-Growth Nexus in Mexico. *Economics Letter*, 61(1), 43-47.
- Soko, Y. (2023). South Africa's Savings and Economic Development Linkage: Causal Relationship Examination. *Journal of Developing Economies*, 8(2), 231-243.
- Sothan, S. (2014). Causal Relationship between Domestic Saving and Economic Growth: Evidence from Cambodia. *International Journal of Economics and Finance*, 6(9), 213-220.
- Sümer, A. L. (2016). Yurtiçi Tasarrufların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(13), 281-302.
- Tang, C. F. ve Chua, S. (2009). The Saving-Growth Nexus in Malaysia: Evidence from Nonparametric Analysis. *The IUP Journal of Financial Economics*, 7(3-4), 83-94.
- Uçgun, S. (2017). Türkiye'de Makroekonomik Faktörlerin 2000-2014 Döneminde Yurtiçi Tasarruflara Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 111-126.
- World Bank. (2025). Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 03.04.2025.
- Zeren, F. ve Akbaş, Y. E. (2013). Empirical Analysis of the Savings-Growth Nexus in Turkey. *Journal of Business, Economics & Finance*, 2(3), 67-74.

KAMU ÖZEL İŞ BİRLİĞİ MODELİ KAMU TASARRUFLARINA HİZMET EDİYOR MU? ZAFER HAVALİMANI ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

İshak ALTUNIŞIK¹ Neslihan KARAKUŞ BÜYÜKBEN²

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, ialtunisik@aku.edu.tr

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, nkarakus@aku.edu.tr

GİRİŞ

Kamu hizmeti sunumunun sürekliliği ve finansal sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için sınırlı kamu kaynaklarının en az maliyetle en çok fayda sağlayacak şekilde kullanılması gerekmektedir. Özellikle yatırım harcaması yapılarak sunulacak kamu hizmetleri açısından finansal sürdürülebilirlik daha da önem kazanmaktadır. Buradan hareketle planlanan bir projenin ulusal büyüme, sosyal ve bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi, özellikle yatırım harcamaları açısından önceliklendirilmeli ve devlet bütçesi üzerindeki etkisi de dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde, kamu kaynakları etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılamayacaktır.

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK)'nda yer alan kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli kullanımıyla ilgili hüküm, 2024 yılında uygulanan tasarruf tedbirleriyle daha da önem kazanmıştır. Söz konusu kanunun ilgili maddesine dayanarak, bu çalışma, özellikle havalimanları için yapılan yatırımlarda seçilen finansman yönteminin etkin, ekonomik ve verimli olup olmadığını incelemektedir. Bu perspektiften bakıldığında çalışmada, özellikle kamu-özel ortaklıkları kapsamında gerçekleştirilen projelerin kamu tasarruflarına olan etkisi incelenecektir. Bu amaçla kamu- özel iş birliği kavramına ve kamu-özel iş birliği türlerine değinildikten sonra, havayolu taşımacılığı sektöründe kurulan bu ortaklığın etkinliğini değerlendirmek için Devlet Hava Meydanları Genel Müdürlüğü'nün (DHMİ) faaliyet raporlarında verilen bilgilere dayanarak bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu çalışma, Türkiye özelinde kamu yatırımlarının etkinliğini ve verimliliğini artırmayı amaçlayan politika ve uygulamalara katkıda bulunması ve sınırlı kamu kaynaklarının en ihtiyatlı ve kamu yararına en uygun şekilde

kullanılmasına ilişkin karar alma süreçlerine ışık tutması nedeniyle önemlidir. Çalışma, havaalanı örneği ile uygun maliyet-fayda analizinden yoksun yatırım kararlarının devlet hazinesi üzerindeki olumsuz etkisini karşılaştırmayı ve doğru yatırım kararlarının kamu kaynaklarında uzun vadeli tasarruflara yol açabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

1. KAMU ÖZEL İŞ BİRLİĞİ (KÖİ) KAVRAMI

Kamu tesislerindeki verimsizlik ve yetersiz kaynak sorunlarıyla yüzleşen hükümetler, finansman arayışlarına yönelmiş ve kamu altyapı yatırımlarının inşası veya işletilmesini karşılayabilecek özel sektör işletmeleriyle uzun süreli sözleşmelere yönelmiştir (Grimsey ve Lewis, 2002:110). Kamu ve özel teşebbüsler arasında topluma sunulması gereken bir mal veya hizmetin ifası için hazırlanan kurumsal yapı içerisinde ve sözleşme kurallarının geçerli olduğu bir ortaklık olarak tanımlanan bu yapıda iki esas özellikten birisi ortaklık ilişkisinin gerçek olması, ikincisi ise yeterli ölçüde riskin özel sektöre aktarılabilmesidir (Joyner, 2007:217). KÖİ projeleri, altyapısı yeterli olmayan ve bu altyapıları karşılayacak finansal güce haiz olmayan ülkelerin tercih ettiği bir yöntem olmuştur (Budayan, 2018:1029).

Dünya üzerinde kabul görmüş KÖİ modeline yönelik tanımlamalar incelendiğinde, her bir tanımın farklı yorumlamalar temelinde şekillendiği görülmektedir. Ulusal ve uluslararası kurumlarca yapılan tanımların birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Avrupa Birliği KÖİ modelini topluluk düzeyinde standart bir tanıma sahip olmadığını belirtmekte, genel çerçevede kamu ve özel sektör arasında bir mal ve hizmetin, altyapı finansmanı, inşası, yenilenmesi, sunumu, işletilmesi ve bakımının üstlenilmesi maksadıyla kurulan bir iş birliği yöntemi olarak açıklamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2004). Avrupa Birliği'nce yapılan tanımlamanın yanı sıra literatürde kabul görmüş diğer tanımlamalar KÖİ modellerini anlamada yol göstermektedir. Dünya Bankası KÖİ'yi kamunun altyapı ve hizmet sunumunu yerine getirmek adına özel sektörün finansal gücünü ve teknik uzmanlığını kullanmasına olanak sağlayan bir uygulama mekanizması olarak değerlendirmektedir (World Bank Group, 2026). OECD ise söz konusu kavramı, kamunun hizmet sunma amacının, özel sektörün kâr beklentisiyle kesiştiği noktada taraflar arasında uzun vadeli bir sözleşmeye dayanan iş birliği olarak ifade etmektedir (OECD, 2011). Uluslararası Para Fonu'na (IMF) göre KÖİ, kamunun alışlagelmiş biçimde sağladığı altyapı ve hizmetlerin özel sektör eliyle yerine getirilmesine imkân tanıyan düzenlenmeler olarak tanımlamaktadır. Bir başka tanımlamaya göre ise kamu-özel sektör iş birlikleri, iki tarafın sözleşme süresi boyunca hak ve sorumlulukları paylaştığı çeşitli

nitelikteki sözleşmeye dayalı düzenlemelerdir (Farquharson vd., 2011:9). Kalkınma Bakanlığı⁵ ise KÖİ'yi yatırım ve hizmetlerin; finansman kalemlerinin, risk unsurlarının ve ekonomik çıktıların kamu otoritesi ve özel teşebbüsler arasında dengeli bir biçimde paylaşılması esasına dayanan sözleşme yapısı olarak ele almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 6). Tüm bu tanımlar birlikte değerlendirildiğinde KÖİ modeli; kamu gücü ile özel sektör arasında kurulan uzun vadeli bir sözleşme ile kamu hizmetinin sunulması adına özel sektörün uzmanlık, finansal güç ve teknik altyapısını bahsi geçen yatırımlarda inşaat, yenileme, işletilme haklarında kullanılmasına olanak tanıyan, buna karşılık kamunun sözleşme süresi boyunca belirli bir ödeme garantörü olarak taraf olduğu kurumsal bir iş birliği mekanizmasıdır.

1.1. KÖİ'lerin Ortaya Çıkışı

Kamu hizmetlerinin özel teşebbüsler eliyle sağlanması, son dönemlerde yaygınlaşmış bir düşünce olsa da modern döneme özgü bir uygulama değildir. Bu tür iş birliği modelleri tarihte Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Roma İmparatorluğu'nda, pazaryerleri, limanlar ve hamam gibi kamusal hizmetlerin özel kişiler vasıtasıyla imtiyaz anlaşmalarıyla yürütüldüğü bilinmektedir (Atasoy, 2011: 89). Benzer biçimde 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa'da özel sektör finansmanı ile gerçekleştirilmiş kanal projeleri görülmekte, İngiltere'de yerel yönetimlerin yolların onarımını gerçekleştirmesi için özel yatırımcılardan borçlanma yöntemine girmiştir. 19. yüzyılda, Brooklyn Köprüsü özel sektör finansmanlarıyla New York'ta inşa edilmiştir (Yescombe, 2007: 5). Aynı dönemde demiryolları, su dağıtımı, kanalizasyon hizmetleri, gaz ve elektrik sistemleri gibi birçok faaliyetlerin özel sektör tarafından yürütüldüğüne rastlanılmaktadır (Güzelsarı, 2009: 47).

II. Dünya Savaşı sonrasında devletler, alt yapı yatırımlarının temel sağlayıcısı konumuna gelmiş ve kamu hizmetlerinin sunulmasında ilk elden rol üstlenmişlerdir (Grimsey ve Lewis, 2002). Ancak 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik olaylar, kamu kesimi yatırımlarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır. Bunun sonucunda kamu hizmetlerinin finansmanı konusunda alternatif yollar aranmıştır (Klein, 2015: 4). 1980'li yıllarda özelleştirme modelleri ön plana çıkmış fakat 1990'lı yıllarda özelleştirme süreci yavaşlamış ve yatırımlarda noksanlıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum, kamu özel iş birliklerini gündeme getirmiştir. Böylece kamu hizmetlerinin finansmanının ve işletme yetkilerinin özel teşebbüslere bırakıldığı, mülkiyetin ise devlette kaldığı KÖİ modeli oluşmuştur.

⁵ 9 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile kapatılmış ve bakanlığın görevleri Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na aktarılmıştır.

Modern anlamda KÖİ projelerine ilk olarak 1950’li yıllarda ABD’de eğitim alanında rastlanılmıştır. 1960’li yıllardan itibaren ise gelişmekte olan şehir altyapılarının yenilenme ihtiyacı bu modeli daha da yaygın hale getirmiştir (Yescombe, 2007: 2)

KÖİ modelleri sadece bir finansman aracı olarak değil, aynı zamanda kamu hizmetlerinin sunumunda yeni bir model olarak geliştirilmiştir (Alparslan ve Miynat, 2014 : 19). KÖİ modeli kamu kesimi ve özel sektörün yapısal olarak farklı uzmanlık alanlarına sahip olmasıyla tercih edilme sebebi olmuştur. Böylece büyük ölçekli altyapı projelerinde verimlilik artacak, risk iki taraf arasında paylaşılacaktır (Karahanoğulları, 2013: 98). Kamu hizmetlerinin daha etkin ve sürdürülebilir şekilde sunulmasını sağlamaya yardımcı olan bu model, kamu kesimi ve özel sektörün ortaklığında olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir (Şahin ve Uysal, 2012: 167).

1.2. KÖİ Modellerinin Türleri

KÖİ modellerinin uygulama biçimine bakıldığında tek tip bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda kamu tarafı bazı projelerde asgari bir talep garantisi verirken, bazı projelerde hizmeti doğrudan satın almayı üstlenir. Özellikle ulaşım sektöründe yapılan Yap-İşlet-Devret (YİD) projelerinde, sözleşme hazırlık aşamasında belirlenen fiyatlar dahilinde yolcu ve trafik garantileri verilmektedir. Meydana gelen talep öngörülen seviyenin altında kaldığı koşullarda fark kamu tarafından karşılanmaktadır. Projeyi üstlenen işletmenin gelir elde etmesinin mümkün olmadığı durumlarda hükümet, işletmeye ücretin tamamını ya da belirli bir kısmını katkı payı olarak ödemektedir. Ayrıca projelerde yatırım maliyetlerini düşürmek adına vergi muafiyetleri, yer tahsisi, girdi teminine destek, kredi garantileri verilmesi de söz konusu olabilmektedir (Emek, 2014: 16). Bu doğrultuda KÖİ modelleri beraberinde getirdiği riskleri de barındırmaktadır.

Projelerin niteliği ve hizmetin özelliklerine göre farklı yapılar ve sözleşme biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar neticesinde çeşitli model kombinasyonları ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında öne çıkan bazı modeller; “Yap-Sahiplen-Bakım yap (Built-Own-Maintain), Yap-Sahiplen-İşlet (Build-Own-Operate), Satın Al- Yap- İşlet (Buy-Build-Operate), Kirala-Sahiplen-İşlet (Lease-Own-Operate), Yap-Kirala-Sahiplen-Devret (Build-Lease-Own-Transfer), Yap-Kirala-İşlet-Devret (Build-Lease-Operate-Transfer), Yap-Devret-İşlet (Build-Transfer-Operate)” gibi modellerdir (OECD,2008:22). Günümüzde en yaygın olarak görülen model Yap-İşlet-Devret modeli olup birçok ülkede kullanılmaktadır.

KÖİ'lerin temel amacı finansman sağlamaktır. Bu kapsamda uygun finansman modeli seçilerek projelerin kısa sürede tamamlanması ve yüksek çıktılar sunması beklenmektedir (Teker ve Çimen, 2013: 119). Geleneksel yatırım projelerinde kamu otoritesi veya özelleştirme günümüz dünyasında ilk akla gelen modeller olsa da KÖİ modelleri bu yaklaşımlara alternatif olarak geliştirilmiştir (Tunç ve Özsera, 2015: 3). Bununla beraber özel sektörün yalnızca finansman gücünü kullanmakla kalmayıp, aynı zamanla teknoloji ve tecrübelerinin de kamu hizmetlerinde yararlanılması amacı güdülmektedir. Bu kapsamda özel sektörün finansmanı ile kamu borçlarında bir artışa sebep olmadan kamu yatırımlarda artış sağlanması amaçlanmaktadır (Yalçın, 2014 :93).

Modern anlamda KÖİ modelleri şekil ve içerik olarak son halini almıştır. Bu kapsamda KÖİ'ler hem tedarik hem bir işletme hem de özelleştirme modelidir. Dünya Bankası'na göre KÖİ modellemeleri özel sektöre devredilen fonksiyonlara göre biçimlendirilmektedir. Bu fonksiyonlar yapım, tasarım, iyileştirme, finans, bakım ve işletmedir (World Bank, 2017: 9). Bu kapsamda KÖİ modeli yönetim özelleştirilmesi, imtiyaz, YİD ve sahiplik çeşitlenmesi biçiminde dört farklı model olarak tanımlanmıştır (Cruz ve Marques, 2010: 9). Türkiye de ise KÖİ kapsamında başlıca Yap-İşlet (Yİ), Yap-İşlet-Devret (YİD), Yap-Kirala-Devret (YKD), İşletme Hakkı Devri (İHD), diğerk kamu özel işbirliğı türleri uygulanmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 24).

i. Yap- İşlet (Yİ)

Yap-İşlet modeli kapsamında özel teşebbüs yoluyla inşa edilen ve işletilen tesis kamuya devredilmemekte, özel sektörün kendi mülkiyetinde kalmaktadır. Bu yönüyle modelin, Yap-İşlet-Devret modelinden ayrıldığı nokta, devir işleminin olmaması ve tesisin özel kesimde kalmaya devam etmesidir (Hall, Motte ve Devis, 2003: 4). Özel ortak kamu hizmeti sunarken tesisin nihai sahibi olarak projede yer almaktadır. Yap-İşlet modelinin temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (E.L. Quartey Jnr,1996: 50).

Proje maliyetleri konsorsiyumlar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak rezerv finansman yoluyla finanse edilmektedir.

Proje özel sektörün katılımıyla icra edilmektedir.

Proje konsorsiyum tarafından inşa edilmekte ve işletilmektedir.

Projede uzun dönemli anlaşmalar kapsamında belirlenen tarifeler yoluyla gelir yaratma garantisi içermektedir.

Türkiye'de Yİ modeli, 4283 Sayılı “Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun” ve ilgili yönetmelik kapsamında düzenlenmiştir (Strateji ve

Bütçe Başkanlığı, 2019: 26). Yapılan hukuki düzenlemelerle birlikte, günün ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla uygun çözümler üretmek, kamu hizmetinin gerçekleştirilmesi, imtiyaz verilmesi gibi yöntemlerinden biri olan Yİ bugünkü şeklini almıştır (Sarısu, 2007: 17).

ii. Yap-İşlet-Devret (YİD)

Yap-İşlet-Devret (YİD) modelinde, imtiyaz hakkı elinde bulunan ya da sözleşmeye taraf olan özel kesim, kamu sektörü tarafından verilen hizmet ruhsatlarını, hizmetin geliştirilmesi ve işletilmesi amacıyla belirli bir süre boyunca elinde bulundurmaktadır. İmtiyaz sahibi belirli bir süre boyunca hizmeti işletme tasarrufunda bulunurken işletmenin asıl sahibi gibi davranmakta, daha sonra söz konusu hizmeti kamuya iade etmektedir (Akıllı, 2013 :98).

Model, borçların zamanında ödenmemesi, mücbir sebepler, teknolojik gelişmelerden doğan riskler ve çevresel zararlar firmanın yükümlülüklerini yerine getirememesi gibi sorunlara sebep olmaktadır. Bununla birlikte, eksik talep, mevzuat sistemindeki değişiklikler, vergi oranlarındaki artışlar, monopolcü yapıların oluşması ve maliyetlerin artması hem kamu tarafında hem de özel kesim tarafında önemli riskler oluşturmaktadır (Akıllı, 2013: 99). Bu risklere karşı ortakların, projenin sözleşme aşamasında kuralları açık ve şeffaf şekilde belirtmesi gerekmektedir. Böylece ileride oluşabilecek sorunlara önceden önlem alınarak YİD modellerinde güven oluşturulabilecektir.

Türkiye’de YİD modellerine 3996 Sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun, 3996 sayılı Kanunun Uygulama Usul ve Esaslarına İlişkin Karar, 3096 Sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun, 3465 Sayılı Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşların Erişme Kontrollü Karayolu Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun ve ilgili yönetmelikler çerçevesinde düzenlemeler yapıldığı görülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:25).

iii. Yap-Kirala-Devret (YKD)

Yap-Kirala-Devret (YKD) modelinde ilgili projeyi özel sektör tasarlamakta, inşa etmekte ve fiziksel olarak donanımını sağlamaktadır. Tesis sözleşme süresince özel sektör tarafından işletilmekte ve süre sonunda kamuya devredilmektedir. Kamu kesimi ise firmaya her yıl için kira bedeli ödemektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2016: 17). YKD modeli, kamu hizmetinde özel sektörün gerekli alt yapı, inşaat ve işletmenin yüklenicisi olduğu, kamu kesiminin ise kiracı olduğu bir yöntemdir. Bu bağlamda özel sektör yalnızca inşaatla sınırlı kalmayarak kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ortak faaliyet göstermektedir

(Karahanoğulları, 2011: 181). YİD modelinden farklı olarak özel ortak işletme süresinde kamu kesiminden kira geliri elde etmektedir.

Türkiye’de 6428 sayılı Sağlık Bakanlığı Kamu Özel İş Birliği Modeli ile Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması Hakkında Kanun ve ilgili uygulama yönetmeliği, 652 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname’nin 23. maddesi, Eğitim Öğretim Tesislerinin Kiralama Karşılığı Yapıtırılması Ve Tesislerdeki Eğitim Öğretim Hizmet Alanları Dışındaki Alanların İşletilmesi Karşılığında Yenilenmesine Dair Yönetmelik ve 351 sayılı Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Kanunu’nu 20. maddesi YKD modellerine yasal dayanak oluşturmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 26).

iv. İşletme Hakkı Devri (İHD)

İşletme Hakkı Devri modelinde, devlet kendine ait bir tesisin işletme hakkını belirlenen süre boyunca özel sektöre vermektedir. Bu yöntem özelleştirme olarak adlandırılmamaktadır. Çünkü özelleştirmeden farklı olarak işletme hakkı süreli olarak devredilmekte ve mülkiyet hakkı kamuda kalmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2016:17). Özelleştirmede ise özel sektör tesisin sahibi olmakta ve kamu ile bir ilişkisi kalmamaktadır. Tesisin işletmesi ve mülkiyeti özel kesimin kendisinde bırakılmaktadır.

Türkiye’de İHD modeline ilişkin düzenlemeler şunlardır; 28/3/2013 tarihli ve 6455 sayılı Kanun ile 4458 sayılı Gümrük Kanunu’na eklenen 218/A maddesi uyarınca gümrüklerin işletme hakkının özel sektöre bırakılması düzenlenmiştir. 21/4/2005 tarihli ve 5335 sayılı Kanun’un 33. maddesi ile Devlet Hava Meydanları İşletmesi’ne ait havaalanlarının yapımı yanında işletme haklarının da devredilmesi mümkün hale gelmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 23). Ayrıca İHD modelinin yasal düzenlemeleri içerisinde, 04.12.1984 tarihli 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun ve 28.05.1988 tarihli 3465 sayılı Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşların Erişime Kontrolü Karayolu Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun da yer almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2017: 22)

1.3. KÖİ’lerin Avantajları ve Dezavantajları

KÖİ’ler kamu hizmetinin özellikle yatırımın ilk aşamasından kamu kaynağının kullanılmadan sunulmasına imkân tanınması dolayısıyla önemli bir finansman modeli olarak kabul edilebilir. Bununla beraber KÖİ modelinin bütünüyle eksiksiz ve sorunsuz olduğunu söylemek yanlış olacaktır. KÖİ modelinin önemli faydaları olmakla birlikte eleştiriye açık yönleri de bulunmaktadır.

i. KÖİ'lerin Dezavantajları

KÖİ projeleri birçok nedenden dolayı eleştirilere maruz kalmaktadır. KÖİ'lerde tedarik süreçlerinin yavaş ilerlemesi ve modelin kamu ve özel sektör açısından maliyetli olduğu ifade edilmektedir. KÖİ sözleşmelerinde uygulama sırasında arzulan bir esnek yapının olmadığı görülmektedir. Yatırımcılar ve vergi mükellefleri açısından KÖİ sözleşmelerinin gelecekte karşılaşılabilecek yükümlülüklerde esneklik payı yeterli değildir. Bununla birlikte gelecek yükümlülüklerin yerine getirilememesi ihtimalinde bu durum kamu kesimi üzerinde sözleşme yükümlülüklerini telafi etmeye yönelik yüksek riskli garanti ödemelerine dönüşmesi beklenmektedir (Alparslan ve Miynat, 2014: 20).

KÖİ projeleri karmaşık ve riskli modellerdir. Bu nedenle kamuya ciddi şekilde ek mali yükler getirmektedir. Bu sebeple bazı KÖİ projeleri Hazine garantisi ile güvence altına alınmaktadır. Hazine garantisi, ilk başlarda yalnızca satın alma garantisi sağlamakta iken, günümüzde borcun geri ödenmesini de içine almaktadır (Eğilmez, 2014). Kamu kesiminin özel sektöre verdiği garantiler arasında, özel sektöre düşük oranlı veya faizsiz krediler, borçlara karşılık kefil olma güvenceleri, sermaye destekleri yer almaktadır. Ayrıca satışlar belirlenen hedefleri karşılamadığında veya kullanıcı fiyatı ile ticari fiyat arasında tutarsızlık olduğunda bunları sübvansetme, kamulaştırma, değişken kur oranlarına karşı garantiler verilmektedir. Bunun yanı sıra vergi muafiyeti ve rekabete karşı garantiler de kamu kesiminin özel sektöre verdiği imtiyazlardandır (Alparslan ve Miynat, 2014: 32).

KÖİ projelerinde kamu ve özel sektör arasındaki menfaatte denge sağlanamaması, hazırlanan sözleşmelerde kamu idaresinin yetersizliği gibi birtakım konularda proje başarısız olmakta, bu da özel sektörün menfaatine sonuçlar doğurabilmektedir (Gürkan, 2016: 36). KÖİ modellerinde öngörülen bütçe açığının az olması beklenirken, yükümlülüklerin uzun vadeye yayılmasından dolayı hizmet maliyetleri yükselmektedir. Bu durum projenin ekonomik risklerinin artmasına neden olduğu söylenebilir. Hazine tarafından risklerin garanti altına alınması riskin büyük ölçüde kamuda kalmasına sebep olmaktadır (Sarıs, 2012: 257).

KÖİ projelerinde yapılan incelemeler özel sektörün kamu hizmetlerine katılımının maliyetleri düşürmekten ziyade aksine daha da artırdığını göstermektedir. Yatırımlar devlet bilançosunda yer almasa da kamu açısından zımni bir borç olduğu görülmüştür. Projelerin belirlenen sürelerde bitirilmemesi, yatırımcının risklerden kaçınması, riskin maliyetlerinin kamunun üzerinde kalması, projelerin hizmet kalitesini düşürmesi, bu durumda KÖİ projelerinde güvencesiz istihdam oluşturmaları vb. birtakım sorunlar doğurmaktadır (Güzelsarı, 2012: 48). Dezavantaj sayılabilecek bir diğer önemli

husus ise söz konusu yatırımların işletme esnasında fazla yıpratılmış olması ve bakım maliyetlerinin yüksek çıkmasıdır. Bu durum işletme verimliliğini tartışmalı hale getirmektedir (Alagöz ve Yokuş, 2017: 121).

KÖİ projelerinde karşılaşılan bir başka dezavantaj saydamlıktır. Ticari gizlilik endişesi ile özel teşebbüsün kamudan gizlediği önemli bilgiler olabilmektedir. Saydamlığın azalmasıyla KÖİ projelerinde hesap verilebilirlik ciddi ölçüde ortadan kalkmaktadır. Hesap verilebilirliğin en önemli koşulu saydamlık ve açıklıktır. Bu çoğu zaman ortaklar tarafından eksik sağlanmaktadır. Bu doğrultuda KÖİ’lerde ortaya çıkan kamu maliyesi açısından en önemli tehlikelerden biri ahlaki risk sorunudur (Şahin ve Uysal, 2012 :168).

Sonuç olarak KÖİ projeleri çeşitli dezavantajlar ve eleştiriler barındırmaktadır. Yüksek maliyetler ve ekonomik riskler projenin taraflarını uygulanabilirlik konusunda kısıtlamaktadır. Sözleşmelerdeki eksiklikler ve yetersiz bilgi paylaşımları, projelerin esnekliğini azaltmaktadır. Verilen garantiler, düşük faizli krediler ve diğer finansal sübvansiyonlar kamu üzerinde ek yükler oluşturmaktadır. Saydamlık ve hesap verilebilirlik eksikliği mali şeffaflığı olumsuz etkilemekte ve denetimi güçleştirmektedir. Ayrıca proje yönetiminde ve koordinasyonda var olan eksiklikler etkinliği sınırlamakta ve başarı oranını düşürmektedir.

ii. KÖİ’lerin Avantajları

KÖİ projelerinin avantajları şu şekilde sıralanabilir. Özel kesimin üstlendiği projeleri zamanında ve bütçe dâhilinde teslim edebilmesi için teşvik edilebilmesi, altyapı projelerinin beklenen maliyetlerini belirleyebilen ve böylece bütçede kesinlik saptama açısından önemli olmasıdır. Ayrıca, yerel özel sektörün uluslararası büyük firmalarla ortak girişimlere girmesi yoluyla, yeteneklerinin gelişmesi ve elektrik, inşaat, tesis yönetimi, güvenlik, bakım, temizlik hizmetleri gibi alanlarda taşeronluk imkânları elde etmesi de önemli bir avantajdır (World Bank, 2018). KÖİ projelerinde kamu fonlarının yararlanılmasında, yönetimin daha iyiye gitmesi, risklerin paylaşılması, performans teşviklerinin artması, gelir kaynaklarının çeşitlenmesi gibi faydaları da vardır. Bu anlamda KÖİ projelerinin en belirgin faydalarından birisi de kaynak israfının azaltmaya yardımcı olan projeler olmasıdır (Tunç ve Özserağ, 2015: 5). Aynı zamanda kamu sektörü özel kesimin uzmanlık konularından faydalanarak, modern ve sürdürülebilir tekniklerle kamu altyapısının gelişmesine destek olmaktadır. Bir başka faydası ise tarafların mevcut riskleri farklı aşamalarda paylaşmasına olanak sağlamasıdır (Shen vd., 2006).

Projelerin inşaatından işletmesine kadar olan sürecin özel kesime transferi, finansman yolunun bilanço dışı tutulmasıyla devlet borçlarının azalması, yerel ekonomiye katkılar sağlaması, proje yapım sürelerinin

kısalması, mal ve hizmet tedarikinin başlaması, kamu ortağının belirli bir sürenin sonunda tam işleyen bir tesise sahip olması, projelerin yaşam döngüsü maliyetini azaltması ve hizmet süresinin uzaması, kaynakların en etkin şekilde kullanılması, özel sektörün uzmanlığından istifade etmek, daha yeni teknolojik fırsatlar ve teknik yenilikler KÖİ projelerinin avantajları olarak ortaya çıkmaktadır (Zhang,2006:110) .

1.4. Dünya'da KÖİ Projelerinin Durumu

Kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda artan finansman ihtiyacının giderilmesi amacıyla ortaya kamu özel iş birlikleri, 1990'lı yılların başlarından bu yana sıkça tercih edilen bir kamu hizmeti sunum yöntemi olmuştur (OECD, 2008: 11). Kamu özel iş birliği modeli, özellikle artan altyapı ihtiyacını karşılayamayan sınırlı kamu kaynağına sahip gelişmekte olan ülkelerde daha fazla benimsenmiş ve dünya genelinde de giderek artış gösteren bir model olmuştur (Tokatlıoğlu ve Şen, 2019: 206). Devletin kamusal mal ve hizmetin sunumundaki etkinliğini artırdığına ilişkin araştırmalar da buna paralel olarak artmıştır. Kamu özel iş birlikleri, kamu hizmetlerinin bir sunulma aracı olarak neredeyse her ülkede uygulandığı için, KÖİ'lerin etkinliği uluslararası literatürde de çalışmalara sıkça konu olmaktadır. Garvin ve Bosso (2008), KÖİ projelerinin başarısının, dört paydaşın çıkarlarını dengeleyen projelerde daha yüksek olduğunu belirtmektedir: kamu çıkarları, devletin rolü, özel sektörün katkısı ve piyasa dinamikleri. Kosycarz vd. (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, Polonya'daki kamu hastanelerinin durumunu iyileştirmede karşılaşılan engeller ve KÖİ'lerin potansiyeli değerlendirilmiştir. Çalışmada, başarılı bir KÖİ projesi için uygun risk paylaşımının, deneyimli ortakların ve yeterli başlangıç sermayesinin önemi vurgulanmaktadır. Nyanyofio vd. (2022), Gana'daki kırsal su temini projelerinde uygulanan KÖİ modelinin yönetim yapısını ve etkinliğini incelemiştir. Çalışma, KÖİ projelerinin suya erişimi artırdığını, ancak yetersiz finansman ve siyasi müdahalenin başarılarını tehdit ettiğini belirtmektedir. KÖİ'lerin etkinliğini inceleyen benzer bir çalışma da kamu hizmetlerinin sunumunda serbest piyasa koşulları ve kamu yararı politikalarına uyulduğunda, devlet kontrolündeki özel bir işletmenin daha verimli, faydalı ve kârlı olacağı belirtilmiştir (Uçar ve Akman, 2019).

Kamu özel iş birlikleri sadece belli bir alanda değil enerji, ulaştırma, bilgi teknolojileri, su ve kanalizasyon, kentsel katı atık projeleri gibi çeşitli sektör ve alanlarda ülkelerin sıkça başvurduğu bir yöntemdir. Havayolu altyapısı açısından değerlendirildiğinde 1980'ler, 1990'lar boyunca özellikle hizmet sunumunun özel şirketlere doğru kayması yönünde güçlü bir eğilim olmuştur. Bu eğilim 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Bu konudaki reformun öncüsü,

1986'da British Airports Authority'nın tamamen elden çıkarılmasıyla Birleşik Krallık olmuştur. İrlanda Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere birçok ülke, havalimanı ve hava trafiği hizmet (air navigation service) işletmecilerini ticarileştirmiştir (Hussain, 2010: 56).

Tablo 1. Dünya üzerinde 1990- 2024 Yılları Arasında KÖİ'lerin Sektörel Dağılımı⁶

Sektör	Proje Sayıları	Projelerin sektörel dağılımı (%)	Yatırım Tutarı (milyon \$)	Yatırım tutarının sektörel dağılımı (%)
Enerji	4883	52%	1.224.162,58	52%
Bilgi ve İletişim Teknolojileri	626	7%	140.262,19	6%
Belediye Katı Atıkları	434	5%	39.855,88	2%
Ulaştırma	2279	24%	828.544,29	35%
Su ve Kanalizasyon	1237	13%	107.089,02	5%
Genel Toplam	9459	100%	2.339.913,97	100%

Kaynak: <https://ppi.worldbank.org/en/customquery> (Erişim Tarihi 07.03.2026)

Tablo 1'e baktığımızda 1990 ile 2024 yılları arasında Dünya genelinde toplam 10 bine yakın KÖİ projesi gerçekleştirilmiş ve bu projelerin yatırım tutarı 2 trilyon doları aşmıştır. Dünya Bankası verilerine göre lkelerin kamu özel iş birliği yöntemiyle yatırımların gerçekleştiği sektörlerin başında, gerek proje sayısı ile gerekse yatırım tutarı ile enerji sektörü gelmektedir. Enerji sektörünü ise ulaştırma sektörü takip etmektedir. Yatırım tutarları itibarıyla 1990- 2024 yılları arasında KÖİ ile yapılan toplam yatırımların %87'si enerji ve ulaştırma sektörüne aittir. Sektörlere göre yatırım tutarları ve sektörel dağılım Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 2. 1990- 2024 Yılları Arasında KÖİ'lerin Ulaştırma Sektöründeki Dağılımı

Sektör	Proje Sayıları	Projelerin sektörel dağılımı (%)	Yatırım Tutarı (milyon \$)	Yatırım tutarının sektörel dağılımı (%)
Havalimanları	218	9,57%	133.185,67	16,07%
Elektrikli araç Şarj İstasyonu	4	0,18%	139,01	0,02%
Limanlar	528	23,17%	103.498,62	12,49%
Demiryolu	169	7,42%	152.915,52	18,46%
Karayolu	1360	59,68%	438.805,47	52,96%
Genel Toplam	2279	100,00%	828.544,29	100,00%

Kaynak: <https://ppi.worldbank.org/en/customquery> (Erişim Tarihi 07.03.2026)

⁶ Birkaç istisna dışında, veri tabanındaki yatırım tutarları, planlanan veya gerçekleştirilen yıllık yatırımları değil, proje kuruluşunun projenin başlangıcında (sözleşme imzalanması veya finansal kapanışta) üstlendiği toplam yatırım taahhütlerini temsil etmektedir. Yatırım içeren projeler için, veri tabanındaki rakamlar hem özel hem de kamu taraflarına ait payları kapsayan toplam proje yatırımlarını yansıtmaktadır.

Ulaştırma sektöründeki alt sektörler göre bir dağılım yapıldığında ise havalimanı projeleri, ulaşım sektöründeki toplam proje sayısının sadece %9'una karşılık gelmektedir. Ulaştırma sektöründeki ağırlıklı alt sektörü ise yaklaşık %60 oranı ile karayoluna ilişkin projelerden meydana gelmektedir. Yatırım tutarları itibaren karayolu yine ilk sırada yer almakla birlikte diğer alt sektördeki sıralamalar değişiklik göstermektedir. Buna göre yatırım tutarı en yüksekten en düşük olan doğru sıralama yapıldığında karayolu, demiryolu, havalimanları, limanlar ve elektrikli araç şarj istasyonları gelmektedir.

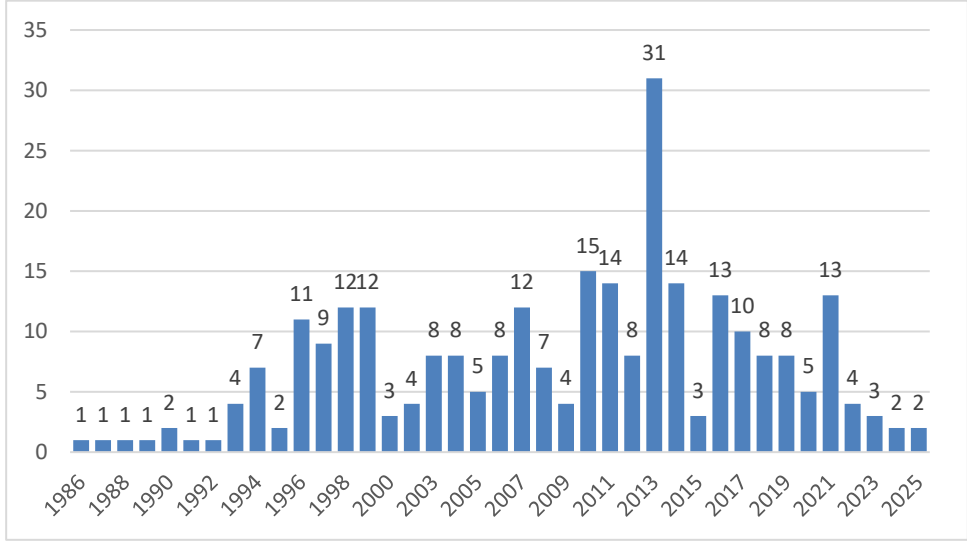
1.5. Türkiye’de KÖİ Projelerinin Durumu

1.5.1. Genel Bakış

Kamu özel iş birlikleri 1980’li yıllarda gündeme gelip 1990’lı yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlasa da gerek Dünya’da gerekse Türkiye’de kamu özel iş birliklerine benzer uygulamalar daha öncelere dayanmaktadır. Osmanlı döneminde kamu hizmetinin özel kişiler aracılığıyla sunulmasında başvurulmuş imtiyaz modeli günümüzde kamu özel iş birliği uygulamalarına benzetilmektedir (Cangöz, Emek, Uyduranoğlu Karaca, 2021: 25). İmtiyaz modeli, 19. yüzyılda demiryolu inşası ve bunun işletilmesi amacıyla kullanılmaya başlanmış (Esirgen, 2010: 55) ve Cumhuriyet döneminde imtiyazlı şirketlerin kaldırılması neticesinde imtiyaz yoluyla sunulan hizmetler kamu kurumlarına verilmiştir (Tan, 1992: 308). 20. yüzyılın sonlarında neoliberal yaklaşımın etkili olmaya başlamasıyla devletin ekonomideki payının azalması gerektiği anlayışı benimsenmiştir. Buradan hareketle serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirme gibi politikalar uygulama alanı bulmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak imtiyaz yöntemindeki kısıtlamalara istisna getiren yasal düzenlemeler yapılmıştır (Cangöz, Emek, Uyduranoğlu Karaca, 2021: 26). 1984 tarihli 3096 Sayılı Kanun⁷ ile Türkiye Elektrik Kurumu dışındaki özel hukuk hükümlerine tabi sermaye şirketleri statüsüne sahip yerli ve yabancı şirketlerin elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti ile görevlendirilmesini düzenlenmiştir. Böylece Türkiye’de kamu özel iş birliği modeli enerji sektöründe kullanılmaya başlamıştır. Enerji sektörünün ardından ulaşım ve sağlık başta olmak üzere birçok sektörde uygulama alanı bulmuştur. 1986-2025 yılları arasında toplam 277 KÖİ uygulaması hayata geçirilmiştir.

⁷ 3096 Sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun. 19.12.1984 tarih ve 18610 sayılı Resmi Gazete.

Grafik 1. Türkiye’de KÖİ Projelerinin Yıllara Göre Dağılımı (1986-2025)⁸

Kaynak: <https://koi.sbb.gov.tr/> erişim tarihi 07.03.2026

Grafik 1’de 1986- 2025 yılları arasında Türkiye’deki KÖİ proje sayılarının yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Proje sayıları dikkate alındığında 1990’lı yılların ortalarından itibaren kamu özel iş birliği projelerinin artış gösterdiği görülmektedir. 2013 yılına kadar süre gelen zaman zarfında ise proje sayısı yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlemekte olup 2013 yılında önemli bir artış görünmektedir. Bu artışın nedenlerinin başından 2013 yılında yürürlüğe giren 6428 sayılı Sağlık Tesislerinin Kamu Özel İşbirliği ile Yapıtılması Hakkında Kanun ile şehir hastanelerinin ihalelerine başlanması etkili olmuştur. Bunlar arasında Ankara Etlik, Ankara Bilkent, Isparta, Yozgat, Mersin ve Adana Şehir hastanelerinin sözleşmelerini örnek olarak gösterilebilir. Bunların yanı sıra İstanbul Havalimanı, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Kuzey Marmara Otoyolu ile Gebze Orhangazi İzmir Otoyolu projelerinin sözleşmeleri de 2013 yılında imzalanmıştır.

⁸ Veritabanı yalnızca uygulama sözleşmesi imzalanmış projeleri kapsamaktadır.

Tablo 3. 1986- 2025 Yılları Arasında KÖİ'lerin Türkiye Sektörel Dağılımı

Sektör	Proje Sayıları	Projelerin sektörel dağılımı (%)	Yatırım Tutarı (milyon \$)	Yatırım tutarının sektörel dağılımı (%)
Enerji	111	40%	22925,97	20,45%
Sosyal ve Ekonomik Altyapı	68	25%	18414,26	16,43%
Belediye Katı Atıkları	2	1%	115,37	0,10%
Ulaştırma	96	35%	70637,15	63,02%
Genel Toplam	277	100%	112092,75	100%

Kaynak: <https://koi.sbb.gov.tr/> erişim tarihi 07.03.2026

Türkiye'deki KÖİ projelerinin sektörel dağılımı incelendiğinde Dünya genelindeki dağılımdan farklı olarak yatırım tutarı itibarıyla lokomotif sektörün ulaştırma olduğu görülmektedir. Sektörel dağılımda ulaştırma sektörünün ağırlıklı pay almasındaki en önemli etken özellikle 2000'li yıllardan itibaren hız kazanan köprü ve otoyol projeleridir.

Tablo 4. 1990- 2024 Yılları Arasında KÖİ'lerin Türkiye'de Ulaştırma Sektöründeki Dağılımı

Sektör	Proje Sayıları	Projelerin sektörel dağılımı (%)	Yatırım Tutarı (milyon \$)	Yatırım tutarının sektörel dağılımı (%)
Havalimanları	21	22%	25779,42	36,5%
Limanlar	24	25%	2659,86	3,8%
Demiryolu	1	1%	349,93	0,5%
Karayolu	50	52%	41847,94	59,2%
Genel Toplam	96	100%	70637,15	100%

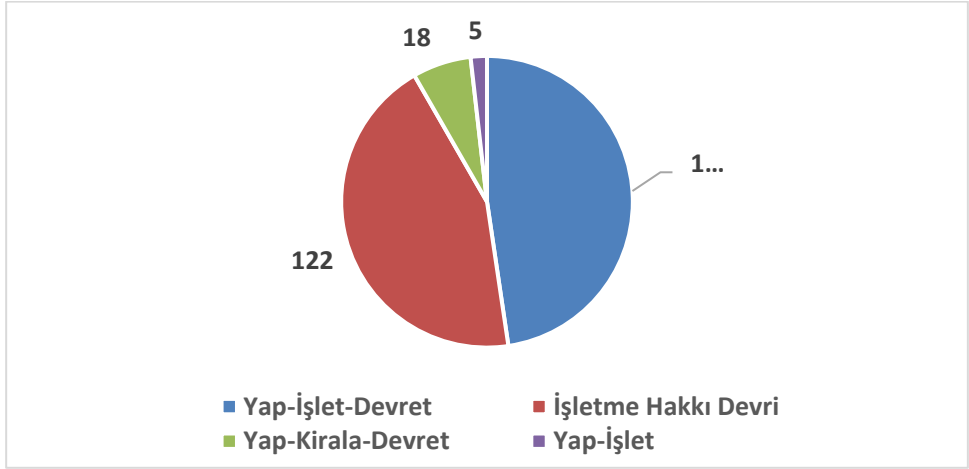
Kaynak: <https://koi.sbb.gov.tr/> erişim tarihi 07.03.2026

Tablo 4'e göre 1990- 2024 yılları arasında ulaştırma ana sektörünün dört alt sektörü arasındaki dağılımda karayoluna yapılan yatırımlar toplam ulaştırma sektöründeki yatırımların %59'unu oluşturmaktadır. İkinci sırada ise %36,5'lik pay ile havalimanları gelmektedir. Sektörel dağılımda Dünya genelinde ve Türkiye'deki öncü sektörün aynı olmamasına karşılık ulaşımdaki alt sektörler itibarıyla ele alındığında gerek Dünya genelinde gerekse Türkiye'de karayolu yatırımlarının ilk sırada geldiği görülmektedir.

Kamu özel iş birliği uygulama modelleri yap-işlet- devret, işletme hakkı devri, yap- kirala-devret ve yap- işlet olmak dört tanedir. Türkiye'de kamu özel iş birliği uygulama modelleri bakımından ele alındığında en fazla uygulanan modelin yap-işlet-devret (%48) olduğu görülmektedir. Bunu işletme hakkı devri

(%44) yoluyla yapılan projeler takip etmektedir. Hayata geçirilen toplam projelerin çok önemli bir kısmı bu iki model ile hayat geçirilmiştir. Yap-Kirala-Devret modeli görece yeni bir model olması ve sağlık ile yükseköğretim yurtları ile sınırlı olması açısından diğer iki yönteme göre geride kalmaktadır.

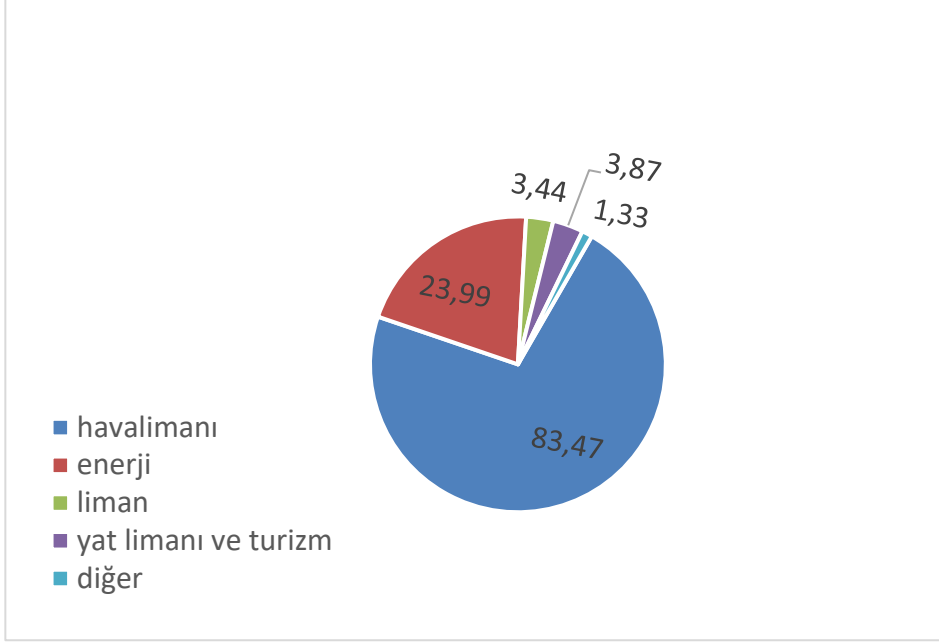
Grafik 2. KÖİ Proje Sayılarının Uygulama Modellerine Göre Dağılımı

Kaynak: <https://koi.sbb.gov.tr/>

Türkiye’de en sık kullanılan kamu-özel iş birliği modeli yap-işlet-devret modelidir. Ancak Grafik 3’e göre işletme hakkı devri modeli, daha çok havalimanlarında tercih edilen modeldir. Kamu tarafından yapımı gerçekleştirilen havalimanlarının özel sektöre işletilmek üzere verilmesi nedeniyle işletme hakkı devri modelinin kullanıldığı sektörlere bakıldığında %83 pay ile havalimanlarının ilk sırada olduğu grlmektedir.

Grafik 3. İşletme Hakkı Devri Bedelleri Bakımından Sektörel Dağılımı (Milyar dolar)

*Projeler 2025 yılı Eylül ayı fiyatlarıyla güncellenmiştir.

Kaynak: <https://koi.sbb.gov.tr/>

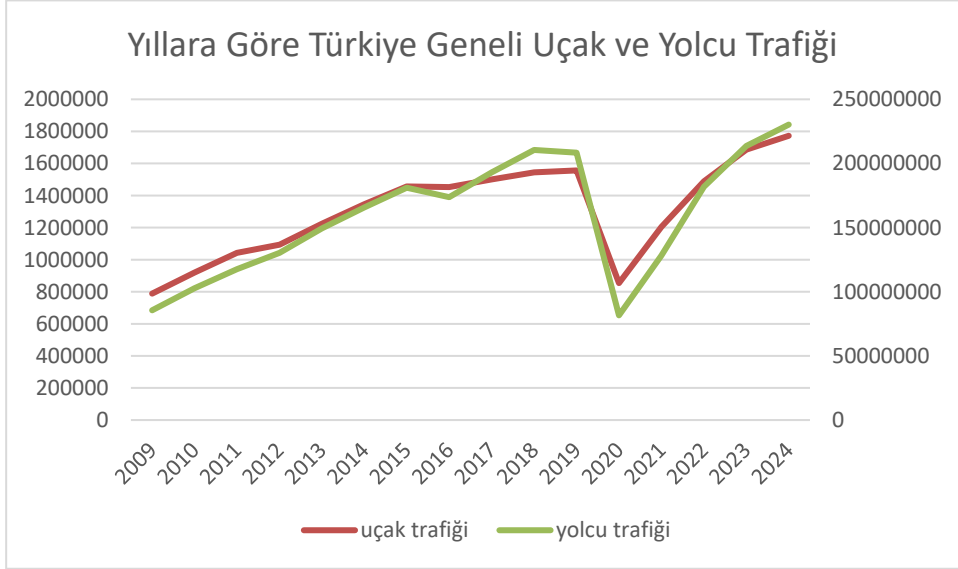
İstanbul Havalimanı gibi özellikle yeni havalimanı yatırımlarında yap-işlet-devret modeli kullanılırken kamu tarafından yapılan ya da yap-işlet-devret modeli sonrasında kamuya devredilen havalimanlarının işletilmek üzere tekrar özel sektöre devredilmesi halinde işletme hakkı devri modeli uygulanmış olmaktadır. Örneğin, Adnan Menderes ile Antalya Havalimanlarının dış hatları yap-işlet devret modeliyle yapılmış, süre sonunda kamuya devredilen havalimanları daha sonra işletme hakkı devriyle işletilmesi tekrar özel sektöre bırakılmıştır.

1.5.2. Havalimanı Sektöründe KÖİ Uygulamaları

KÖİ, maliyeti yüksek ancak yaratacağı fayda bakımından gerçekleştirilmesi gereken kamu hizmetinin sunulmasına olanak sağlayan bir yöntemdir. Havalimanları yatırımları bakımından KÖİ'ler önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de kamu özel ortaklığının uygulandığı ilk havalimanı projesi 1997 yılında ihalesi yapılan Antalya Havalimanı dış hatlar terminalidir. Sonraki

yıllarda da havayolu taşımacılığındaki artan taleple birlikte birçok havalimanı projesi için kamu özel ortaklığından yararlanılmaya devam edilmiştir.

Grafik 4. Türkiye’de Uçak ve Yolcu Trafiği (2009- 2024)⁹

Kaynak: DHMİ faaliyet raporlarından yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

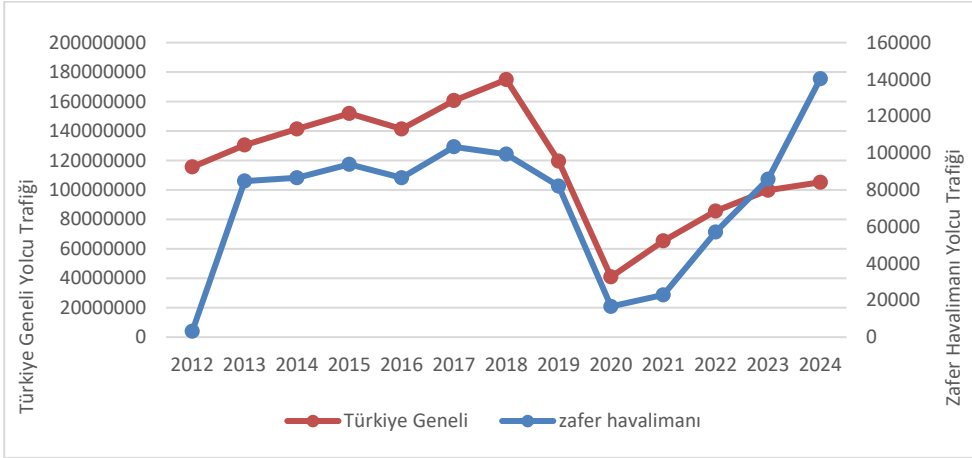
Grafik 4’te 2009-2024 dönemine ait Türkiye genelinde uçak ve yolcu trafiğine ilişkin veriler gösterilmiştir. 2015-2018 yılları arasında havayolu sektöründeki gelişmeler hem yolcu hem de uçak sefer sayısında yukarı doğru bir ivme kazandırmıştır. Ancak 2018 yılından itibaren uçak ve yolcu trafiğinde azalış görülmektedir. Ekonomik yavaşlama ve döviz kurlarındaki değişiklik azalışın meydana gelmesinde etkili olmuştur. 2020 yılındaki ani düşüş ise Covid-19 küresel salgınına bağlı olarak uygulanan kısıtlamalardan kaynaklanmaktadır.

Kamu özel iş birliği yöntem ile her ne kadar yatırımın başlangıç maliyetinin kamu tarafından yüklenilmesine engel olursa da fizibilitesi iyi yapılmayan projelerde kamu özel iş birliği kapsamında verilen garantiler devlet hazinesine yük getirmektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri Zafer Havalimanı’dır. 2012 yılından faaliyete başlayan Zafer havalimanında yıllık 2 milyon yolcu trafiği olacağı varsayımı ile proje tamamlanırken havalimanını

⁹ İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı Savunma Sanayi Müsteşarlığı denetiminde özel şirket tarafından, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Havalimanı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi SHYO tarafından işletilmekte olduğundan DHMİ toplamında hariç tutulmuştur.

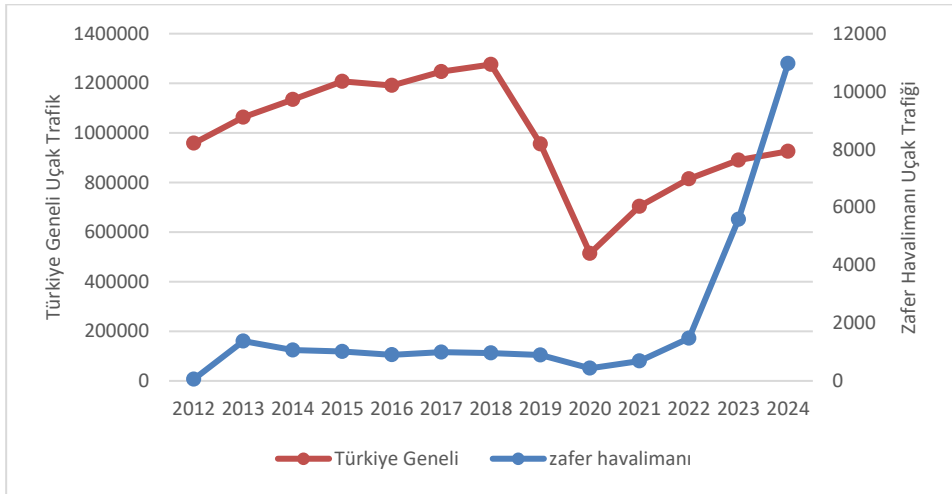
kullanan yolcu sayılarının yıllar itibarıyla bunun çok altında gerçekleştiği görülebilmektedir. 2024 yılı itibarıyla Türkiye genelinde yolcu trafiği 105 milyonun üzerindeki iken Zafer Havalimanındaki yolcu trafiği ise 140 bindir. Bu da havalimanının bölgesel talebinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Grafik 5. Türkiye ve Zafer Havalimanı'nda Yıllara Göre Yolcu Trafiği

Kaynak: DHMİ faaliyet raporlarından yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 6. Türkiye ve Zafer Havalimanı'nda Yıllara Göre Uçak Trafiği

Kaynak: DHMİ faaliyet raporlarından yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

2013 yılı ile 2018 yılında uçak trafiğinde bir değişiklik görülmezken yolcu sayıları belli bir aralıkta sabit seyretmektedir. Ancak küresel salgının sona

ermesinden sonra artmaya başlayan yolcu sayısının 2023 yılı itibarıyla daha önceki seviyelerin de üzerine çıkması dikkat çekicidir. Her ne kadar son yıllarda trafik ve yolcu sayısında artış yaşansa da yolcu sayısı Zafer Havalimanı için planlanan yolcu kapasitesinin oldukça altında seyretmektedir. Tablo 5'te Zafer Havalimanı için garanti edilen yolcu sayıları ve havalimanının kapasite oranı verilmiştir.

Tablo 5. Zafer Havalimanı Garanti Yolcu Sayısı Gerçekleşme Farkları

Yıl	İç Hat Garanti Yolcu Sayısı	Dış Hat Garanti Yolcu Sayısı	Toplam Garanti	Toplam Gerçekleşen	Fark (%)
2012	50.000	35.000	85.000	1.591	98,13%
2013	535.000	374.500	909.500	42.387	95,34%
2014	569.775	398.843	968.618	43.289	95,53%
2015	603.962	422.773	1.026.735	46.937	95,43%
2016	637.179	446.028	1.083.207	43.289	96,00%
2017	669.038	469.327	1.138.365	51.682	95,46%
2018	699.145	489.402	1.188.547	49.698	95,82%
2019	727.111	508.978	1.236.089	41.013	96,68%
2020	752.560	526.792	1.279.352	8.323	99,35%
2021	775.137	542.596	1.317.733	11.465	99,13%
2022	775.137	542.596	1.317.733	28.549	97,83%
2023	775.137	542.596	1.317.733	42.881	96,75%
2024	775.137	542.596	1.317.733	70.191	94,67%

Kaynak: Sayıştay 2016 DHMİ Denetim Raporu ve DHMİ Faaliyet raporları incelenerek yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kapasitenin düşük olması sözleşme gereği garanti edilen yolcu başına ödenmesi gereken bedelin devlete yük olmasına neden olmaktadır. Zafer Havalimanının kapasitesi yıllık 2 milyon yolcuya göre planlanmıştır. Sözleşme gereği işletmeci kuruluşa garanti edilen yolcu sayısı iç ve dış hatlar için ayrı ayrı olmak üzere ilk 10 yıl boyunca artarak devam etmektedir. 10. yıldan sonra garanti yolcu sayıları sabitlenmiştir. Sözleşme süresi ise 2044 yılından bitecektir. Havalimanını kullanan yolcu sayıları dikkate alındığında tesisin en fazla yolcu aldığı 2024 yılında bile yaklaşık %95'lik bir kapasite boşluğu olduğu görülmektedir. Bu durumda garanti edilen ve gerçekleşmeyen kısım için Hazine'nin karşılaması gereken garanti ödemeleri ortaya çıkmaktadır.

2. Kamu Tasarrufu ve KÖİ'ler Arasındaki İlişki

2.1. Tasarruf Kavramı ve Kamuda Tasarruf Tedbirleri Uygulaması

Tasarrufun sözlük anlamı “*bir şeye sahip olma ve onu istediği gibi kullanma yetkisi*” ile “*para, mal ve benzerini biriktirme*” olarak belirtilmiştir (TDK). Günlük yaşamda sıkça kullanılan tasarruf kelimesi daha çok birikim olarak kullanılırken iktisadi açıdan harcanabilir gelir ile nihai tüketim harcamaları arasındaki fark olarak tanımlanır¹⁰. Tasarruf etmek ise “*bir malın sahibi olmak, bir malı istediği gibi kullanmak*” ile “*para biriktirmek*” anlamına gelmesinin yanı sıra “*bir şeyi dikkatli ve idareli kullanmak*” anlamını da taşımaktadır (TDK). İktisadi anlamda tasarruf ise harcanabilir gelirin tüketim harcamalarına ayrılmayan kısmı olarak tanımlanır (Dinler, 2008: 358). Buradan hareketle tasarruflarının yatırımla olan kuvvetli ilişkinin büyüme üzerindeki etkisi dikkate alındığında bir ülke için tasarrufları artırmak daha da önemli hale gelmektedir.

Tasarruf, gelirin cari harcamalardan artan kısmını karşılık geldiğinden daha az harcama yapılarak tasarrufların artması sağlanabilir. Nitekim kamu mali yönetiminde temel dayanak olan 5018 Sayılı Kanun’un amacında açıkça kamu kaynaklarının etkili, verimli ve ekonomik kullanılması gerekliliği belirtilmiştir. Söz konusu madde özetle kamu kaynaklarının israf edilmemesine vurgu yapmaktadır. Kamu kaynaklarının israf edilmemesi gerekliliğine sadece 5018 Sayılı Kanun’da değil 1050 sayılı Kanun’da da yer verilmiştir. Söz konusu kanunun 28’inci maddesindeki “...*fayda ve maliyet unsurları göz önünde tutularak verimlilik ve tutumluluk ilkelerine göre hazırlanır ve uygulanır.*” hüküm ile bütçelerin hazırlanmasında ve uygulanmasında israfın engellenmesi amaçlanmıştır. Bu iki yasal dayanak kamu kaynaklarının kullanımında tasarruf edilme anlayışının öteden beri kamu mali yönteminde hâkim olduğunu göstermektedir.

Kamu kaynaklarının kullanımında tasarruf edilme anlayışı kamu harcamalarında yaşanan artışla yakından ilişkilidir. 1960'larda sosyal refah politikası anlayışı ile kamu harcamalarında (emeklilik, sağlık, eğitim, sosyal yardım ve işsizlik maaşı gibi) artış yaşanmıştır. 1980'li yıllarda Neoliberal politikalara geçişle birlikte devletlerin kamu harcamalarını azaltma ve harcamalarda etkinlik - verimlilik sağlama arayışları başlamıştır (Bapbacı ve Akdemir, 2024: 157) . Kamu harcamalarında etkinliğin sağlanması ve harcamaların gözden geçirilmesine ilişkin çabalar 2008 küresel krizi ile birlikte

¹⁰<https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/tasarruf#:~:text=Tasarruf%20kelime%20anlam%C4%B1yla%20biriktirme%2C%20%C3%A7o%C4%9Faltma,harcamalar%C4%B1%20aras%C4%B1daki%20fark%C4%B1%20ifade%20etmektedir.>

daha çok önem kazanmıştır. Son yirmi yıldır bilinirliği artan harcama gözden geçirme kavramı bir yönetim aracı olarak nitelendirilmekte (Bapbacı ve Akdemir, 2024: 158) ve kavramın temellerini atan Robinson tarafından “*temel harcamaların sistematik olarak incelenmesine dayalı şekilde tasarruf önlemlerinin geliştirilmesi ve benimsenmesi süreci*” olarak tanımlanmaktadır (Robinson, 2013: 4). Birleşik Krallık ve Hollanda’da uygulanmaya başlayan bu sistematik inceleme zamanla birçok OECD üye ülkesi tarafından uygulanır hale gelişmiştir. OECD raporuna göre 2023 yılı itibariyle 34 OECD üye ülkesi harcama gözden geçirmelerini kullanmaktadır (OECD, 2024).

Türkiye’de de kamu harcamalarının etkin bir biçimde denetim altına alınması, yatırımların önceliklendirilmesi, hayat pahalılığı ile mücadele edilmesi, kamu kaynaklarının verimli ve israftan uzak kullanılması ile harcamalarda tasarruf sağlanması amacıyla zaman zaman tedbirlere başvurulmaktadır (Ceren, 2025: 119). 5018 sayılı Kanun ile kamu kaynaklarının etkili, verimli ve ekonomik olarak kullanılması gerekliliği ve bu gerekliliğe uymayanların, ilgili kanun hükmündeki yaptırımlarla karşılaşacağı güvence altında alınmış olmakla birlikte ayrıca tasarruf tedbirlerini konu edinen 2021/14 ve 2024/7 sayılı iki genelge çıkarılmıştır. 17 Mayıs 2024 tarihinde Tasarruf Tedbirleri konulu 2024/7 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi resmi gazetede yayımlanmıştır. Genelge kapsamında doğal afet, salgın hastalık, orman yangınları ile mücadele, iç ve dış güvenlik ile istihbarat hizmetleri için gerekli zorunlu harcamalar dışındaki tüm harcamalarda genelgede belirtilen tedbirlere uyulacağı belirtilmiştir. Tedbirlerin yer aldığı genelgede genel ilkelere yer verilmiştir. Bu ilkelerin başında kamu hizmetlerinin ve yatırım projelerinin bütçede belirtilen kaynak miktarını aşmadan maksimum tasarruf anlayışı ile yürütülmesi gelmektedir. Bunun yanı sıra genelgede belirtilen diğer ilkeler şunlardır;

- İlgili yılı ve takip eden yılların bütçelerinde ek yük oluşmasına sebep olacak faaliyet genişlemesine ve iş artışına gidilmemesi,
- İhtiyaçların daha az maliyetlerle edinilmesi amacıyla ortak alım yoluyla tedarik şeklinin yaygınlaştırılması,
- Devlet Malzeme Ofisinden temin edilebilecek mal ve hizmetlerin buradan temin edilmesidir.

2021/14 sayılı genelge ile getirilen tasarruf tedbirleri ile 2024/7 sayılı genelge ile getirilen tasarruf tedbirleri birbirine benzer nitelikte olmasına karşın önemli farkları da bulunmaktadır. 2024/7 sayılı genelge ile gelen tasarruf tedbirlerinin diğerine göre en temel farkı uygulama açasından daha bağlayıcı olması ve tedbir kapsamının daha ayrıntılı belirtilmiş olmasıdır. Buradan hareketle söz konusu tasarruf tedbirleri ile kamusal harcamaların doğrudan

daraltıcı maliye politikası aracı olarak işlev görmesi beklendiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle bütçe açığının sınırlandırılması, kamu borçlanma ihtiyacının azaltılması ve enflasyonla mücadelede katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

2.2. Havalimanlarına İlişkin KÖİ Projeleri ile Kamu Tasarrufları Arasındaki İlişki

Kamuda israfın engellenmesi veyahut kamu kaynaklarında tasarrufun sağlanması sınırlı olan kaynaklarla kamusal mal ve hizmetlerin sürdürülebilirliği için gereklidir. Büyük maliyet gerektiren kamu yatırımlarının özel sektör aracılığıyla sunulması bir başka deyişle kamu özel iş birliği modeliyle finansman, işletme ve risk paylaşımı yapılmak suretiyle devlet bütçesi üzerindeki ilk yatırım yükü azalmış olmaktadır. Her ne kadar kamu, ilk yatırım maliyeti ile karşılaşmamış olsa da ilgili projelerde hazine garantileri ve kira/ödeme garantileri gibi benzer hususlar dolayısıyla uzun vadede kamu kaynağının kullanımı söz konusu olmaktadır. Bu noktada sunulacak kamu hizmeti dolayısıyla özel sektör ile yapılacak iş birliklerinde fayda- maliyet analizlerinin ve karar alma sürecinde yapılan tahminlerin gerçeğe en yakın şekilde yapılması önem arz eder. Gerçekçi koşullar dikkate alınarak yapılan sözleşmelere dayanan kamu özel iş birliklerinde kamu hizmetinin sunumu ve bunun kamu bütçesine olan etkisi başarılı şekilde yönetilmektedir. Bu nedenle kamu özel iş birlikleri ülkelerin sıkça tercih ettiği bir yöntemdir. Yüksek talep ve kullanım oranı, doğru risk paylaşımı, uzun vadeli finansal sürdürülebilirlik ile kamuya ekonomik ve sosyal fayda sağlayan KÖİ projeleri başarılı olarak kabul edilebilir. Manş Tüneli, Heathrow Havalimanı Termalini 5, Sidney Harbour Tüneli gibi başarılı kabul edilen Dünya genelindeki örneklerin yanı sıra İstanbul Havalimanı da başarılı proje örneği olarak kabul edilebilir. Ancak kamu ve özel sektör arasında kurulan iş birlikleri kamu açısından her zaman başarılı ile sonuçlanmayabilir. Örneğin İspanya’da kamu özel işbirliği ile gerçekleştirilen Castellón–Costa Azahar Havalimanı 2011 yılında açılmış ancak uzun yıllar uçuş yapılmadığı için hayalet havalimanı olarak anılarak uluslararası basında da yer almıştır¹¹. Bir başka örnek ise 2013 yılında açılan Sri Lanka’daki Mattala Rajapaksa Uluslararası Havalimanı’dır. Uçuş sayısı beklenen talebin altında gerçekleşmiş ve Forbes, 2016 yılında “Dünya’nın en boş uluslararası havalimanı” olarak adlandırmıştır¹². Devlet tarafından finanse edilmiş olan söz konusu yatırım 2013 yılında açıldıktan sonra uzun süren düşük talebin ardından havayolunun işletilmesi için kamu- özel işbirliği modeli seçilmiştir.

¹¹ <https://www.theguardian.com/business/2015/mar/10/ryanair-first-airline-spains-ghost-airport-castellon>

¹² <https://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2016/07/18/for-sale-the-worlds-emptiest-international-airport-mattala-international-hambantota-sri-lanka/#7e8726e746ef>

Kamusal hizmetler sunulurken özel mallardaki gibi kâr elde etme amacından çok yarattığı sosyal fayda ön planda tutulmaktadır. Ancak bu amaca hizmet ederken gereksiz ve yanlış yapılan bir kamu yatırımının kaynak israfına neden olması da sosyal faydayı azaltacak bir neden olarak kabul edilebilir. Zafer Havalimanında olduğu gibi başarılı sayılma kriterlerini taşımayan projelerin gerçekleşmesi halinde ödenmesi gereken garantiler kamu kaynağının işletmeci kuruluşa aktarılması sonucunu yaratmaktadır. Bu durum sunulacak kamu hizmetinin yatırım bedelinden çok daha maliyetli olmasına sebebiyet vermektedir. Zafer Havalimanında özellikle düşük talep ve kullanım oranı dikkate alındığında kamu özel iş birlikleri arasında en çok eleştirilen projedir. Düşük talep dolayısıyla yıllar itibarıyla yüksek tutarlarda garanti ödemesine neden olmuştur. Tablo 6’da Zafer havalimanı için yapılan garanti ödemelerinin toplam garanti ödemelerinin içindeki payı gösterilmiştir.

Tablo 6. Zafer Havalimanının Garanti Ödemelerinin Toplamı İçindeki Payı

Yıl	Toplam Garanti Ödemeleri (EU)	Zafer Havalimanı Garanti Ödemeleri (EU)	%
2015	38.680.362,00	5.435.654,00	14%
2016	45.049.149,60	5.734.638,00	13%
2017	50.003.880,00	6.031.346,00	12%
2018	56.563.325,00	6.292.310,00	11%
2019	118.806.690,90	6.544.002,00	6%
2020	140.804.704,00	6.773.040,00	5%
2021	161.000.000,00	6.976.234,00	4%
2022	178.200.000,00	6.976.234,00	4%
2023	199.700.000,00	6.976.234,00	3%
2024	211.400.000,00	6.976.234,00	3%

Kaynak: DHMİ Faaliyet raporları ve SBB Bütçe gerçekleştirmeleri dikkate alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Zafer Havalimanı için yapılan garanti ödemelerinin toplam garanti ödemeleri içindeki payı incelendiğinde 2015 -2018 yılları arasında önemli bir paya karşılık geldiği görülmektedir. 2019 yılı itibarıyla bu oranın ciddi miktarda azaldığı görülmektedir. Zafer Havalimanındaki yolcu sayısındaki azalışa rağmen bu oranın düşük seyretmesi İstanbul Havalimanının tam kapasite ile hizmete geçmesinden kaynaklanmaktadır. Dalaman Havalimanı da 2019’da garanti ödemelerine dâhil edilmiştir. 2021 yılından bu yana Zafer Havalimanında garantili yolcu sayısı sözleşmeye göre sabit tutulduğu için toplam garanti ödemeleri içindeki payı giderek azalmıştır.

**Tablo 7. Zafer Havalimanı İçin Sözleşme Süresi Sonuna Kadar
Garanti Ödemeleri¹³**

Yıl	İç Hat Garanti Ödemesi	Dış Hat Garanti Ödemesi	Toplam Garanti Ödemesi	Kümülatif Toplam
2012	€ 100.000,00	€ 350.000,00	€ 450.000,00	€ 450.000,00
2013	€ 1.070.000,00	€ 3.745.000,00	€ 4.815.000,00	€ 5.265.000,00
2014	€ 1.139.550,00	€ 3.988.430,00	€ 5.127.980,00	€ 10.392.980,00
2015	€ 1.207.924,00	€ 4.227.730,00	€ 5.435.654,00	€ 15.828.634,00
2016	€ 1.274.358,00	€ 4.460.280,00	€ 5.734.638,00	€ 21.563.272,00
2017	€ 1.338.076,00	€ 4.693.270,00	€ 6.031.346,00	€ 27.594.618,00
2018	€ 1.398.290,00	€ 4.894.020,00	€ 6.292.310,00	€ 33.886.928,00
2019	€ 1.454.222,00	€ 5.089.780,00	€ 6.544.002,00	€ 40.430.930,00
2020	€ 1.505.120,00	€ 5.267.920,00	€ 6.773.040,00	€ 47.203.970,00
2021	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 54.180.204,00
2022	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 61.156.438,00
2023	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 68.132.672,00
2024	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 75.108.906,00
2025	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 82.085.140,00
2026	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 89.061.374,00
2027	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 96.037.608,00
2028	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 103.013.842,00
2029	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 109.990.076,00
2030	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 116.966.310,00
2031	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 123.942.544,00
2032	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 130.918.778,00
2033	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 137.895.012,00
2034	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 144.871.246,00
2035	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 151.847.480,00
2036	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 158.823.714,00
2037	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 165.799.948,00
2038	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 172.776.182,00
2039	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 179.752.416,00
2040	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 186.728.650,00
2041	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 193.704.884,00
2042	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 200.681.118,00
2043	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 207.657.352,00
2044	€ 1.550.274,00	€ 5.425.960,00	€ 6.976.234,00	€ 214.633.586,00

Kaynak: Sayıştay 2016 DHMİ Denetim Raporu ve DHMİ Faaliyet raporları dikkate alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Zafer Havalimanını işleten kuruluş, yapılan sözleşme gereği 2044 yılına kadar işletme hakkını bulunmaktadır. Tablo 7’de Zafer Havalimanı için sözleşme süresi sona erene kadar işletmeci kuruluşa yapılacak olan garanti ödemelerini göstermektedir. Yatırım maliyeti 50 milyon Euro olan havalimanı için düşük kapasite kullanımı dolayısıyla sözleşme süresi sona erene kadar yaklaşık 214 milyon Euro garanti ödeme yapılacağı sonucu çıkmaktadır. Bu durumda devlet, yatırım maliyetinin dört katından fazla bir tutarda sadece

¹³ Yapılan hesaplamalar havalimanının %95 kapasite altında çalışacağı varsayımı ile hesaplanmıştır.

garanti ödemeleri dolayısıyla maliyete katlanmış olacaktır. Bu maliyetin doğrudan bütçeye yansıdığını söylemek doğru olmayacaktır. Çünkü garanti edilen yolcu ödemelerine ilişkin hesaplar bütçede değil nazım hesaplarda izlenmekte ve Hazinece karşılanmaktadır. Koşullu yükümlölüklerin muhasebe kaydının yapılarak mali istatistik ve raporlara yansıtılması, mali şeffaflık açısından oldukça önemlidir. Türkiye gibi birçok ülkenin aksine İngiltere ve Avustralya’da KÖİ’ye konu olan varlıklar devlet bilançosuna yansıtılmaktadır (Turan, 2014: 14)

Tablo 8. Garanti Ödemelerinin Yıllar İçinde Bütçe Açığına Oranı (TL)

Yıllar	Garanti Ödemeleri	Bütçe Açığı	Yüzde
2015	122.507.742	23.525.193.000	0,52%
2016	167.123.110	29.931.929.000	0,56%
2017	226.981.860	47.779.336.000	0,48%
2018	342.647.500	72.812.966.000	0,47%
2019	792.974.900	124.747.270.000	0,64%
2020	1.279.473.600	175.291.608.000	0,73%
2021	2.438.833.225	201.507.025.000	1,21%
2022	3.571.799.702	142.660.010.000	2,50%
2023	6.491.266.365	1.380.450.000.000	0,47%
2024	7.779.595.671	2.651.937.000.000	0,29%
Toplam	23.213.203.675	4.850.642.337.000	0,48%

*Garanti bedellerine ilişkin tutarlar döviz cinsinden belirtilmektedir. Bütçe rakamları ile karşılaştırabilmek amacıyla yılsonu Merkez Bankası döviz kuru ile Türk Lirasına çevrilmiştir.

Kaynak: DHMİ Faaliyet raporları VE SBB Bütçe gerçekleştirmeleri dikkate alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 8’de belirtilen garanti ödemeleri DHMİ faaliyet raporlarından elde edilen ve devlet tarafından işletmeci kuruluşlara ödenen toplam garanti tutarlarını ifade etmektedir. Bu tutarların bütçeye yansıtılmış olması varsayımında Tablo 8’de belirtilen oranlar kadar kamu harcamasının ve dolayısıyla bütçe açığının artacağı kabul edilebilir.

Tablo 9. Özel Kesim Tarafından Kamuya Ödenen Gelir Payı Ödemeleri

Yıllar	Garanti Ödemeleri (EU)
2013	322.722.000,00
2014	308.291.200,00
2015	376.913.000,00
2016	395.232.240,00
2017	359.414.000,00
2018	385.290.600,00
2019	479.595.000,00
2020	454.323.000,00
2021	483.500.000,00
2022	510.100.000,00
2023	544.800.000,00
2024	619.500.000,00

Kaynak: DHMİ Faaliyet raporları VE SBB Bütçe gerçekleştirmeleri dikkate alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır

KÖİ projelerinde risk paylaşımı kapsamında sözleşmedeki taahhütler kamu için sadece risk anlamına gelmemektedir. Havalimanları açısından yolcu garantileri kamudan özel sektöre kaynak aktarımına neden olurken havalimanından elde edilen gerçek gelirin garanti edilen tutarın üstünde kalması halinde aradaki fark garanti ödemesi olarak özel sektör tarafından kamuya ödenmektedir. Tablo 9’da görüldüğü üzere özel sektörden kamuya yapılan garanti ödemeleri her yıl artmaktadır. Devletin elde ettiği garanti ödemeleri, özel sektöre yapılan garanti ödemelerinden fazla olsa da özel sektöre yapılan garanti ödemeleri, nihayetinde devlet hazinesi açısından bir maliyet unsurudur. Garanti ödemelerinin bütçede gösterilmesi halinde yaratacağı bütçe açığı oransal olarak (2024’te %0,48) düşük kabul edilse de projenin iyi tasarlanması halinde katlanılması gerekmeyen bir harcama olacağı aşikârdır. Bu kamu kaynağının gereksiz olarak kullanımı olarak ifade edilebilir. Buradan hareketle kamu özel iş birlikleri başarılı olarak tasarlanıp yönetildiğinde kamudaki tasarruf anlayışıyla uyuşmasına karşın, aksi durumun gerçekleşmesi halinde kamuda tasarruf anlayışına ters düşmektedir.

SONUÇ

Kamu özel iş birlikleri kamu maliyesi üzerindeki yükü hafifleterek tasarruf ve verimlilik sağlama potansiyeli taşımaktadır. Bir finansman modeli olarak KÖİ’ler kamu kaynaklarının doğrudan harcanmadan altyapı yatırımlarının gerçekleşmesine olanak sağlaması bakımından önemini korumaktadır. Dünya genelinde değerlendirildiğinde 1990- 2024 yılları arasında KÖİ projelerinin yatırım tutarı 2 trilyon doların üzerindedir. Bu yatırımların sektörel dağılımına

bakıldığında %52’lik bir pay ile enerji sektözü birinci , %35’lik bir pay ile ulaştırma sektözü ikinci sıradadır. Diğer altyapı alanlarına ilişkin yatırımlar ise (bilgi ve iletişim teknolojileri, katı atık, su ve kanalizasyon) öncü iki sektöre göre oldukça düşük pay almaktadır.

Özellikle 1990’lı yıllardan sonra yaygın olarak kullanmaya başlayan Türkiye’deki KÖİ projelerindeki genel durumuna bakıldığında Tablo 3’e göre 1986-2025 yılları arasında toplam 277 proje sayısı ile 112 milyar dolarlık yatırım tutarına ulaşıldığı görölmektedir. Türkiye’deki sektörel dağılım, Dünya genelindeki dağılımdan farklı seyretmektedir. Türkiye’deki KÖİ projelerinin sayısı itibarıyla enerji sektözü ağırlıktayken yatırım tutarı bakımından %63 gibi önemli bir pay ile ulaştırma sektözü öne çıkmaktadır. Bu da söz konusu sektördeki yatırımların daha yüksek sermaye gerektiren altyapı projeler olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu sektöre yapılan yatırımlarda gerek özel sektör gerekse kamu sektözü tarafından en yüksek faydanın elde edilebilmesi için yatırım maliyetinin gerçekçi bir biçimde öngörölmesi, risklerin dengeli olarak dağıtılması gerekmektedir. Bunlara ek olarak ihale süreçlerinde şeffaflığın ve rekabetin sağlanması yatırımın yaratacağı sosyal faydaya katkı sağlayacaktır. Bu koşullar altında kamu- özel işbirlikleri, ekonomik kalkınmayı olumlu etkileyebileceğı gibi uzun vadede de kamu kaynaklarının kullanımı bakımından verimlilik yaratacaktır.

Kamu harcamalarında tasarruf, yalnızca daha az kaynak kullanma anlamına gelmez, aynı zamanda bu kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını da ifade eder. Bu nedenle, kamu yatırımları için sadece asgari bütçeyi değıl, doğıru yatırımı seçmek çok önemlidir. Kamu hizmetlerinin sunumunda kamu-özel iş birlikleri devlet bütçesi üzerinde daha düşük bir yük oluştururken, bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Özellikle ulaşım sektöründe, genellikle garantili geçiş veya yolcu garantisine dayalı kamu-özel işbirlikleri, gerçekçi olmayan tahminlere dayalı yatırımlar olarak görölmekte ve garanti ödemeleri nedeniyle devlet için uzun vadede önemli maliyetlere yol açmaktadır. Bu tür yatırımlar için gelir paylaşımı modeli veya kademeli garanti sistemi (düşük başlangıç riski ve talebe bağılı olarak artan garantilerle karakterize edilen) tercih etmek, kamu kaynaklarının daha ekonomik kullanılmasını sağlayacaktır. Kamu yararını göz ardı etmeden kamu yatırımlarına öncelik vermek, daha doğıru maliyet-fayda analizleri yapmak ve uygun kamu hizmeti sunum yöntemini seçmek, devletin maliyet tasarrufu önlemlerinin etkinliğini artıracak ve kamu kaynaklarının verimli kullanımını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akıllı, H. (2013). Kamu Hizmeti İmtiyazından Yap İşlet Devret Yöntemine: Yasal Serüven. *Sayıştay Dergisi*, 89, 91-114.
- Alagöz, M., & Yokuş, T. (2017). Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) Yatırımları ve Ekonomik İllüzyon Etkisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(32), 115-122.
- Alparslan, U., & Miynat, M. (2014). Kamu Özel Sektör Ortaklıklarının Ekonomi Politikası. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 19-40. <https://doi.org/10.18657/yecbu.42853>
- Atasoy, H. (2011). *Kamu-Özel İşbirliği Modeli ve Türkiye’de Belediyelerin Altyapı Projelerinin Finansmanında Uygulanabilirliği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Budayan, C. (2018). Analysis of Critical Success Factors in Public Private Partnership Projects by Triangulation Method: Turkey Perspective, *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 33 (3), 1029-1044.
- Cangöz, M. C., Emek, U., & Karaca, N. U. (2021). Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Modeli Uygulaması: Etkin Risk Paylaşımına Yönelik Bir Model Önerisi. *TEPAV Elektronik Yayınları*, (1).https://tepav.s3.eu-west-1.amazonaws.com/upload/mce/2022/turkiyede_kamuozelisbirligi_uygulamasi_etkin_risk_paylasimina_yonelik_bir_model_onerisi.pdf (Erişim Tarihi: 3. 03. 2026).
- Ceren, A. (2025). Etkin Kamu Hizmeti Sunumunda İsrafla Mücadelenin Önemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 111-132.
- Colverson, S., & Perera, O. (2012). Harnessing the Power of Public-Private Partnerships: The Role of Hybrid Financing Strategies in Sustainable Development. International Institute for Sustainable Development. IISD Report. https://www.iisd.org/system/files/publications/harnessing_ppp.pdf
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2014). 2014 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2015). 2015 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2016). 2016 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2017). 2017 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2018). 2018 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2019). 2019 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2020). 2020 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2021). 2021 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2022). 2022 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2023). 2023 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2024). 2024 Faaliyet raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2014). 2014 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2015). 2015 Havayolu Sektör Raporu

- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2016). 2016 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2017). 2017 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2018). 2018 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2019). 2019 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2020). 2020 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2021). 2021 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2022). 2022 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2023). 2023 Havayolu Sektör Raporu
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2024). 2024 Havayolu Sektör Raporu
- Dinler, Z. (2008). *İktisada Giriş* (14. Baskı). Ekin Yayınevi: Bursa.
- Farquharson, E., Torres de Mästle, C. Yescombe, E.R. & Encinas, J. (2011). *How to Engage with the Private Sector in Public-Private Partnerships in Emerging Markets*, World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/995241468337913618>
- Eğilmez, M. (2014). Yap İşlet Devret ve Hazine Garantisi, Kendime Yazılar. <https://www.mahfiegilmez.com/2014/04/yap-islet-devret-ve-hazine-garantisi.html>
- Emek, U. (2014). Kamu-Özel İşbirliklerinin Devlet Muhasebe Sistemindeki Yeri ve Önemi. *İktisat İşletme ve Finans*, 29(337), 9- 38. <https://doi.org/10.3848/iif.2014.337.4024>
- Esirgen, S. (2010). *Osmanlı Devletinde Yabancılar Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- European Commission. (2004). Green Paper On Public-Private Partnerships and Community Law On Public Contracts and Concessions.
- Garvin, M. J., & Bosso, D. (2008). Assessing the Effectiveness of Infrastructure Public— Private Partnership Programs and Projects. *Public Works Management & Policy*, 13(2), 162-178. <https://doi.org/10.1177/1087724X08323845>.
- Grimsey, D., & Lewis, M. K. (2002). Evaluating the Risks of Public Private Partnerships for Infrastructure Projects. *International Journal of Project Management*. 20(2), 107-118. [https://doi.org/10.1016/S0263-7863\(00\)00040-5](https://doi.org/10.1016/S0263-7863(00)00040-5)
- Güzelsarı, S. (2012). Sağlık Sisteminde Yeniden Yapılanma ve Kamu-Özel Ortaklıkları. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(3), 29–57.
- Güzelsari, S. (2009). Kamu Özel Ortaklıkları Üzerine Eleřtirel Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakóltesi (Kayaum) Yayını, (5), 43–77. <http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/kamuyonetimiyapi.pdf>
- Hall, D., de la Motte, R., & Davies, S. (2003). Terminology of Public-Private Partnerships (PPPs). Public Services International Research Unit, (March), 1–8.
- Hussain, M. Z. (2010). Investment in Air Transport Infrastructure Guidance for Developing Private Participation. The World Bank Working Paper 116466, <http://documents.worldbank.org/curated/en/228741498036938148>.
- Joyner, K. (2007). Dynamic Evolution in Public-Private Partnerships, *Managerial Law*, 49, No. 5/6.

- Kalkınma Bakanlığı, T. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarına Gelişmeler Raporu 2017. Ankara. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dünyada-ve-Türkiyede-Kamu-Özel-İşbirliği-Uygulamalarına-İlişkin-Gelişmeler-2017.pdf>
- Kalkınma Bakanlığı, T. C. (2012). Dünyada ve Türkiye'de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler 2012. Yatırım Programlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü. Ankara. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/D%C3%BCnyada-ve-T%C3%BCrkiyede-Kamu-%C3%96zel-%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi-Uygulamalar%C4%B1na-%C4%B0li%C5%9Fkin-Geli%C5%9Fmeler-2012.pdf>
- Kalkınma Bakanlığı, T. C. (2016). Dünyada ve Türkiye'de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler 2015., Yatırım Programlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü. Ankara. <http://www.sbb.gov.tr/kamu-ozel-isbirligi-mevzuat/#1557314017482-7ad50a7c cd59>.
- Kalkınma Bakanlığı, (2014). Onuncu Kalkınma Planı: Kamu Özel İşbirliği Özel İhtisas Raporu
- Karahanoğulları, O. (2011). Kamu Hizmetleri Piyasa İlişkisinde Dördüncü Tip: Eksik İmtiyaz (Kamu – Özel Ortaklığı). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26(5), 323–347.
- Karahanoğulları, Y. (2012). Kamu Özel Ortaklığı Modelinin Mali Değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 67(2), 95–125.
- Klein, M. U. (2015). Public-Private Partnerships: Promise and Hype. World Bank Policy Research Working Paper 7340.
- Kosycarz, E.A., Nowakowska, B.A. & Mikołajczyk, M.M. (2019). Evaluating Opportunities for Successful Public–Private Partnership in the Healthcare Sector in Poland. *J Public Health (Berl.)* 27, 1–9 (2019). <https://doi.org/10.1007/s10389-018-0920-x>
- Nyanyofio, J.G.T., Domfeh, K.A., Buabeng, T., Maloreh-Nyamekye, T. & AppiahAgyekum, N.N. (2022). Governance and Effectiveness of Public–Private Partnership in Ghana's Rural-Water Sector. *International Journal of Public Sector Management*, 35(7), pp. 709-732. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-05-2021-0129>.
- OECD (2008). Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money. Paris.
- OECD (2025). Recommendation of the Council on Principles for Public Governance of Public-Private Partnerships, OECD/LEGAL/0392.
- OECD. (2008). Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money.
- OECD. (2011). Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money.
- OECD. (2024). Spending Reviews. OECD. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/spending-reviews.html>
- Robinson, M. (2013). Spending Reviews. GOV/PGC/SBO(2013)6. [https://one.oecd.org/document/GOV/PGC/SBO\(2013\)6/en/pdf](https://one.oecd.org/document/GOV/PGC/SBO(2013)6/en/pdf)
- Sarısu, A. (2007). *Kamu ve Özel Sektör İşbirlikleri Türkiye İçin Bir Model Önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

- Shen, L., Platten, A. & Deng, X.P. (2006). Role of Public Private Partnerships to Manage Risks in Public Sector Projects in Hong Kong. *International Journal of Project Management*, 24(7), 587-594.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). Dünyada ve Türkiye’de Kamu-özel işbirliği uygulamalarında ilişkin gelişmeler raporu 2018 . https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05/Kamu-Ozel_Isbirligi_Raporu-2018.pdf
- Şahin, M., & Uysal, Ö. (2012). Kamu Maliyesine Etkileri Açısından Kamu Özel Ortaklıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, (162), 155–174.
- Tan, T. (1992). Kamu Hizmeti İmtiyazından Yap-İşlet-Devret Modeline, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt 47 (03), 307-325
- Tokatlıoğlu, M. & Şen, S. (2019). “Kamu Hizmetlerinin Sunum ve Finansmanında Kamu Özel İşbirliği Modeli: Avrupa Birliği ve Türkiye”, *International Journal of Public Finance*, 4(2), 205-235.
- Tunç G. & Öz Saraç, E. (2015). Türkiye’deki Kamu Özel İşbirliği Modelinin İyileştirilmesine Ait Öneriler, 3. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı, İzmir.
- Turan, N. (2014). Mali Şeffaflık Ve Kamu Mali İstatistikleri Açısından Koşullu Yükümlülüklerle Bakış. *Sayıştay Dergisi*, (95), 5-27.
- Uçar, T. & Akman, Ç. (2019). Türkiye’de Hava Yolu Ulaşım Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı: Özel ve Kamu İşletmesindeki İki Havalimanı Karşılaştırması. *EKEV Akademi Dergisi* (78), 523-552
- World Bank (2017), PPP Reference Guide, Version 3, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29052>, Washington, DC: The World Bank.
- World Bank (2017). Public-Private Partnerships Reference Guide (Version 3).<https://ppp.worldbank.org/sites/default/files/2024-08/PPP%20Reference%20Guide%20Version%203.pdf>
- Yalçın, F. C. (2014). Kamu Özel İş Birlikleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yescombe, E. (2007). Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Zhang, X. (2006). Public Clients’ Best Value Perspectives of Public Private Partnerships in Infrastructur Development. *Journal of Construction Engineering and Management*, 132(2). [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)0733-9364\(2006\)132:2\(107\)](https://doi.org/10.1061/(ASCE)0733-9364(2006)132:2(107))

PLASTİK POŞET VERGİSİNİN ÇEVRENİN KORUNMASINA YÖNELİK TOPLUMSAL DUYARLILIĞA ETKİSİNİN BELİRLENMESİ: BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İİBF ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Aydanur Nida Özgüven¹

Gülşen Deviren²

Harun Kılıçaslan³

¹Maliye Uzmanı / Türkiye, ozguvenaydanur@gmail.com

²Maliye Uzmanı / Türkiye, devirengulsen6@gmail.com

³Maliye Bölümü / Bursa Uludağ Üniversitesi, harunk@uludag.edu.tr

1. GİRİŞ

Sanayinin gelişmesiyle birlikte insanlık tarihinde görülmemiş ekonomik büyüme düzeylerine ulaşılırken bir yandan da çevre hiç olmadığı kadar tahrip edilmiştir. Özellikle hava kirliliğinin neden olduğu ozon tabakasının delinmesi ve küresel ısınma gibi sorunlar dikkatleri daha fazla çevre sorunlarına yöneltmiştir. Hava kirliliği ile birlikte toprak ve su kaynakları da üretim ve tüketim süreçlerinde olumsuz etkilenmektedir. Sanayi üretimindeki sıvı, katı ve gaz halindeki atıklar yanında tarımdaki aşırı gübreleme ve ilaç kullanımı gibi nedenler doğal kaynakların tükenmesine yol açmaktadır. Çevresel sorunlar sadece üretim aşamasında değil aynı zamanda fosil yakıtlı ulaşım araçlarının kullanılmasındaki artışta olduğu gibi tüketim aşamasında da ortaya çıkabilmektedir. Çevreyi olumsuz etkileyen faktörlerden biri de plastiklerdir. Türkiye’de plastik mamul üretimi yıllar itibarıyla değişse de 2016-2018 yıllarında 9 milyon ton civarında bir üretim gerçekleşmiştir. 2019’un ilk altı ayındaki 4,48 milyon tonluk plastik mamul üretiminin 1,79 milyon tonluk kısmı ise ambalaj malzemelerine aittir. Plastik poşetler de bu grupta yer almaktadır (PAGEV, 2019). Plastiklerin çevresel etkileri 1970’lerden beri araştırılmaktadır ve yeni bulgular elde edilmektedir. Bu bağlamda araştırmalar, hayvanların üreme ve davranışlarının, besin zincirlerinin ve ekosistem işlevlerinin bozulmasına ilişkin endişe verici sonuçlar ortaya koymaktadır (Durak, 2016:20-

* Bu çalışma, [1919B012331982] proje numarası ile TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri AraştırmaProjeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenmiştir.

21). Başta denizlerin kirlenmesindeki etkisini azaltmak olmak üzere anılan olumsuz sonuçları önlemek amacıyla plastik poşet kullanımının azaltılması hedeflenmektedir.

Çevre kirliliğine neden olan plastik poşetlerin azaltılmasında devletlerin kullanabilecekleri farklı araçlar bulunmaktadır. Bunlar arasında malî araçlar önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu malî araçlardan biri olan çevre vergilerine başvurularak dışsalılıkların içselleştirilmesi yoluyla çevrenin ve doğal kaynakların korunması amaçlanmaktadır. Bir tür çevre vergisi olan plastik poşet vergisinin temel amacı da plastik poşetlerin kullanımını azaltmaktır (Kılıçer, 2018:58). Diğeryandan plastik poşet vergisi ve benzeri vergisel düzenlemeler dünyada yaygınlaştırılırken çevrenin korunmasına yönelik toplumsal duyarlılığın oluşturulması da amaçlanmaktadır (Yeniçeri, 2020:225). Nitekim literatürdeki Thomas vd. (2019) gibi çalışmalar bu yönde olumlu sonuçlar ortaya koymaktadır.

Türkiye’de 2019 yılında resmi adıyla Geri Kazanım Katılım Payı olan plastik poşet vergisi uygulamasına başlanmıştır. Uygulamaya yönelik tutumların belirlenmesi verginin etkinliğinin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada plastik poşet vergisinin çevrenin korunmasına yönelik toplumsal duyarlılığa etkisinin üniversite öğrencileri özelinde ölçölmesi amaçlanmıştır. BUÜ İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi’nde eğitim gören 710 öğrenci göz önünde bulundurularak bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 28.0 istatistik programından faydalanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın, plastik poşet vergisinin katılımcıların plastik poşet kullanım tutumlarının yanında çevrenin korunmasına yönelik toplumsal duyarlılığa etkisi hakkındaki görüşlerini de içermesinin literatüre katkı yapması beklenmektedir. Çalışmanın diğeryönemli bir katkısı ise plastik poşet vergisinin uygulanmaya başladığı tarihten yaklaşık 4 yıl geçtikten sonra yapılmış olmasıyla, söz konusu verginin uzun dönemdeki etkisini ölçüyor olmasıdır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Plastik poşet vergisinin dünyada birçok ölkede uygulamaya girmesiyle birlikte verginin tüketici davranışı üzerindeki etkileri de araştırma konusu olmuştur. Bu araştırmalardan biri Amerika Birleşik Devletleri’ndeki etkileri inceleyen Papp & Oremus’un (2025) çalışmasıdır. Araştırmada ABD’de plastik poşetlerle ilgili eyalet ve diğeryerel yönetim düzeyinde 2017 ile 2023 yılları arasında çıkarılan yüzlerce düzenleme ile bu düzenlemelerin öncesi ve sonrasına ait 45.000’den fazla kıyı temizliğı verisi kullanılmıştır. Çalışmada plastik poşet politikalarının, politikasız bölgelere kıyasla toplanan toplam malzemeler içindeki plastik poşet payında %25 ila %47’lik bir azalmaya yol

açtığı bulunmuştur. Ayrıca hem tam plastik poşet yasakları hem de ücretlerin plastik atıkları azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Portekiz özelinde yaptıkları çalışmada Martinho vd. (2017), Şubat 2015'te uygulamaya konulan plastik poşet vergisinin etkilerini ortaya koymak amacıyla vergi uygulaması öncesinde 210 ve sonrasında 208 olmak üzere toplam 418 katılımcıdan elde ettikleri verileri analiz etmiştir. Sonuçlar, vergi uygulandıktan sonra plastik poşet tüketiminde %74'lük bir azalma ve aynı zamanda yeniden kullanılabilir plastik poşetlerde %61'lik bir artış olduğunu göstermiştir. Çalışmanın diğer sonuçlarına göre ise katılımcıların çoğunluğu vergiye katılıyor, ancak bunu devlet için ek bir gelir olarak değerlendiriyor. Diğer yandan, katılımcıların yaşadıkları yerin kıyıya olan mesafesi tüketici davranışı veya vergi algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmamıştır.

He'nin (2012) çalışmasında Çin'de 2008 yılında yapılan plastik poşet düzenlemesinin etkileri ölçülmüştür. Düzenleme yapılmadan kısa bir süre önce 1039 ve düzenleme sonrasında 2035 katılımcı ile toplamda 3074 anket gerçekleştirilmiştir. Araştırmada düzenlemenin uygulanmasının plastik poşet kullanımında %49'luk bir azalma sağladığı tespit edilmiştir. Sonuçlar ayrıca, düzenlemenin daha etkili bir şekilde uygulanması ve poşetler için daha yüksek bir fiyat belirlenmesi durumunda poşet tüketiminin daha fazla azalacağını göstermektedir.

Thomas vd. (2019) İngiltere'de 2015 yılında uygulamaya konulan plastik poşet vergisinin etkilerini boylamsal bir araştırma ile ölçmüştür. Araştırmada veriler 1230 anket, 43 mülakat ve 3764 gözlem yoluyla toplanmıştır. Bu çalışmada sonuçlar, tek kullanımlık plastik poşet kullanımının azaldığı ve kendi alışveriş poşeti kullanımının arttığı sosyo-demografik gruplar genelinde yaygın olumlu davranış değişikliklerini göstermektedir. Araştırma ayrıca, plastik poşet ücretinin yalnızca ekonomik bir araç değil, aynı zamanda psikolojik bir araç olduğunu da ortaya koymuştur. Literatürde dört farklı ülke örnekleri üzerinde yapılan araştırmalara yer verildikten sonra aşağıda Türkiye'de plastik poşet kullanımına yönelik yapılan araştırma örnekleri özetlenmiştir.

Gürbüz & Yılmaz (2018), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İstatistik Bölümü öğrencilerinin plastik poşet kullanımını araştırdıkları çalışmada 208 öğrenciye anket uygulanmış ve elde edilen veriler yapısal eşitlik modellemesiyle analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre plastik poşetlerin zararlı olduğu bilinmesine rağmen plastik poşet kullanımının devam ettiği görülmüştür. Plastik poşetin yasaklanmasını savunan öğrencilerin aynı zamanda plastik poşet kullanımını azaltma niyet ve davranışı gösterdikleri saptanmıştır. Buna göre,

Çevreci yasakların bireylerin niyet ve davranışlarını etkileyebileceği ifade edilmiştir.

Dursun (2020)'un 321 katılımcıyla plastik poşet vergisi ile ilgili tutumları incelediği çalışmada dikkat çekici sonuçlardan birisi özellikle daha az plastik poşet kullanma yönünde gösterilen çabanın evre duyarlılığı ile sınırlı bir motivasyondan kaynaklanmadığının tespitidir. Bu sonucu daha ilgi çekici kılan ise söz konusu davranışsal desteğin, evre duyarlılığı yanında ekonomik motivasyonlarla da ilişkili olduğunu göstermiş olmasıdır.

Topal vd. (2020) Gümüşhane ilinde ikamet eden 434 katılımcı ile yaptıkları araştırmada ücretli plastik poşet kullanım niyeti üzerinde etkili olan faktörleri incelemişlerdir. Anket ile toplanan veriler çok değişkenli istatistiksel analizler ve yapısal eşitlik modeli yardımıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre plastik poşet vergisinin plastik poşet kullanımını azalttığı görülmüştür. Ancak bu durumun sürdürülebilirliğine ilişkin soru işaretleri de dile getirilmiştir. Plastik poşet kullanmama niyeti üzerinde tüketicilerin çevreye ilişkin kaygıları, algıladıkları tüketiciliği ve evre bilincinin olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Bununla beraber, ücretli plastik poşetlere yönelik tutum ve sübjektif normların da plastik poşet kullanmama niyeti üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Avcı & Yıldız (2020), plastik poşet vergisi ile ilgili yaptıkları araştırmada, plastik poşetlerin sebep olduğu çevresel zararlara ilişkin farkındalık düzeyinin ve evre bilincinin plastik poşet kullanımını azaltma niyeti üzerinde olumlu etkileri olduğunu tespit etmiştir. Araştırmaya göre Türkiye'de plastik poşetlere yönelik yasal düzenlemeye verilen destek ve sosyal baskı faktörlerinin, plastik poşetleri azaltma ve bez çanta kullanma niyeti üzerinde olumlu etkileri vardır. Bu araştırmada kullanılan veriler online platformlar üzerinden 427 tüketicie uygulanan anket ile elde edilmiştir. Veriler SPSS 21 ve AMOS 24 istatistik programları ile analiz edilmiştir.

Kafkas niversitesi lisans öğrencileri özelinde Demirel (2023)'in yaptığı araştırma ile plastik poşet ücretlendirmesinin evre bilincine olan etkisi incelenmiştir. Araştırmaya farklı fakültelerden 320 ğrenci dahil edilmiştir. Araştırmaya katılanların evre bilincine sahip olduklarını ifade etmelerine rağmen bunun tutum ve davranışlara aynı oranda yansımadığı görülmüştür. Buna rağmen, tutum ve davranışlar genel olarak olumlu etkilenmiştir. Plastik poşet vergisinin olumlu tutumlar üzerindeki etkisinin verginin maliyetinden çok evre bilincine olan olumlu etkisinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin yarıya yakını plastik poşet vergisinin etkin işletilmediğini düşündüğü tespit edilen çalışmada bu durum plastik poşet kullanımı

davranışında verginin düzeyinden çok çevre bilincine olan etkisinden etkilenmelerinin sebebini açıklar niteliktedir.

Türkiye’de plastik poşet vergisinin 25 kuruşla başladığı ilk dönemde plastik poşet kullanım tutumu üzerinde olumlu etki gösterdiği görülmektedir. Daha sonra 1 TL’ye çıkarılan geri kazanım katılım payı enflasyonun da etkisiyle verginin etkinliğini sorgulanır hale getirmiştir. Çalışmamızda özellikle bu noktada verginin çevresel davranışlar üzerindeki etkisi yanında toplumsal duyarlılığa olan etkisinin ölçülmesi amaçlanmaktadır.

3. YÖNTEM

Araştırmanın amacı ve hedeflerine ulaşmada yaygın olarak kullanılan nicel yöntemlerden biri olan tarama yöntemi tercih edilmiştir. Tarama yöntemiyle örneklemden elde edilen sonuçların evrene genellenebilmesi mümkündür. Araştırmanın yapıldığı tarihteki bilgilere göre araştırmanın evrenini oluşturan Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrenci sayısı Tablo 1’deki gibi 10.836’dır. Araştırma kapsamında öğrencilerin tamamından veri toplamının güçlüğü nedeniyle tarama yöntemi tercih edilmiştir. Böylece verilerin belirlenen örneklemden elde edilmesi ile evrene ilişkin genelleme yapılmasına imkân verecektir (Creswell, 2017: 155-156).

Tablo 1: BUÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 2022-2023 Yılı Öğrenci Sayısı

1. Öğretim			2. Öğretim			Toplam
Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	
6.163	2.822	3.341	4.673	1.915	2.758	10.836

Kaynak: (BUÜ, 11.11.2023)

3.1. Veri Toplama Yöntemi

İhtiyaç duyulan verilerin niteliği gereği birincil veri elde etme yoluna gidilmiştir. Araştırmanın amacına ulaşabilmek için birincil veri toplama araçlarından faydalanılmıştır. BUÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin plastik poşet vergisinin çevrenin korunmasına yönelik duyarlılığa etkisi hakkındaki veriler anket çalışması yoluyla elde edilmiştir. Plastik poşet vergisinin çevreye karşı olan duyarlılığa etkisinin belirlenmesinde kullanılan ölçek daha önce yapılan çalışmalardan (Demirel, 2023; Topal vd. 2020; Avcı & Yıldız, 2020) yararlanılarak uyarlanmıştır. Pilot uygulama sonucunda gerekli düzenlemeler yapılarak anket formuna nihai şekli verilmiştir.

Anketlerin uygulanmasında her bölümde yeterli sayıda öğrenciden veri toplanabilmesi amacıyla anketler her bölümde bölümün zorunlu dersleri içerisinde dersi aksatmayacak şekilde ders öncesinde veya sonrasında ya da öğretim üyesinin uygun gördüğü zamanda ilgili öğretim üyesinin ve idarenin izni alınarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin bu şekilde toplanmasının avantajı, anketlerin her bölümde yeterli sayıda uygulanmasının yanında hedeflenen toplam anket sayısına ulaşılmasını kolaylaştırmasıdır.

3.2. Örneklem Büyüklüğü ve Örneklem Süreci

Bilimsel anlamlılığın beklenen etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olması için örneklem yeterince büyük olması gerekir. Örneklem büyüklüğü küçük olan bir çalışmanın anlamlı sonuçlar vermeyebileceği, öbür taraftan gereğinden büyük örneklem sahip bir çalışmanın ise kaynak israfına yol açabileceği ifade edilmektedir (Kahraman Kılbaş & Cevahir, 2023:3).

Günümüzde örneklem büyüklüğüne ilişkin çeşitli formüllerden yararlanılmaktadır. Bunun yanında Survey Monkey (11.11.2023) gibi web sayfaları örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında kullanılmaktadır. Survey Monkey (11.11.2023) hesaplama aracıyla elde edilen bilgilere göre araştırmadaki 10.836 kişilik evrenin örneklemine %95 güven seviyesi ve %4 hata payı ile 569 kişi oluşturmaktadır. Çalışmada araştırma evreni içerisinde toplamda en az 700 anket yapılması hedeflenmiş ve 710 geçerli anket uygulanabilmiştir.

Örneklem tekniği olarak olasılığa dayalı rasgele örneklem yönteminin seçilmesi tavsiye edilse de (Creswell, 2017: 158) çalışma kapsamındaki araştırma evreninde yer alan öğrencilere bu yolla ulaşılması zaman kısıtı nedeniyle güç olacaktır. Kılıç'a göre 'Uygun veya elverişlilik (convenience) örneklem' yöntemi araştırmaya hız kazandırmaktadır. Bunu sağlayan sebep ise bu yöntemde araştırmacının, yakın ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçmesidir. Bu örneklem yönteminin çoğu zaman araştırmacının diğer örneklem yöntemlerini kullanma olanağının olmadığı durumlarda kullanıldığı belirtilmektedir (Kılıç, 2013:44). Çalışmada tercih edilen ve kolayda örneklem olarak da anılan bu yöntem çerçevesinde anketler her bölümün zorunlu derslerinde o anda derste olan öğrencilere uygulanmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Frekans Analizi

4.1.1. Demografik Bulgular

İlk olarak çalışmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri için frekans analizi ve tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Bilgileri, Frekans ve Yüzde Değerleri

Değişkenler					Frekans		%
Cinsiyet	Erkek				219	30,8	
	Kadın				491	69,2	
	Total				710	100,0	
Okunan Bölüm	İktisat				85	12,0	
	Maliye				258	36,3	
	Çalışma Ekonomisi				97	13,7	
	İşletme				122	17,2	
	Kamu Yönetimi				78	11,0	
	Uluslararası İlişkiler				49	6,9	
	Ekonometri				21	3,0	
	Total				710	100,0	
	Sınıf	1. Sınıf				235	33,1
2. sınıf				233	32,8		
3. sınıf				145	20,4		
4. sınıf ve üzeri				97	13,7		
Total				710	100,0		
Anne Eğitim		İlkokul				212	29,9
	Ortaokul				153	21,5	
	Lise				236	33,2	
	Üniversite				109	15,4	
	Total				710	100,0	
Baba Eğitim	İlkokul				122	17,2	
	Ortaokul				137	19,3	
	Lise				293	41,3	
	Üniversite				158	22,3	
	Total				710	100,0	
	N	Min	Max	Ortalama	Std.	Çarpıklık	Basıklık
Aile Aylık Gelir	579	1500	600000	52840,10	50661,16	5,153	39,835
Bireysel Aylık	643	400	100000	8338,92	7635,81	4,661	39,340
Yaş	710	17,00	42,00	20,27	2,21	3,818	29,366

Araştırmaya katılan toplam 710 öğrencinin cinsiyet dağılımına bakıldığında, %69,2'sinin kadın, %30,8'inin ise erkek olduğu görülmektedir. Bu

durum, çalışmada kadın katılımcıların sayıca baskın olduğunu ve elde edilen sonuçların ağırlıklı olarak kadın katılımcıların görüşlerini yansıtabileceğini göstermektedir.

Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımında ise en yüksek katılım %36,3 ile Maliye bölümünden sağlanmıştır. Bunu sırasıyla İşletme (%17,2), Çalışma Ekonomisi (%13,7), İktisat (%12,0), Kamu Yönetimi (%11,0), Uluslararası İlişkiler (%6,9) ve Ekonometri (%3,0) bölümleri takip etmektedir.

Sınıf düzeylerine göre dağılıma bakıldığında, 1. sınıf öğrencileri %33,1 ve 2. sınıf öğrencileri %32,8 ile örneklemin yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. 3. sınıf öğrencileri %20,4, 4. sınıf ve üzeri öğrenciler ise %13,7 oranındadır. Anne eğitim düzeyi incelendiğinde, en yüksek oran %33,2 ile lise mezunlarına aittir. Bunu ilkokul (%29,9), ortaokul (%21,5) ve üniversite mezunları (%15,4) izlemektedir.

Baba eğitim düzeyinde ise lise mezuniyet oranı %41,3 ile diğer eğitim düzeylerinden ayrılmıştır. Lise mezunu baba oranını %22,3 ile üniversite mezunu olanlar ve %19,3 ile ortaokul mezunu baba oranı takip etmektedir. İlkokul mezunu olan baba oranı ise %17,2 olarak bulunmuştur.

Aile aylık gelirine ilişkin veriler 579 katılımcıdan elde edilmiştir. Minimum gelir 1.500 TL, maksimum gelir ise 600.000 TL'dir. Ortalama gelir 52.840,10 TL olup standart sapma 50.661,16 TL'dir.

Bireysel aylık harcama verileri 643 katılımcıdan elde edilmiştir. Harcamalar minimum 400 TL, maksimum 100.000 TL arasında değişmektedir. Ortalama bireysel harcama 8.338,92 TL, standart sapma ise 7.635,81 TL'dir.

Katılımcıların yaşlarına bakıldığında, yaş aralığı 17 ile 42 arasında değişmektedir. Ortalama yaş 20,27, standart sapma 2,21'dir. Çarpıklık değeri 3,818 ve basıklık değeri 29,366'dır. Bu durum, yaş dağılımının da sağa çarpık olduğunu ve katılımcıların büyük kısmının genç yaşlarda yer aldığını göstermektedir.

4.1.2. Katılımcıların Çevre ile İlgili Faaliyetlere Katılımına Dair Bulgular

Çalışmanın devamında katılımcıların çevre ile ilgili faaliyetlere katılımına dair sorulan soruların frekans analizi yapılmış ve Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Çevre Sorularına ait Frekans Analizi

Çevre Soruları		Frekans	%
Çevreyle ilgili zorunlu/seçmeli ders aldım.	Evet	137	19,3
	Hayır	573	80,7
	Total	710	100,0
Çevre konusunda bir eylemde bulundum (gösterilere katılmak, bir kuruluşa yazmak, bir internet forumunu kullanmak veya etkinliklere katılmak vb. gibi).	Evet	280	39,4
	Hayır	430	60,6
	Total	710	100,0
Bir çevre grubunun üyesiyim (dernek, topluluk vs.).	Evet	140	19,7
	Hayır	570	80,3
	Total	710	100,0
Bir çevre grubuna bağışta bulundum (fidan bağışı gibi).	Evet	391	55,1
	Hayır	319	44,9
	Total	710	100,0

Araştırmaya katılan 710 öğrencinin çevreyle ilgili zorunlu veya seçmeli ders alma durumlarına bakıldığında, yalnızca %19,3'ünün bu tür dersler aldığı, %80,7'sinin ise hiç almadığı görülmektedir.

Katılımcılara çevre konusunda herhangi bir eylemde bulunup bulunmadıkları sorulduğunda, %39,4'ü evet yanıtını vermiştir. Yani bu öğrenciler çevreyle ilgili gösterilere katılmış, bir çevre kuruluşuna yazmış, internet forumlarında fikir paylaşmış veya çevresel etkinliklere katılmıştır. Buna karşılık %60,6'sı hiçbir çevresel eyleme katılmadığını belirtmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin çevre konusunda genel bir farkındalığa sahip olsalar bile, bu farkındalığı somut eylemlere dönüştürme konusunda sınırlı olduklarını göstermektedir.

Katılımcıların yalnızca %19,7'si bir çevre grubuna (dernek, topluluk, vb.) üye olduğunu belirtmiştir. Geriye kalan %80,3'lük kesim ise herhangi bir çevre örgütüne üye değildir. Bu durum, çevreyle ilgili örgütlü sivil katılımın oldukça düşük seviyede olduğunu ve öğrencilerin bu tür topluluklara dahil olma konusunda yeterince motive olmadıklarını ya da fırsat bulamadıklarını ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, çevreyle ilgili bir gruba veya kampanyaya bağış yapma (örneğin fidan bağışı gibi) konusunda daha yüksek bir katılım olduğu görülmektedir. Katılımcıların %55,1'i çevre gruplarına bağış yaptığını, %44,9'u ise bağışta bulunmadığını ifade etmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin doğrudan eylem veya örgütlü katılım yerine, daha bireysel ve kolay uygulanabilir yöntemlerle çevreye katkıda bulunmayı tercih ettiklerini göstermektedir.

4.1.3. Ölçek Sorularına ait Bulgular

Daha sonra çalışmaya katılanların ölçek sorularına verdikleri cevaplara ait frekans analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Ölçek Soruları için Frekans Analizi Sonuçları

Sorular	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
Plastik poşetlerin çevreye verdiği zararın farkındayım.	1 0,1	1 0,1	12 1,7	139 19,6	557 78,5
Piknikten sonra plastik poşet ve diğer çöplerimizi toplarım.	2 0,3	3 0,4	12 1,7	83 11,7	610 85,9
Plastik poşet vergisi, plastik poşetlerin çevreye verdiği zarar konusunda bilinçlenmemi sağladı.	65 9,2	73 10,3	161 22,7	186 26,2	225 31,7
Plastik poşetleri çeşitli şekillerde yeniden kullanıyorum. (Taşımada, Çöp torbası olarak, vs)	7 1,0	14 2,0	53 7,5	175 24,6	461 64,9
Plastik poşet vergisi uygulandığından beri daha az plastik poşet kullanıyorum.	64 9,0	102 14,4	177 24,9	145 20,4	222 31,3
Plastik poşet vergisi, çevre dostu alternatiflere yönelmemi sağladı. (Bez çanta gibi)	48 6,8	88 12,4	127 17,9	199 28,0	248 34,9
Plastik poşet vergisi uygulamasından sonra çevre ile ilgili yazıları daha çok okuyorum.	110 15,5	161 22,7	205 28,9	124 17,5	110 15,5
Plastik poşet vergisinden sonra dünyanın geleceğini daha çok düşünüyorum.	74 10,4	90 12,7	203 28,6	175 24,6	167 23,5
Plastik poşet vergisi, çevresel sorumluluklarımı yerine getirmem konusunda beni teşvik etti.	65 9,2	97 13,7	171 24,1	206 29,0	171 24,1
Gereksiz yere plastik poşet kullanan arkadaşlarımı uyarıyorum.	74 10,4	107 15,1	149 21,0	193 27,2	187 26,3
Plastik poşet vergisi, toplumda plastik poşet kullanımının azaltılmasına katkı sağladı.	54 7,6	64 9,0	127 17,9	248 34,9	217 30,6
Plastik poşet kullanımının azaltılmasında plastik poşet vergisi, toplumu bilinçlendirme faaliyetlerine göre daha etkili bir yöntemdir.	50 7,0	67 9,4	158 22,3	219 30,8	216 30,4
Plastik poşet vergisinin toplumda çevre bilincinin artmasına katkı sağladığını düşünüyorum.	40 5,6	82 11,5	172 24,2	216 30,4	200 28,2
Plastik poşet vergisi düşük olduğu için poşet kullanımını azaltmada etkisi yeterli değildir.	65 9,2	91 12,8	183 25,8	180 25,4	191 26,9
Plastik poşet vergisi artırılsa poşet kullanımını azaltmada daha etkili olur.	105 14,8	70 9,9	126 17,7	173 24,4	236 33,2

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%78,5) plastik poşetlerin çevreye verdiği zararın farkında olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde, %85,9'luk çok yüksek bir

oran, piknikten sonra plastik poşet ve diğer çöplerini topladığını ifade etmiştir. Bu iki bulgu, bireysel çevre bilincinin oldukça yüksek olduğunu ve günlük hayatta çevreye karşı sorumlu davranışların yaygınlaştığını göstermektedir.

Plastik poşet vergisinin çevresel bilinç üzerindeki etkisine ilişkin ifadelerde ise daha dengeli bir dağılım gözlenmektedir. “Plastik poşet vergisi bilinçlenmemi sağladı” ifadesine %57,9 oranında katılım (katılıyorum + tamamen katılıyorum) varken, %19,5’lik bir kesim bu ifadeye katılmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde, poşet vergisinden sonra daha az plastik poşet kullandığını belirtenlerin oranı %51,7’dir. Bu sonuçlar, verginin belirli bir etki oluşturduğunu ancak toplumun tamamında güçlü bir davranış değişikliğine yol açmadığını göstermektedir.

Katılımcıların %64,9’u plastik poşetleri çeşitli şekillerde yeniden kullandığını ifade etmiştir. Bu durum, doğrudan tüketimi azaltmasalar da öğrencilerin tekrar kullanım yoluyla çevresel etkiyi sınırlamaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır.

“Poşet vergisi çevre dostu alternatiflere yönelmemi sağladı” ifadesine %62,9 oranında katılım sağlanırken, “Vergiden sonra çevreyle ilgili yazıları daha çok okuyorum” ifadesine katılım daha düşüktür (%33). Bu fark, davranışsal değişimlerin bilgi edinme alışkanlıklarına göre daha hızlı geliştiğini, ancak çevreyle ilgili entelektüel farkındalıkta aynı düzeyde bir artış olmadığını göstermektedir.

Dünyanın geleceğini daha çok düşünmeye başladığını ifade edenlerin oranı %48,1’dir. Bu, çevresel kaygı düzeyinin vergi uygulaması sonrasında kısmen arttığını göstermektedir. Aynı şekilde, “Plastik poşet vergisi çevresel sorumluluklarımı yerine getirmem konusunda beni teşvik etti” ifadesine %53,1 oranında katılım, bu uygulamanın bireysel sorumluluk algısını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların %53,5’i plastik poşet kullanan arkadaşlarını uyardığını belirtmiştir. Bu bulgu, çevre duyarlılığının sosyal çevreye de yansıtıldığını, yani katılımcıların pasif kalmayıp çevre bilincini çevrelerine aktardıklarını göstermektedir.

“Plastik poşet vergisi toplumda poşet kullanımının azaltılmasına katkı sağladı” ve “Bu yöntem toplumu bilinçlendirme faaliyetlerinden daha etkilidir” ifadelerine sırasıyla %65,5 ve %61,2 oranında katılım gösterilmiştir. Bu bulgular, ekonomik yaptırımların doğrudan etkili olduğuna dair bir algı bulunduğunu, gönüllü bilinçlendirme kampanyalarının ise daha sınırlı etkili görüldüğünü göstermektedir.

Ancak %52,3’lük bir kesim, mevcut poşet vergisinin düşük olması nedeniyle yeterince etkili olmadığını düşünmektedir. %57,6’lık bir grup ise

vergi artırılırsa plastik poşet kullanımının daha fazla azalacağını belirtmiştir. Bu sonuçlar, katılımcıların mevcut verginin caydırıcılık düzeyini yeterli bulmadığını ve daha güçlü önlemler gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır.

4.2. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Çalışmanın ayrıntılı olarak incelenmesine geçmeden önce, ölçek maddelerinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Çevre Tutum ölçeği 15 maddeden oluşmaktadır. Beşli Likert şeklinde oluşturulan ölçekte Maddelerde belirtilen düşünceye, bireylerden “tamamen katılıyorum (5), katılıyorum (4), kararsızım (3), katılmıyorum (2), tamamen katılmıyorum (1) olmak üzere beş derecede görüş bildirmeleri istenmektedir. Bu ölçek aşağıda belirtilen üç alt ölçekten oluşmaktadır.

Güvenilirliği zayıf ‘Çevreci Tutum Ölçeği’ (4 Soru)

TD1	Plastik poşetlerin çevreye verdiği zararın farkındayım.
TD2	Piknikten sonra plastik poşet ve diğer çöplerimizi toplarım.
TD4	Plastik poşetleri çeşitleri şekillerde yeniden kullanıyorum. (Taşımada, Çöp torbası olarak, vs)
TD10	Gereksiz yere plastik poşet kullanan arkadaşlarımı uyarıyorum.

Yüksek güvenilirlik düzeyindeki ‘Plastik Poşet Vergisinin Bireysel Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeği’ (6 Soru)

TD3	Plastik poşet vergisi, plastik poşetlerin çevreye verdiği zarar konusunda bilinçlenmemi sağladı.
TD5	Plastik poşet vergisi uygulandığından beri daha az plastik poşet kullanıyorum.
TD6	Plastik poşet vergisi, çevre dostu alternatiflere yönelmemi sağladı. (Bez çanta gibi)
TD7	Plastik poşet vergisi uygulamasından sonra çevre ile ilgili yazıları daha çok okuyorum.
TD8	Plastik poşet vergisinden sonra dünyanın geleceğini daha çok düşünüyorum.
TD9	Plastik poşet vergisi, çevresel sorumluluklarımı yerine getirmem konusunda beni teşvik etti.

Güvenilirlik düzeyi iyi olan ‘Plastik Poşet Vergisinin Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeği’ (5 Soru)

TD11	Plastik poşet vergisi, toplumda plastik poşet kullanımının azaltılmasına katkı sağladı.
TD12	Plastik poşet kullanımının azaltılmasında plastik poşet vergisi, toplumu bilinçlendirme faaliyetlerine göre daha etkili bir yöntemdir.
TD13	Plastik poşet vergisinin toplumda çevre bilincinin artmasına katkı sağladığını düşünüyorum.
TD14	Plastik poşet vergisi düşük olduğu için poşet kullanımını azaltmada etkisi yeterli değildir.
TD15	Plastik poşet vergisi artırılırsa poşet kullanımını azaltmada daha etkili olur.

Tablo 5. Anket İçin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Reliability Statistics	
	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Çevreci Tutum Ölçeği	0,434	4
Plastik Poşet Vergisinin Bireysel Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeği	0,889	6
Plastik Poşet Vergisinin Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeği	0,810	5

Tablo 5’te yer alan güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, üç farklı ölçeğin Cronbach’s Alpha değerleri değerlendirilmiştir.

“Plastik Poşet Vergisinin Bireysel Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeği”, 6 maddeden oluşmakta olup, Cronbach’s Alpha değeri 0,889 olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçeğin iç tutarlılığının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Genel olarak, 0,70 ve üzerindeki değerler ölçeğin güvenilir olduğunu göstermekteyken, 0,85 ve üzerindeki değerler yüksek güvenilirlik düzeyini ifade eder.

“Plastik Poşet Vergisinin Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeği”, 5 maddeden oluşmakta ve Cronbach’s Alpha değeri 0,810 olarak hesaplanmıştır. Bu değer de, ölçeğin güvenilir ve iç tutarlılığının iyi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, “Çevreci Tutum Ölçeği” için hesaplanan Cronbach’s Alpha değeri 0,434 ile oldukça düşüktür. Bu değer, ölçeğin güvenilirliğinin zayıf olduğunu göstermektedir. Bu durum ölçeğin yeterli iç tutarlılığa sahip olmadığını göstermektedir. Bu ölçekteki ifadelerin farklı boyutları ölçebileceği değerlendirilmiştir. Çalışmanın güvenilirliği açısından bu ölçek analiz kapsamı dışı tutulmuştur. Çalışmanın devamında, güvenilir ölçüm özelliklerine sahip iki temel yapı ele alınmıştır.

4.3 Normallik Analizi

Demografik değişkenler bakımından ölçek ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olup olmadığının araştırılmasına geçmeden önce ölçek maddeleri için temel istatistiksel göstergeler hesaplanmıştır. İlk 4 momenti olan ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri ile minimum ve maksimum değerleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Ölçek Puanlarına ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Min	Max	Ortalama	Std.Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Shapiro-Wilk	p
Bireysel çevre duyarlılığına etki ölçeği	6,00	30,00	20,6150	6,11702	-0,401	-0,461	0,966	0,000
Toplumsal çevre duyarlılığına etki ölçeği	5,00	25,00	18,0338	4,72535	-0,577	0,044	0,958	0,000

Bireysel Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeğine ait puanlar 6 ila 30 arasında değişmiş ve ortalama 20,62 olarak bulunmuştur. Standart sapma 6,12 ile önceki ölçeğe göre daha yüksektir. Bu durum, bireylerin plastik poşet vergisinin kendi çevre duyarlılıklarına olan etkisini kısmen olumlu algıladığını ancak daha çeşitli görüşlere sahip olduğunu göstermektedir.

Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeğinden alınan puanlar 5 ila 25 arasında değişmektedir. Ortalama puan 18,03, standart sapma ise 4,72'dir. Ortalama puanın orta-üst düzeyde olması, plastik poşet vergisinin toplumsal çevre duyarlılığına olan etkisinin katılımcılar tarafından kısmen olumlu algılandığını göstermektedir.

Shapiro-Wilk testi, verilerin normal dağılıma uygunluğunu test eden istatistiksel bir yöntemdir. Bu testte p değerinin 0,05'ten küçük olması, ilgili değerkenin normal dağılmadığını göstermektedir.

Bireysel Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeği için de $p=0,000$ elde edilmiş ve benzer şekilde normal dağılımdan sapma olduğu anlaşılmaktadır.

Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etkisi Ölçeği için de Shapiro-Wilk $p=0,000$ değerıyla normal dağılıma uygunluk reddedilmiştir.

Sonuç olarak, üç ölçek puanı da Shapiro-Wilk testine göre istatistiksel olarak normal dağılım göstermemektedir. Bu nedenle bu değerkenlere yönelik analizlerde parametrik testler yerine non-parametrik testlerin tercih edilmesi uygun olacaktır.

4.4. Ki-Kare Analizi

Çalışmanın devamında demografik sorular ile çevre bilgisi soruları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Her iki değerken grubu da kategorik olduğundan ki-kare analizi ile devam edilmiştir. Tablo 7'de cinsiyet ile çevre soruları arasındaki ilişkiye ait ki-kare analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7. Çevre Soruları ile Cinsiyet Arasındaki İlişkiye ait Ki-Kare Analiz Sonuçları

Sorular			Cinsiyet		Total	Pearson Chi-Square	p
			Erkek	Kadın			
Çevre Ders	Evet	n	39	98	137	,450 ^a	0,502
		% within Cinsiyet	17,8%	20,0%	19,3%		
	Hayır	n	180	393	573		
		% within Cinsiyet	82,2%	80,0%	80,7%		
Çevre Eylem	Evet	n	74	206	280	4,228 ^a	0,040
		% within Cinsiyet	33,8%	42,0%	39,4%		
	Hayır	n	145	285	430		
		% within Cinsiyet	66,2%	58,0%	60,6%		
Çevre Grubu	Evet	n	34	106	140	3,517 ^a	0,061
		% within Cinsiyet	15,5%	21,6%	19,7%		
	Hayır	n	185	385	570		
		% within Cinsiyet	84,5%	78,4%	80,3%		
Çevre Bağış	Evet	n	127	264	391	1,092 ^a	0,296
		% within Cinsiyet	58,0%	53,8%	55,1%		
	Hayır	n	92	227	319		
		% within Cinsiyet	42,0%	46,2%	44,9%		

Çevreyle ilgili bir eyleme katılım durumu incelendiğinde, erkeklerin %33,8'i, kadınların ise %42,0'si bir çevre eylemine katıldığını belirtmiştir. Genel toplamda çevre eylemine katılanların oranı %39,4'tür. Bu değişken için yapılan Ki-kare testi sonucunda Pearson Ki-kare değeri 4,228 olarak bulunmuş ve p değeri 0,040'tır. Elde edilen p değeri 0,05'ten küçük olduğu için bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuca göre, kadınların çevre eylemine katılım oranı erkeklere göre anlamlı biçimde daha yüksektir. Diğer konularda (çevre dersi alma, çevre grubuna üyelik, çevre bağışı yapma) cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo 8'de sonuçları verilen analizde, öğrencilerin okudukları bölümlere göre çevreyle ilgili davranışlarının farklılık gösterip göstermediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Dört bağımsız kategorik değişken (çevre dersi alma, çevre eylemine katılım, çevre grubuna üyelik, çevre bağışı yapma) ile bölüm değişkeni arasındaki ilişki, Ki-kare testi (χ^2) ile değerlendirilmiştir.

Tablo 8. Çevre Soruları ile Okunan Bölüm Arasındaki İlişkiye ait Ki-Kare Analiz Sonuçları

Sorular			Okunan Bölüm								Pearson Chi-Square	p
			İktisat	Maliye	Çalışma Ekonomisi	İşletme	Kamu Yönetimi	Uluslararası İlişkiler	Ekonometri	Toplam		
Çevre Ders	Evet	n	17	55	11	21	29	2	2	137	29,577 ^a	0,000
		% Bölüm	20,0%	21,3%	11,3%	17,2%	37,2%	4,1%	9,5%	19,3%		
	Hayır	n	68	203	86	101	49	47	19	573		
		% Bölüm	80,0%	78,7%	88,7%	82,8%	62,8%	95,9%	90,5%	80,7%		
Çevre Eylem	Evet	n	32	97	35	59	29	22	6	280	6,821 ^a	0,338
		% Bölüm	37,6%	37,6%	36,1%	48,4%	37,2%	44,9%	28,6%	39,4%		
	Hayır	n	53	161	62	63	49	27	15	430		
		% Bölüm	62,4%	62,4%	63,9%	51,6%	62,8%	55,1%	71,4%	60,6%		
Çevre Grubu	Evet	n	11	52	21	31	12	8	5	140	6,726 ^a	0,347
		% Bölüm	12,9%	20,2%	21,6%	25,4%	15,4%	16,3%	23,8%	19,7%		
	Hayır	n	74	206	76	91	66	41	16	570		
		% Bölüm	87,1%	79,8%	78,4%	74,6%	84,6%	83,7%	76,2%	80,3%		
Çevre Bağış	Evet	n	49	137	50	67	46	30	12	391	2,388 ^a	0,881
		% Bölüm	57,6%	53,1%	51,5%	54,9%	59,0%	61,2%	57,1%	55,1%		
	Hayır	n	36	121	47	55	32	19	9	319		
		% Bölüm	42,4%	46,9%	48,5%	45,1%	41,0%	38,8%	42,9%	44,9%		

Öğrencilerin okudukları bölümlere göre çevreyle ilgili davranışlarının farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, yalnızca çevre dersi alımı ile okunan bölüm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer üç çevresel davranış (eyleme katılım, grup üyeliği ve bağış yapma) açısından öğrencilerin bölümlerine göre anlamlı farklılıklar göstermediği belirlenmiştir. Ders alımı konusunda Kamu Yönetimi öğrencilerinin %37,2'si çevre dersi aldığını belirtirken, bu oran Uluslararası İlişkiler bölümünde %4,1, Ekonometri bölümünde ise %9,5 düzeyindedir. Buna karşılık, İktisat bölümünde çevre dersi alanların oranı %20,0, Maliye bölümünde %21,3, Çalışma Ekonomisi'nde %11,3, İşletme bölümünde ise %17,2'dir. Bu dağılım, çevre dersine olan ilginin bazı bölümlerde daha yüksek olduğunu ve özellikle Kamu Yönetimi öğrencilerinin çevre konularına yönelik akademik eğitime daha fazla erişim sağladığını göstermektedir. Bu farklılığın seçimlik ders havuzu ile ilgili olduğu düşünülebilir, çevre ile ilgili derslerin seçimlik dersler içerisinde bulunması halinde daha fazla öğrencinin çevre dersi seçeceği beklenebilir.

Daha sonra çevre soruları ile sınıf düzeyi arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Aşağıdaki Tablo 9’da bu ilişkiye ait Ki-Kare sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9. Çevre Soruları ile Okunan Sınıf Arasındaki İlişkiye ait Ki-Kare Analiz Sonuçları

Sorular			Sınıf				Total	Pearson Chi-Square	p
			1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf			
Çevre Ders	Evet	n	13	36	39	49	137	96,891 ^a	0,000
		% within Sınıf	5,5%	15,5%	26,9%	50,5%	19,3%		
	Hayır	n	222	197	106	48	573		
		% within Sınıf	94,5%	84,5%	73,1%	49,5%	80,7%		
Çevre Eylem	Evet	n	78	86	75	41	280	13,952 ^a	0,003
		% within Sınıf	33,2%	36,9%	51,7%	42,3%	39,4%		
	Hayır	n	157	147	70	56	430		
		% within Sınıf	66,8%	63,1%	48,3%	57,7%	60,6%		
Çevre Grubu	Evet	n	54	45	28	13	140	4,062 ^a	0,255
		% within Sınıf	23,0%	19,3%	19,3%	13,4%	19,7%		
	Hayır	n	181	188	117	84	570		
		% within Sınıf	77,0%	80,7%	80,7%	86,6%	80,3%		
Çevre Bağış	Evet	n	128	114	95	54	391	4,062 ^a	0,255
		% within Sınıf	54,5%	48,9%	65,5%	55,7%	55,1%		
	Hayır	n	107	119	50	43	319		
		% within Sınıf	45,5%	51,1%	34,5%	44,3%	44,9%		

Sınıf düzeyi açısından bakıldığında öğrencilerin çevre dersi alımı ile sınıf düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öğrencilerin sınıf düzeyi ilerledikçe çevre dersi alma oranlarının da anlamlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu durum seçimli derslerin ilk yıldan sonra başlamasıyla ilgili olabilir. Diğer yandan çevreyle ilgili eylemlere katılım ile öğrencilerin sınıf düzeyleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgu,

öğrencilerin çevresel farkındalıklarının ve katılım düzeylerinin belirli sınıf düzeylerinde artış gösterdiğini ve çevresel duyarlılığın akademik gelişimle paralel ilerlediğini göstermektedir. Ders alımı ve çevre eylemlerine katılımın sınıf düzeyi artışıyla birlikte artması bu ikisi arasında bir ilişki olabileceğine işaret etmektedir. Buna karşılık, çevre grubuna üyelik ile sınıf düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Benzer şekilde, çevreye bağış yapma durumu ile sınıf düzeyi arasında da anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Öğrencilerin anne ve baba eğitim düzeyleri ile çevresel davranışı (çevre dersi alma, eyleme katılım, grup üyeliği ve bağış yapma) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Öte yandan öğrencilerin çevre dersi alma durumları ile babalarının eğitim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ancak anlamlılık sınırına yakın bir sonuç elde edilmiştir ($\chi^2 = 7,027$; $p = 0,071$). Bu değer, %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmemekle birlikte, %10 düzeyinde anlamlılık sınırına yakındır. Babası üniversite mezunu olan öğrencilerin %25,9'u çevre dersi aldığını belirtirken, bu oran babası ilkokul mezunu olanlarda %13,9'dur. Bu durum, baba eğitim düzeyi arttıkça çevre dersi alma oranında bir artış eğilimi olabileceğini düşündürmektedir, ancak bu fark istatistiksel olarak kesinleşmiş değildir.

Benzer bir bulgu olarak çevre bağış yapma durumu ile baba eğitim düzeyi arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($\chi^2 = 3,405$; $p = 0,333$). Ancak oranlara bakıldığında, baba eğitim düzeyi yükseldikçe bağış yapma oranlarında da bir artış eğilimi dikkat çekmektedir: ilkokul (%52,5), ortaokul (%49,6), lise (%56,3), üniversite (%59,5). Her ne kadar bu artış istatistiksel olarak anlamlı olmasa da baba eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin çevre bağış yapma olasılığının bir miktar daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, gençlerin çevre ile ilgili konulardaki tutumlarının ailenin eğitim seviyesinden çok bireysel tercihlere dayalı olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın devamında demografik değişkenler bakımından ölçeklere verilen cevap farklılıkları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olup olmadığı parametrik olmayan testler ile araştırılmıştır. Cinsiyet değişkeni iki düzeye sahip olduğundan karşılaştırmada Mann-Whitney U testi, 3 ve daha fazla düzeye sahip değişkenler için ise Kruskal-Wallis testi ile çalışılmıştır.

Tablo 10. Cinsiyet Değişkeni Bakımından Ölçek Puanı Arasındaki Farka İlişkin Test Sonuçları

Cinsiyet		N	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	p
Bireysel çevre duyarlılığına etki ölçeği	Erkek	218	316,72	69046,00	45175	0,001
	Kadın	491	371,99	182649,00		
	Total	709				
Toplumsal çevre duyarlılığına etki ölçeği	Erkek	219	340,61	74593,50	50503,5	0,195
	Kadın	491	362,14	177811,50		
	Total	710				

Tablo 10’da iki farklı çevre ile ilgili ölçeğin puanlarının erkek ve kadın katılımcılar arasında fark gösterip göstermediği Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Mann-Whitney U testi, iki bağımsız grubun ortanca veya dağılımlarının karşılaştırılmasında kullanılan parametrik olmayan bir testtir.

Bireysel Çevre Duyarlılığına Etki Ölçeği için erkeklerin ortalama sıra değeri 316,72, kadınların ise 371,99’dur. Kadınların bireysel çevre duyarlılığına etki puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Mann-Whitney U testi sonucu 45.175, p değeri ise 0,001 olarak bulunmuştur. Bu p değeri, cinsiyetler arasında bireysel çevre duyarlılığına etki ölçeği puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kadınların, bireysel çevre duyarlılığını etkileyen faktörlere karşı erkeklere kıyasla daha duyarlı veya etkilenebilir olduğu sonucuna varılabilir.

Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etki Ölçeği’nde erkeklerin ortalama sıra değeri 340,61, kadınların ise 362,14’tür. Kadınların puanları erkeklerden biraz daha yüksek görünmekle birlikte, bu fark diğer ölçeklerde olduğu kadar belirgin değildir. Mann-Whitney U testi sonucu 50.503,5 ve p değeri 0,195 olarak bulunmuştur. $p > 0,05$ olduğu için, cinsiyetler arasında toplumsal çevre duyarlılığına etki ölçeği puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı söylenebilir. Bu durum, kadın ve erkeklerin toplumsal çevre duyarlılığına yönelik etkilenme veya duyarlılıklarının birbirine yakın olduğunu göstermektedir.

Bölüm değişkeni bakımından ölçek puanları arasındaki farka ilişkin test sonuçları, öğrencilerin okudukları bölümlere ve anne ve baba eğitim düzeyine göre her iki ölçek için istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

4.5. Korelasyon Analizi Bulguları

Son olarak çalışmadaki sürekli değişkenler arasındaki korelasyon değerleri araştırılmış ve Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Korelasyon Analizi Tablosu

		Aile Aylık Gelir	Bireysel Aylık Harcama	Yaş	Bireysel çevre duyarlılığına etki ölçeği	Toplumsal çevre duyarlılığına etki ölçeği
Aile Aylık Gelir	r	1	.492**	.065	-.020	.009
	p		<.001	.120	.639	.830
	n	579	577	579	579	579
Bireysel Aylık Harcama	r	.492**	1	.371**	-.126**	-.100*
	p	<.001		<.001	.001	.011
	n	577	643	643	642	643
Yaş	r	.065	.371**	1	.037	-.008
	p	.120	<.001		.322	.836
	n	579	643	710	709	710
Bireysel çevre duyarlılığına etki ölçeği	r	-.020	-.126**	.037	1	.664**
	p	.639	.001	.322		<.001
	n	579	642	709	709	709
Toplumsal çevre duyarlılığına etki ölçeği	r	.009	-.100*	-.008	.664**	1
	p	.830	.011	.836	<.001	
	n	579	643	710	709	710

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (çift yönlü).

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (çift yönlü).

Bu korelasyonlardan anlamlı ve kayda değer olanlar aşağıdaki gibidir.

Plastik Poşet Vergisinin Bireysel Çevre Duyarlılığına Etki Ölçeği ile Bireysel Aylık Harcama arasında zayıf ama anlamlı negatif bir ilişki vardır ($r = -0,126$, $p < 0,01$). Bu sonuç, aylık harcaması yüksek bireylerin bireysel çevre duyarlılığının biraz daha düşük olabileceğini göstermektedir. Bu ise plastik poşet vergisinin artan gelirler içerisinde nispi öneminin azalmasından kaynaklanabilir.

Plastik Poşet Vergisinin Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etki Ölçeği ile Bireysel Aylık Harcama arasında zayıf ama anlamlı negatif bir ilişki vardır ($r = -0,100$, $p < 0,05$). Bu sonuç, aylık harcaması yüksek bireylerin söz konusu verginin toplumsal çevre duyarlılığına olan etkisinin daha fazla olacağını düşündüğünü göstermektedir.

Plastik Poşet Vergisinin Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etki Ölçeği ile Plastik Poşet Vergisinin Bireysel Çevre Duyarlılığına Etki Ölçeği arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı ilişki vardır ($r = 0,664$, $p < 0,01$). Bu sonuç, plastik poşet vergisinin bireysel çevre duyarlılığını artırmış olanlarda, söz konusu verginin toplumsal çevre duyarlılığına olan etkisinin de artacağı düşüncesini beslemektedir.

Bu bulgulardan hareketle vergi politikalarının sosyal davranış değişikliği yaratmadaki rolü görülebilmektedir. Çevre duyarlılığı arttıkça plastik poşet

vergisinin toplumsal duyarlılığa olan etkisinin büyüyeceği düşüncesi güçlenmektedir. Elde edilen bulgulara göre aşağıda politika önerileri yer almaktadır.

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Plastik poşet vergisinin çevrenin korunmasına yönelik toplumsal duyarlılığa etkisinin araştırıldığı bu çalışmada Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinden katılımcılarla anket yapılmış ve elde edilen veriler analiz edilerek bulguları ortaya konmuştur. Araştırmaya katılan 710 öğrencinin çevreyle ilgili zorunlu veya seçmeli ders alma durumlarına bakıldığında, yalnızca %19,3'ünün bu tür dersler aldığı, %80,7'sinin ise hiç almadığı görülmektedir. Bölümlerin ders planlarında çevreye yönelik derslere yer verilmesi durumunda daha fazla öğrencinin bu türden dersleri alması sağlanabilir. Özellikle seçmeli ders havuzları bu doğrultuda gözden geçirilebilir. Mezunlarının siyaset ve bürokraside yer alma olasılığı yüksek olan bir fakülte için çevre dersi alma oranı düşüktür. Diğer yandan bu oranın özellikle İİBF'de artmasının olumlu etkisi ise fakültenin özelliğine bağlı olarak önemli olabilir. Çünkü mezunlarının gelecekte idari görevlerde bulunma olasılığı görece daha yüksektir.

Çalışma, öğrencilerin doğrudan eylem veya örgütlü katılım yerine, daha bireysel ve kolay uygulanabilir yöntemlerle çevreye katkıda bulunmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Öğrenci toplulukları ve sivil toplum kuruluşları gençlerin çevresel eylemlere ve örgütlere aktif katılımını özendirici tedbirler alabilir. Kadın öğrencilerin çevresel eylemlere duyarlılıklarının daha fazla olduğu dikkate alındığında kadınların çevre konusunda ön plana çıkarılması etkili olabilir. Diğer yandan üniversiteler çevre toplulukları ve eylemlerine katılımı teşvik etmek amacıyla sosyal transkript veya sertifika gibi belgelendirme yollarını tercih edebilir veya kurumsal olarak proje ve faaliyetler düzenleyebilir.

Bulgular bireysel çevre bilincinin oldukça yüksek olduğunu ve günlük hayatta çevreye karşı sorumlu davranışların yaygınlaştığını göstermektedir. Çevre konusunda bilinçlendirme faaliyetlerinin etkili olduğu bilinmektedir. Ancak ankete katılanların verdiği cevaplar vergi gibi ekonomik yaptırımların bilinçlendirme faaliyetlerine göre daha etkili olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte katılımcıların önemli bir kısmı mevcut verginin caydırıcılık düzeyini yeterli bulmadığını ve daha güçlü önlemler alınması gerektiği düşünmektedir. Bu durum Dursun (2020)'un çalışmasıyla da uyumludur. Bu amaçla plastik poşet vergisinin hissedilir bir seviyede olacak şekilde artırılması etkili olabilir. Nitekim Plastik Poşet Vergisinin Bireysel Çevre Duyarlılığına Etki ve Toplumsal Çevre Duyarlılığına Etki ölçekleri ile Bireysel Aylık Harcama

arasında zayıf ama anlamlı negatif bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, aylık harcaması yüksek bireylerin bireysel evre duyarlılığının biraz daha düşük olabileceğini göstermektedir. Bu ise plastik poşet vergisinin artan bireysel gelirler içerisinde nisp öneminin azalmasından kaynaklanabilir. Plastik poşet vergisinin uygulamaya geçirilmesiyle bireysel ve toplumsal duyarlılığa olumlu etkide bulunmuş olması bir fırsattır. Ancak plastik poşet vergisinin enflasyon karşısında önemsiz bir düzeyde kalması verginin bir evre vergisi olarak etkinliğini azaltmaktadır. Vergi baskısının verginin amacıyla uyumlu olması gerekmektedir. Hissedilir ve plastik poşet kullanımını caydırıcı düzeydeki vergi tutarları hem plastik poşet kullanımını etkili bir şekilde azaltabilir hem de çevrenin korunmasına yönelik duyarlılığı artırabilir.

KAYNAKÇA

- Avcı, İ. & Yıldız, S. (2020). Marketlerde ücretli plastik poşet uygulamasına yönelik tüketici davranışlarının belirlenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 339-359.
- BUÜ. (2023). Öğrenci sayıları. Erişim Tarihi: 11.11.2023, <https://www.uludag.edu.tr/oidb/konu/view?id=697&title=ogrenci-sayilari>
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (3. Baskı). Çev. Ed. Selçuk Beşir Demir, Ankara: Eğiten Kitap.
- Demirel, M. (2023). Plastik poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasının çevre bilincine olası katkıları: Kafkas üniversitesi örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 152-184.
- Durak, S. G. (2016). Investigation and evaluation of the effect to environmental pollution of plastic shopping bags. *Turkish Journal of Scientific Reviews*, 9(2), 20-24.
- Dursun, İ. (2020). Plastik poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasına gösterilen tutumsal ve davranışsal desteğin açıklanmasına yönelik model önerisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 129-148.
- Gürbüz, H., & Yılmaz, V. (2018). Üniversite öğrencilerinin naylon poşet kullanımına ilişkin tutum ve davranışlarının yapısal eşitlik modellemesiyle araştırılması. *Sosyoekonomi*, 26(38), 135-149.
- He, H. (2012). Effects of environmental policy on consumption: lessons from the Chinese plastic bag regulation. *Environment and Development Economics*, 17(4), 407-431.
- Kahraman Kılbaş E.P. & Cevahir F. (2023). Bilimsel araştırmalarda örneklem seçimi ve güç analizi. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 7(1), 1-8.
- Kılıçer, E. (2018). Plastik poşet vergisi ve örnek ülke uygulamaları. *Vergi Sorunları Dergisi*, 357, 55-64.
- Kılıç, S. (2013). Örneklem yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-6.
- Martinho, G., Balaia, N., & Pires, A. (2017). The Portuguese plastic carrier bag tax: The effects on consumers' behavior. *Waste Management*, 61, 3-12.
- PAGEV. (2019). Türkiye plastik sektörü izleme raporu. Erişim Tarihi: 10.11.2023, <https://pagev.org/upload/files/PAGEV-PLASTI%CC%87KTR%202019-6-%20son.pdf>
- Papp, A. & Oremus, K.L. (2025). Plastic bag bans and fees reduce harmful bag litter on shorelines. *Science*, 388(6753), 1-33. DOI:10.1126/science.adp9274
- Survey Monkey. (2023). Erişim Tarihi: 11.11.2023, <https://www.surveymonkey.com/>
- Thomas, G. O., Sautkina, E., Poortinga, W., Wolstenholme, E., & Whitmarsh, L. (2019). The English plastic bag charge changed behavior and increased support for other charges to reduce plastic waste. *Frontiers in Psychology*, 10(266), 1-12.
- Topal, M. H., Günay, H. F., Yılmaz, C., & Aydın, A. (2020). Sebepli eylem teorisi bağlamında ücretli poşet kullanım niyeti üzerinde etkili faktörlerin incelenmesi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 9(17), 94-107.

- Yeniçeri, H. (2020). Çevrenin korunmasına yönelik toplumsal duyarlılığın oluşturulmasında vergilerin rolü. İçinde: Glen, Z., Unvan, Y.A. & zer, S. (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Akademik alışmalar*, 211-229. Cetinje-Montenegro: Ivpe.

TÜRKİYE’DE İÇ BORÇ STOKU VE REEL SEKTÖR ÜRETİM DİNAMİKLERİ: ASİMETRİK NEDENSELLİK ANALİZİ

İbrahim CANBELDEK

Trakya Üniversitesi, ibrahimcanbeldek@trakya.edu.tr

Giriş

Kamu borçlanması, modern kamu maliyesinin tartışmalı konularından birini oluşturmaktadır. Klasik iktisat borçlanmayı geleceğe ertelenmiş bir vergi yükü ve kaynak transferi olarak değerlendirirken, Keynesyen yaklaşım borcu konjonktürel istikrarın sağlanmasında işlevsel bir araç olarak ele almıştır. Neo-klasik ve monetarist yaklaşımlar ise borçlanmanın faiz oranları ve tasarruf kanalı üzerinden özel sektör yatırımlarını dışlayabileceğini savunarak üretim üzerindeki olası olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir. Bu farklı yaklaşımlar, kamu borcunun ekonomik etkilerinin tek boyutlu olmadığını, konjonktürel koşullara ve aktarım kanallarına bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir. Teorik tartışmalar birçok açıdan farklılaşıp çeşitlenirken günümüz dünyasının pratiğinde bütçede mali denklik sağlanması imkansız hale gelmiştir. Artan devlet fonksiyonlarının kamu maliyesine yaptığı baskının bir sonucu olarak kamu borçlanması günümüzde keyfi bir uygulama olmanın çok ötesindedir. Her şeyden evvel bütçelerin mali yıl içinde uygulamasında zaman bakımından ortaya çıkan uyumsuzlukları gidermede kısa vadeli borçlanma modern kamu maliyesinin bir gerçeğidir. Bunun da ötesinde ekonomik büyüme ve kalkınma, ekonomik istikrar ve gelir-kaynak dağılımında adalet ve etkinliğin sağlanması hedefine yönelik maliye politikası araçlarından bir tanesi de şüphesiz kamu borçlanması aracıdır.

Her ne sebeple olursa olsun iç borçlanma makroekonomik etkiler doğuracaktır. Yurt içi aktörlerin tasarruflarından devlet tahvilleri veya hazine bonoları aracılığıyla yararlanmaya dayanan iç borçlanma ülke içinde yeni kaynak oluşumuna neden olmaz. Bununla birlikte borçlanmanın; hedef aldığı kaynak, borcun nasıl harcandığı veya nereye aktarıldığı ve vadesi gibi birçok detay iç borçların farklı makroekonomik etkiler ortaya çıkarmasına neden olur. Bu etkiler bazen bütçe açıklarının finansmanı için zorunlu başvurulmuş bir aracın

etkileri olarak ortaya çıkarken bazen de makroekonomik dengeleri etkilemek adına iradi olarak uygulanan aktif bir politika aracı olarak kendini gösterir.

Literatürde i borcun makroekonomik etkileri çoğunlukla ekonomik büyüme, enflasyon ve gelir dağılımı göstergeleri üzerinden incelenmiştir. Buna karşılık reel sektör üretim dinamikleri ile olan ilişkisi sınırlı ölçüde ele alınmıştır. Oysa retim kapasitesinin kullanımı, ekonomik konjonktürün en hızlı tepki veren göstergelerinden biri olup maliye politikası uygulamalarının kısa dönemli yansımalarını gözlemlene açısından önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Özellikle kamu kesimi ekonomisinin hacminin, artan nüfus ve bu nüfusun artan ihtiyaçları sonucunda fazlasıyla arttığı günümüzde; gerek i borçların reel sektör üretimi üzerine gerek reel sektör üretiminin i borç stoku üzerinde etkili olması gerçekçi bir beklenti olarak değerlendirilmektedir.

Bu alışma, Türkiye’de 2010–2025 döneminde kamu iç borcu ile reel sektör üretim dinamikleri arasındaki ilişkiye yönelik ampirik bulgular edinmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda reel kamu iç borç stoku (İBS) ile mevsimsellikten arındırılmış imalat sanayi kapasite kullanım oranı (KKO) arasındaki etkileşim analiz edilmiştir. Analizde Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Bu yöntem, serileri pozitif ve negatif bileşenlerine ayırarak hem i borç stokundaki artış ve azalışların üretim üzerindeki etkilerini hem de üretimdeki genişleme ve daralma dönemlerinin i borç dinamikleri üzerindeki yansımalarını ayrı ayrı incelemeye imkân tanımaktadır. Böylece kamu borcu ile reel üretim arasındaki ilişkinin çift yönlü yapısı ve asimetrik etkileri daha ayrıntılı biçimde ortaya konulmuştur.

1. Kamu Borçlarının Teorik Altyapısı ve Borçlanma Politikası

Kamu harcamalarının finansmanında vergiler öncelikli araç olarak grlmektedir. Bununla birlikte, harcamaların finansmanında kullanılabilecek bir diğer araç olan borçlanma, modern dönemin çok daha öncesine dayanan bir altyapıya sahiptir. Borçlanma, Merkantilist anlayışın hakim olduğu dönemlerde özellikle savaş ve sömürgecilik faaliyetlerinin finansmanında başvurulan bir yöntem olmuştur. lkede değerli maden birikimine önem verilen Merkantilist dönemde, bu hedef uğruna borçlanmanın bir finansman aracı olarak kullanılması meşru karşılanmıştır. Yine de söz konusu dönemde zayıf merkezi hükümetler, mülkiyet ve veraset ile ilgili düzenlemelerde görülen eksiklikler ve gerçek manada devlet hizmetlerinin henüz şekillenmemiş olması gibi nedenlerle devlet borçları az sayıda ülke için söz konusu olmuştur (Yılmaz, 2020; Akdemir ve Yeşilyurt, 2018)

Klasik iktisadi anlayış, bte açıklarının ve bu açıkların finansmanında kullanılan kamu borçlarının ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratacağını

vurgulamıştır. Öncülüğünü modern ekonomik anlayışın da temellerini atan Adam Smith’in yaptığı klasik iktisadi ekol borçlanmayı, kaynakların verimli özel sektörden verimsiz kamu sektörüne aktarılması olarak değerlendirmiştir. Bunun da ötesinde klasik iktisadi ekolün temelini oluşturan tam istihdam ve tam esnek fiyatlarla mümkün olan görünmez el mekanizması borçlanmayı gereksiz kılmaktadır (Noyan ve Özpençe, 2021). Bunlara rağmen klasik iktisadi anlayışta kamu borçlanmasına, savaş veya ulusal bir felaket yaşanması durumunda başvurulabileceğini savunulmuştur. Ayrıca olağanüstü bayındırlık hizmetlerinin sunumu söz konusu olduğunda da borçlanmanın bir araç olabileceği kabul edilmiştir (Çoban vd., 2008).

Klasik iktisadın önde gelen temsilcilerinden David Ricardo, kamu borcunu reel bir zenginlik artışı değil, gelecekteki vergilerin bugüne taşınması olarak değerlendirmiştir. Ricardo’ya göre devletin borçlanarak yaptığı harcamalar, nihayetinde aynı tutarda bir vergi yükümlülüğü doğurur. Rasyonel bireyler gelecekteki vergiyi öngörerek tasarruflarını artıracığından, kamu harcamalarındaki artış özel tasarruflarla dengelenir ve toplam gelir düzeyi değişmez. Rasyonel beklentilerin bir gereği olan ve “Ricardocu Denklik” olarak anılan bu durum kamu borçlanmasına neden olacak bütçe açıklarının, yani aslında maliye politikasının etkisizliğine işaret eder. Ricardo’nun dikkat çektiği ikinci önemli husus ise kamu borcunun gelir dağılımı üzerindeki etkisidir. Borç, vergi mükelleflerinden borç senedi sahiplerine doğru bir gelir transferi yaratır. Bu transfer aynı kuşak içinde gerçekleşse dahi toplumsal bütünlüğü zedeleyebilir ve mali yük paylaşımı üzerinden çatışma doğurabilir. Dolayısıyla Ricardo açısından kamu borcu yalnızca teknik bir finansman meselesi değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve adalet sorununu da içinde barındıran bir mekanizmadır (Otaki, 2015).

Klasik bir iktisatçı olmasına rağmen Thomas Robert Malthus ise kamu borcu meselesine dönemin hâkim görüşünden kısmen ayrıışan bir perspektifle yaklaşmıştır. Ekonominin her zaman kendiliğinden dengeye ulaşamayabileceğini ve özellikle aşırı üretim durumlarında arz ile talep arasında bir boşluk oluşabileceğini kabul etmiştir. Bu tür talep yetersizliği durumunda ise devletin borçlanma yoluyla harcamalarını artırmasını meşru ve gerekli bir müdahale olarak değerlendirmiştir. Malthus’a göre kamu borcu, yalnızca geleceğe ertelenmiş bir vergi yükü değil, efektif talebi destekleyerek üretim fazlasının krize dönüşmesini önleyebilecek bir araç niteliği taşımıştır; hatta belirli bir düzeyde borcun varlığı, ekonomik durgunluk riskini sınırlayan işlevsel bir unsur olarak bile görülmüştür (Tsoulfidis, 2007). Malthus’un bu yaklaşımının esasen Keynesyen teoriye uygun bir yapı oluşturduğu görülmektedir. Ancak yine de, bütçede mali denklik ilkesinin yerini konjorktürel denklige bıraktığı

Keynesyen dönem kamu borçlarının esas meşruiyetini kazandığı dönem olarak değerlendirilmektedir.

Keynesyen teori, bütçe dengesini mutlak denklige dayanan bir mali disiplin ilkesi olarak değil, konjonktürel koşullara göre uyarlanabilecek bir politika olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşımda bütçenin her dönem denk olması zorunlu görülmemiş; aksine ekonomik durgunluk dönemlerinde bütçe açıklarının bilinçli ve işlevsel bir araç olarak kullanılabilmesi savunulmuştur (Phelps, 2022). Benzer şekilde ekonomik konjonktürde enflasyonun hakim olduğu bir dönemde bilinçli bir politikanın sonucu olarak ortaya çıkacak bütçe fazlaları, ekonomik dengeyi uyarlayan bir araç olarak değerlendirilmektedir. 1929 Büyük Buhranı'nın ortaya çıkardığı derin ve kalıcı işsizlik sorunu, ekonominin kendiliğinden tam istihdama döneceği varsayımını ciddi biçimde sarsmıştır. Sorunun tasarruf yetersizliği değil, efektif talep eksikliği olduğunu ileri süren Keynes, devletin borçlanma yoluyla harcamalarını artırmasını meşru ve hatta gerekli bir politika aracı olarak değerlendirmiştir.

Keynesyen yaklaşımda kamu borcu, klasik düşüncede olduğu gibi yalnızca geleceğe ertelenmiş bir vergi yükü olarak değerlendirilmemektedir. Çarpan mekanizması sayesinde borçla finanse edilen kamu harcamalarının milli geliri artıracığı, artan gelir üzerinden tasarruf ve vergi gelirlerinin de yükseleceği savunulmuştur. Bu nedenle borç artışının otomatik olarak faiz oranlarını yükselteceği ya da özel yatırımları dışlayacağı düşüncesi reddedilmiştir. Özellikle atıl kapasitenin bulunduğu koşullarda kamu borçlanmasının genişletici etkisi vurgulanmıştır. Bununla birlikte Keynesyen teori kamu borcunu sınırsız ve koşulsuz bir araç olarak da görmemiştir. Amaç sürekli açık vermek değil, konjonktüre göre hareket etmektir: durgunlukta açık, genişleme dönemlerinde ise bütçe fazlası verilerek borç dinamiklerinin dengelenmesi öngörülmüştür. Dolayısıyla Keynesyen bakış açısında kamu borcu, mali disiplinin terk edilmesi anlamına gelmemekte; ekonomik istikrarın sağlanması için esnek ve işlevsel bir maliye politikası anlayışını ifade etmektedir (Aspromourgos, 2018).

1970'li yıllarda ekonomik liberalizmin yeniden güç kazanmasıyla birlikte neo-klasik yaklaşım, kamu borçlanmasına yönelik eleştirileri yeniden merkeze taşımıştır. Bu çerçevede artan bütçe açıkları ve kamu borcu, kısa vadeli bir istikrar aracı olmaktan ziyade gelecekte ortaya çıkabilecek makroekonomik dengesizliklerin ve refah kayıplarının habercisi olarak değerlendirilmiştir. Keynesyen talep yönetimi politikalarına tepki olarak yükselen bu yaklaşım, devletin borçlanma yoluyla ekonomiyi canlandırma kapasitesini etkisiz ve sorunlu görmüştür. Neo-klasik iktisat da Ricardo'nun savunduğu şekilde, rasyonel bireylerin maliye politikasını etkisiz kılabileceğini belirtmiştir. Özellikle tekrarlayan politikalar bireylerin rasyonel yaklaşımlarını artıracaktır (Yılmaz,

2025). Rasyonel bireylerin bugünkü borçlanmayı gelecekteki vergi artışları olarak düşünerek tüketim eğilimi azaltması, tasarruf eğilimini artırması sonucu açık bütçe politikası etkinsiz kalacaktır. Etkinsiz bir politikanın sonucu olarak ortaya çıkan bütçe açıklarının finansmanı ise üretim üzerinde zararlı etkiler doğuracaktır.

Neo-klasik ekol, açıkların finansmanında borçlanmanın veya vergilerin kullanılmasının sonuçlar üzerinde çok büyük bir etkisi olmayacağını vurgular. Her iki durumda da kaynaklar özel sektörden kamu sektörüne aktarılmaktadır. Açıkların finansmanında borçlanmayı tercih etmek ödünç verilebilir fonlar piyasasında kamu kesiminin, özel kesime rakip olması sonucunu doğurur. Böyle bir durumda kamu kesimi özel sektörü dışlar. Bu nedenle bu etki literatürde “dışlama/crowding-out” olarak ifade edilir. Kamu kesiminin özel sektörü dışlaması esasen artan faiz oranları kanalıyla gerçekleşir. Açıkların finansmanında borçlanmaya gidildiği taktirde, fon piyasasında kamu kesimi özel sektöre tercih edilebilir. Bunun iki temel nedeni; kamu kesiminin görece daha güvenilir olması ve kamu kesiminin borçlanmanın maliyeti olan faiz düzeyini özel sektör kadar önemsemiyor olmasıdır (Eğilmez, 2017). Dışlama etkisini Moneterist düşüncenin öncü ismi Milton Friedman, “Neo – klasik senteze dayanan faiz haddi” tahlilinden hareketle para arzı veri iken kamu harcamalarındaki artışın özel yatırımları ve diğer harcamaları azaltacağı düşüncesinden hareketle açıklamıştır (Kazgan, 2000). Neo-klasik ekole göre açıkların finansmanında vergilere başvurulduğunda tasarruf miktarının azalması sonucu yatırımların da olumsuz etkilenmesi söz konusu olacaktır. Monetaristlerin özellikle vurguladığı bu durumda kamu kesimine aktarılan kaynakların genişletici etkisi, özel sektörde yaşanan daralmayla dengelenecektir (Yılmaz, 2025). Böyle bir durumun nihai etkisi ya tamamen sıfırlanacak ya da oldukça küçük olacaktır.

1970’li yıllarda kamu dengelerinde yaşanan sıkıntılar ve stagflasyon olgusu sonucu yükselen Neo-klasik akımlardan olan Arz Yanlı İktisat (AYİ) ile Anayasal İktisat görüşü de kamu borçlanmasını genel ekonomik dengeler açısından olumsuz olarak değerlendirmiştir. AYİ, talep merkezli Keynesyen reçetelerin stagflasyonla mücadelede aciz kaldığını savunmuştur. Bunun yerine üretimi artırmaya yönelik vergi indirimleri savunulmuştur. Ayrıca üretim süreçlerinde zorluğa sebep olan regülasyonların azaltılması da önerilmiştir. Böylelikle artan üretimle vergi gelirlerinin düşmeyeceği, bütçe açıklarının artmayacağı ve dolayısıyla borçlanmaya gerek kalmayacağı savunulmuştur. Buchanan’ın öncülüğündeki Anayasal İktisat ekolü ise Kamusal Seçiş Teorisi aracılığıyla kamu borçlanmasını daha çok gelecek nesillere aktarılan bir yük olması dolayısıyla eleştirmiştir. Klasik iktisadi görüşün de savunduğu bu eleştiri oy maksimizasyonu hedefinde koşan politikacıların eylemleri sonucu ortaya

çıkılmaktadır. İstenmeyen bu sonuç ise Klasik iktisadi geleneğin bozulup, büyüyen ve açık veren bütçelere meşruiyet kazandıran Keynesyen politikaların bir sonucu olarak görülmüştür (Yılmaz, 2025; Tempelman, 2007).

Kamu borcuna ilişkin teorik tartışmalar, borçlanmanın ekonomik etkileri üzerine farklı yaklaşımlar ortaya koymakla birlikte, günümüz kamu maliyesi uygulamalarında borçlanmanın bütçe sürecinin ayrılmaz bir unsuru haline geldiği görülmektedir. Modern devletin artan fonksiyonları ve konjonktürel dalgalanmalar karşısında bütçenin aktif bir politika aracı olarak kullanılması, borçlanmayı istisnai bir finansman yöntemi olmaktan çıkarmış; maliye politikasının yapısal bir bileşeni haline getirmiştir.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, ekonomik istikrarın tesisi ile gelir ve kaynak bölüşümünü düzenleme amaçlarını güden maliye politikasının esas araçları, kamu gelirleri (temelde vergiler) ve kamu harcamalarıdır. Bununla birlikte modern maliye anlayışında mali denklik yerini ekonomik denkliğin alması borçlanmayı gerekli kılmının da ötesinde aynı amaçlara hizmet edebilecek bir araç haline getirmiştir. Bu nedenledir ki, borçlanma maliye politikasının bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Kamu borç yönetimi, maliye politikası amaçlarına borçlanmanın miktar ve bileşiminde yapılacak ayarlamalar aracılığıyla hizmet edebilir. Enflasyonist bir konjonktürü örnek olarak alırsak, borçlanma aşırı likitideyi düşürmek amacıyla kullanılabilir. Yani, borçlanmada hedef sadece kamu harcamalarına bir finansman aracı olmanın ötesinde bilinçli bir müdahale aracı olarak işlev gösterebilir. Borçlanma politikasının enflasyonla mücadelede ortaya koyacağı etkinlik sadece borcun miktarıyla değil; borcun iç yada dış piyasadan edinilmesine, borcun hangi ekonomik birimden alındığına, vade yapısına ve ne için harcandığına göre de şekillenecektir.

İç borçlanma, ülkenin siyasi sınırları içerisinde yer alan ekonomik aktörlerin tasarruflarının bir kısmının devlete aktarılması veya devletin bu aktörlerin kaynaklarını kullanmasıdır. Dış borçlanma ise uluslararası piyasalardan kaynak edinilmesidir. Dış borçlanma daha çok uzun vadeli hedeflere hizmet eden büyük yatırım harcamalarının finansmanında kullanılmaktadır. Öyle ki, dış borçlar iç borçların aksine alındığında ekonomik kaynakları artırır. Yani dış borçlar ekonomik büyüme ve kalkınma hedefini gerçekleştirmede önemli bir araç olarak kullanılabilir. Bununla birlikte dış borcun ödenmesi sırasında da milli gelirin ve ulusal kaynakların azalması söz konusu olmaktadır (Batırel, 2007). Bu nedenledir ki, böyle bir politikada önemli olan borç ile finansmanı sağlanan yatırım harcamasının getirisinin en azından vade sonu borç servisinin (anapara+faiz ödemesi) toplam maliyetini karşılayabilecek düzeyde olmasıdır. Aksi taktirde dış borçlanma gelecek kuşaklar için yük olmanın ötesine geçemeyektir. Ekonomik büyüme ve

kalkınma açısından doğru kullanıldığı takdirde etkili bir araç olabilecek dış borçların enflasyonla mücadele noktasındaki etkinliği aynı ölçüde olmayacaktır. Dış borçlanmayla edinilen dövizin parasal tabanın kontrolünü güçleştirmektedir. Çünkü gelen döviz önce Merkez Bankası hesaplarına giremekte daha sonra bunun karşılığı piyasaya yerli para enjekte edilmektedir. Bu kanal aracılığıyla parasal tabanın genişlemesi enflasyonu körükleyebilir. Bunun dışında yukarıda da değinildiği üzere dış borcun uzun vadeli verimli yatırım harcamalarında kullanılması yerine, bütçe açığını veya önceden alınan bir başka borcu finanse etmekte kullanılması halinde de dış borçlanma enflasyonist etkileri kırmada başarısız olacaktır. Öte yandan konjonktürün daralma dönemlerinde dış borçlar görece daha etkili olabilmektedir. Dış borçlanma, özellikle iç tasarrufların yetersiz olduğu ve finansal piyasaların daraldığı dönemlerde, ekonomiye ilave kaynak girişi sağlayarak toplam talebi destekleyebilmektedir. İç borçlanmanın aksine yurtiçi fon arzını daraltmadığı için faiz oranları üzerindeki baskıyı sınırlayabilir ve dışlama etkisini azaltabilir. Bununla birlikte dış borcun makroekonomik istikrarı destekleyici etkisi, borcun sürdürülebilirliği ve döviz geliri yaratma kapasitesi ile yakından ilişkilidir (Tokatlıoğlu ve Selen, 2025; Kebede vd., 2023). Dış borç politikası ve yönetimi başlı başına bir inceleme konusudur. Bu çalışmanın ana konusunu iç borçlanmanın üretim dinamikleri üzerine etkisi oluşturduğundan dış borçlardan daha fazla bahsedilmeyecek çalışmanın kalan kısımlarında iç borçlanma ve etkileri üzerinde durulacaktır.

2. İç Borçlanma: Etkileri ve Borç Yönetimi

İç borçlanma, kamu maliyesi literatüründe hem bütçe finansman aracı hem de makroekonomik etkileri itibarıyla tartışmalı bir enstrüman olarak ele alınmaktadır. Hükümetler, yeni vergilerin ekonomik ve özellikle de siyasal maliyetlerinden kaçınmak, kamu gelir ve giderleri arasındaki zaman uyumsuzluklarını gidermek, bütçe açıklarını finanse etmek veya vadesi gelen borçları çevirmek amacıyla sıklıkla iç borçlanma yoluna başvurmaktadır. Özellikle kamu harcamalarının süreklilik arz ettiği, ancak gelirlerin dönemsel dalgalanmalar gösterdiği ekonomilerde iç borçlanma, nakit akış dengesizliklerini yönetmede işlevsel bir araç niteliği taşımaktadır (Yılmaz, 2025; Noyan ve Özpençe, 2021).

İç borçlanma konusunda en çok üzerinde durulan noktalardan birisi iç borçların gelir dağılımına olan etkisidir. Öyle ki, milli gelir artışına neden olmayan iç borçlar aslında kaynakların bir aktörden bir başkasına aktarılması işlemidir. Bu aktarımın gelir dağılımı üzerinde etkisinin kaçınılmaz olması beklenir. Özellikle elinde tasarruf fazlası bulunan ve bunu tahvil veya bono

almak suretiyle değerlendiren kesimin görece st gelir grupları olduğu düşünüldüğünde bu etkinin boyutları daha önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede devletin ödediği faizler, genel vergi gelirleriyle finanse edildiği ölçüde, toplumun geniş kesimlerinden kamuya borç veren nispeten yüksek gelir gruplarına doğru bir gelir transferi anlamına gelebilir. Eğer borçlanma yoluyla sağlanan kaynaklar üretken yatırımlara yönlendirilmez ve ekonomik büyümeyi artırıcı bir etki yaratmazsa, bu süreç gelir dağılımındaki eşitsizlikleri daha da belirgin hale getirebilir.

Bütçe açıklarının i borçlanma ile finansmanına ilişkin literatürde bazı temel yaklaşımlar bulunmaktadır. Ricardocu Denklik Teoremi'ne göre kamu açıklarının finansman biçimi reel ekonomi üzerinde kalıcı bir etki yaratmamakta; kamu harcamalarındaki artış ya da vergi indirimleri özel sektör tasarruflarındaki artışla dengelenmektedir. Buna karşılık geleneksel görüş, kamu açıklarının özellikle tasarruf oranı sabitken özel sektör yatırımlarını azaltabileceğini ve dış denge üzerinde baskı oluşturabileceğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede devletin tahvil ihracı yoluyla borçlanması, finansal piyasalar üzerindeki fon talebini artırmakta; özellikle yerel tasarrufların sınırlı olduğu ekonomilerde özel kesimin fonlara erişimini zorlaştırarak dışlama etkisine yol açabilmektedir. Dışlama etkisi esasen i borçlanma sürecinde ortaya çıkmakta; kamu iç borç stokunun artması faiz oranları üzerinde yukarı yönlü baskı yaratarak özel sektör yatırımlarını ve dolayısıyla üretim dinamiklerini olumsuz etkileyebilmektedir. Bununla birlikte, i borç stokundaki azalma ya da kamu kesiminin fon talebinin gerilemesi durumunda ise finansal kaynakların özel sektöre yönelmesi kolaylaşmakta ve tersine “*yer açma/crowding-in*” etkisi ortaya çıkabilmektedir (Noyan ve zpene, 2019; Eğilmez, 2017).

İ borçlanmanın makroekonomik etkileri, yalnızca finansman büyüklüğüne değil, aynı zamanda borcun kaynağına, vade yapısına ve kullanım alanına bağlı olarak değişmektedir. Borçlanma yoluyla elde edilen fonların üretken kamu yatırımlarına yönlendirilmesi halinde toplam yatırım hacmi kamu ve özel kesim arasında yer değiştirmekte; ancak yatırımların verimsiz alanlara tahsis edilmesi durumunda üretim artışı sağlanamamakta ve kaynak tahsisinde etkinlik kayıpları ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan, kamu tarafından borçlanma yoluyla toplanan fonların harcanmaması ya da finansal sistem dışında tutulması, para arzı ve likidite üzerinde daraltıcı etkiler yaratabilmektedir (Atabey ve Bıyık, 2018; Bakkal ve Gürdal, 2007).

İ borç stokunun düzeyi de ekonomi üzerinde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Yüksek borç stoku faiz ödemeleri yoluyla bütçe üzerinde baskı oluşturmakta, gelir dağılımını etkileyebilmekte ve fiyat istikrarı açısından riskler barındırabilmektedir (Tokatlıoğlu ve Selen, 2025). Özellikle i borçlanmanın yoğunlaştığı ve finansmanın büyük ölçüde yerel bankacılık sistemi üzerinden

sağlandığı ekonomilerde, kamu kesiminin fon talebi özel sektör yatırımlarını sınırlayarak ekonomik büyüme üzerinde negatif bir baskı yaratabilmektedir. Dolayısıyla iç borçlanmanın üretim üzerindeki etkisi tek yönlü değildir; borcun büyüklüğü, finansman koşulları ve kullanım biçimi, ekonomik büyüme ve makroekonomik istikrar üzerindeki nihai sonucu belirleyen temel unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

İç borçlanmanın olası makroekonomik etkileri incelendiğinde iç borç yönetiminin önemi ayrı bir anlam kazanmaktadır. İç borç yönetimi, yalnızca borçlanma miktarının belirlenmesinden ibaret olmayıp, borcun sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik dinamik bir çerçeve gerektirmektedir. Bu çerçevenin temelini borç dinamiği eşitliği oluşturmaktadır. Borç stokunun milli gelire oranındaki değişim, reel faiz oranı ile reel büyüme oranı arasındaki farkın mevcut borç oranı ile çarpımından, faiz dışı fazla oranının çıkarılmasıyla belirlenmektedir. Başka bir ifadeyle borç oranının artış ya da azalışı büyük ölçüde $(r - g)$ farkına ve kamu kesiminin faiz dışı performansına bağlıdır. Reel faiz oranının büyüme oranından yüksek olduğu koşullarda borç oranı yukarı yönlü bir eğilim gösterirken, büyümenin reel faizden yüksek seyretmesi borç stokunun milli gelire oranının zamanla gerilemesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle faiz dışı fazla, özellikle yüksek faiz ortamlarında borç sürdürülebilirliğinin sağlanmasında kritik bir politika aracı niteliği taşımaktadır (Eğilmez, 2019).

Borç sürdürülebilirliğinin pratik göstergelerinden biri de iç borç çevirme oranıdır. Bu oran, belirli bir dönemde gerçekleştirilen yeni iç borçlanmanın aynı dönemde yapılan faiz ve anapara ödemelerinin ne kadarını karşıladığını göstermektedir. Oranın yüzde 100’ün altında gerçekleşmesi, Hazine’nin ödediğinden daha az borçlanarak borç stokunu azalttığını; yüzde 100’ün üzerinde olması ise borç stokunun arttığını ifade etmektedir. Dolayısıyla iç borç çevirme oranı, borcun yönü ve finansman baskısı hakkında kısa vadeli fakat önemli bir gösterge sunmaktadır (Eğilmez, 2021).

Bu çerçevede iç borç yönetiminin temel amacı, reel faiz-büyüme dengesi, faiz dışı denge performansı ve borç çevirme oranı birlikte değerlendirilerek iç borç stokunun milli gelire oranının kontrol altında tutulmasıdır. Aksi halde artan faiz yükü ve yüksek çevirme oranları bütçe üzerinde baskı oluşturmakta; bu durum kamu kaynaklarının üretken alanlara yönlendirilmesini zorlaştırarak uzun vadede yatırım ve üretim dinamikleri üzerinde olumsuz etkiler doğurabilmektedir.

3. Literatür Taraması

Ampirik literatür incelendiğinde, çalışmaların büyük çoğunluğunun kamu borcu ile ekonomik büyüme/kalkınma ilişkisi ile dışlama ve yer açma etkileri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık iç borçlanmanın reel sektör üretim kapasitesi üzerindeki etkilerini doğrudan ele alan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Türkiye özelinde ise üretim dinamiklerini yansıtan değişkenler ile iç borç stoku arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya tarafımızca rastlanılamamıştır.

Aşağıdaki tablolarda kamu borcu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmalar üç başlık altında özetlenmektedir. Tablo 1, farklı ülkelerde borç-büyüme ve kalkınma ilişkisini inceleyen uluslararası çalışmaları; Tablo 2, kamu borçlanmasının özel yatırımlar üzerindeki dışlama ve yer açma etkilerini araştıran çalışmaları; Tablo 3 ise Türkiye'ye yönelik ampirik analizleri kapsamaktadır. Tablolar, çalışmalara ilişkin ülke/dönem, yöntem ve temel bulgular bakımından karşılaştırmalı bir değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Tablo 1. Farklı Ülkelerde İç Borç – Büyüme İlişkisi Üzerine Seçilmiş Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar) / Yıl	Ülke / Dönem	Yöntem	Temel Bulgu	Etki Yönü
Reinhart & Rogoff (2010)	44 ülke 1945–2009	Betimsel istatistik	Borç/GSYİH > %90 eşiği büyümeyi belirgin biçimde yavaşlatır.	Negatif (eşiksel)
Checherita-Westphal & Rother (2012)	12 Euro Bölgesi ülkesi 1970–2010	Panel eşbütünleşme, IV	Borç/GSYİH %90–100 eşiği üzerinde uzun dönem büyüme üzerinde olumsuz etki.	Negatif (doğrusal olmayan)
Herndon, Ash & Pollin (2014)	44 ülke 1945–2009	Reinhart–Rogoff veri revizyonu	Orijinal çalışmada kodlama hataları; %90 eşiği üstünde büyüme düşüşü iddia edildiği kadar keskin değil.	Zayıf negatif / tartışmalı
Baum, Checherita-Westphal & Rother (2013)	12 Euro Bölgesi ülkesi 1990–2010	Dinamik eşik panel	Kısa dönem etki %67 eşiğine dek pozitif; %95 üzerinde ek borç büyümeyi olumsuz etkiler.	Negatif (eşiksel)
Panizza & Presbitero (2014)	OECD ülkeleri 1990–2013	IV tahmini (GMM)	Endojenlik düzeltildiğinde borç-büyüme nedenselliği zayıflar; korelasyon nedensellik anlamına gelmez.	Belirsiz / nötr

Yazar(lar) / Yıl	Ülke / Dönem	Yöntem	Temel Bulgu	Etki Yönü
Minea & Parent (2012)	44 ülke 1945–2009	Panel düzgün geçiş regresyonu	Borç %90–%115 aralığında büyüme üzerindeki olumsuz etki sınırlı kalır.	Zayıf negatif
Abbas & Christensen (2010)	93 GOÜ ve yükselen piyasa 1975–2004	Panel Granger nedensellik	Enflasyonist baskı yaratmayan orta düzey iç borç büyümeye katkı sağlar; %35 banka mevduatı eşiği üstünde dışlama riski artar.	Pozitif → Negatif (eşiksel)
Égert (2015)	OECD ülkeleri 1790–2011	Doğrusal olmayan eşik modeli	Negatif doğrusal olmayan ilişki yöntem seçimine ve veri kapsamına aşırı duyarlı; tek bir eşik teyit edilemiyor.	Belirsiz
Umaru vd. (2013)	Nijerya 1970-2010	En Küçük Kareler (OLS), Granger Nedensellik Analizi	İç borç büyümenin Granger nedenidir. İç borcun doğru yönetimi maliye politikasının büyüme ve gelişme hedefine hizmet edebilir.	Pozitif (tek yönlü)
Haffner vd. (2017)	Sierra Leone 1970-2015	ARDL	Gerek kısa dönemde gerek uzun dönemde iç borçlanma büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir	Negatif
Babu vd. (2015)	Doğu Afrika Topluluğu ülkeleri	Hausman spesifikasyon testi, Panel Sabit Etkiler tahmin	İç borç, kişi başı GSYİH büyüme hızı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.	Pozitif (tek yönlü)

Tablo 1 incelendiğinde çalışmaların genel bir sonuca işaret eden bulgulara sahip olmadığı görülmektedir. Bazı çalışmalar iç borçlanmanın, milli gelir veya kişi başına gelir üzerinde olumlu bir etki ortaya koyduğu sonucuna ulaşmışken bazıları bunun tam tersi yönde etkilerin mevcut olduğuna işaret etmiştir. Dönem ve incelenen ülke veya ülkelere göre sonuçların değişiklik göstermesi pratikte borçlanmanın büyüme ve kalkınma üzerinde farklı etkilerinin olabileceğini göstermektedir. Ayrıca bazı çalışmalar bu etkinin belirli bir eşik değerden sonra da farklılaşabileceğini göstermiştir. Yani kamu iç borcu/GSYH oranının belirli bir sınıra kadar pozitif, söz konusu sınırdan sonra negatif bir etki göstermesi de pratik hayata uymaktadır.

Tablo 2. Dışlama ve Yer Açma Etkileri Üzerine Seçilmiş Amprik alışmalar

Yazar(lar) / Yıl	Ülke / Dönem	Yöntem	Temel Bulgu	Etki Türü
Emran & Farazi (2008)	60 GOU 1975–2000	Panel EKK	1\$ ilave devlet borçlanması özel sektör kredilerini ~1,40\$ azaltmaktadır; finansal dışlama ciddi bir sorun.	Dışlama etkisi
Huang, Panizza & Varghese (2018)	69 ülke, ~550.000 firma, 1998–2014	Firma ve sektör düzeyi panel regresyon	Kamu borcu kurumsal yatırımlarla negatif ilişkili; dış finansman ihtiyacı yüksek sektörler daha fazla etkileniyor.	Dışlama etkisi (kredi kısıtı kanalı)
Demirci, Huang & Sialm (2019)	40 ülke 1990–2014	Panel regresyon	Kamu borcu yükseldikçe özel firmalar daha az borçlanıyor; kurumsal kaldıraç oranı düşüyor.	Dışlama etkisi (kurumsal kaldıraç kanalı)
Abubakar & Mamman (2021)	Nijerya 1985–2018	ARDL dinamik model	Kamu borcu özel yatırımları dışlamakta; hem iç hem dış borun negatif etkisi istatistiksel olarak anlamlı.	Dışlama etkisi
Lidiema (2018)	Kenya 1980–2016	VECM	Kamu iç borçlanması özel sektör kredilerini daraltarak yatırımları olumsuz etkiliyor.	Dışlama etkisi
Akomolafe vd. (2015)	Nijerya 1980–2012	VAR / VECM	Yurt içi borç özel yatırımları dışlarken dış borç yer açma etkisi göstermektedir.	i borç → Dışlama etkisi Dış borç → Yer açma etkisi
Zhang vd. (2022)	Çin 2008–2019	Panel regresyon, mekanizma analizi	Merkezi yönetim borcu kurumsal tahvilleri (güvenlik dışlama), yerel yönetim borcu ise kurumsal kredileri (finansal dışlama) dışlamaktadır.	Dışlama etkisi
İslam & Nguyen (2024)	57 gelişmekte olan ülke	Panel firma düzeyi regresyon	Yüksek kamu borcu özel sektör firma yatırımlarını olumsuz etkiliyor; etki özellikle KOBİ'ler ve yerli firmalar üzerinde belirgin. Kanallar: finansmana erişimin daralması ve düzenleyici yük artışı.	Dışlama etkisi (finansal kanal + düzenleyici kanal)

Dışlama ve yer açma etkisine ilişkin çalışmalar Tablo 2’de ayrıca sunulmaktadır. Bu ayrımın temel nedeni, söz konusu literatürün büyüme üzerindeki genel etkileri değil, doğrudan özel sektör yatırımları üzerindeki mekanizmayı merkeze almasıdır. Öyle ki, ekonomik büyümenin ve üretim kapasitesinin genişlemesi yalnızca özel sektör yatırım kanalına bağlı değildir; kamu yatırımları, toplam talep koşulları ve üretim kapasitesinin kullanım düzeyi gibi unsurlar da belirleyici rol oynayabilmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde çalışmaların büyük çoğunluğunda dışlama etkisinin varlığına ilişkin sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bazı çalışmalar ise dış borçların yer açma etkisine sahip olduğunu göstermiştir. İç borçların dışlama, dış borçların ise yer açma etkisine sahip olması teorik beklentilerle uyumludur. Zira önceden de ifade edildiği gibi, iç borçlanma yurt içi finansal piyasalarda devletin özel sektörle fon rekabetine girmesi sonucunda faiz oranları üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturmakta ve özel yatırımları kısıtlamaktadır. Dış borçlanma ise yurt dışından sağlanan kaynakların yurt içi fon arzını genişletmesi yoluyla özel sektör yatırımlarını destekleyebilmekte; bu durum yer açma etkisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Tablo 3. Türkiye Üzerine Seçilmiş Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar) / Yıl	Dönem	Yöntem	Temel Bulgular	Sonuç
Çoban, Doğanalp & Uysal (2008)	1980-2006	VAR, Johansen eşbütünleşme	İç borç stokundaki artış faiz oranları üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturuyor; üretim olumsuz etkileniyor.	Negatif
Çevik & Cural (2013)	1989-2012	Toda–Yamamoto nedensellik	İç ve dış borçlanma ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri yapısal kırılmaya duyarlı.	Karma
Atabey & Bıyık (2018)	1980-2016	Engle–Granger, Neoklasik model	İç borç, uzun dönemde çıktı büyümesi ile birlikte hareket ediyor; borçlanma koşullarına bağlı.	Pozitif (uzun dönem)
Noyan & Özpençe (2021)	1980-2020	Fourier eşbütünleşme, Hacker–Hatemi nedensellik	Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edildi; iç borçlanma büyüme üzerinde belirleyici.	Pozitif → Dışlama etkisi riski
Kaya & Çadırcı (2022)	1998-2021	Fourier eşbütünleşme, Hacker–Hatemi nedensellik	İç borç stokundan büyümeye tek yönlü nedensellik; finansmanın etkin kullanımı büyümeyi destekliyor.	Tek yönlü pozitif nedensellik

Yazar(lar) / Yıl	Dönem	Yöntem	Temel Bulgular	Sonuç
Çobanoğlu & Gürbüz (2022)	1975-2020	ARDL	Kamu yatırımı özel yatırım üzerinde yer açma etkisi gösterirken kamu cari harcamaları dışlama etkisi yaratmaktadır	Dışlama ve Yer açma etkileri birlikte
Şimşek & Yıldırım (2023)	1975-2020	ARDL sınır testi	Kamu iç borç stoku özel yatırımları dışlıyor; dış borç stoku özel yatırımlar için yer açıyor.	İç borç: dışlama; Dış borç: yer açma
Çiçek, Gözegir & Çevik (2010)	1990-2009	VAR ve eşbütünleşme	Borçlanma ile büyüme arasında uzun dönemli ilişki var; borçlanma maliye politikasının etkin aracıdır.	Değişken
Demir & Sever (2008)	1987-2007	Johansen eş bütünleşme	Kamu iç borçlanması GSYH üzerinde olumsuz etkilere neden oluyor	Negatif

Tablo 3 incelendiğinde, Türkiye'ye yönelik çalışmaların büyük çoğunluğunun kamu iç borç stoku ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit ettiği görülmektedir. Yöntem açısından ise nedensellik analizlerinin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Bulgular genel itibarıyla iç borçlanmanın büyüme üzerinde belirleyici bir rol oynadığına ve dışlama etkisi kanalıyla özel yatırımları kısıtlayabildiğine işaret etmekle birlikte, etkinin yönü ve büyüklüğü ele alınan döneme ve kullanılan yöntemle bağılı olarak farklılık göstermektedir.

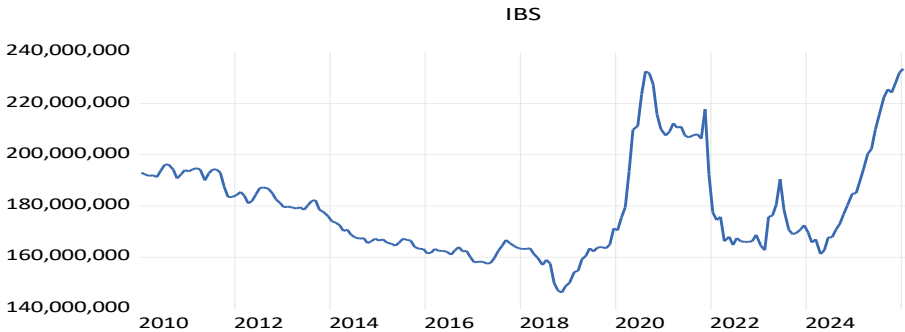
4. Amaç ve Veri Seti

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 2010–2025 döneminde kamu iç borcu ile reel sektör dinamiklerinin etkileşimini incelemektir. Literatürde kamu borcunun etkileri çoğunlukla ekonomik büyüme, enflasyon ve gelir dağılımı gibi makro göstergeler üzerinden değerlendirilmiş; üretim kapasitesi ve konjonktürel reel sektör göstergeleri üzerindeki etkileri ise daha sınırlı ölçüde ele alınmıştır. Ayrıca etkileşimin tek yönlü olmaması, reel sektör üretim dinamiklerinin de iç borç gereksinimi üzerinde etkili olması beklenmektedir. Bununla beraber mevcut literatürde bu etkileşimi karşılıklı ve asimetrik olarak inceleyen amprik bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu çalışma, söz konusu boşlukları doldurmayı amaçlayarak kamu iç borç stoku ile reel sektör üretim dinamikleri arasındaki ilişkiyi asimetrik etkileri de gözeterek analiz etmektedir.

Amaca yönelik olarak bu çalışmada, kamu iç borç stokunun TÜFE yardımıyla reel hale getirilmiş değeri (İBS) ile reel sektörün üretim dinamiklerini temsilen mevsimsellikten arındırılmış imalat sanayi kapasite kullanım oranı (KKO) verilerinden faydalanılmıştır. Her iki veride de 2010-2025 senelerini kapsayan aylık değerlerden faydalanılmıştır ve veriler Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’nden edinilmiştir. Aylık verilerin tercih edilmesi ise değişkenler arasındaki kısa dönemli dinamiklerin ve konjonktürel dalgalanmaların daha ayrıntılı biçimde analiz edilmesine imkân sağlamaktadır. KKO ile İBS serilerinin aylık frekansta birlikte erişilebildiği en eski ortak dönem 2010 yılına uzanmaktadır. Bu nedenle analiz veri tutarlılığı gözetilerek 2010 sonrası dönemle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte 2010 sonrası dönem, 2008 küresel finansal krizinin doğrudan etkilerinin büyük ölçüde azaldığı ve kamu borç dinamikleri ile reel sektör göstergelerinin yeni makroekonomik koşullar altında birlikte gözlemlenebildiği bir zaman aralığını temsil etmektedir.

KKO, Merkez Bankası’nın imalat sanayi sektöründe çalışan işyerlerinde her ay uyguladığı İktisadi Yönelim Anketinden elde edilen bulgulardan yararlanılarak hazırlanmaktadır. Bu oran, üretim birimlerinin belirli bir dönemde fiilen gerçekleştirdiği üretim miktarının fiziki kapasitenin el verdiği en yüksek üretim miktarına oranını ifade etmektedir. KKO hesaplanırken imalat sanayinin esas alınmasındaki neden, imalat sanayi al sektörlerinin toplam sanayi üretiminin büyük bir kısmını tek başına gerçekleştiriyor olmasıdır (Eğilmez, 2012). Bunun yanında sanayi sektörünün hizmet sektörü aksine fiziki üretime konu olması, ülkenin reel sektör dinamiklerini anlamada KKO’yu önemli bir gösterge kılmaktadır. Aşağıda Grafik 1 Türkiye’de 2010.1-2025.12 döneminde aylık verileri kapsayan İBS serisinin seyrine yer verilmiştir.

Grafik 1. Reel İç Borç Stokunun Seyri (2010.1-2025.12)

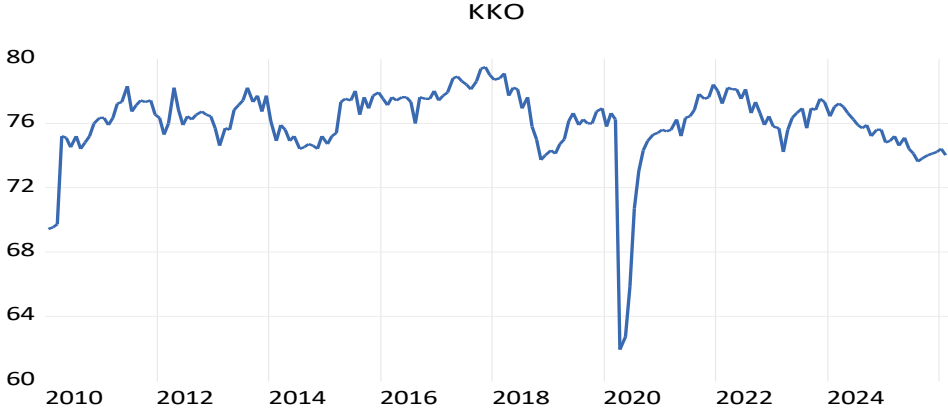

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS).

Grafik, 2010.1–2025.12 döneminde reel İBS dalgalı ancak belirgin kırılmalar içeren bir seyir izlediğini göstermektedir. 2010–2017 döneminde i borç stokunda genel olarak aşağı yönlü ve kademeli bir gerileme eēilimi dikkat çekmekte, seri bu dönemde görece istikrarlı bir bantta hareket ederek 2018 yılı civarında dip seviyesine ulaşmaktadır. Bu evre, reel borç yükünün sınırlı kaldığı ve borç dinamiklerinin görece dengeli seyrettiēi bir döneme işaret etmektedir. Ancak 2019 sonrasında yn deēiřimi gözlenmekte, özellikle 2020 yılında seride keskin ve hızlı bir sıçrama meydana gelmektedir. Bu artış, COVID-19 pandemisinin yol açtığı ekonomik daralma karşısında uygulanan genişleyici maliye politikaları, artan kamu harcamaları ve destek programlarının borç dinamikleri üzerindeki yansısı olarak deēerlendirilebilir. 2021 ve 2022 yıllarında dalgalı bir seyir görülmekle birlikte i borç stoku pandemi öncesi döneme kıyasla daha yüksek bir düzeyde kalmıştır. 2023 sonrasında ise yeniden belirgin bir artış eēilimi ortaya çıkmış ve seri 2024–2025 döneminde tarihsel olarak en yüksek seviyelerine ulaşmıştır. Genel olarak deēerlendirildiēinde, İBS serisi ilk dönemde gerileyen, pandemi döneminde yapısal bir sıçrama yaşayan ve son yıllarda yeniden artış patikasına giren bir görünüm sergilemektedir. Bu durum i borç dinamiklerinin konjonktürel şoklara ve mali politika tercihlerine duyarlı bir yapıya sahip olabileceēine işaret etmektedir.

Aşağıdaki Grafik 2’de ise KKO verisinin 2010.1-2025.12 dönemindeki seyrini göstermektedir. 2010–2017 döneminde KKO aēırlıklı olarak % 75–78 aralıēında seyretmiş ve üretim kapasitesinin görece istikrarlı biçimde kullanıldığı bir görünüm ortaya koymuştur. 2018 yılında ise KKO’da belirgin bir gerileme gözlenmiş, oran kısa sürelili olarak düşüş göstermiştir. Bu dönem, ekonomik yavaşlama dinamiklerinin üretim kapasitesi üzerindeki etkisiyle ilişkilendirilebilir. Serideki en keskin kırılma ise 2020 yılında gerçekleşmiştir. COVID-19 pandemisinin etkisiyle KKO ani ve sert bir düşüş göstermiş ve dönemsel dip seviyesine gerilemiştir. Bu düşüş, üretim faaliyetlerindeki kesintiler, talep daralması ve arz zinciri sorunlarıyla açıklanabilir. Ancak bu şokun ardından hızlı bir toparlanma yaşanmış ve KKO kısa sürede pandemi öncesi seviyelerine yaklaşmıştır. 2021 ve 2022 döneminde yeniden yüzde 76–78 bandında dalgalanan KKO, 2023 sonrası dönemde ise hafif aşağı yönlü bir eēilim sergileyerek yüzde 73–75 aralıēında daha düşüş bir bantta hareket etmiştir. Genel olarak KKO serisi, kriz dönemlerine karşı duyarlı ancak toparlanma kapasitesi yüksek bir yapı göstermektedir. Özellikle 2020’deki sert düşüş ve ardından gelen hızlı iyileşme, reel sektör üretim dinamiklerinin konjonktürel şoklara güçlü tepki verdiēini, ancak kısa sürede denge seviyelerine dnebildiēini ortaya koymaktadır.

**Grafik 2. İmalat Sanayi Kapasiye Kullanım Oranının Seyri
(2010.1-2025.12)**

Kaynak: Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS).

5. Yöntem ve Bulgular

Zaman serilerinde kullanılan geleneksel Granger (1969) nedensellik testi, bir değişkenin geçmiş değerlerinin başka bir değişkenin gelecekteki değerlerini istatistiksel olarak açıklayıp açıklayamadığına ilişkin bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım zaman serileri arasındaki öngörü gücüne dayalı doğrusal bir nedensellik testidir. Granger temelli geliştirilen Toda ve Yamamoto (1995) ile Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testleri ise farklı bütünleşme derecelerine sahip serilerle çalışmaya imkân tanımakta ancak şokların yönüne ilişkin herhangi bir ayırım yapmamaktadır. Yani bu testlerde pozitif ve negatif şokların araştırılan seri üzerindeki etkilerinin simetrik olduğu kabul edilmektedir.

Oysa makroekonomik değişkenler çoğu zaman doğrusal olmayan ve asimetrik tepkiler sergileyebilmektedir. Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testi, serileri pozitif ve negatif bileşenlerine ayırarak bu şokların ayrı ayrı analiz edilmesine imkân tanımaktadır. Bu yaklaşım, makroekonomik değişkenlerin yön bağımlı dinamiklerini ortaya koymak açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. İBS ile KKO değişkenlerinin ekonomik konjonktüre ve finansal dalgalanmalara duyarlı yapısı dikkate alındığında, ortaya çıkabilecek pozitif ve negatif şokların farklı etkiler doğurabileceği değerlendirilmektedir. Bu nedenle çalışmada doğrusal nedensellik testleri yerine Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik yaklaşımı tercih edilmiştir.

Hatemi-J (2012), geleneksel Granger nedensellik testlerinden farklı olarak pozitif ve negatif şokların etkilerini ayrı ayrı inceleyen bir asimetrik nedensellik yaklaşımı önermiştir. Bu yaklaşımda, nedensellik analizi yapılan serilerin rassal yürüyüş süreci izlediği varsayılmaktadır. Genel gösterimle iki seri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$\begin{aligned} X_{1t} &= X_{1,t-1} + \varepsilon_{1t} = X_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \\ X_{2t} &= X_{2,t-1} + \varepsilon_{2t} = X_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \end{aligned} \quad (1)$$

Burada X_{10} ve X_{20} başlangıç değerlerini, ε_{1t} ve ε_{2t} ise hata terimlerini göstermektedir. Hatemi-J yaklaşımında hata terimleri pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılmaktadır:

$$\begin{aligned} \varepsilon_{it} &= \varepsilon_{it}^+ + \varepsilon_{it}^- \\ \varepsilon_{it}^+ &= \max(\varepsilon_{it}, 0), \varepsilon_{it}^- = \min \end{aligned} \quad (2)$$

Bu ayrıştırma sonrasında her bir serinin pozitif ve negatif kümülatif bileşenleri aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$X_{it}^+ = \sum_{j=1}^t \varepsilon_{ij}^+, X_{it}^- = \sum_{j=1}^t \varepsilon_{ij}^- \quad (3)$$

Bu çalışmada kamu iç borç stoku (İBS) ve imalat sanayi kapasite kullanım oranı (KKO) serileri, Hatemi-J (2012) yaklaşımı çerçevesinde pozitif ve negatif şok bileşenleri esas alınarak analiz edilmiştir. Böylece analizde kullanılan değişken vektörü pozitif ve negatif şokların kümülatif toplamlarından oluşturulmuştur. Bu bileşenler arasındaki nedensellik ilişkisi genişletilmiş bir VAR modeli yardımıyla incelenmiştir:

$$Y_t = \mu + A_1 Y_{t-1} + \dots + A_{k+d_{\max}} Y_{t-k-d_{\max}} + u_t \quad (4)$$

Burada k optimal gecikme uzunluğunu, $d_{\max}$ ise seriler arasındaki en yüksek bütünleşme derecesini göstermektedir. Nedenselliğin bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi, ilgili bileşenin katsayılarının ortak olarak sıfıra eşit olduğu yönünde kurulmakta ve Wald tipi (MWALD) test istatistiği ile sınanmaktadır. Elde edilen istatistikler bootstrap simülasyonları ile hesaplanan kritik değerlerle karşılaştırılarak değişkenler arasında asimetrik nedensellik ilişkisi olup olmadığı belirlenmektedir (Hatemi-J, 2012).

Asimetrik nedensellik analizine geçilmeden önce serilerin durağanlık özellikleri birim kök testleri aracılığıyla incelenmiş ve en yüksek bütünleşme

derecesi (dmax) belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğu (k) bilgi kriterleri yardımıyla tespit edildikten sonra model, $k + dmax$ gecikme yapısı dikkate alınarak tahmin edilmiş ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Bu amaçla serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews (ZA) birim kök testleri aracılığıyla incelenmiştir. Birim kök testlerine ilişkin bulgular Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. ADF, PP ve ZA Birim Kök Testleri

Değişken	Test	Test İstatistiği	p-değeri	%1 Kritik	%5 Kritik	%10 Kritik	Sonuç
İBS	ADF	-1.1747	0.6852	-3.4646	-2.8766	-2.5748	Birim kök var
İBS	PP	-1.4147	0.5744	-3.4646	-2.8766	-2.5748	Birim kök var
İBS	ZA	-2.6829	0.1326	-5.34	-4.93	-4.58	Birim kök var
KKO	ADF	-4.9295	0.0000	-3.4646	-2.8766	-2.5748	Durağan
KKO	PP	-4.9094	0.0001	-3.4646	-2.8766	-2.5748	Durağan
KKO	ZA	-5.9156	0.0278	-5.34	-4.93	-4.58	Durağan

ADF, PP ve Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, İBS değişkenine ait test istatistiklerinin ilgili kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak küçük kaldığı ve p-değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu durum, “seri birim kök içermektedir” şeklindeki sıfır hipotezinin reddedilemediğini ve İBS serisinin düzeyde durağan olmadığını göstermektedir. Buna karşılık KKO değişkenine ait test istatistiklerinin hem ADF hem PP hem de Zivot-Andrews testlerinde %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerden mutlak değer olarak daha büyük olduğu ve p-değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla KKO serisi düzeyde durağan iken, İBS serisi düzeyde birim kök içermektedir. Bu bulgular, İBS değişkeninin $I(1)$, KKO değişkeninin ise $I(0)$ sürecine sahip olduğunu göstermektedir. Serilerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olması Granger analizi aksine Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik yaklaşımı çerçevesinde herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterleri yardımıyla belirlenmiş ve VAR modeli için optimal gecikme sayısı 4 olarak tespit edilmiştir. Seriler arasındaki en yüksek bütünleşme derecesi 1 olduğundan, model genişletilmiş ve 5 gecikme ile tahmin edilmiştir. Nedensellik sınamaları bu model çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Asimetrik nedensellik testine ilişkin sonuçlar aşağıda Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. İ Borç Stoku ile İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı Arasındaki Asimetrik Nedensellik Bulguları

Nedensellik Yönu	MWALD	%1	%5	%10
İBS ⁺ → KKO ⁺	3.312	18.336	12.506	10.097
İBS ⁺ → KKO ⁻	7.529	14.670	10.321	8.353
İBS ⁻ → KKO ⁻	8.595	17.869	12.287	10.031
İBS ⁻ → KKO ⁺	10.209***	17.978	12.411	9.960
KKO ⁺ → İBS ⁺	2.543	15.952	10.429	8.461
KKO ⁺ → İBS ⁻	21.340*	17.113	12.229	9.864
KKO ⁻ → İBS ⁻	1.117	14.940	10.325	8.223
KKO ⁻ → İBS ⁺	2.276	14.251	10.259	8.121

Not: * ve *** sırasıyla %1 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini ifade etmektedir.

Tablo 2’de raporlanan asimetrik nedensellik bulguları, İBS ile KKO arasındaki ilişkinin doğrusal ve simetrik bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir. MWALD istatistikleri incelendiğinde, yalnızca belirli şok bileşimlerinde istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Bu durum, değişkenler arasındaki etkileşimin konjonktürel koşullara bağlı olarak farklılaştığını ve pozitif ile negatif değişimlerin etkilerinin aynı yönde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır.

İ borç stokundan kapasite kullanım oranına doğru olan ilişkide, yalnızca borç stokundaki negatif şoklardan kapasite kullanım oranındaki pozitif şoklara doğru %10 düzeyinde anlamlı bir nedensellik tespit edilmiştir (İBS⁻ → KKO⁺). Buna karşılık borç artışlarının üretim artışını tetiklediğine ya da borç azalışlarının üretim daralmasına yol açtığına dair bir bulguya ulaşılamamıştır. Bu sonuç, kamu borç stokundaki azalmanın reel sektör üzerinde üzerinden olumlu etkiler yaratabildiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla mali disiplinin güçlenmesi, üretim kapasitesinde artışa zemin hazırlayabilmektedir.

Ters yönde, kapasite kullanım oranından i borç stokuna doğru ilişkide ise yalnızca kapasite kullanım oranındaki pozitif şoklardan i borç stokundaki negatif şoklara doğru %1 düzeyinde anlamlı nedensellik saptanmıştır (KKO⁺ → İBS⁻). Bu sonuç, ekonomik genişleme dönemlerinde üretim artışlarının bütçe dengesini iyileştirdiğine işaret etmektedir. Konjonktürün genişleme dönemlerinde kamu kesiminin borçlanma gereksinimi azalmakta ve i borç stokunda düşüş gözlenebilmektedir. Buna karşılık ekonomik daralmanın borç stokunu artırdığına dair istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu elde edilmemiştir. Bu durum, maliye politikasının konjonktürel daralma dönemlerinde otomatik ve güçlü bir borç genişlemesi üretmediğine işaret etmektedir.

Sonuç

Kamu iç borcu ile reel üretim arasındaki ilişki, maliye politikası tartışmalarının merkezinde yer alan temel konularla yakından alakalıdır. Klasik ve neo-klasik yaklaşımlar kamu borçlanması ödünc verilebilir fonlar piyasasında faiz oranlarını yükselterek özel sektör yatırımlarını dışlayabileceğini ve bu yolla üretim üzerinde daraltıcı etkiler yaratabileceğini savunmaktadır. Bu çerçevede kamu borcu artışları, uzun dönemde büyüme ve üretim dinamikleri açısından risk unsuru olarak görülmektedir. Keynesyen yaklaşım ise özellikle atıl kapasitenin bulunduğu ve talep yetersizliğinin hâkim olduğu dönemlerde borçlanma yoluyla finanse edilen kamu harcamalarının üretimi destekleyebileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla kamu iç borcunun üretim üzerindeki etkisi teorik olarak tek yönlü değildir; etkinin büyüklüğü ve yönü ekonomik konjunktüre, borcun seyrine ve mali politika tercihlerine bağlı olarak değişebilmektedir. Bu nedenle söz konusu ilişkinin ampirik olarak ve yön ayrımı gözetilerek incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de 2010–2025 dönemine ait aylık veriler kullanılarak kamu iç borç stoku ile imalat sanayi kapasite kullanım oranı arasındaki ilişki Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında simetrik ve doğrusal bir nedensellik yapısının bulunmadığını ortaya koymaktadır. Anlamlı bulunan asimetrik nedensellik ilişkileri şu şekilde özetlenebilir:

İç borç stokundaki negatif şoklardan kapasite kullanım oranındaki pozitif şoklara doğru nedensellik ($İBS^- \rightarrow KKO^+$)

Kapasite kullanım oranındaki pozitif şoklardan iç borç stokundaki negatif şoklara doğru nedensellik ($KKO^+ \rightarrow İBS^-$)

Bu sonuçlar, borç artışlarının üretimi daralttığı yönünde güçlü bir **dışlama (crowding-out)** etkisine işaret **etmemektedir**. Buna karşılık borç stokundaki azalışlar ile üretim artışları arasında tespit edilen nedensellik ilişkisi, borç yükünün hafiflemesinin reel sektör performansı üzerinde destekleyici bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde üretimdeki genişleme dönemlerinin kamu borç dinamiklerini iyileştirebildiği görülmektedir. Bu görünüm literatürde **yer açma (crowding-in)** olarak ifade edilen mekanizma ile **uyumlu** bir yapı sergilemektedir. Kapasite kullanım oranındaki pozitif şoklardan iç borç stokundaki negatif şoklara doğru tespit edilen nedensellik ilişkisi; reel sektör üretimindeki genişlemenin, ekonomik aktiviteyi canlandırması ve buna bağlı olarak vergi gelirlerini artırması yoluyla kamu borçlanması ihtiyacını azaltabileceğine işaret etmektedir. Bir başka deyişle, üretim kapasitesinin etkin kullanıldığı dönemlerde mali disiplinin güçlendiği ve iç borç stokunun görece gerilediği görülmektedir. Bu bulgu, yalnızca borcun

üretimi değil, üretimin de borç dinamiklerini şekillendirebileceğini ortaya koymasından çift yönlü ve asimetrik bir etkileşim yapısına işaret etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde bulgular, kamu iç borcu ile reel üretim arasında kriz veya daralma eksenli bir baskı mekanizmasından ziyade iyileşme dönemlerinde belirginleşen çift yönlü fakat asimetrik bir etkileşim olduğunu göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen asimetrik nedensellik bulguları, kamu iç borç yönetimi ile reel sektör politikalarının eş güdümlü yürütölmesi gerektiğine işaret etmektedir. Buna göre yapılabilecek temel politika önerileri şu şekilde ifade edilebilir:

Borç stokunu azaltmaya yönelik politikalar reel sektör üretimi açısından destekleyici bir işlev görebilir. Borç stokundaki azalışların kapasite kullanım oranı üzerinde olumlu etkiler doğurduğuna dair bulgu, mali disiplinin güçlendirilmesinin yalnızca kamu maliyesi sürdürülebilirliği değil, reel sektör performansı açısından da anlamlı sonuçlar üretebileceğine işaret etmektedir.

Reel sektörü desteklemeye yönelik politikalar, dolaylı bir mali disiplin aracı işlevi görebilir. Kapasite kullanımındaki artışların iç borç stokunu aşağı çektiğine dair bulgu, üretim kapasitesini genişleten yapısal reformların yalnızca büyüme değil, kamu maliyesi sürdürülebilirliği açısından da olumlu sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda imalat sanayine yönelik yatırım teşvikleri ve finansmana erişim imkânlarının genişletilmesi, borç dinamikleri üzerinde de destekleyici etkiler yaratabilecek politika araçları arasında değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abbas, S. M. A., & Christensen, J. E. (2010). The role of domestic debt markets in economic growth: An empirical investigation for low-income countries and emerging markets. *IMF Staff Papers*, 57(1), 209–255. <https://doi.org/10.1057/imfsp.2009.24>
- Abubakar, A. B., & Mamman, S. O. (2021). Effect of public debt on private investment in Nigeria: Evidence from an asymmetric dynamic model. *Central Bank of Nigeria Economic and Financial Review*, 59(3), 59–86. <https://dc.cbn.gov.ng/efr/vol59/iss3/3/>
- Akdemir, T., & Yeşilyurt, Ş. (2018). DEVLET BORÇLARININ KÖKENİ, GELİŞİMİ VE İKTİSADİ TEMELLERİ. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 8(16), 279–306. <https://izlik.org/JA69EG93HR>
- Akomolafe, K. J., Bosede, O., Emmanuel, O., & Mark, A. (2015). Public debt and private investment in Nigeria. *American Journal of Economics*, 5(5), 501–507. <https://doi.org/10.5923/j.economics.20150505.10>
- Aspromourgos, T. (2018). Keynes, public debt, and the complex of interest rates. *Journal of the History of Economic Thought*, 40(4), 493–512.
- Atabey, S. E., & Bıyık, G. (2018). Türkiye’de iç borç stokunun ekonomik büyümeye olan etkisinin analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 643, 989–1006.
- Babu, J. O., Kiprop, S., Kalio, A. M., & Gisore, M. (2015). Effect of domestic debt on economic growth in the East African Community. *American Journal of Research Communication*, 3(2), 1–23. <http://www.usa-journals.com>
- Bakkal, S., & Gürdal, T. (2007). İç borçlanmanın Türkiye ekonomisi üzerine etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(2), 147–173.
- Batirel, Ö. F. (2007). *Kamu maliyesi ve yönetimi*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları.
- Baum, A., Checherita-Westphal, C., & Rother, P. (2013). Debt and growth: New evidence for the euro area. *Journal of International Money and Finance*, 32, 809–821. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.07.004>
- Checherita-Westphal, C., & Rother, P. (2012). The impact of high government debt on economic growth and its channels: An empirical investigation for the euro area. *European Economic Review*, 56(7), 1392–1405. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2012.06.007>
- Çiçek, H., Gözegir, S., & Çevik, E. (2010). Bir maliye politikası aracı olarak borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1990–2009). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 141–156.
- Çoban, O., Doğanalp, N., & Uysal, D. (2008). Türkiye’de kamu iç borçlanmasının makro ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 245–255.
- Çobanoğlu, N., & Gürbüz, S. (2022). Kamu borçlarının, özel ve kamu kesimi yatırımlarını dışlama etkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(48). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/article/1173304>
- Demir, M., & Sever, E. (2008). Kamu iç borçlanmasının büyüme, faiz ve enflasyon oranı üzerindeki etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(25), 170–196.

- Demirci, I., Huang, J., & Sialm, C. (2019). Government debt and corporate leverage: International evidence. *Journal of Financial Economics*, 133(2), 356–384. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2019.01.006>
- Égert, B. (2015). Public debt, economic growth and nonlinear effects: Myth or reality? *Journal of Macroeconomics*, 43, 226–238. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2014.11.006>
- Eğilmez, M. (2012, Mart). Kapasite kullanımı nedir, nasıl ölçölür, neyi gösterir? [Blog yazısı]. <https://www.mahfiegilmez.com/2012/03/kapasite-kullanm-nedir-nasl-olculur-ne.html>
- Eğilmez, M. (2017, Eylül 12). Türkiye'de dışlama ve işleme etkisi [Blog yazısı]. <https://www.mahfiegilmez.com/2017/09/turkiyede-dslama-ve-icleme-etkisi.html>
- Eğilmez, M. (2019). *Makro ekonomi: Türkiye'den örneklerle*. Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2021, Şubat 10). Az bilinen önemli ekonomik kavramlar [Blog yazısı]. <https://www.mahfiegilmez.com/2021/02/az-bilinen-onemli-ekonomik-kavramlar.html>
- Emran, M. S., & Farazi, S. (2008). *Lazy banks? Government borrowing and private credit in developing countries* (IIEP Working Paper No. 9). Institute for International Economic Policy, George Washington University.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424–438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489–1500. <https://doi.org/10.1080/00036840500405763>
- Haffner, O., Aruna, A. M. J., & Adams, K. (2017). Impact of domestic debt on economic growth in Sierra Leone: An empirical investigation. *West African Journal of Monetary and Economic Integration*, 17(1), 1–24.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447–456. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>
- Herndon, T., Ash, M., & Pollin, R. (2014). Does high public debt consistently stifle economic growth? A critique of Reinhart and Rogoff. *Cambridge Journal of Economics*, 38(2), 257–279. <https://doi.org/10.1093/cje/bet075>
- Huang, Y., Panizza, U., & Varghese, R. (2018). *Does public debt crowd out corporate investment? International evidence* (IHEID Working Paper No. 08-2018). The Graduate Institute of International and Development Studies. <https://repository.graduateinstitute.ch/record/296011>
- Islam, A. M., & Nguyen, H. (2024). Distributional crowding out effects of public debt on private investment in developing economies. *Journal of International Money and Finance*, 143, 103054. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2024.103054>
- Kaya, L., & Çadırcı, Ç. (2022). Kamu iç borç stoku ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için nedensellik analizi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1), 130–139. <https://doi.org/10.46737/emid.1123041>
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi düşünce ve politik iktisadın evrimi* (9. bs.). Remzi Kitabevi.

- Kebede, S., Zerihun, G., Berhanu, K., & Abebe, T. (2023). The role of foreign public debt on foreign exchange reserve in SSA countries: Does governance really matters?. *Cogent Economics & Finance*, 11(2), 2223810.
- Kırcı Çevik, N., & Cural, M. (2013). İç borçlanma, dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: 1989–2012 dönemi Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 165, 115–139.
- Lidiema, C. (2018). Effects of government borrowing on private investments in Kenya. *Journal of Finance and Economics*, 6(2), 49–59. <https://doi.org/10.5923/j.jfe.20180602.3>
- Minea, A., & Parent, A. (2012). *Is high public debt always harmful to economic growth? Reinhart and Rogoff and some complex nonlinearities* (CERDI Working Paper No. 2012-18). Centre d'Études et de Recherches sur le Développement International. <https://shs.hal.science/halshs-00700471>
- Noyan, E., & İdiküt Özpençe, A. (2021). Kamu iç borç stoku ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1980–2020 Türkiye örneği. *Journal of Public Economy and Public Financial Management*, 1(1), 1–9.
- Otaki, M. (2015). Public debt as a burden on the future generation: A Keynesian approach. *Theoretical Economics Letters*, 5(5), 651–659.
- Panizza, U., & Presbitero, A. F. (2014). Public debt and economic growth: Is there a causal effect? *Journal of Macroeconomics*, 41, 21–41. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2014.03.009>
- Phelps, E. (2022). Public debt: My dissent from "Keynesian" theories. *Journal of Government and Economics*, 5, 100029. <https://doi.org/10.1016/j.jge.2022.100029>
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2010). Growth in a time of debt. *American Economic Review*, 100(2), 573–578. <https://doi.org/10.1257/aer.100.2.573>
- Şimşek, M., & Yıldırım, E. (2023). Does public debt and investments create crowding-out effect in Turkey? Evidence from ARDL approach. *Sosyoekonomi*, 31(55), 267–286. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.01.13>
- Tempelman, J. H. (2007). James M. Buchanan on public-debt finance. *The Independent Review*, 11(3), 435–449.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1–2), 225–250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Tokatlıoğlu, M., & Selen, U. (2025). *Maliye politikası*. Ekin Basım Yayın.
- Tsoufidis, L. (2007). Classical economists and public debt. *International Review of Economics*, 54(1), 1–12.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2025). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)*. <https://evds3.tcmb.gov.tr/>
- Umaru, A., Hamidu, A. A., & Musa, S. (2013). External debt and domestic debt impact on the growth of the Nigerian economy. *International Journal of Educational Research*, 1(2), 70–85. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/75122/>
- Yılmaz, B. E. (2025). *Devlet borçları ve Türkiye’de borç çıkmazı*. Der Yayınları.

- Yılmaz, G. (2020). *Kamu maliyesi: Teori ve Türkiye uygulaması* (6. bs.). Filiz Kitabevi.
- Zhang, M., Brookins, O. T., & Huang, X. (2022). The crowding out effect of central versus local government debt: Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 72, 101707. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2022.101707>

TÜRKİYE’DE İLLERİN MALİ DİSİPLİN VE BÜTÇE KATKI PERFORMANSI: ENDEKS TEMELLİ BİR SINIFLANDIRMA

Yüksel Çağdaş

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, yukselcagdas@ibu.edu.tr

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte yaşanan finansal dalgalanmalar, borç sürdürülebilirliği sorunları ve pandemi sonrası uygulanan genişleyici maliye politikaları, kamu maliyesinde disiplin ve sürdürülebilirlik tartışmalarını yeniden politika gündeminin merkezine taşımıştır. 2008 küresel finans krizi, ardından Avrupa borç krizi ve son olarak COVID-19 sürecinde uygulanan genişleyici mali tedbirler, kamu borç stoklarının hızla artmasına yol açmış; bu gelişmeler mali konsolidasyon ve kamuda tasarruf politikalarının önemini artırmıştır. Güncel literatür, mali disiplinin yalnızca bütçe açığının kontrolü değil, gelir yönetimi, harcama kompozisyonu ve kurumsal mali çerçeve ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (IMF, 2020; Blanchard vd., 2021).

Bu çerçevede mali disiplin, makroekonomik istikrarın ön koşulu olarak görülmekte; kamu maliyesinin sürdürülebilirliği açısından gelir ve gider dengesinin kalıcı biçimde sağlanması, temel hedef olarak kabul edilmektedir. Ancak mali disiplin tartışmaları çoğunlukla ulusal düzeyde yürütülmekte ve alt idari birimlerdeki mali performans farklılıkları sınırlı biçimde ele alınmaktadır. Oysa kamu gelirlerinin ve harcamalarının mekânsal dağılımı, mali disiplinin sürdürülebilirliği açısından kritik bir unsurdur.

Türkiye’de mali disiplin politikaları özellikle 2001 finansal krizinin ardından belirgin bir kurumsal çerçeveye kavuşmuş, kamu borç stokunun azaltılması ve bütçe açıklarının kontrol altına alınması öncelikli hedefler arasında yer almıştır. 2000’li yılların ortalarından itibaren merkezi bütçe göstergelerinde sağlanan iyileşmeler, mali disiplinin makro düzeyde tesis edildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte kamu gelir ve harcamalarının coğrafi dağılımı incelendiğinde, iller arasında belirgin farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Vergi tahsilatının belirli büyükşehirlerde yoğunlaşması ve bazı illerin merkezi bütçeye net katkı sağlarken bazılarının net transfer alıcısı konumunda bulunması, mali yapının homojen olmadığını göstermektedir.

Bu durum, mali disiplinin yalnızca merkezi bütçe göstergeleri üzerinden değeriendirilmesinin yeterli olmayabileceğini düşündürmektedir. İl düzeyindeki tahsilat etkinliği, bütçe dengesi ve merkezi bütçe ile kurulan mali ilişki, mali disiplinin alt ölçekli görünümünü ortaya koymaktadır. Özellikle kamuda tasarruf politikalarının etkinliği ağıısından bu farklılıkların dikkate alınması gerekmektedir.

Literatürde mali disiplin çoğunlukla bütçe açığı, borç oranı veya makro mali göstergeler üzerinden analiz edilmekte; alt idari birimler arasındaki performans farklılıklarını bütüncül biçimde ölçen çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Türkiye bağlamında da illerin mali disiplin ve merkezi bütçeye katkı performansını birlikte değeriendiren sistematik bir sınıflandırma yaklaşımı oldukça sınırlıdır. Bu boşluk, mali disiplinin mekânsal boyutunun daha kapsamlı biçimde incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de 2019–2025 dönemine ait il bazlı veriler kullanılarak illerin mali disiplin ve merkezi bütçeye katkı performansını ölçmeyi amaçlamaktadır. Tahsilat performansı, net bütçe pozisyonu ve toplam tahsilat içindeki pay göstergeleri birlikte değeriendirilerek bileşik bir Mali Disiplin ve Net Katkı Endeksi oluşturulmuştur. Bu endeks aracılığıyla iller performans düzeylerine göre sınıflandırılmış ve mali disiplinin mekânsal dağılımı analiz edilmiştir.

Çalışmanın literatüre temel katkısı, mali disiplini yalnızca makro bütçe göstergeleri üzerinden değeri, il düzeyindeki gelir yönetimi ve net mali pozisyon boyutlarıyla birlikte ele almasıdır. Böylece kamuda tasarruf ve mali disiplin politikalarının tasarımında alt ölçekli farklılıkların dikkate alınması gerektiğine ilişkin analitik bir çerçeve sunulmaktadır.

Bölümün devamında öncelikle mali disiplinin kavramsal ve teorik temelleri ele alınmakta, ardından veri seti ve yöntem açıklanmakta, bulgular sunulmakta ve son olarak politika çıkarımları tartışılmaktadır.

2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Mali disiplin kavramı, kamu maliyesi literatüründe uzun süre bütçe dengesi ve borç sürdürülebilirliği ekseninde ele alınmış olmakla birlikte, günümüzde çok aşamalı ve kurumsal boyutları içeren daha geniş bir analitik çerçeveye kavuşmuştur. Mali disiplin yalnızca kamu açıklarının sınırlandırılması veya borç stokunun kontrol altında tutulması anlamına gelmemekte; gelir yönetimi kapasitesi, harcama kompozisyonu, kurumsal mali çerçeve, yönetim kalitesi ve merkezi bütçe ile alt idari birimler arasındaki mali ilişkinin yapısı gibi unsurları da kapsamaktadır. Bu nedenle mali disiplin, teknik bir bütçe dengesi meselesi olmanın ötesinde, kamu kaynaklarının üretimi, dağıtımı ve yönetimine

ilişkin çok boyutlu bir mali yönetim sorunu olarak değerlendirilmelidir (Kopits & Symansky, 1998; Hallerberg vd., 2009). Bu bölümde mali disiplin kavramının tarihsel gelişimi, gelir boyutu, net mali pozisyon ve dikey mali dengesizlik bağlamı ile kamuda tasarruf politikaları çerçevesinde teorik temelleri sistematik biçimde ele alınmaktadır.

2.1. Mali Disiplin: Kavramsal Evrim ve Çok Boyutlu Yapı

Mali disiplin kavramı, kamu maliyesi literatüründe tarihsel olarak bütçe dengesi ve borç sürdürülebilirliği bağlamında ortaya çıkmıştır. Klasik kamu maliyesi yaklaşımında bütçe dengesi, devletin istikrar fonksiyonunun doğal bir sonucu olarak görülmüştür (Musgrave & Musgrave, 1989). Bu perspektife göre kamu harcamalarının gelir kapasitesiyle uyumlu olması hem mali sürdürülebilirlik hem de makroekonomik istikrar açısından zorunludur.

Ancak 1970’lerden itibaren siyasal ekonomi literatürü, mali disiplin sorununu yalnızca teknik bir bütçe problemi olarak değil, siyasal teşvik yapılarıyla ilişkili bir olgu olarak ele almaya başlamıştır. Buchanan ve Wagner (1977), demokratik rejimlerde seçmen taleplerinin kamu harcamalarını genişletici yönde baskı oluşturduğunu ve bu durumun kronik bütçe açıklarına yol açabileceğini ileri sürmüştür. Alesina ve Perotti (1996) ise bütçe kurumlarının yapısının mali disiplin üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede mali disiplin, kurumsal tasarım ve yönetim kalitesi ile yakından ilişkilidir.

Güncel literatürde mali disiplin, sadece açık ve borç göstergeleriyle değil; yapısal denge, gelir esnekliği, harcama kompozisyonu ve kamu yönetim kalitesi gibi daha geniş göstergeler üzerinden tartışılmaktadır (Eyraud vd., 2017; IMF, 2018). Blanchard vd. (2021) mali kuralların esnekliğinin ve ekonomik şoklara adaptasyon kapasitesinin disiplin açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır.

Bu gelişmeler, mali disiplinin tek boyutlu bir kavram olmadığını; gelir yönetimi, harcama kontrolü, kurumsal kapasite ve net mali pozisyon gibi birbiriyle bağlantılı bileşenlerden oluştuğunu göstermektedir.

Türkiye bağlamında mali disiplin tartışmaları özellikle 2001 krizi sonrasında ivme kazanmıştır. Kamu borç stokunun millî gelire oranının düşürülmesi, faiz dışı fazla hedefleri ve mali kural tartışmaları (Bkz. Karakurt, 2011; Arıkoğlu, 2012; Özatay, 2012; Karadeniz & Vural, 2016; Akyol Bulut & Alçın Şahintürk, 2019; Kanca & Bayrak, 2019; Ulusoy & Şahingöz, 2021) mali disiplinin merkezî politika gündeminin bir parçası hâline geldiğini göstermektedir. Ancak bu tartışmalar çoğunlukla makro düzeyde yürütülmüş, mali disiplinin alt ölçekli (il düzeyli) farklılaşması sistematik biçimde analiz edilmemiştir.

2.2. Mali Disiplinin Gelir Boyutu: Mali Kapasite ve Tahsilat Etkinliği

Mali kapasite literatürü, bir idari birimin ekonomik yapısına bağlı olarak gelir üretme potansiyelini ifade etmektedir (Bird & Smart, 2002). Ancak potansiyel ile gerçekteşen gelir arasındaki fark, kamu maliyesi açısından daha kritik bir göstergedir. Vergi gayreti yaklaşımı, fiilî tahsilatın potansiyel kapasiteye oranını analiz ederek mali yönetim etkinliğini ölçmektedir (Bahl, 1971).

Tanzi (1992) ve Keen (2012), gelir idaresinin kurumsal kapasitesinin mali disiplin üzerinde belirleyici rol oynadığını vurgulamaktadır. Gelir potansiyeli yüksek olsa dahi tahsilat etkinliği zayıf olan bir mali yapı sürdürülebilir bütçe dengesi üretmekte zorlanacaktır. Bu bağlamda mali disiplin yalnızca ekonomik büyüklüğün bir fonksiyonu değildir; aynı zamanda vergi idaresinin örgütsel yapısı, denetim kapasitesi, bilgi teknolojileri altyapısı, vergi uyum politikaları ve mükellef davranışlarıyla doğrudan ilişkilidir. Gelir idaresinin kurumsal kalitesi arttıkça tahakkuk-tahsilat arasındaki sapma azalmakta; bu da bütçe öngörülebilirliğini ve mali planlama kapasitesini güçlendirmektedir. Buna karşılık tahsilat etkinliğinin zayıf olduğu yapılar da gelir tahminleri ile gerçekteşmeler arasındaki fark artmakta, bu durum ise harcama programlarının sürdürülebilirliğini zora sokmaktadır. Dolayısıyla gelir yönetimi, mali disiplinin pasif bir bileşeni değil, bütçe dengesinin aktif belirleyicilerinden biridir.

Türkiye örneğinde vergi gelirlerinin coğrafi dağılımı belirgin bir yoğunlaşma göstermektedir. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın yayımladığı tahsilat istatistikleri, toplam vergi tahsilatının önemli bir bölümünün sınırlı sayıda ilde toplandığını ortaya koymaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2023). Bununla birlikte tahakkuk-tahsilat oranları incelendiğinde, ekonomik büyüklüğü yüksek bazı illerde dahi tahsilat performansının homojen olmadığı görülmektedir (Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2026). Bu durum, mali kapasite ile fiilî mali disiplin arasındaki farkı görünür kılmaktadır.

Ayrıca son dönemde kamu maliyesinde dijitalleşme, e-denetim sistemleri ve vergi uyum politikaları gibi uygulamalar, tahsilat etkinliğinin mali disiplin açısından daha kritik bir değişken hâline geldiğini göstermektedir (OECD, 2021). Bu bağlamda gelir yönetimi, mali disiplinin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

2.3. Net Mali Pozisyon ve Dikey Mali Dengesizlik

Mali federalizm literatürü, kamu maliyesinde dikey ve yatay mali dengesizlik kavramlarını geliştirmiştir (Oates, 2011). Dikey mali dengesizlik, alt

idari birimlerin gelir toplama kapasitesi ile harcama yükümlülükleri arasındaki uyumsuzluğu ifade eder. Rodden (2002), transfer bağımlılığının mali disiplin üzerinde gevşetici etki yaratabileceğini savunmaktadır.

Kornai’nin (1980, 1998) geliştirdiği “esnek bütçe kısıtı¹⁴” (soft budget constraint) yaklaşımı, bir ekonomik birimin mali başarısızlık durumunda üst otorite tarafından kurtarılacağı yönündeki beklentinin, mali disiplin üzerinde zayıflatıcı bir etki yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım başlangıçta sosyalist ekonomilerde kamu işletmelerinin davranış kalıplarını açıklamak amacıyla geliştirilmiş olsa da zamanla yerel yönetimler, kamu kurumları ve alt idari mali birimler için de analitik bir çerçeve sunmuştur. Yumuşak bütçe kısıtı altında faaliyet gösteren birimlerde zarar etmenin ya da bütçe açığı vermenin maliyeti tam olarak içselleştirilmediği için harcama disiplini zayıflamakta ve mali sorumluluk davranışı aşınabilmektedir (Kornai vd., 2003).

Merkezi yönetimin açık ya da örtük kurtarma garantisi, mali performansın piyasa ya da kurumsal disiplin mekanizmaları tarafından sınırlandırılmasını engelleyebilir. Bu durum, transfer bağımlılığının artmasına ve mali gevşeme davranışının kurumsallaşmasına yol açabilir. Güncel mali federalizm literatüründe bu yaklaşım, alt ölçekli mali birimlerin bütçe performansını ve transfer mekanizmalarının teşvik yapısını analiz etmek için kullanılmaktadır (Weingast, 2014). Özellikle merkezi transferlere yüksek ölçüde bağımlı idari birimlerde, kurtarıma beklentisinin mali disiplin üzerinde gevşetici etkiler doğurabileceği vurgulanmaktadır.

Türkiye üniter bir devlet yapısına sahip olmakla birlikte, kamu gelirlerinin ve merkezi harcamaların mekânsal dağılımı eşit değildir. Bazı iller merkezi bütçeye net katkı sağlarken, bazı iller net transfer alıcısı konumundadır. Bu durum, mali disiplinin yalnızca gelir performansı üzerinden değil; net mali pozisyon üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Net katkı sağlayıcı ve net yararlanıcı ayrımı, kamu maliyesinin mekânsal dağılım boyutunu analiz etmeye imkân vermektedir. Bu bağlamda mali disiplin, yalnızca tahsilat etkinliği değil; bütçe dengesi ve mali sorumluluk boyutuyla birlikte ele alınmalıdır.

2.4. Kamuda Tasarruf Politikaları ve Mekânsal Mali Disiplin

Kamuda tasarruf politikaları son yıllarda birçok ülkede mali konsolidasyon stratejilerinin temel bileşeni hâline gelmiştir. Alesina ve Ardagna (2010), harcama temelli konsolidasyonların uzun vadede daha sürdürülebilir sonuçlar üretebildiğini ileri sürmektedir. Ancak IMF (2020) raporları, gelir

¹⁴ Bazı kaynaklarda “yumuşak bütçe kısıtı” olarak da yer almaktadır.

tarafının ihmal edilmesi durumunda konsolidasyonun kalıcı olmayabileceğini vurgulamaktadır.

Türkiye’de son dönemde kamu tasarrufu vurgusu güçlenmiş; bütçe dengesi ve harcama kontrolü politika söyleminin merkezine yerleşmiştir. Bununla birlikte il düzeyindeki mali performans farklılıklarının tasarruf politikaları üzerindeki etkisi sınırlı ölçüde tartışılmıştır.

Mali disiplinin mekânsal boyutu, tasarruf politikalarının etkinliği açısından kritik önemdedir. Gelir tahsil etkinliği düşük ve net transfer bağımlılığı yüksek olan iller ile net katkı sağlayan iller arasında mali davranış kalıpları farklılaşabilir. Bu durum, kamuda tasarruf stratejilerinin tek tip değil, farklılaşmış politika araçları gerektirebileceğini göstermektedir.

2.5. Kavramsal Çerçevenin Genel Değerlendirmesi

Literatür bütüncül biçimde değerlendirildiğinde mali disiplinin tek boyutlu bir kavram olmadığı açıkça görülmektedir. Mali disiplin; gelir üretim kapasitesi ve tahsil etkinliği, harcama kontrolü, bütçe dengesi, net mali pozisyon ve kurumsal mali çerçeve gibi birbiriyle ilişkili ancak analitik olarak ayrıştırılabilir boyutlardan oluşmaktadır. Bu çok katmanlı yapı, mali performansın yalnızca bütçe açığı ya da borç göstergeleri üzerinden değerlendirilmesinin yetersiz kalacağını ortaya koymaktadır. Gelir tarafındaki zayıflıklar, harcama disiplindeki bozulmalar ya da net transfer bağımlılığı gibi unsurlar mali disiplinin farklı görünümelerini yansıtmakta ve birlikte ele alınmadığında eksik bir değerlendirmeye yol açmaktadır.

Mali disiplinin gelir boyutu, potansiyel kapasite ile fiilî tahsilat arasındaki ilişkiyi; harcama boyutu ise kamu kaynaklarının etkin kullanımını ve bütçe içi önceliklendirmeyi ifade etmektedir. Net mali pozisyon ise bir idari birimin merkezi bütçe ile olan mali ilişkisinin yönünü ve yoğunluğunu yansıtmaktadır. Bu unsurların her biri, mali sorumluluk ve sürdürülebilirlik kavramlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla mali disiplin, yalnızca makro düzeyde kamu borç dinamikleriyle değil, aynı zamanda alt ölçekli mali davranış kalıplarıyla da ilişkilidir.

Türkiye mali yapısının coğrafi dağılımı incelendiğinde, kamu gelirlerinin ve merkezi harcamaların mekânsal olarak homojen dağılmadığı görülmektedir. Bazı iller gelir üretim kapasitesi ve tahsil etkinliği bakımından öne çıkarken, bazı iller merkezi transferlere daha yüksek ölçüde bağımlı bir yapı sergilemektedir. Bu heterojen yapı, mali disiplinin yalnızca ulusal ölçekte değil, alt idari birimler düzeyinde de analiz edilmesi gerektiğini göstermektedir. İl düzeyinde ortaya çıkan farklılıklar, kamuda tasarruf politikalarının ve mali konsolidasyon stratejilerinin tasarımında dikkate alınması gereken yapısal unsurlardır.

Sonuç olarak mali disiplin, gelir yönetimi, bütçe dengesi ve merkezi bütçe ile kurulan mali ilişkinin birlikte değerlendirilmesini gerektiren bütüncül bir kavramdır. Bu çok boyutlu yaklaşım, mali performansın mekânsal farklılıklarını görünür kılmakta ve kamu maliyesi politikalarının daha hedefli biçimde tasarlanmasına teorik bir zemin sunmaktadır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada Türkiye’de yer alan 81 ilin 2019–2025 dönemine ait mali göstergeleri kullanılmıştır. Analiz döneminin 2019 yılından başlatılmasının temel nedeni, kamu mali yönetiminde kurumsal çerçevede yaşanan dönüşüm sonrasında illerin mali performanslarının karşılaştırılmasına imkân tanıyan tutarlı ve bütüncül bir zaman aralığı elde etmektir. 2017 anayasa değişikliği sonrasında 2018 yılında yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte merkezi yürütme yapısında ve bütçe hazırlama–uygulama süreçlerinde önemli kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönüşüm, bütçe sürecinin koordinasyonu, harcama kontrol mekanizmaları ve kamu mali yönetiminde karar alma yapısını yeniden şekillendirmiştir. Dolayısıyla 2019 sonrası dönem, yeni kurumsal çerçevenin uygulama sonuçlarının gözlemlenebildiği ilk tam mali yılları kapsamaktadır. Yedi yıllık dönem seçimi, kısa dönemli dalgalanmaların etkisini azaltmak ve illerin yapısal mali performansını daha sağlıklı biçimde yansıtmak amacı taşımaktadır.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenin Kısaltması (Sembölü)	Değişkenin Tam Adı	Kaynak
t_latperform	Tahsilat Performansı % (Tahsilat / Tahakkuk)	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü
netkatki	İlin “bütçeye net katkı” göstergesi % (Tahsilat / Giderler)	
tahincity	İlin, toplam tahsilat içindeki payı (%)	

Tablo 1’de analizde kullanılan değişkenlere ait bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda veri seti üç temel mali göstergeden oluşmaktadır. Bunlardan ilki tahsilat performansıdır (t_latperform). Bu değişken, tahsilatın tahakkuka oranı olarak hesaplanmakta ve il düzeyinde kamu gelirlerinin ne ölçüde etkin biçimde tahsil edilebildiğini göstermektedir. İkinci gösterge, ilin merkezi bütçeye net katkı durumunu yansıtan “cityinbudget” değişkenidir. Bu oran, tahsilatın giderlere oranını ifade etmekte; 100’ün üzerindeki değerler ilin tahsilatının giderlerini aştığını, 100’ün altındaki değerler ise ilin merkezi bütçeden net kaynak kullandığını göstermektedir. Analizde bu göstergenin

yorumlanabilirliğini artırmak amacıyla dönüşüm uygulanmış ve “net katkı” değişkeni aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

$$netkatki_i = cityinbudget_i - 100 \quad (1)$$

Bu dönüşüm sayesinde sıfır değeri bütçe dengesi noktasını temsil etmekte, pozitif değerler net katkırı, negatif değerler ise net yararlanıcılığı göstermektedir. Üçüncü gösterge olan tahincity, ilin toplam tahsilat içindeki payını ifade etmekte ve ilin merkezi bütçe finansmanındaki göreceli ağırlığını yansıtmaktadır. Böylece çalışma hem mali disiplin boyutunu hem de merkezi bütçeye katkı ölçeğini birlikte değerlendirebilecek bir değişken seti üzerine kurulmuştur.

İllerin mali disiplin ve merkezi bütçeye katkı performanslarını bütüncül bir çerçevede değerlendirebilmek amacıyla endeks temelli bir yaklaşım benimsenmiştir. Endeks oluşturma süreci üç aşamadan oluşmaktadır.

İlk aşamada, 2019–2025 dönemine ait yıllık veriler il bazında ortalamaya dönüştürülmüştür. Bu yaklaşım, dönemsel şokların (örneğin pandemi kaynaklı olağanüstü bütçe hareketlerinin) etkisini sınırlamakta ve illerin uzun dönemli mali performans eğilimlerini öne çıkarmaktadır.

İkinci aşamada, farklı ölçeklere sahip göstergelerin karşılaştırılabilir hâle getirilmesi amacıyla Min–Maks normalizasyonu uygulanmıştır. Her bir değişken aşağıdaki dönüşüm yardımıyla 0 ile 1 aralığına indirgenmiştir:

$$X_i^* = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (2)$$

Bu dönüşüm, değişkenler arasındaki ölçü birimi farklılıklarını ortadan kaldırmakta ve bileşik endeks hesaplamasına imkân tanımaktadır.

Üçüncü aşamada, normalleştirilmiş değişkenler eşit ağırlıklandırma yöntemiyle birleştirilmiş ve Mali Disiplin ve Net Katkı Endeksi (MDBKE) oluşturulmuştur:

$$MDBKE_i = \frac{1}{3} (t_latperform_i^* + netkatki_i^* + tahincity_i^*) \quad (3)$$

Burada yıldız (*) işareti, ilgili değişkenin Min–Maks normalizasyonu sonrası değerini göstermektedir. MDBKE değerinin artması, ilgili ilin tahsilat etkinliğinin yükseldiğini, merkezi bütçeye net katkı kapasitesinin güçlendiğini ve bütçe finansmanındaki göreceli ağırlığının arttığını ifade etmektedir. Böylece

endeks, mali disiplin ve bütçe katkı performansını tek bir ölçüt altında bütünlendirmektedir.

Endeks değerlerinin karşılaştırmalı biçimde değerlendirilebilmesi amacıyla iller MDBKE skorlarına göre sıralanmış ve dağılımın yapısını ortaya koymak üzere çeyrek dilimlere ayrılmıştır. Buna göre Q1 en düşük performans grubunu, Q4 ise en yüksek performans grubunu temsil etmektedir. Bu sınıflandırma, mali disiplin ve bütçe katkı performansının iller arasında nasıl dağıldığını analiz etmeye ve bölgesel farklılıkları ortaya koymaya imkân sağlamaktadır.

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, 2019–2025 dönemine ait il bazlı ortalama değerler kullanılarak oluşturulan Mali Disiplin ve Net Katkı Endeksi (MDBKE) çerçevesinde Türkiye’de illerin mali performans yapısı incelenmektedir. Analiz, mali disiplinin çok boyutlu yapısını il düzeyinde görünür kılmayı amaçlamaktadır. Öncelikle endeksin bileşenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunulmakta, ardından değişkenler arası ilişkiler değerlendirilmektedir. Daha sonra MDBKE değerleri çeyrek dilimlere ayrılarak performans grupları belirlenmekte ve son olarak illerin sıralaması üzerinden mali disiplinin mekânsal ve yapısal farklılaşması analiz edilmektedir.¹⁵ Bu çerçevede, iller arası mali performans farklılıklarının sistematik biçimde ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler (81 İl, 2019–2025 Ortalama Değerler)

Değişken	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
Tahsilat Performansı (t_latperform)	58.683	11.666	27.604	81.819
Net Katkı (netkatki)	-17.755	127.356	-89.143	736.073
Toplam Tahsilat Payı (tahincity)	2.282	10.332	0.014	85.75
MDBKE	0.229	0.121	0.004	0.701

Not: Net katkı değişkeni “cityinbudget – 100” dönüşümü ile elde edilmiştir. MDBKE, Min–Maks normalizasyonu sonrası üç değişkenin eşit ağırlıklı ortalamasıdır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, iller arasında mali performans göstergeleri bakımından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Tahsilat performansının ortalama değeri %58,7 olup minimum ve maksimum değerler arasındaki geniş aralık, gelir tahsil etkinliğinin il düzeyinde homojen olmadığını göstermektedir.

¹⁵ Analizler için Stata 15.1 paket programı kullanılmıştır.

Net katkı değişkeninin ortalama değeri negatif olup (-17,8), illerin önemli bir bölümünün merkezi bütçeden net kaynak kullandığını göstermektedir. Bununla birlikte maksimum değer oldukça yüksek olması, net katkı bakımından bazı illerin belirgin biçimde ayrıştığını ortaya koymaktadır. Toplam tahsilat payı değişkeni de yüksek standart sapma değeriyle merkezi bütçe finansmanının belirli illerde yoğunlaştığını göstermektedir. MDBKE değerlerinin 0 ile 0,70 arasında değişmesi ve ortalamanın 0,229 düzeyinde kalması, genel performansın ağırlıklı olarak düşük ve orta bandta yoğunlaştığını düşündürmektedir. Endeksin sağa çarpık dağılım yapısı, yüksek performanslı illerin sınırlı sayıda yoğunlaştığını, düşük ve orta performansın ise daha yaygın olduğunu göstermektedir. Endeksin bileşenleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla hesaplanan korelasyon katsayıları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3: Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi (81 İl, 2019–2025 Ortalama)

Değişken	Tahsilat Performansı	Net Katkı	Toplam Tahsilat Payı	MDBKE
Tahsilat Performansı	1,0000			
Net Katkı	0,3770***	1,0000		
Toplam Tahsilat Payı	0,2000	0,3070***	1,0000	
MDBKE	0,8200***	0,7520***	0,582***	1,0000

Not: Anlamlılık düzeyleri $p < 0,1$ ise *, $p < 0,05$ ise **, $p < 0,01$ ise ***. Korelasyon katsayıları Pearson yöntemine göre hesaplanmıştır.¹⁶ Net katkı değişkeni “cityinbudget – 100” dönüşümü ile elde edilmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere MDBKE ile tahsilat performansı arasındaki korelasyon katsayısı 0,820 olup istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, tahsilat etkinliğinin endeksin en güçlü bileşenlerinden biri olduğunu göstermektedir. Net katkı ile MDBKE arasındaki ilişki de yüksek düzeydedir (0,752). Toplam tahsilat payı ile MDBKE arasındaki korelasyon ise daha düşük olmakla birlikte anlamlıdır (0,582). Bileşenler arasındaki korelasyon katsayılarının orta düzeyde kalması, değişkenlerin aynı mali boyutu ölçmediğini; farklı ancak tamamlayıcı unsurları temsil ettiğini göstermektedir. Bu bulgu, çoklu doğrusal bağımlılık riskinin sınırlı olduğunu ve bileşik endeksin yapısal tutarlılık sergilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla oluşturulan bileşik endeks, tek bir göstergeye indirgenememekte; mali performansı çok boyutlu bir çerçevede yansıtmaktadır.

İllerin performans dağılımının daha sistematik biçimde incelenebilmesi amacıyla MDBKE değerleri çeyrek dilimlere ayrılmıştır. Bu sınıflandırmaya ilişkin sınır değerler Tablo 4'te sunulmaktadır.

¹⁶ Pearson korelasyon katsayısı, sürekli değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin ölçülmesine imkân sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir.

Tablo 4: MDBKE Çeyrek Dilim Sınır Değerleri ve Performans Grupları

Performans Düzeyi	Performans Grubu	MDBKE Aralığı	İl Sayısı	Yüzde (%)
Q1	Düşük Performans	0,0035 – 0,1575	21	25,9
Q2	Alt-Orta Performans	0,1575 – 0,2202	20	24,7
Q3	Üst-Orta Performans	0,2202 – 0,2731	20	24,7
Q4	Yüksek Performans	0,2731 – 0,7011	20	24,7

Not: Performans grupları, MDBKE dağılımı temel alınarak eşit frekanslı çeyrek dilim (quartile) sınıflandırması yöntemiyle oluşturulmuştur. Sınır değerler sırasıyla 25., 50. ve 75. yüzdelik değerleri temsil etmektedir.

Çeyrek dilim sınırlarının birbirine yakın büyüklükte il sayıları üretmesi, performans dağılımının dengeli gruplar hâlinde incelenmesine imkân sağlamaktadır. Bu yaklaşım, performans dağılımını göreceli bir sıralama mantığı içinde değerlendirmeye imkân tanımakta ve uç değerlerin analizi baskılamasını engellemektedir. Üst çeyrekte yer alan iller mali disiplin ve net katkı bakımından görece daha güçlü bir konum sergilerken, alt çeyrekte yer alan iller merkezi bütçe dengesi açısından daha zayıf bir görünüm ortaya koymaktadır. Çeyrek dilim sınıflandırmasına göre illerin sıralaması Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5: Türkiye’de İllerin Mali Disiplin ve Net Katkı Endeksi (MDBKE) Sıralaması

Sıra	İl	MDBKE	Performans Düzeyi	MDBKE Performans Grubu
1	Gümüşhane	0,701	Q4	Yüksek
2	Kahramanmaraş	0,694	Q4	Yüksek
3	Zonguldak	0,619	Q4	Yüksek
4	Hakkâri	0,450	Q4	Yüksek
5	Samsun	0,399	Q4	Yüksek
6	Adana	0,350	Q4	Yüksek
7	Niğde	0,334	Q4	Yüksek
8	Muğla	0,332	Q4	Yüksek
9	Ankara	0,328	Q4	Yüksek
10	Giresun	0,321	Q4	Yüksek
11	Şanlıurfa	0,321	Q4	Yüksek
12	Bingöl	0,305	Q4	Yüksek
13	Sinop	0,302	Q4	Yüksek
14	Kütahya	0,301	Q4	Yüksek
15	Eskişehir	0,298	Q4	Yüksek
16	Manisa	0,298	Q4	Yüksek
17	Nevşehir	0,291	Q4	Yüksek
18	Erzincan	0,280	Q4	Yüksek
19	Kastamonu	0,277	Q4	Yüksek
20	Antalya	0,274	Q4	Yüksek
21	İzmir	0,273	Q3	Üst-Orta
22	Denizli	0,270	Q3	Üst-Orta
23	İstanbul	0,269	Q3	Üst-Orta

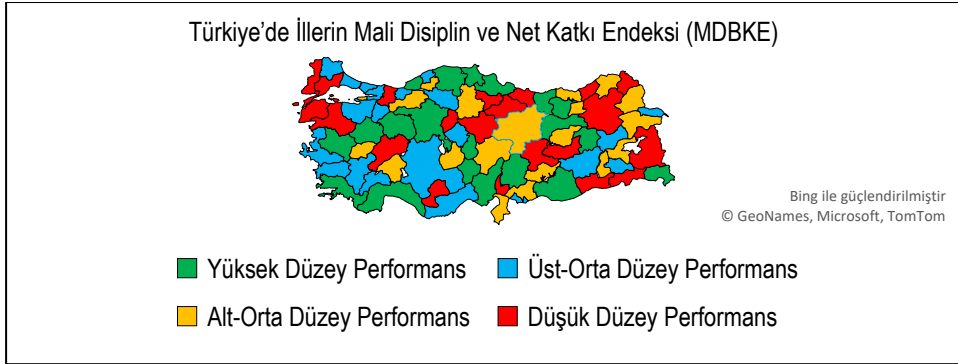
Sıra	İl	MDBKE	Performans Düzeyi	MDBKE Performans Grubu
24	Siirt	0,260	Q3	Üst-Orta
25	Burdur	0,254	Q3	Üst-Orta
26	Iğdır	0,254	Q3	Üst-Orta
27	Kocaeli	0,250	Q3	Üst-Orta
28	Konya	0,248	Q3	Üst-Orta
29	Bartın	0,247	Q3	Üst-Orta
30	Kırklareli	0,247	Q3	Üst-Orta
31	Bursa	0,245	Q3	Üst-Orta
32	Kırşehir	0,242	Q3	Üst-Orta
33	Çankırı	0,240	Q3	Üst-Orta
34	Aydın	0,236	Q3	Üst-Orta
35	Kilis	0,232	Q3	Üst-Orta
36	Düzce	0,232	Q3	Üst-Orta
37	Muş	0,232	Q3	Üst-Orta
38	Mersin	0,228	Q3	Üst-Orta
39	Bilecik	0,227	Q3	Üst-Orta
40	Diyarbakır	0,221	Q3	Üst-Orta
41	Trabzon	0,220	Q2	Alt-Orta
42	Gaziantep	0,219	Q2	Alt-Orta
43	Tunceli	0,217	Q2	Alt-Orta
44	Sivas	0,216	Q2	Alt-Orta
45	Ağrı	0,207	Q2	Alt-Orta
46	Bolu	0,206	Q2	Alt-Orta
47	Kars	0,204	Q2	Alt-Orta
48	Çorum	0,204	Q2	Alt-Orta
49	Adıyaman	0,202	Q2	Alt-Orta
50	Artvin	0,200	Q2	Alt-Orta
51	İsparta	0,199	Q2	Alt-Orta
52	Karabük	0,199	Q2	Alt-Orta
53	Batman	0,195	Q2	Alt-Orta
54	Yalova	0,192	Q2	Alt-Orta
55	Hatay	0,189	Q2	Alt-Orta
56	Uşak	0,182	Q2	Alt-Orta
57	Bayburt	0,181	Q2	Alt-Orta
58	Bitlis	0,177	Q2	Alt-Orta
59	Kayseri	0,173	Q2	Alt-Orta
60	Aksaray	0,169	Q2	Alt-Orta
61	Osmaniye	0,158	Q1	Düşük
62	Balıkesir	0,153	Q1	Düşük
63	Edirne	0,153	Q1	Düşük
64	Rize	0,150	Q1	Düşük
65	Afyonkarahisar	0,143	Q1	Düşük
66	Karaman	0,139	Q1	Düşük
67	Elâzığ	0,137	Q1	Düşük
68	Malatya	0,136	Q1	Düşük
69	Sakarya	0,132	Q1	Düşük
70	Yozgat	0,131	Q1	Düşük
71	Ordu	0,115	Q1	Düşük
72	Mardin	0,110	Q1	Düşük
73	Çanakkale	0,106	Q1	Düşük
74	Ardahan	0,098	Q1	Düşük

Sıra	İl	MDBKE	Performans Düzeyi	MDBKE Performans Grubu
75	Amasya	0,078	Q1	Düşük
76	Tekirdağ	0,064	Q1	Düşük
77	Şirnak	0,063	Q1	Düşük
78	Van	0,051	Q1	Düşük
79	Erzurum	0,044	Q1	Düşük
80	Tokat	0,034	Q1	Düşük
81	Kırıkkale	0,004	Q1	Düşük

Not: MDBKE, tahsilat performansı, net katkı ve toplam tahsilat payı değişkenlerinin Min-Maks normalizasyonu sonrası eşit ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Q1 en düşük, Q4 en yüksek performans grubunu göstermektedir.

Sıralama sonuçları iller arasında belirgin performans farklılıkları bulunduğunu göstermektedir. En yüksek performans grubunda yer alan iller yalnızca büyük metropollerle sınırlı değildir; ekonomik büyüklüğü görece sınırlı bazı iller de üst çeyrekte yer almaktadır. Buna karşılık İstanbul ve İzmir gibi büyük ekonomik merkezlerin üst çeyrekte değil, üçüncü çeyrekte konumlanması, ekonomik ölçeğin tek başına mali disiplin performansını belirlemediğini göstermektedir. En düşük performans grubunda hem Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinin hem de bazı batı illerinin yer alması, mali performansın yalnızca bölgesel gelişmişlik düzeyiyle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır.

Şekil 1: Türkiye’de İllerin Mali Disiplin ve Net Katkı Endeksi (MDBKE) Mekânsal Dağılımı

Not: Harita MDBKE çeyrek dilim sınıflandırmasına (Q1–Q4) göre oluşturulmuştur. Yeşil yüksek, kırmızı düşük performansı göstermektedir.

Kaynak: Yazarın hesaplamaları ile oluşturulmuştur.

Tablo 4’te sunulan il sıralamasının mekânsal görünümü Şekil 1’de yer almaktadır. Harita incelendiğinde mali disiplin ve net katkı performansının Türkiye genelinde homojen bir dağılım sergilemediği görülmektedir. Bu

mekânsal desen, mali disiplinin salt bölgesel kalkınmışlık göstergeleriyle açıklanamayacağını; idari kapasite, tahsilat etkinliği ve bütçe dengesi yönetiminin belirleyici rol oynadığını düşündürmektedir. Yüksek performanslı iller belirli coğrafi alanlarda yoğunlaşmakla birlikte, düşük performanslı iller yalnızca tek bir bölgesel blokta toplanmamaktadır. Bu durum, mali disiplin performansının bölgesel gelişmişlik düzeyiyle birebir örtüşmediğini göstermektedir.

Dikkat çekici bir bulgu, ekonomik açıdan güçlü bazı batı illerinin orta veya alt performans grubunda yer alması; buna karşılık görece küçük ölçekli bazı illerin üst performans grubunda bulunmasıdır. Bu sonuç, mali disiplinin ekonomik büyüklükten ziyade tahsilat etkinliği ve bütçe dengesi yönetimi ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Harita ayrıca merkezi bütçe ile kurulan mali ilişkinin mekânsal asimetrisini görünür kılmaktadır. Net katkı sağlayan ve net transfer alan iller arasındaki farklılaşma, mali disiplinin yalnızca gelir üretim kapasitesi üzerinden değil, merkezi bütçe ile olan net mali pozisyon çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Genel olarak bulgular, Türkiye’de illerin mali disiplin ve merkezi bütçeye katkı performansının homojen bir yapı sergilemediğini göstermektedir. Yüksek performanslı iller sınırlı sayıda olup belirli bir yoğunlaşma göstermektedir. Bu sonuç, tahsilat kapasitesi, gelir–gider dengesi ve bütçe içindeki görece ağırlığın birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kamuda tasarruf ve mali disiplin politikalarının il düzeyindeki yapısal farklılıkları dikkate alacak biçimde tasarlanması önem taşımaktadır.

5. Tartışma ve Politika Çıkarımları

Elde edilen bulgular, Türkiye’de mali disiplin ve merkezi bütçeye katkı performansının iller arasında belirgin biçimde farklılaştığını göstermektedir. Bu farklılaşma, mali disiplinin yalnızca merkezi bütçe dengesi üzerinden değerlendirilmesinin analitik olarak eksik kalabileceğini ortaya koymaktadır. İl düzeyindeki tahsilat etkinliği, bütçe dengesi ve net mali pozisyon göstergeleri, mali yapının mekânsal boyutunu görünür kılmaktadır.

Tahsilat performansının endeks ile yüksek korelasyon göstermesi, gelir yönetimi kapasitesinin mali disiplin açısından merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, mali disiplinin sürdürülebilirliğinin harcama kısıntısından ziyade gelir idaresinin kurumsal kapasitesi ile daha yakından ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Bu bulgu, mali disiplinin yalnızca harcama kısıntılarına indirgenemeyeceğini göstermektedir. Kamuda tasarruf politikaları çoğu zaman harcama kontrolü üzerinden tartışılmakta; ancak gelir

tarafındaki idari kapasite güçlendirilmeden sürdürülebilir bir mali disiplin tesis etmek güçleşmektedir. IMF (2020) ve OECD (2024) raporları da gelir idaresinin etkinliğinin mali konsolidasyon süreçlerinde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır.

Net mali pozisyon farklılıkları ise dikey mali dengesizlik tartışmalarını gündeme getirmektedir. Türkiye üniter bir devlet yapısına sahip olmakla birlikte, kamu gelirlerinin belirli illerde yoğunlaşması ve bazı illerin merkezi bütçeden net transfer alıcısı konumunda bulunması, mali yapının asimetrik olduğunu göstermektedir. Mali federalizm literatüründe transfer bağımlılığının mali sorumluluk üzerinde gevşetici etki yaratabileceği ileri sürülmektedir (Rodden, 2002). Bu bağlamda transfer mekanizmalarının tasarımı, mali disiplin açısından kritik öneme sahiptir.

Bu noktada 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun¹⁷ getirdiği performans esaslı bütçeleme, mali saydamlık ve hesap verebilirlik ilkeleri özel bir önem taşımaktadır. 5018 sayılı Kanun, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanımını temel ilke olarak benimsemiş ve mali yönetimde disiplin çerçevesini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak uygulamada mali performansın mekânsal farklılıklarının sistematik biçimde izlenmesi sınırlı kalmıştır. İl bazlı mali performans göstergelerinin sistematik olarak raporlanması, performans esaslı bütçelemenin ölçülebilirlik ve karşılaştırılabilirlik boyutunu güçlendirebilir.

Son dönemde yayımlanan tasarruf genelgeleri ve kamu harcamalarında rasyonelleştirme vurgusu, mali disiplinin yeniden politika gündeminin merkezine yerleştiğini göstermektedir. Ancak tasarruf politikalarının etkili olabilmesi için iller arası mali kapasite ve net katkı farklılıklarının dikkate alınması gerekmektedir. Net katkı sağlayan iller ile net transfer alan illerin mali davranış kalıpları farklıdır. Transfer bağımlılığı yüksek olan illerde gelir artırıcı ve tahsil etkinliğini yükseltici reformlar öncelik kazanırken; net katkı sağlayan illerde kaynak kullanım etkinliği ve yatırım kompozisyonu ön plana çıkmaktadır.

Bulgular ayrıca ekonomik büyüklüğün mali disiplin performansını otomatik olarak belirlemediğini göstermektedir. Bazı büyük ekonomik merkezlerin üst performans grubunda yer almaması, mali disiplinin yapısal ekonomik büyüklükten ziyade mali yönetim kalitesi ile daha yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, mali disiplinin kurumsal kapasite ve idari etkinlik boyutunun güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

¹⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (2003). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. Resmi Gazete (Sayı: 25326).

Harita analizinin ortaya koyduğu mekânsal farklılaşma, mali disiplin performansının ÷lke genelinde homojen dağılmadığını açık biçimde göstermektedir. Mekânsal farklılaşma, kamuda tasarruf ve mali disiplin politikalarının tek tip ve merkezîyetçi bir çerçevede değil, il düzeyindeki mali performans farklılıklarını dikkate alan esnek bir tasarımla yürüt÷lmesi gerektiğini göstermektedir. Bu durum, maliye politikası araçlarının coğrafi duyarlılıkla tasarlanmasıyla önemine işaret etmektedir.

Türkiye’de mali kural tartışmaları da bu çerçevede yeniden değerlendirilebilir. Mali kural uygulamaları genellikle merkezi bütçe göstergeleri üzerinden tasarlanmakta; alt ölçekli mali performans farklılıkları dikkate alınmamaktadır. Oysa il düzeyindeki mali disiplin göstergeleri, mali kural tasarımında tamamlayıcı bir izleme aracı olarak kullanılabilir. Bu yaklaşım, mali kural uygulamalarının yalnızca merkezi bütçe açığına odaklanan dar çerçevesini genişleterek, çok katmanlı mali yönetim anlayışını güçlendirebilir. Bu yaklaşım, mali disiplinin yalnızca makro bir hedef değil, çok katmanlı bir yönetim süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak çalışma bulguları üç temel politika çıkarımına işaret etmektedir. Birincisi, mali disiplin stratejileri gelir tarafını güçlendirmeyi içermelidir. İkincisi, merkezi bütçe ile alt idari birimler arasındaki mali ilişkinin şeffaf biçimde izlenmesi gerekmektedir. Üçüncüsü, kamuda tasarruf politikaları mekânsal farklılıkları dikkate alan esnek bir çerçevede ele alınmalıdır. Mali disiplinin sürdürülebilirliği, yalnızca merkezi bütçe dengesiyle değil, alt ölçekli mali performansın bütüncül biçimde değerlendirilmesiyle sağlanabilir. Bu bağlamda mali disiplin, yalnızca makro bütçe dengesinin korunması değil, alt ölçekli mali performansın bütüncül biçimde izlenmesi ve yönetilmesi sürecidir. İl düzeyinde geliştirilecek analitik göstergeler, kamuda tasarruf politikalarının daha hedefli ve etkin tasarlanmasına katkı sağlayabilir.

6. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de 2019–2025 dönemine ait il bazlı veriler kullanılarak mali disiplin ve merkezi bütçeye katkı performansının mekânsal farklılıklarını analiz etmiştir. Tahsilat performansı, net mali pozisyon ve toplam tahsilat içindeki pay göstergeleri birlikte değerlendirilerek oluşturulan bileşik endeks aracılığıyla iller karşılaştırmalı biçimde sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de mali disiplinin homojen bir yapı sergilemediğini ve iller arasında belirgin performans farklılıkları bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuçlar özellikle üç temel noktaya işaret etmektedir. İlk olarak, gelir tahsil etkinliği mali disiplin performansının en güçlü bileşenlerinden biridir. Tahsilat kapasitesinin zayıf olduğu bir mali yapıda, harcama kontrolü tek

başına sürdürülebilir disiplin sağlamamaktadır. Bu bulgu, mali disiplinin yalnızca harcama kısıntılarına dayalı bir tasarruf anlayışıyla değil, gelir yönetiminin güçlendirilmesiyle birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

İkinci olarak, illerin merkezi bütçe ile olan net mali ilişkisi önemli farklılıklar göstermektedir. Bazı iller merkezi bütçeye net katkı sağlarken, önemli bir bölüm net transfer alıcısı konumundadır. Bu durum, mali yapının mekânsal olarak asimetrik olduğunu ve dikey mali dengesizlik unsurlarının dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Net mali pozisyonun mali disiplin analizine dâhil edilmesi, bütçe performansının daha bütüncül biçimde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.

Üçüncü olarak, ekonomik büyüklük ile mali disiplin performansı arasında otomatik bir ilişki bulunmamaktadır. Büyük ekonomik merkezlerin her zaman üst performans grubunda yer almaması, mali disiplinin yalnızca üretim hacmi veya gelir düzeyiyle açıklanamayacağını göstermektedir. Bu durum, mali yönetim kapasitesinin ve idari etkinliğin belirleyici rolüne işaret etmektedir.

Bu bulgular, kamuda tasarruf politikalarının tasarımında mekânsal farklılıkların dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Tek tip ve merkeziyetçi tasarruf politikaları, farklı mali kapasite ve net katkı yapısına sahip illerde aynı etkiyi üretmeyebilir. Gelir tahsil etkinliğinin artırılması, transfer bağımlılığının azaltılması ve mali saydamlığın güçlendirilmesi, sürdürülebilir mali disiplinin temel unsurları olarak öne çıkmaktadır.

Teorik açıdan çalışma, mali disiplinin çok boyutlu yapısını alt ölçekli bir analiz çerçevesine taşımakta; gelir yönetimi, bütçe dengesi ve net mali pozisyon boyutlarını birlikte ele alarak literatüre mekânsal bir katkı sunmaktadır. Politika açısından ise il düzeyinde mali performansın sistematik biçimde izlenmesinin, mali konsolidasyon ve tasarruf stratejilerinin etkinliğini artırdığını göstermektedir.

Bununla birlikte çalışma bazı sınırlılıklara sahiptir. Analiz, seçilen göstergeler üzerinden oluşturulan bileşik bir endekse dayanmaktadır. Gelecek araştırmalarda harcama kompozisyonu, yatırım yapısı, borç dinamikleri ve kurumsal kapasite göstergeleri de dâhil edilerek daha kapsamlı bir mali disiplin çerçevesi oluşturulabilir. Ayrıca zaman serisi boyutunun genişletilmesi ve mekânsal ekonometrik yöntemlerin kullanılması, mali disiplinin bölgesel etkileşim boyutunu daha derinlemesine inceleme imkânı sağlayacaktır.

Sonuç olarak Türkiye’de mali disiplin, yalnızca merkezi bütçe dengesiyle ölçülebilecek tek boyutlu bir olgu değildir. İl düzeyindeki gelir tahsil etkinliği ve net mali pozisyon farklılıkları, mali sürdürülebilirliğin çok katmanlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bu durum, maliye politikalarının tasarımında mekânsal performans analizlerinin dikkate alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyol Bulut, Ö., & Alçın Şahintürk, D. (2019). Mali Disiplini Sağlama Yolunda Mali Kural Uygulamaları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 411-433. <https://doi.org/10.18657/yonveek.591421>
- Alesina, A., & Ardagna, S. (2010). Large Changes in Fiscal Policy: Taxes Versus Spending. *Tax Policy and the Economy*, 24(1), 35–68. <https://doi.org/10.1086/649828>
- Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Fiscal Discipline and the Budget Process. *American Economic Review*, 86(2), 401–407. <http://www.jstor.org/stable/2118160>
- Arıkboğa, A. (2012). Maliye Politikalarında 1980 Sonrasında Yaşanan Değişim: Mali Disiplin ve Mali Kural Uygulamaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 13-25. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusosbil/article/118694>
- Bahl, R. W. (1971). A Regression Approach to Tax Effort and Tax Ratio Analysis. *IMF Staff Papers*, 003, 570–612 (1971). <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/024/1971/003/article-A004-en.xml>
- Bird, R. M., & Smart, M. (2002). Intergovernmental Fiscal Transfers: International Lessons for Developing Countries, *World Development*, 30(6), 899–912. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00016-5](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00016-5)
- Blanchard, O., Leandro, Á., & Zettelmeyer, J. (2021). Redesigning EU Fiscal Rules: From Rules to Standards. *Economic Policy*, 36(106), 195-236. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiab003>
- Buchanan, J. M., & Wagner, R. E. (1977). *Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes*. New York: Academic Press.
- Eyraud, L., Gaspar, V., & Poghosyan, T. (2017). Fiscal Politics in the Euro Area. IMF Working Paper No. 17/18. International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781475572919.001>
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2023). Vergi İstatistikleri. Ankara: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. <https://www.hmb.gov.tr/ocak-2023-vergi-gelirleri>, (20.02.2026).
- Hallerberg, M., Strauch, R., & von Hagen, J. (2009). *Fiscal Governance in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511759505>
- IMF (International Monetary Fund). (2018). Fiscal Monitor: Capitalizing on Good Times. <https://www.imf.org/en/publications/fm/issues/2018/04/06/fiscal-monitor-april-2018>
- IMF (International Monetary Fund). (2020). Fiscal Monitor: Policies for the Recovery. <https://www.imf.org/en/publications/fm/issues/2020/09/30/october-2020-fiscal-monitor>
- Kanca, O. C., & Bayrak, M. (2019). Bütçenin Mahiyeti ve 2002 Sonrası Merkezi Yönetim Bütçesinin Mali Disiplin Ekseninde İncelenmesi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 147-155. https://dergipark.org.tr/en/pub/bsbd/article/560357?issue_id=47296
- Karadeniz, Y., & Vural, T. (2016). İhtiyari Maliye Politikalarına Karşı Mali Kurallar: Teorik Bir Analiz. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 43-60. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/finance/article/917877>
- Karakurt, B. (2011). Washington Konsensüsü'nden Küresel Mali Krize Mali Disiplin ve Türkiye'deki Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 31-53. <https://izlik.org/JA98UC63NA>

- Keen, M. M. (2012). *Taxation and Development: Again*. International Monetary Fund Working Paper, No 12/2020. <https://doi.org/10.5089/9781475510294.001>
- Kopits, G., & Symansky, S. (1998). Fiscal policy rules. *IMF Occasional Paper*, No. 162. *International Monetary Fund*. <https://digitallibrary.un.org/record/262674>
- Kornai, J. (1980). “Hard” and “Soft” Budget Constraint. *Acta Oeconomica*, 25(3/4), 231–245. <http://www.jstor.org/stable/40728773>
- Kornai, J. (1998). The Place of the Soft Budget Constraint Syndrome in Economic Theory. *Journal of Comparative Economics*, 26(1), 11-17. <https://doi.org/10.1006/jcec.1997.1505>
- Kornai, J., Maskin, E. & Roland, G. (2003). Understanding the Soft Budget Constraint. *Journal of Economic Literature*, 41(4), 1095-1136. <https://doi.org/10.1257/002205103771799999>
- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2026). İller İtibariyle Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri. Ankara: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. <https://muhasibat.hmb.gov.tr/iller-itibariyle-merkezi-yonetim-butce-istatistikleri-2004-2019>, (18.02.2026).
- Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice* (5th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Oates, W. E. (2011). *Fiscal Federalism*. Edward Elgar Publishing.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2021). Tax Administration 2021: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/cef472b9-en>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2024), OECD Economic Outlook, Volume 2024 Issue 2, *OECD Publishing*, Paris, <https://doi.org/10.1787/d8814e8b-en>
- Özatay, F. (2012). Mali Disiplin ve Büyüme: Türkiye Deneyimi. *Turkish Economic Association*, Discussion Paper, No. 2012/110. <https://www.econstor.eu/handle/10419/81594>
- Rodden, J. (2002). The Dilemma of Fiscal Federalism: Grants and Fiscal Performance Around the World. *American Journal of Political Science*, 46(3), 670–687. <https://doi.org/10.2307/3088407>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (2003). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. Resmî Gazete (Sayı: 25326). <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5018&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Tanzi, V. (1992). *Fiscal Policies in Economies in Transition*. International Monetary Fund Publish. <https://doi.org/10.5089/9781557751911.071>
- Ulusoy, A., & Şahingöz, B. (2021). Türkiye’de Mali Disiplin Politikalarının Ekonomik Performansa Etkisi: 1990-2015 Dönemsel Bir Analiz. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 203-222. <https://doi.org/10.11616/basbed.v21i60671.757727>
- Weingast, B. (2014). Second Generation Fiscal Federalism: Political Aspects of Decentralization and Economic Development. *World Development*, 53, 14-25. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.01.003>

TÜRKİYE’DE TÜKETİM HARCAMALARI VE MAKROEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ

Mikail Pehlivan¹

Umut Akduğan²

¹Trakya Üniversitesi, mikailpehlivan@trakya.edu.tr

²Trakya Üniversitesi, umutakdugan@trakya.edu.tr,

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de tüketim harcamaları ile tüketici güveni ve diğer makroekonomik değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri, yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier tabanlı bir zaman serisi metodolojisi çerçevesinde incelemektedir. Analizde Fourier–Sollis birim kök testi, Fourier–Shin eşbütünleşme testi, hata düzeltme modeli ve Fourier Toda–Yamamoto nedensellik testi birlikte uygulanmıştır. Dinamik EKK (DOLS) tahmincisi kullanılarak belirlenen uzun dönem katsayıları, tüketici güven endeksinin harcamalar üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, tüketici güveninin yalnızca geçici bir psikolojik gösterge olmadığını, finansal ve reel temellerle birlikte uzun dönem tüketim dinamiklerinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ilaveten, uzun dönemde tüketim harcamaları üzerinde faiz oranlarının negatif, borsa endeksi ve istihdamın ise pozitif etkileri belirlenmiştir. Ayrıca, tüketici güveni ve istihdamdan harcamalara doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sonuçlar, Türkiye gibi yapısal dönüşümlerin yoğun olduğu ekonomilerde doğrusal olmayan ve kırılma-duyarlı yöntemlerin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güveni, Fourier Eşbütünleşme, Tüketim Harcamaları

1. Giriş

Tüketiciler, ekonomik faaliyetin temel unsurlarından birini oluşturmakta; tüketici güven endeksleri ise toplam talep ve daha geniş anlamda makroekonomik istikrar açısından öncü göstergeler olarak işlev görmektedir. Türkiye’de, diğer birçok ekonomide olduğu gibi, bu endeksler hanehalklarının mevcut işgücü piyasası koşullarına ilişkin değerlendirmelerini ve gelecekteki

istihdam olanakları, gelir beklentileri ile finansal refahlarına dair öngörülerini yansıtmaktadır. Bu çerçevede, tüketici güvenindeki dalgalanmalar iki farklı mekanizmadan kaynaklanabilmektedir: (i) geçmiş ve mevcut piyasa dinamikleri gibi gözlemlenebilir ekonomik temellere verilen rasyonel bir tepki (ii) ekonomik gerçekliklerden kısmen sapabilen, tüketici güveni temelli davranışsal bir boyut.

Finansal işlemlerin yüksek frekanslı yapısı dikkate alındığında, kredi ve banka kartı harcamaları hanehalkı tüketim dinamikleri için güncel bir gösterge niteliği taşımakta, kısa ve uzun dönemli davranışsal tepkilerin daha ayrıntılı biçimde analiz edilmesine imkân tanımaktadır. Bu nedenle analistler, politika yapıcılar ve medya kuruluşları, tüketici güveni anketlerini olası davranış değişimlerine ilişkin bilgi sunduğu varsayımıyla yakından takip etmektedir (Curtin, 2007).

Tüketici güveni ile aynı dönemde gerçekleşen fiilî harcamalar arasındaki eşanlı korelasyon literatürde geniş biçimde incelenmiş ve beklenen bir olgu olarak değerlendirilmiştir (Carroll vd., 1994; Howrey, 2001; Maki, 2002; Ludvigson, 2004; Souleles, 2004). Güven düzeyinin düşük olduğu dönemlerde harcamaların da azalma eğilimi göstermesi bu bulgularla tutarlıdır. Bununla birlikte, özellikle yapısal dönüşümlere maruz kalan ekonomilerde, tüketici güveni ile gerçekleşen harcamalar arasındaki uzun dönem denge ilişkisinin niteliği ve kısa dönemli uyum dinamikleri hâlen ampirik olarak tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmuş değildir.

Hanehalkı tüketim davranışı ile tüketici güveni arasındaki ilişki, zamanlar arası tüketim teorileri çerçevesinde kapsamlı biçimde incelenmiştir. Bu teorilerin başında Sürekli Gelir Hipotezi (Permanent Income Hypothesis, PIH) ve Yaşam Boyu Gelir Hipotezi (Life-Cycle Hypothesis, LCH) gelmektedir. Friedman (1957) tarafından geliştirilen ve daha sonra Hall (1978) ile Flavin (1981) tarafından biçimsel bir çerçeveye kavuşturulan PIH’ye göre bireyler tüketim kararlarını geçici gelir dalgalanmalarına değil, beklenen uzun dönemli (kalıcı) gelirlerine dayandırmaktadır. Bu yaklaşıma göre rasyonel bireyler tüketimlerini zaman içinde düzleştirmekte ve harcama düzeylerini yalnızca kalıcı gelir şoklarına tepki olarak ayarlamaktadır. Bu durumda, tüketici güvenindeki kısa dönemli değişimlerin tüketim davranışında kalıcı ve uzun süreli sapmalara yol açmaması beklenmektedir. Benzer biçimde Modigliani (1966) tarafından geliştirilen LCH, bireylerin farklı yaşam evreleri boyunca istikrarlı bir yaşam standardını sürdürme amacıyla tasarruf ve tüketim kararlarını planladıklarını ileri sürmektedir. Buna göre bireyler çalışma dönemlerinde tasarruf yapmakta, emeklilik döneminde ise birikimlerini harcamaktadır. Her iki model de geçici değişimlerden ya da duygusal tepkilerden ziyade uzun dönemli gelir beklentilerine vurgu yapmaktadır.

Bununla birlikte, ampirik bulgular ve gözlenen tüketici davranışları, söz konusu teorik modellerin beklenti ve belirsizlik unsurlarının etkisini tam olarak açıklayamadığını göstermektedir. Hayvansal güdüler (animal spirits) yaklaşımı, ilk olarak Keynes (1936) tarafından ortaya konulmuş ve daha sonra Farmer (2008) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre iyimserlik ve kötümserlik dalgaları, toplam ekonomik davranış üzerinde belirleyici bir rol oynamakta; güven düzeyi yüksek olan tüketiciler mevcut tüketime yönelerek tasarruflarını azaltma eğilimi gösterebilmektedir. Bu davranışsal boyut, İhtiyatî Tasarruf Hipotezi (Precautionary Savings Hypothesis, PSH) ile de desteklenmektedir. PSH'ye göre gelir belirsizliği, bireyleri koruyucu bir önlem olarak daha fazla tasarruf yapmaya yönlendirmektedir (Dees ve Soares-Brinca, 2013). Bu çerçevede tüketici güvenindeki artış, belirsizliğin azalması şeklinde yorumlandığında, cari tüketimin artmasına yol açabilmekte ve bu durum PIH ve LCH'nin klasik öngörülerıyla belirli ölçüde gerilim yaratmaktadır. Nitekim Fan ve Wong (1998), özellikle belirsizlik ortamlarında, gelecekteki gelire ilişkin beklentilerin (tüketici güveni tarafından şekillendirildiğinde) rasyonel tüketim örüntülerinden anlamlı sapmalara yol açabileceğini belirtmektedir.

Tüketici güven göstergeleri ile makroekonomik faaliyet arasındaki ampirik ilişki, iktisat literatüründe kapsamlı biçimde incelenmiştir. Bu alandaki öncü çalışmalardan biri olan Mueller (1963), gecikmeli tüketim değişkenleriyle birlikte tüketici güveninin regresyon modellerine dâhil edilmesinin özel tüketim modellerinin açıklama gücünü artırabileceğini ileri sürmüştür. Sonraki ampirik çalışmalar, büyük ölçüde ABD verilerine dayanarak bu araştırma hattını genişletmiş ve daha kapsamlı makroekonomik ve finansal değişken setlerini analize dâhil etmiştir (Mishkin vd., 1978; Leeper, 1992; Carroll vd., 1994; Bram ve Ludvigson, 1998; Howrey, 2001; Ludvigson, 2004). Bu çalışmalar genel olarak tüketici güven endekslerinin belirli ölçüde öngörü gücüne sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, özellikle finansal göstergeler başta olmak üzere diğer ekonomik değişkenler modele eklendiğinde bu açıklama gücünün azaldığını da vurgulamaktadır.

Tüketici güveni yalnızca tüketim harcamaları açısından değil, ekonomik döngülerin ve toplam üretimin öngörülmesi bakımından da incelenmiştir. Fuhrer (1993), Carroll vd. (1994), Acemoglu ve Scott (1994) ile Matsusaka ve Sbordone (1995) tarafından yapılan çalışmalar, Michigan Üniversitesi Tüketici Güven Endeksi'nin (Index of Consumer Sentiment, ICS), temel makroekonomik göstergeler kontrol edildiğinde dahi gayrisafi yurt içi hasıla ve toplam tüketim harcamalarını öngörme kapasitesini koruduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Howrey (2001), ICS'nin ekonomik genişleme ve daralma dönemlerini işaret etmede işlevsel olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Merkle vd. (2004), güven anketlerinin bileşenlerini ayrıştırarak mevcut

ekonomik koşullara ilişkin algıların durgunluk dönemlerini öngörmeye daha etkili olduğunu; geleceğe yönelik beklentilerin ise toparlanma süreçlerini daha başarılı biçimde tahmin ettiğini göstermektedir.

Uluslararası literatürde elde edilen bulgular ise hem çeşitlilik hem de önemli çıkarımlar içermektedir. Birleşik Krallık üzerine yapılan çalışmalar, tüketici güveni göstergelerinin hem hanehalkı tüketimini hem de emek gelirindeki artışı öngörmeye etkili olduğunu göstermektedir (Easaw vd., 2005; Bovi, 2013).

Avrupa ekonomilerine odaklanan araştırmalar (Golinelli ve Parigi, 2004; Dion, 2006; Dees ve Soares-Brinca, 2013) tüketici güveninin özellikle endeksteki belirgin dalgalanmaların yaşandığı dönemlerde tahmin modellerine anlamlı katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalar görece sınırlıdır. Örneğin Cuenca vd. (2013) çalışmasında, Peru özelinde tüketici güveni ile tüketim artışı arasında belirli bir ilişki bulunduğunu, ancak makroekonomik kontrol değişkenleri modele eklendiğinde bu etkinin zayıfladığını tespit etmektedir.

Araştırmacılar, tüketici güvenliğini daha geniş teorik çerçeveler kapsamında da değerlendirmiş; özellikle PIH ve PSM bağlamında incelemişlerdir. Makro düzeyde yapılan çalışmalar (Carroll vd., 1994; Ludvigson, 2004; Lahiri vd., 2012) her iki yaklaşım için de sınırlı ampirik destek bulmaktadır. Buna karşılık, hanehalkı düzeyindeki mikro verileri kullanan çalışmalar (Souleles, 2004; Cuenca vd., 2013) PSM ile daha uyumlu sonuçlara işaret etmektedir. Bu bulgular, tüketici güvenindeki artışın ihtiyatı tasarruf eğilimini azalttığını ve dolayısıyla mevcut tüketimi artırdığını göstermekte, bu yönüyle PIH’nin katı varsayımlarını sorgulamaktadır.

Literatürdeki bir diğer yaklaşım, tüketici güveninin etkisindeki asimetrisi incelemektedir. Easaw ve Heravi (2004), tüketici iyimserliğinin ve harcamaların arttığı dönemlerde tüketici güveni göstergelerinin tüketimi daha başarılı biçimde öngördüğünü ortaya koymaktadır. Bruno (2014) ise İtalya örneğinde parametrik olmayan yöntemler kullanarak eşik etkisi tespit etmiş, tüketici güveninin yalnızca belirli bir güven düzeyinin altında dayanıklı tüketim malları harcamalarını anlamlı biçimde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca psikolojik yanlılıklar da sınırlayıcı bir unsur olarak ele alınmıştır. Bovi (2009), ekonomik durgunluk dönemlerinde toplanan tüketici beklentilerinin yapısal bir kötümserlik içerdiğini, buna karşılık bireysel koşullara ilişkin beklentilerin, toplam ekonomik değerlendirmelere kıyasla aşırı iyimser olma eğilimi taşıdığını ileri sürmektedir.

Tüketici güveninin bileşenlerine ayrıştırılması, literatürde daha derin analizlerin yapılmasına imkân tanımıştır. Barsky ve Sims (2012), tüketici güvenliğini üç temel unsur altında sınıflandırmaktadır: (i) otonom inanç değişimleri (animal spirits), (ii) temel ekonomik haberler ve (iii) rastlantısal gürültü. Yazarlar, tüketici güvenli ile ekonomik faaliyet arasındaki ilişkinin büyük ölçüde bilgi (haber) bileşeninden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Buna karşılık Starr (2012), haber etkileri ayrıştırıldıktan sonra dahi tüketici güvenindeki şokların tüketim üzerinde pozitif bir etki yaratmaya devam ettiğine dair bulgular sunmaktadır. Bu sonuç, Katona (1968)'nin tüketicilerin “satın alma kapasitesi” ile “satın alma isteği” arasındaki ayrımına paralellik göstermektedir. Avrupa verileri üzerine çalışan Roos (2008) da Katona (1968)'nin yaklaşımını ampirik olarak desteklemekte; tüketici davranışının yalnızca LCH'ye dayanmadığını, aynı zamanda davranışsal ve psikolojik faktörler tarafından da şekillendirildiğini ortaya koymaktadır.

Tüketici güveni anketlerinin bilgi içeriğini vurgulayan çok sayıdaki çalışmaya rağmen, literatürde belirli bir kuşkuculuk da varlığını sürdürmektedir. Örneğin Ludvigson (2004), tüketici güvenli göstergelerine atfedilen açıklama gücünün önemli bir kısmının mevcut ekonomik temellerle örtüştüğünü belirtmektedir. Benzer biçimde Croushore (2005), tüketici güveninin açıklayıcı katkısının çoğu durumda makroekonomik göstergelerle çakıştığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Batchelor ve Dua (1998), tüketici güveninin 1991 ABD resesyonunu öngörmeye faydalı olduğunu, ancak bu başarının diğer durgunluk dönemlerine genellenemediğini göstermektedir. Claveria vd. (2007) ise tüketici güvenli verilerinin tahmin doğruluğunda sınırlı bir iyileşme sağladığını, ancak bunun yalnızca test edilen modellerin bir kısmı için geçerli olduğunu rapor etmektedir.

Geleneksel ekonomik göstergelerin ötesine geçen çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Fornell vd. (2010), pazarlama literatüründen türeyen bir kavram olan müşteri memnuniyetini inceleyerek, bu göstergenin geleneksel makroekonomik değişkenlere kıyasla daha yüksek bir öngörü kapasitesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulgularına göre memnuniyet düzeyi, gelecekteki harcama değişiminin %23'ünü açıklayabilmekte ve asimetrik bir dinamik sergilemektedir: memnuniyet artışı tüketimi artırırken, borç düzeylerindeki yükseliş bu ilişkinin gücünü zayıflatmaktadır. Bu bulgular yalnızca PIH'nin varsayımlarını sorgulamakla kalmamakta; aynı zamanda davranışsal göstergelerin makroekonomik açıdan taşıdığı potansiyel önemi de vurgulamaktadır. Özellikle finansal kısıtların belirgin olduğu dönemlerde, tüketici güvenli ve tüketici memnuniyeti göstergelerinin tüketim tahminlerinin iyileştirilmesinde değerli bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

Bu çalışma ise, Türkiye’de tüketim harcamaları ile bunun makroekonomik belirleyicileri arasındaki uzun ve kısa dönemli dinamikleri, yapısal kırılmaları dikkate alan bir zaman serisi metodolojisi çerçevesinde incelemektedir. Analiz, gelecek öngörüsü (tahmin) performansına odaklanmak yerine; Fourier tabanlı birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik teknikleri kullanarak makroekonomik değişkenler arasındaki denge ilişkilerini, uyum mekanizmalarını ve yönlü etkileşimleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Carroll vd. (1994), Bram ve Ludvigson (1998), Ludvigson (2004) ve Croushore (2005) tarafından benimsenen metodolojik yaklaşımlardan esinlenen bu çalışma, tüketici güveninin özel tüketim örüntülerini etkileyip etkilemediğini ve yapısal kırılmaları dikkate alan bir çerçevede tüketici güveninin özel tüketim dinamikleriyle istatistiksel olarak ilişkili olup olmadığını araştırmaktadır. Ampirik analiz, benimsenen Fourier tabanlı çerçeve ile uyumlu üç temel ekonometrik soru etrafında yapılandırılmıştır:

(i) Değişkenler arasında, keskin ve yumuşak yapısal kırılmalar ve diğer doğrusal dışı süreçler altında uzun dönemli bir denge ilişkisi mevcut mudur?

(ii) Uzun dönem dengesinden kısa dönemde ortaya çıkan sapmalar, istikrarlı bir uyum mekanizması aracılığıyla düzeltilmekte midir?

(iii) Tüketim harcamaları ile tüketici güveni ve diğer makroekonomik değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi mevcut mudur?

Mevcut literatür dikkate alındığında, bu çalışma Türkiye bağlamında tüketici güveni ile tüketim arasındaki uzun dönem denge ilişkisini ve kısa dönemli uyum dinamiklerini birlikte ele alan sınırlı sayıdaki ampirik girişimlerden biri niteliğindedir. Türkiye üzerine yapılan önceki çalışmaların büyük bölümü, tüketici güveni ile genel makroekonomik göstergeler arasındaki uzun dönemli ilişkileri belirlemeye ya da tüketici güvenliğini şekillendiren temel unsurları ortaya koymaya odaklanmıştır. Örneğin Kandır (2006) ve Çelik (2010), tüketici güven endeksindeki dalgalanmaların döviz kuru, sanayi üretimi ve borsa performansı gibi temel ekonomik ve finansal göstergelerdeki hareketlerle uyumlu seyrettiğini göstermektedir. Benzer şekilde Görmüş ve Güneş (2010), Çelik vd. (2010), Karasoy (2015) ile Gürgür ve Kılınç (2015), tüketici güveni ile finansal piyasa değişkenleri arasındaki bağlantılara vurgu yapmaktadır. Öte yandan Ceritoğlu (2013), TÜİK ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yürütülen Tüketici Eğilim Anketi verilerini kullanarak hanehalkı beklentilerinin hem tüketim hem de tasarruf davranışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bulgular, özellikle dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamaların tüketici beklentilerindeki değişimlere karşı daha duyarlı olduğunu göstermektedir.

Doğrusal spesifikasyonlara dayanan ve olası keskin ve yumuşak yapısal dönüşümleri göz ardı eden geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak, bu çalışmada veri üretim sürecindeki çoklu, bilinmeyen ve kademeli yapısal değişimleri yakalamaya imkân tanıyan Fourier tabanlı birim kök ve eşbütünleşme teknikleri kullanılmaktadır.

Ampirik metodoloji kapsamında Fourier–Sollis birim kök testi, Fourier–Shin eşbütünleşme testi, Dinamik En Küçük Kareler (Dynamic OLS, DOLS) tahmincisi, hata düzeltme modeli (error correction model, ECM) ve Fourier Toda–Yamamoto nedensellik testi birlikte uygulanmaktadır. Doğrusal dışlıkları, keskin ve yumuşak kırılmaları açık biçimde dikkate alan bu çerçeve, aynı zamanda Türkiye’de tüketici güveni ile tüketim dinamikleri arasındaki denge ilişkisine dair daha sağlam ampirik bulgular sunmaktadır.

Çalışmanın katkısı üç yönlüdür. İlk olarak, Türkiye literatürünü genişleterek hanehalkı tüketiminin bir göstergesi olarak yüksek frekanslı kredi ve banka kartı harcama verilerini kullanmaktadır. İkinci olarak, kırılma tarihlerinin dışsal olarak belirlenmesine gerek duymayan ve yumuşak/keskin yapısal kırılmaları yakalayabilen esnek bir Fourier tabanlı ekonometrik çerçeve sunmaktadır. Üçüncü olarak, hem uzun dönem esneklikleri hem de kısa dönem dinamiklerini birlikte değerlendirerek, tüketici güveni ve makroekonomik koşulların fiilî harcama davranışına nasıl aktarıldığına ilişkin politika açısından anlamlı çıkarımlar ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ilerleyen kısımları şu şekilde düzenlenmiştir: İkinci bölümde veri seti ve model spesifikasyonu tanıtılmaktadır. Üçüncü bölümde Fourier tabanlı ekonometrik yöntem açıklanmaktadır. Dördüncü bölüm ampirik bulguları sunmaktadır. Beşinci bölüm teorik ve politika çıkarımlarını tartışmaktadır. Altıncı bölümde ise genel sonuçlara yer verilmektedir.

3. Veri ve Model

Değişkenlere ait zaman serileri, 2014/3-2025/12 dönemine ait aylık verilerden oluşmaktadır. Kullanılan modelin genel biçimi şu şekilde oluşturulmuştur:

$$C = f(TGE, FO, IST, BIST) \quad (1)$$

$$C_t = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot t + \alpha_2 \cdot TGE_t + \alpha_3 \cdot FO_t + \alpha_4 \cdot IST_t + \alpha_5 \cdot BIST_t + u_t$$

Yukarıdaki modellerde yer alan değişkenler Tablo 1’de açıklanmaktadır.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımları

Değişken	Açıklama
C	Banka kartı ve kredi kartı toplam harcama tutarı (TL)
TGE	Tüketici Güven Endeksi
FO	Mevduat Faiz Oranları (TRY Toplam Mevduatlar – Ağırlıklı Ortalama)
IST	İstihdam oranı (%)
BIST	BİST 100 Endeks (XU100), Kapanış Fiyatlarına Göre (Ocak 1986=0,01)

Tüm seriler TCMB-EVDS veri tabanından alınmıştır ve serilere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Çalışmada ele alınan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri, korelasyon matrisi ve varyans etki faktörü (VIF) değerleri Tablo 2’de gösterilmiştir. Buna göre, analize dahil edilen değişkenlerin istatistiksel özellikleri, tahmin edilebilir olarak değerlendirilmeye uygundur. Bağımsız değişkenler arasındaki düşük korelasyon ve VIF sonuçları, tüm VIF değerlerinin 5’ten küçük olması nedeniyle çoklu doğrusallık sorunu olmadığını göstermektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	C	TGE	FO	IST	BIST
Ortalama	18.85284	4.422458	2.880049	3.841871	7.529310
Medyan	18.26475	4.417152	2.818100	3.844814	7.020737
Max.	21.61768	4.578517	4.041647	3.918005	9.331500
Min.	17.33347	4.149622	2.048982	3.696351	6.543883
St. Sapma	1.308432	0.087597	0.587565	0.044722	0.969880
Çarpıklık	0.811022	-0.475597	0.775297	-0.689440	0.840198
Basıklık	2.186295	2.915074	2.394145	3.244451	2.036898
Korelasyon Matrisi					
C	1				
TGE	-0.48	1			
FO	0.90	-0.40	1		
IST	0.65	-0.10	0.28	1	
BIST	0.98	-0.45	0.19	0.16	1
Varyans Etki Faktörleri					
VIF	-	1.595	4.016	2.415	1.214

4. Metodoloji

Bu bölümde, ampirik metodolojide Fourier tabanlı birim kök ve eşbütünleşme testleri çerçevesinin kullanılmasının gerekçesi tartışılmaktadır. Fourier tabanlı testlerin tercih edilmesinin temel nedeni, zaman serilerinde kademeli ve yumuşak yapısal değişimleri; kırılmaların sayısı, biçimi veya konumuna ilişkin kısıtlayıcı varsayımlar getirmeden esnek biçimde yakalayabilme yetenekleridir. Geleneksel yöntemlerde yapısal kırılmalar önceden belirlenerek modele kukla değişkenler aracılığıyla dâhil edilirken,

Fourier fonksiyonları veri üretim sürecindeki bilinmeyen doğrusal olmayanlıkların ve birden fazla yumuşak kırılmanın yaklaşık olarak modellenmesine imkân tanımaktadır. Bu nedenle Fourier yaklaşımı, makroekonomik ve finansal zaman serilerinde sıklıkla gözlenen karmaşık yapısal dinamikleri modellemede daha sağlam bir yol sunmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde zaman serisi analizlerinin temelini oluşturan birim kök ve eşbütünleşme testleri, Fourier yaklaşımı kullanıldığında daha güvenilir sonuçlar vermektedir.

Zaman serilerindeki yapısal değişimlerin (kırılmaların) birim kök süreci üzerindeki etkisini farklı açılardan inceleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Dickey-Fuller türü DF-GLS veya ADF-GLS gibi geleneksel birim kök testlerinin, yapısal kırılmaları dikkate almamaları nedeniyle zayıf testler olarak değerlendirildiği iyi bilinmektedir. Bu testlere yöneltilen eleştirilerin temelinde, mevcut yapısal kırılmaları içermemeleri yatmakta; bu durum, birim kök sıfır hipotezinin reddedilememesi yönünde bir eğilime ve dolayısıyla yanlış sonuçlara yol açmaktadır. Çünkü yapısal kırılma içeren bir zaman serisi durağan olabileceği hâlde, geleneksel birim kök testleri kullanıldığında serinin yanlış biçimde birim kök içerdiği sonucuna varılabilmektedir (Cheung ve Chinn, 1997). Öte yandan ampirik kanıtlar, serideki kırılma sayısı arttıkça bu testlerin birim kök sıfır hipotezini reddetmede daha da başarısız olduğunu göstermektedir (Silvapulle, 1996). Bu sorunu gidermek amacıyla Perron (1989), yapısal kırılmaya izin veren ve kırılma noktasının dışsal olarak belirlendiği bir birim kök testi önermiştir. Daha sonra, kırılma noktalarının belirlenmesinde ortaya çıkabilecek öznel yanlılıklar nedeniyle Zivot ve Andrews (1992) ile Perron (1997), kırılma noktasının veriden “içsel” olarak belirlendiği yaklaşımları önermiştir (Glynn vd., 2007). Perron (1989) çalışmasında yapısal kırılmalar, değişimlerin ani gerçekleştiği varsayımı altında kukla değişkenler aracılığıyla sürece dâhil edilmektedir.

Bu çalışmaları takiben, kırılma noktasının içsel olarak belirlendiği çeşitli birim kök testleri geliştirilmiştir. Örneğin Banerjee vd. (1992), Lee vd. (1997), Vogelsang ve Perron (1998) ile Lee ve Strazicich (2004) tek bir yapısal kırılmaya izin veren testler önerirken; Bai ve Perron (1998), Lumsdaine ve Papell (1997), Clemente vd. (1998), Lee ve Strazicich (2003), Bai ve Perron (2003) ile Narayan ve Popp (2010) iki yapısal kırılmayı dikkate alan testler geliştirmiştir.

Yukarıda belirtilen tüm birim kök testlerinde yapısal kırılmalar modele kukla değişkenler aracılığıyla dâhil edilmekte ve değişimlerin ani olduğu varsayılmaktadır. Ancak Leybourne vd. (1998), ekonomik değişkenlerdeki dönüşümlerin aniden gerçekleştiğini varsaymanın gerçekçi olmadığını savunmuştur. Bu bağlamda Leybourne vd. (1998) ile Harvey ve Mills (2002),

yapısal değişimlerin zaman içinde daha yumuşak biçimde evrilebileceği varsayımına dayanan ve kademeli yapısal kırılmalara izin veren birim kök testleri geliştirmiştir. Daha sonra, hem ani hem de yumuşak kırılmaları ve rejim değişimleri ya da asimetri gibi diğer doğrusal olmayan süreçleri birlikte yakalamayı amaçlayan yeni birim kök testleri önerilmiştir. Bu kapsamdaki önemli örnekler arasında, Sollis (2009), Kruse (2011), Cuestas ve Garratt (2011), Cuestas ve Ordóñez (2014) ile Hu ve Chen (2016) tarafından geliştirilen Üstel Düzgün Geçişli Otoregresif (ESTAR) ve Lojistik Düzgün Geçişli Otoregresif (LSTAR) modellere dayalı doğrusal olmayan testler yer almaktadır. Bununla birlikte, bu rejim değişimine dayalı testlerin ortak bir sınırlılığı, yapısal kırılmaların veya doğrusal olmayan yapıların sayısı ve türünün önceden belirlenmesini gerektirmesi ve olası kırılma sayısının sınırlı kalmasıdır. Uygulamada bir zaman serisindeki yapısal değişimin tam biçimi genellikle bilinmemekte ve kırılmaların konumu ya da sayısı önceden belirlenmemektedir. Becker vd. (2006)’nın vurguladığı üzere, yapısal kırılmaların niteliğini yanlış tanımlamak, onları tamamen göz ardı etmek kadar sorunlu olabilmektedir. Nitekim Becker vd. (2004), veri üretim sürecindeki (DGP) yapısal değişimlerin yanlış karakterize edilmesinin, standart durağanlık ve birim kök testlerini geçersiz kılabileceğini belirtmiştir.

Buna karşılık, Fourier dönüşümüne dayalı birim kök testleri, yapısal kırılmaların sayısı, biçimi veya konumuna ilişkin herhangi bir kısıt getirmemekte ve bu yönüyle geleneksel testlere kıyasla önemli bir avantaj sunmaktadır. Bu esneklik, Fourier fonksiyonlarının zaman serisi içindeki beklenmedik veya karmaşık değişimleri modelleyebilme yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Fourier yaklaşımının birim kök testlerinde kullanılmasının bir diğer avantajı da, tahmin edilmesi gereken parametre sayısını azaltarak test gücünü artırmasıdır. Fourier fonksiyonu kullanılmadığında, birim kök sürecindeki çoklu yapısal kırılmalar genellikle kukla değişkenlerle modellenir. Ancak kukla değişkenlerin sayısı arttıkça tahmin edilecek parametre sayısı da artmakta ve bu durum test gücünü azaltmaktadır. Buna karşın Fourier fonksiyonunun kullanılması, çok sayıda parametrenin tahmin edilmesi gereğini ortadan kaldırmakta ve kademeli yapısal değişimlerin modellenmesinde daha sağlam sonuçlar sağlamaktadır (Enders ve Lee, 2012). Gallant (1984), Davies (1987), Gallant ve Souza (1991) ile Becker vd. (2004) gibi erken dönem çalışmalar, Fourier yaklaşımının, fonksiyon periyodik olmasa dahi bilinmeyen bir fonksiyonun davranışını başarıyla yaklaşık olarak temsil edebildiğini göstermiştir. Ayrıca Becker vd. (2006), farklı türlerde yapısal kırılmalar içeren bir serinin, uygun bir frekans bileşeni seçildiğinde Fourier fonksiyonu ile etkili biçimde temsil edilebileceğini ortaya koymuştur.

Yapısal kırılmaların yanı sıra, zaman serileri farklı türlerde doğrusal olmayanlıklar da içerebilir. Ancak Becker vd. (2006)'nın belirttiği gibi, bir seride yapısal kırılmalar ile diğer doğrusal olmayan örüntüleri birbirinden ayırt etmek çoğu zaman oldukça zordur. Bu sorunu ele almak amacıyla, Fourier yaklaşımını (bilinmeyen doğrusal olmayan bileşenleri modellemek için) ESTAR ve LSTAR gibi rejim geçişli modellerle birleştiren Fourier tabanlı birim kök testleri geliştirilmiştir. Bu testlerden biri olan ve Ranjbar vd. (2018) tarafından önerilen Fourier–Sollis birim kök testi, yumuşak yapısal kırılmaları dikkate almakta ve diğer doğrusal olmayan davranış biçimleri sergileyen serilerin durağanlık özelliklerini incelemek üzere tasarlanmıştır. Bu test, Asimetrik Üstel Düzgün Geçişli Otoregresif (AESTAR) modele dayanmaktadır.

Bu doğrultuda, bu çalışmada değişkenlerin bütünleşme derecelerini belirlemede yalnızca geleneksel doğrusal birim kök testlerine kıyasla değil, diğer doğrusal olmayan alternatiflere göre de üstünlükler sunan Fourier–Sollis birim kök testi kullanılmaktadır.

Birim kök testlerinde olduğu gibi, eşbütünleşme analizinde de yapısal kırılmaların dikkate alınmaması, testlerin boyut ve güç özelliklerinde bozulmalara yol açarak yanlı sonuçlar doğurabilmektedir (Bartley vd., 2001). Bu sorunu gidermek amacıyla Banerjee vd. (1992), Perron ve Vogelsang (1992) ile Gregory ve Hansen (1996) tarafından yapısal kırılmaları içeren çeşitli eşbütünleşme testleri geliştirilmiştir. Ancak değişkenler doğrusal olmayan davranış sergilediğinde, doğrusal eşbütünleşme testlerinin uygulanması; test gücünün azalmasına, yanlı tahminlere ve doğrusal olmayan uzun dönemli bir ilişki mevcut olsa bile eşbütünleşme yokluğu sıfır hipotezinin reddedilememesine yol açabilmektedir (Kapetanios vd., 2006).

Dolayısıyla, zaman serilerindeki yapısal değişimlerin ve diğer doğrusal olmayanlık biçimlerinin göz ardı edilmesi, yalnızca serilerin durağanlık özelliklerini değil, aynı zamanda eşbütünleşme testlerinin sonuçlarını da yanlı hâle getirmektedir. Bu tür doğrusal olmayan dinamikleri hesaba katmak amacıyla Enders ve Siklos (2001), Hansen ve Seo (2002) ile Kapetanios vd. (2006) gibi çalışmalar doğrusal olmayan eşbütünleşme testleri önermiştir. Bununla birlikte, bu testler de kırılmaların sayısı ve türünün önceden bilindiği varsayımına dayanmaktadır ve bu durum önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır. Özellikle kukla değişkenler aracılığıyla yapısal kırılmaları içeren doğrusal eşbütünleşme testlerinde kırılmalar ani olarak ele alınmakta, yumuşak geçiş olasılığı göz ardı edilmektedir. Ayrıca bu testlerde kırılma sayısı genellikle tekli ya da çoklu olarak önceden belirlenmekte ve bu durum, yapısal kırılmaları tamamen göz ardı etmekle eşdeğer olabilecek modelleme hatalarına yol açabilmektedir (Tsong vd., 2016).

Bu bağlamda, uzun dönemli ilişkilerdeki değişimlerin ani değil kademeli gerçekleştiği varsayımına dayanan ve Fourier fonksiyonlarını kullanan daha yeni bir eşbütünleşme testleri literatürü ortaya çıkmıştır. Fourier fonksiyonlarını yapısal kırılmaları modellemede esnek ve sağlam bir araç olarak kullanan ilk eşbütünleşme testi Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilmiştir. Fourier–Shin eşbütünleşme testi olarak bilinen bu yaklaşım, Shin (1994) testini genişleterek çoklu yapısal kırılmaları yakalamak üzere Fourier terimlerini modele dâhil etmektedir. Bu yöntem, uzun dönemli ilişkilerde ortaya çıkabilecek yapısal değişimlerin sayısı, konumu veya biçiminden etkilenmeden testin uygulanmasına olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, yukarıda belirtilen üstünlükleri nedeniyle, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Fourier–Shin eşbütünleşme testi kullanılmaktadır.

4.1. Fourier-Sollis Birim Kök Testi

Ranjbar vd. (2018) tarafından Fourier–Sollis birim kök testi için önerilen veri üretim süreci aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$y_t = \varphi(t) + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\varphi(t) = Z_t \lambda + \sum_{k=1}^n \alpha_{1,k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \alpha_{2,k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (4)$$

Burada, $\varphi(t)$ zamana bağlı deterministik bir bileşeni temsil etmektedir. Modelde $\sin(2\pi kt/T)$ ve $\cos(2\pi kt/T)$ terimlerinin yer alması, Fourier açılımının mutlak integrallenebilir herhangi bir fonksiyonu istenilen hassasiyetle yaklaşık olarak temsil edebilme özelliğine dayanmaktadır (Ranjbar vd., 2018). Denklem (6)’da k Fourier fonksiyonunun frekansını, t deterministik trendi, T gözlem sayısını ve n Fourier açılımındaki frekans sayısını ifade etmektedir ($n \leq T/2$). Z sabit terimi ya da sabit terim ile trendi içerebilen isteğe bağlı bir dışsal değişkendir.

Denklem (4)’ün tahmini, n ve k parametrelerinin seçimine bağlıdır. Becker vd. (2004) ile Enders ve Lee (2012)’yi takiben Ranjbar vd. (2018), $n=1$ için Denklem (4)’ü yeniden tanımlamış ve modeli sabit terim ve trend içerecek şekilde aşağıdaki biçimde ifade etmiştir:

$$y_t = \alpha_0 + \beta t + \alpha_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (5)$$

Bu modelde k uygun frekans sayısını, T ise örneklem büyüklüğünü göstermektedir. $\sin(2\pi kt/T)$ ve $\cos(2\pi kt/T)$ terimleri, modelin deterministik bileşenindeki yapısal değişimleri yakalayan trigonometrik

bileşenlerdir. Ranjbar vd. (2018)'de önerilen birim kök testinin uygulanması üç ana aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, optimal frekans sayısı (k^*) belirlenmektedir. Ranjbar vd. (2018)'in önerdiği prosedüre göre model, $k=1$ ile $k=5$ arasındaki her bir tam sayı değeri için En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle tahmin edilmekte ve kalıntı kareler toplamını (SSR) en küçük yapan model, optimal frekansa (k^*) sahip model olarak seçilmektedir.

Bunu takiben, optimal frekans (k^*) ile belirlenen modelin kalıntıları aşağıdaki denklem yardımıyla elde edilmektedir:

$$\varepsilon_t = y_t - \alpha_0 - \beta t - \alpha_1 \sin\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) - \alpha_2 \cos\left(\frac{2\pi k^* t}{T}\right) \quad (6)$$

İkinci aşamada, birinci aşamada elde edilen kalıntıların Sollis (2009) tarafından önerilen AESTAR sürecini izlediği varsayılmaktadır. AESTAR modeli, $\hat{\varepsilon}_{t-1}$ değişkenini geçiş değişkeni olarak ele almakta ve bu koşulu sağlamak amacıyla hem lojistik hem de üstel fonksiyonları birlikte kullanmaktadır (Ranjbar vd., 2018):

$$\Delta \hat{\varepsilon}_t = [1 - \exp(-\theta_1 \hat{\varepsilon}_{t-1}^2)]\{[1 + \exp(-\theta_2 \hat{\varepsilon}_{t-1})]^{-1} \gamma_1 + (1 - [1 + \exp(-\theta_2 \hat{\varepsilon}_{t-1})]^{-1}) \gamma_2\} \hat{\varepsilon}_{t-1} + v_t \quad (7)$$

Denklem (9)'da yer alan model ile birim kökün varlığı doğrudan test edilemediğinden, Sollis (2009) takip edilerek AESTAR modeline biri üstel fonksiyon diğeri lojistik fonksiyon olmak üzere iki Taylor yaklaşımı uygulanarak aşağıdaki test regresyonu elde edilmektedir:

$$\Delta \hat{\varepsilon}_t = \delta_1 \hat{\varepsilon}_{t-1}^3 + \delta_2 \hat{\varepsilon}_{t-1}^4 + \sum_{j=1}^p \varphi_j \Delta \hat{\varepsilon}_{t-j} + \vartheta_t \quad (8)$$

Bu modelde, $\sum_{i=1}^m \varphi_i \Delta \hat{\varepsilon}_{t-i}$ terimi otokorelasyon probleminden kaçınmak için eklenmiştir. Denklem (8)'deki test regresyonu EKK ile tahmin edilmektedir. Bu testte birim kökün varlığını ifade eden sıfır hipotezi $H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0$ biçiminde, durağanlığı ifade eden alternatif hipotez ise $H_1: \delta_1 \neq \delta_2 \neq 0$ biçiminde oluşturulmaktadır. Bu hipotezin sınanması için hesaplanan F test istatistiği ise Ranjbar vd. (2018) tarafından elde edilen kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır.

4.2. Fourier-Shin Eşbütünleşme Testi

Bu çalışmada, literatürdeki ilk Fourier temelli eşbütünleşme testi olan ve temelde kalıntılara dayalı ve iki aşamalı bir yöntemin izlendiği bir eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Zaman serilerindeki yapısal değişikliklerin göz ardı edilmesi serinin durağanlık sürecini etkilediği gibi eşbütünleşme testlerinin sonuçlarının

da yanlı olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Tsong vd. (2016), değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için, Shin (1994) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinin trigonometrik terimlerle genişletilmiş hali olan Fourier-Shin eşbütünleşme testini önermektedir. Fourier fonksiyonu aracılığıyla birden fazla yapısal değişikliği göz önünde bulunduran bu testin sonuçları, uzun dönemli ilişkilerde ortaya çıkabilecek yapısal kırılmaların sayısından, konumundan ve biçiminden etkilenmemektedir. Tsong vd. (2016)’da koentegrasyon ilişkisi aşağıdaki regresyon modeli ile ele alınmaktadır:

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t \quad (9)$$

Burada $t = 1, 2, \dots, T$ olmak üzere, $\eta_t = y_t + v_{1t}, y_0 = 0, y_t = y_{t-1} + u_t [u_t \sim (0, \sigma^2)]$ ve $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$ şeklinde tanımlanmıştır. d_t ise deterministik bileşendir ve şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$d_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + f_t \quad (10)$$

$m = 0$ için sabitli model, $m = 1$ için ise sabitli ve trendli model elde edilmektedir. Denklem (10)’de yer alan f_t ise Fourier fonksiyonu olup aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (11)$$

Nihai olarak eşbütünleşmenin varlığının sınanması amacıyla kullanılan regresyon denklemi aşağıdaki biçime dönüşmektedir:

$$y_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (12)$$

Burada y_t ve x_t değişkenlerinin birinci mertebeden durağan [$y_t \sim I(1); x_t \sim I(1)$] olması gerekmektedir. Böylece, eşbütünleşmenin varlığını ifade eden sıfır hipotezi $H_0: \sigma_u^2 = 0$, eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden $H_0: \sigma_u^2 > 0$ alternatif hipotezine karşı test edilmektedir. Shin tipi eşbütünleşme test istatistiği (CI_f^m) ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (13)$$

Burada $S_t = \sum_{t=1}^T v_{1t}$ Denklem (13)'den elde edilen kalıntıların kısmi toplamalarını ve $\hat{\omega}_1^2$ uzun dönem varyans v_{1t} için tutarlı bir tahmincidir. CI_f^m test istatistiği için asimptotik kritik değerler Tsong vd. (2016)'da sunulmaktadır.

4.3. Fourier Nedensellik Test

Eşbütünleşmenin varlığı, yalnızca değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki hakkında kanıtlar sunmakta ve en az bir uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir (Engle ve Granger, 1987). Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ise nedensellik testleri ile araştırılmaktadır. Granger (1969) tarafından VAR modeline dayalı olarak geliştirilen nedensellik testinde, değişkenlerin durağan biçimleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte; düzeyde birim köklü olan serileri durağan hale getirmek için farklarının alınmasının bilgi kaybına yol açtığı da bilinmektedir. Ayrıca Enders ve Jones (2016), VAR modelinde yapısal kırılmaların göz ardı edilmesinin yanlı sonuçlara yol açabileceğini, nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin doğru olsa bile reddedilmesine yol açabileceğini belirtmektedir. Diğer yandan, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen test prosedürü, farklı durağanlık mertebelerine sahip değişkenlerin düzey değerleri ile analiz edilmesine izin veren bir yaklaşımdır. Ancak Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi de yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır. Bu sorunun üstesinden gelmek için ise Fourier yaklaşımı önerilmektedir. Bu noktada esnek Fourier yöntemi, VAR modelinde dikkate alınmayan yumuşak yapısal değişimleri test etmede güçlü özelliklere sahiptir (Enders ve Jones, 2016). Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier Toda-Yamamoto (Fourier TY) nedensellik testinde ise, nedensellik analizinde yapısal kırılmaları hesaba katmak için, Toda-Yamamoto (1995) test prosedürü Fourier terimleri ile genişletilmiştir. Böylece Fourier TY nedensellik testi, kademeli ve yumuşak yapısal kırılmaları yakalayabilmekte, ayrıca kırılmaların sayısı, tarihi ve biçimi hakkında bir ön bilgiye de ihtiyaç duymamaktadır. Öte yandan, tek frekanslı Fourier TY testi için 50-100 gözlemden oluşan bir örneklem büyüklüğü ideal kabul edilirken, kümülatif frekanslı Fourier TY testi için yaklaşık 250 gözlemden oluşan bir örneklem daha sağlam sonuçlar sunmaktadır (Nazlıoğlu vd., 2019). Tek frekanslı Fourier TY nedensellik testinde aşağıda yer alan gecikmesi artırılmış VAR(p+d) modeli tahmin edilmektedir.

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{(p+d)} y_{t-(p+d)} + u_t \quad (14)$$

Burada y_t endojen değişkenleri içeren bir vektördür ve d değişkenlerin maksimum entegrasyon derecesini göstermektedir. Fourier TY testinde, nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden sıfır hipotezi ($H_0: \beta_1 = \dots = \beta_p = 0$) Wald istatistiği kullanılarak test edilmektedir. Bu sıfır hipotezi için hesaplanan Wald istatistiği, p serbestlik derecesine sahip ki-kare dağılımını izlemektedir.

5. Bulgular

Uzun dönemli ilişkiyi incelemeden önce, değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenecektir. Fourier-Shin eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik ($I(1)$) olmaları gerekmektedir. Serilerin durağanlık özelliklerini belirlemede öncelikle literatürde yaygın olarak kullanılan geleneksel birim kök testlerinden Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Bu testlerin sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. ADF ve PP Birim kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF				PP			
	Düzy		1. Fark		Düzy		1. Fark	
	S	S+T	S	S+T	S	S+T	S	S+T
C	0.715	-1.288	-2.616***	-3.383**	1.026	-1.864	-27.206*	-29.720*
TGE	-2.145	-3.113	-8.404*	-8.411*	-2.455	-3.046	-13.793*	-14.639*
FO	-1.397	-2.811	-4.057*	-4.026*	-0.738	-2.235	-5.596*	-5.592*
IST	-1.867	-2.139	-2.747***	-2.717	-2.431	-2.804	-11.407*	-11.357*
BIST	0.932	-1.281	-10.428*	-10.598*	0.834	-1.327	-10.448*	-10.603*

*, ** ve *** birim kök temel hipotezinin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde reddedildiğini göstermektedir. S: Sabitli Model, S+T: Sabitli ve Trendli Model

Tablo 3’te yer alan ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin düzey değerleri hem sabitli modeller hem de sabitli ve trendli modellere göre birim köklü olup, değişkenlerin birinci farkları durağandır [$I(1)$].

Daha önce belirtildiği üzere, geleneksel birim kök testlerinin yapısal kırılmalara izin vermemeleri nedeniyle birim kök sıfır hipotezini reddedememe eğiliminde oldukları ve bu nedenle yanlış sonuçlar ürettikleri yönünde artan bir görüş birliği bulunmaktadır. Dolayısıyla, seride birden fazla yapısal kırılma olduğunda veya yumuşak kırılmalar olduğunda, geleneksel birim kök testi sonuçları yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada, birden fazla sayıdaki yumuşak ya da keskin kırılmaları dikkate alan Fourier-Sollis testini kullanarak, serilerin stokastik özellikleri incelenmiştir. Serilerin düzey değerlerine

uyguladığımız Ranjbar vd. (2018) tarafından geliştirilen Fourier-Sollis birim kök testi sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 3’te yer alan test istatistiklerinden F-test istatistiği Becker vd. (2006)’da yer alan kritik değerlerle karşılaştırıldığında, trigonometrik terimlerin katsayılarının istatistiksel olarak anlamsız olduğunu ifade eden sıfır hipotezi tüm değişkenler için %1 önem düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, birim kök test regresyonunda yer alan trigonometrik terimlerin katsayılarının anlamlı olduğunu ve Fourier-Sollis test sonuçlarının geçerli ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda; Tablo 3’teki Fourier-Sollis test istatistikleri Ranjbar vd. (2018)’de yer alan kritik değerlerle karşılaştırıldığında, birim kökün varlığını ifade eden sıfır hipotezi tüm değişkenler için %1 önem düzeyinde reddedilememektedir. Dolayısıyla serilerin düzey değerlerinin durağan olmadığı Fourier-Sollis birim kök testi ile ortaya konmuştur. Bu durumda geleneksel birim kök testlerinin sonuçları dikkate alınacaktır. Bu bağlamda; Tablo 3’te yer alan ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre, serilerin birinci dereceden durağan oldukları tespit edilmiştir.

İkinci aşamada, tüm serilerin birinci dereceden bütünleşik (I(1)) olduğu belirlendikten sonra, incelenen değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmaktadır. Bu amaçla, Fourier–Shin eşbütünleşme testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’te raporlanmıştır.

Tablo 4. Fourier-Sollis Birim kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli Model			Sabitli ve Trendli Model		
	Optimum Frekans (k)	F-test İstatistiği	Fourier-Sollis Test İstatistiği	Optimum Frekans (k)	F-test İstatistiği	Fourier-Sollis Test İstatistiği
C	1	109.57*	4.7134	1	578.39*	7.0151
TGE	1	119.54*	5.8001	1	45.643*	7.5587
FO	1	42.369*	2.5012	1	50.324*	7.4775
IST	2	43.646*	4.8297	1	39.264*	4.4717
BIST	1	128.68*	3.5491	1	342.27*	4.7802

Becker vd. (2006)’ya göre F-testi %1 anlamlılık düzeyi ve T=100 için kritik değer 6.73’tür. * F-testinde trigonometrik terimlerin anlamsız olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Ranjbar vd. (2018)’e göre Fourier–Sollis testinde sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerler şu şekildedir: Sabitli Model, k=1, T=100 için 9.771, 7.348 ve 6.233; Sabitli Model, k=2, T=100 için 8.352, 6.083 ve 5.066; Sabitli ve Trendli Model, k=1, T=100 için 11.922, 9.218 ve 7.991.

Tablo 5. Fourier-Shin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Frekans (k)	1
Min SSR	0.84631
Optimal Gecikme (lopt)	5
Fourier-Shin Test İstatistiği (CI_F^m)	0.03354
Kritik Değerler	
%1	0.050
%5	0.038
%10	0.034
F-test İstatistiği ($F^m(k^*)$)	179.148*
Kritik Değerler	
%1	5.860
%5	4.019
%10	3.306

* F-testinde trigonometrik terimlerin anlamsız olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 5’te yer alan Fourier-Shin koentegrasyon testinin ampirik bulgularına göre, test istatistiği kritik değerlerden küçük olduğundan, eşbütünleşme varlığını ifade eden sıfır hipotezi 1% önem düzeyinde reddedilememektedir. Bununla birlikte, trigonometrik terimlerin katsayılarının anlamlılığına ilişkin F-test istatistiğine bakıldığında ($F^m(k^*) = 179.148 > 5.86$), katsayıların istatistiksel olarak anlamsız olduğunu ifade eden sıfır hipotezi %1 önem düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, modelde yer alan trigonometrik terimlerin katsayılarının anlamlı olduğunu ve Fourier-Shin eşbütünleşme testi sonucunun geçerli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bilinmeyen sayıda yumuşak yapısal kırılmanın dikkate alındığı durumda, bağımlı değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunda, uzun dönem parametreleri de çeşitli tahmin yöntemleri kullanılarak tahmin edilebilmektedir. Bu doğrultuda; eşbütünleşme ilişkisini tespit ettiğimiz değişkenlere ait uzun dönem katsayıları DOLS yöntemi ile tahmin edilmiş ve bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Uzun dönem katsayılarına bakıldığında; tüm değişkenlerin katsayılarının ise anlamlı olduğu görülmektedir. Bu katsayılar ayrı ayrı değerlendirildiğinde özetle şu yorumlar yapılabilmektedir:

C’nin TGE’ye göre uzun dönem esnekliği 0.27’dir. Tüketici güven endeksindeki 1%’lik bir artış tüketim harcamalarında %0.27’lik bir artışa neden olmaktadır.

C’nin FO’ya göre uzun dönem esnekliği -0.21’dir. Faiz oranındaki 1%’lik bir artış tüketim harcamalarında %0.21’lik bir azalmaya neden olmaktadır.

C'nin IST'a göre uzun dönem esnekliği 0.11'dir. İstihdamdaki 1%'lik bir artış tüketim harcamalarında %0.11'lik bir artışa neden olmaktadır.

C'nin BIST'a göre uzun dönem esnekliği 0.54'dir. BIST100 endeksindeki 1%'lik bir artış tüketim harcamalarında %0.54'lük bir artışa neden olmaktadır.

Tablo 6. Uzun Dönem Modelinin Tahmini

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
Sin	0.0710	0.0363	1.968**
Cos	0.02873	0.0226	12.663*
α_0	13.8604	1.9170	7.230*
α_1	0.0160	0.0010	15.661*
TGE	0.2733	0.2542	2.075**
FO	-0.2086	0.0584	3.568*
IST	0.1085	0.3493	2.311**
BIST	0.5353	0.0568	9.414*
Tanısal Testler		Test İstatistiği	p-değeri
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi		16.1547	0.1311
White Değişen Varyans Testi		10.2269	0.8545
Ramsey-Reset Testi		1.1177	0.2904
Jarque-Bera Normallik Testi		1.4991	0.4725

* ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, uzun dönem modeline ait katsayıların geçerliliğini doğrulamak amacıyla tanısal testler uygulanmış ve sonuçlar yine Tablo 6'da sunulmuştur. Elde edilen bulgular, uzun dönem tahmininde otokorelasyon, değişen varyans, model tanımlama sorunu ve normallikten sapmaya ilişkin herhangi bir kanıt bulunmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, CUSUM ve CUSUMQ istikrar testleri (bkz. Ek 1), uzun dönem modelinin örneklem dönemi boyunca istikrarlı olduğunu teyit etmektedir. Uzun dönem parametrelerinin tahmin edilmesinden sonra, kısa dönem parametrelerinin ve hata düzeltme teriminin (error correction term, ECT) belirlenmesi amacıyla hata düzeltme modeli tahmin edilmiş, sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7'ye bakıldığında, ΔTGE dışındaki diğer açıklayıcı değişkenlerin kısa dönem katsayılarının istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, tüketici güven endeksindeki 1%'lik bir artışın kısa dönemde tüketim harcamalarını %0.12 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan; hata düzeltme terimi %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve -1.0729 olarak tahmin edilmiştir. Bu bulgu, Fourier-Shin eşbütünleşme testi sonucunu desteklemektedir. ECT'nin işaretinin negatif olması, değişkenler

arasındaki dengede kısa dönemdeki bir sapmanın uzun dönemde düzeltildiğini göstermektedir. Ayrıca, hata düzeltme modeline ait katsayıların geçerliliğini doğrulamak amacıyla tanısal testler uygulanmış ve sonuçlar yine Tablo 7’de sunulmuştur. Elde edilen bulgular, hata düzeltme modeli tahmininde otokorelasyon, değişen varyans, model tanımlama sorunu ve normallikten sapmaya ilişkin herhangi bir kanıt bulunmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, CUSUM ve CUSUMQ istikrar testleri (bkz. Ek 2), hata düzeltme modelinin istikrarlı olduğunu teyit etmektedir.

Table 8’de ise kısa dönem Granger nedensellik testi sonuçları ve bu sonuçları kontrol etmek amacıyla uygulanan Fourier TY nedensellik testi sonuçları verilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına bakıldığında, TGE değişkeninden C değişkenine doğru ve IST değişkeninden C değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden temel hipotezler %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Diğer yandan Fourier TY nedensellik testi sonuçlarına göre, TGE değişkeninden C değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden temel hipotez %5 anlamlılık düzeyinde, IST değişkeninden C değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden temel hipotez ise %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir.

Tablo 7. Hata Düzeltme Modelinin Tahmini

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
 TGE	0.1257	0.3815	-3.115*
 FO	-0.0445	0.2673	-0.1668
 IST	1.1004	0.8353	1.316
 BIST	-0.1118	0.1880	-0.594
ECT	-1.0729	0.1933	-5.548*
Tanısal Testler		Test İstatistiği	p-değeri
Breusch-Godfrey		12.7234	0.2186
Otokorelasyon LM Testi			
White Değişen Varyans Testi		13.0579	0.6487
Ramsey-Reset Testi		2.2521	0.1334
Jarque-Bera Normallik Testi		4.3801	0.1119

* %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Granger Nedensellik Testi ve Fourier TY Nedensellik Testi Sonuçları

Panel A: Granger Nedensellik Testi			
Temel Hipotez		F-istatistiği	p-değeri
TGE $\Rightarrow$ C		0.6485	0.0246**
FO $\Rightarrow$ C		0.1013	0.9036
IST $\Rightarrow$ C		6.1608	0.0028**
BIST $\Rightarrow$ C		0.9801	0.3782
Panel B: Fourier TY Nedensellik Testi			
Temel Hipotez		Wald Test İstatistiği	Bootstrap p-değeri
TGE $\Rightarrow$ C		0.5863	0.0310**
FO $\Rightarrow$ C		0.8432	0.2208
IST $\Rightarrow$ C		3.6398	0.0756***
BIST $\Rightarrow$ C		0.2497	0.6274
** ve *** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.			

5. Tartışma

Bu çalışmanın tartışma bölümü kavramsal olarak iki ana kısımda ele alınabilir. İlk kısım, tüketici güveninin ölçümüne ilişkin önemli bir metodolojik sınırlamayı vurgulamakta; ikinci kısım ise analizden elde edilen ampirik bulguların teorik yansımalarını değerlendirmektedir.

5.1. Birinci Kısım: Metodolojik Bir Uyarı – “Hayvansal Güdüler”

Tüketici güveninin yorumlanmasına ilişkin önemli bir hususun altı çizilmelidir: hanehalkı güveni doğası gereği öznel bir yapıya sahiptir. Bireylerin hem mevcut hem de gelecekte beklenen ekonomik koşullara ilişkin kişisel değerlendirmelerini yansıtan bu algılar, tüketim ve tasarruf gibi ekonomik karar süreçlerini doğrudan etkilemektedir.

Bu öznel yapı, ilk olarak Katona (1975) tarafından ortaya konulan ve daha sonra Eppright vd. (1998) tarafından geliştirilen hayvansal güdüler (animal spirits) yaklaşımıyla örtüşmektedir. Bu çerçeveye göre tüketici davranışı yalnızca nesnel ekonomik göstergeler tarafından belirlenmemekte; aynı zamanda psikolojik ve dışsal unsurlar tarafından da şekillenmektedir. Jeopolitik gerilimler, ekonomik krizler veya artan belirsizlik gibi faktörler kötümserliği ve riskten kaçınma eğilimini artırarak tüketim eğilimini azaltabilmektedir (Acemoglu ve Scott, 1994). Bu anlamda tüketici güveni, makro düzeydeki şokları mikro düzeydeki tüketim kararlarına aktaran davranışsal bir iletim mekanizması olarak işlev görmektedir.

Tüketici güveninin birçok temel makroekonomik değişkenle ampirik olarak ilişkili olduğu gösterilmiş olmakla birlikte, anket temelli güven göstergelerinin standart ekonomik temellerin ötesinde ek bir bilgi içeriği barındırabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ilave bileşen, özellikle güven göstergelerinin uzun dönemli tüketim dinamikleri üzerindeki rolü değerlendirilirken kritik bir önem taşıyabilir. Bu örtük bilgi içeriğini ortaya çıkarmaya yönelik metodolojik yaklaşımlardan biri, gelir, faiz oranı veya istihdam gibi geleneksel ekonomik belirleyicilerin tüketici güveni üzerindeki etkisini ayırtmaktır. Bu değişkenler tarafından açıklanan güven kısmı “sistematik” bileşen olarak değerlendirilebilirken, geriye kalan artık kısım “açıklanamayan” bileşeni temsil etmektedir. Bu açıklanamayan bölüm, savaşlar, terör saldırıları veya sosyo-politik belirsizlik gibi ekonomik olmayan olaylara verilen tepkileri yansıtabilir. Alternatif olarak, ekonomik değişkenler arasındaki etkileşimin standart ekonometrik modellerin yakalayabildiğinden daha karmaşık ve doğrusal olmayan bir yapıya sahip olduğuna işaret edebilir. Dolayısıyla tüketici güveninin doğru biçimde yorumlanabilmesi, yalnızca ekonomik temellerin anlaşılmasını değil, aynı zamanda ölçülebilir göstergelerden bağımsız olarak kamu algısını şekillendiren davranışsal dinamiklerin ve bağlamsal unsurların da dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Ancak temel soru şudur: Tüketici güveni, ister sistematik ister açıklayamayan bileşeninden kaynaklansın fiilî harcamalarla uzun dönemli denge ilişkisi içinde istikrarlı bir unsur oluşturmakta mıdır? Bu soru çalışmamızın ampirik analizinin merkezinde yer almaktadır. İzleyen bölümde, teorik çerçeve ile ampirik bulguları birlikte değerlendirerek bu soruya yanıt verilmektedir.

5.2. İkinci Kısım: Hayvansal Güdüler’in Ötesinde – Uzun Dönem Denge Dinamikleri İçinde Güven

Teorik açıdan bakıldığında, araştırmacılar tüketici güveni kavramını tanımlamaya ve bu kavramın modern tüketim teorileri içindeki yerini değerlendirmeye odaklanmıştır. PIH’ye göre tüketim kararları yalnızca uzun dönemli gelir beklentilerine dayanmalıdır; dolayısıyla karar anında mevcut olan hiçbir bilginin gelecekteki tüketim örüntüleri üzerinde öngörü gücüne sahip olmaması beklenir (Hall, 1978). PIH’den sapmalar çoğunlukla likidite kısıtları veya gelir belirsizliği ile açıklanmaktadır. Gelecekteki kazançlara ilişkin kaygılar, hanehalklarını cari tüketimi azaltmaya ve ihtiyatı tasarruf eğilimini artırmaya yöneltebilir. Bu çerçevede tüketici güven endeksleri, kalıcı gelir beklentileri ve belirsizlik algısına ilişkin bir gösterge işlevi görebilmekte; dolayısıyla zamanlar arası tüketim kararlarını etkileyebilmektedir.

Ampirik açıdan bakıldığında literatür, tüketiciden güveninin geleneksel makroekonomik göstergelerin ötesinde ek bir açıklama gücü sunup sunmadığını test etmeye odaklanmıştır. Temel soru, yapısal kırılmaları dikkate alan bir çerçevede makroekonomik temeller birlikte modele dâhil edildiğinde, güven göstergelerinin istatistiksel ve ekonomik anlamlılığını koruyup korumadığıdır. Diğer bir ifadeyle, araştırmacılar tüketiciden güveninin denge tüketim dinamiklerini açıklamada bağımsız bir istatistiksel katkı sağlayıp sağlamadığını belirlemeyi amaçlamaktadır.

alışmalar arasında elde edilen sonuçlar tam anlamıyla tutarlı değildir; bununla birlikte birçok araştırma, tüketiciden güveni ile hem mevcut hem de gelecekteki ekonomik koşullar arasında en azından orta düzeyde bir istatistiksel ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bazı alışmalar, özellikle ekonomik oynaklığın arttığı dönemlerde güven göstergelerinin daha belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Howrey, 2001; Haugh, 2005). Buna karşılık Throop (1992) ve Garner (2002), tüketiciden güveninin özellikle büyük ekonomik veya politik şok dönemlerinde daha bilgilendirici olduğunu ileri sürmektedir. Bu tür durumlarda güven düzeyindeki belirgin değişimler, hanehalkı tüketim örüntülerindeki dönüşümlere ilişkin önemli sinyaller sağlayabilmektedir.

Bu çalışmanın ampirik bulguları, Fourier–Shin eşbütünleşme yaklaşımı çerçevesinde keskin ve yumuşak yapısal kırılmalar dikkate alındığında, kredi kartı harcamaları ile makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi, Türkiye’de tüketim harcamalarının yalnızca kısa dönemli ve tüketiciden güvenine dayalı geçici hareketlerden ibaret olmadığını; aksine finansal koşullar ve işgücü piyasası gelişmeleri tarafından şekillenen istikrarlı bir uzun dönem dengesine doğru uyum sağladığını göstermektedir.

DOLS tahmin sonuçları, faiz oranlarının harcamalar üzerinde uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, zamanlar arası ikame mekanizması ve likidite kanalı çerçevesindeki yorumlarla tutarlıdır. Borsa endeksinin pozitif ve anlamlı katsayısı ise servet etkisi hipotezini desteklemekte; finansal varlık değerlerindeki artışların tüketim harcamalarına yansıdığını göstermektedir. Benzer şekilde istihdam değişkeninin pozitif uzun dönem esnekliği, PIH ve LCH çerçevesinde yer alan gelir temelli açıklamaları güçlendirmektedir.

Hata düzeltme teriminin negatif ve yüksek düzeyde anlamlı olması, istikrarlı bir uyum mekanizmasının varlığını teyit etmektedir. Bu sonuç, kısa dönemli sapmaların görece hızlı biçimde uzun dönem dengesine doğru düzeltilmesini ve yapısal dönüşümler uygun biçimde modellendiğinde

Türkiye’de tüketim dinamiklerinin güçlü bir dengeye dönüş eğilimi sergilediğini göstermektedir.

Nedensellik analizi sonuçları da istihdamın tüketim harcamaları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Hem geleneksel Granger nedensellik testi hem de Fourier Toda–Yamamoto yaklaşımı, istihdamdan tüketim harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Fourier terimlerinin modele dâhil edilmesi, bu ilişkinin modele alınmamış yapısal kırılmalardan kaynaklanan sahte bir ilişki olmadığını güvence altına almaktadır. Bu bulgu, özellikle makroekonomik oynaklığın yüksek olduğu bir ortamda, işgücü piyasası koşullarının tüketim davranışının şekillenmesinde merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlar aynı zamanda zaman serisi analizinde keskin ve yumuşak yapısal kırılmaların ve doğrusal olmayan dinamiklerin dikkate alınmasının metodolojik önemini vurgulamaktadır. Türkiye gibi örneklem dönemi boyunca finansal rejimlerin, para politikası çerçevelerinin ve genel makroekonomik koşulların önemli dönüşümler geçirdiği ekonomilerde, bu tür değişimleri göz ardı etmek yanlı çıkarımlara yol açabilmektedir. Bu çalışmada benimsenen Fourier tabanlı çerçeve, geleneksel doğrusal modellere kıyasla daha esnek ve sağlam bir alternatif sunarak tahmin edilen uzun dönem ilişkilerinin güvenilirliğini güçlendirmektedir.

Bunun yanı sıra, çalışma bazı sınırlılıklar içermektedir. Öncelikle, kredi kartı ve banka kartı harcamaları toplam tüketimin yalnızca bir bileşenini temsil etmekte olup, nakit harcamalar veya diğer finansman kanalları modele dâhil edilmemiştir. İkinci olarak, analiz 2014-2025 dönemine ait aylık verilerle sınırlıdır; bu dönem Türkiye ekonomisinde önemli yapısal dönüşümlere sahne olmuş olsa da daha uzun bir örneklem farklı sonuçlar üretebilir. Üçüncü olarak, modelde yer alan makroekonomik değişkenler tüketim davranışını temsil eden temel göstergeler olmakla birlikte, gelir bölüşümü, kredi hacmi veya hanehalkı borçluluğu gibi ek değişkenlerin dışlanmış olması sonuçların yorumunu sınırlayabilir. Bu hususlar, elde edilen bulguların dikkatli biçimde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de tüketim harcamaları ile tüketici güveni ve makroekonomik değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri, yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier tabanlı bir çerçevede analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymakta ve tüketim harcamalarının beklenti kanalları ile

finansal koşulların birlikte şekillendirdiği bir denge sũrecine tabi olduğunu gũstermektedir.

Uzun dũnem tahmin sonuçları, tũketiciler gũven endeksinin tũketim harcamaları ũzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gũstermektedir. Bu bulgu, tũketim davranışının yalnızca kalıcı gelir beklentilerine dayandığını savunan katı Sũrekli Gelir Hipotezi (Permanent Income Hypothesis, PIH) çerçevesi ile tam olarak ũrtũşmemektedir. Aksine, tũketiciler gũveninin denge ilişkisinin bir bileşeni olması, beklenti ve belirsizlik kanallarının tũketim dinamiklerinde yapısal bir rol oynadığını gũstermektedir. Bu durum, PIH ile davranışsal yaklaşımlar (ũzellikle hayvansal gũdũler ve ihtiyağı tasarruf hipotezi) arasında daha bũtũnleřik bir yorum gerektirmektedir.

Faiz oranlarının negatif etkisi dũnemler arası ikame mekanizmasıyla, istihdamın pozitif etkisi ise gelir temelli ağıklamalarla tutarlıdır. BIST100 endeksinin anlamlı ve pozitif katsayısı ise servet etkisinin Tũrkiye’de kredi kartı harcamaları ũzerinden ıalıştığını gũstermektedir. Dolayısıyla tũketim davranışı, hem reel gelir kanalı hem de finansal varlık değerleri ũzerinden şekillenmektedir.

Kısa dũnem analizinde hata dũzeltme mekanizmasının negatif ve anlamlı bulunması, kısa dũnemli sapmaların uzun dũnem dengesine doğru dũzeltildiđini gũstermektedir. Nedensellik sonuçları ise ũzellikle tũketiciler gũveni ve istihdamdan harcamalara doğru bir ilişkiye işaret etmektedir. Bu durum, beklenti kanalı ile reel ekonomik koşulların birlikte ıalıştığını ortaya koymaktadır.

Politika açısından bulgular, tũketiciler gũven gũstergelerinin yalnızca anket verisi olarak değil, harcamalar dinamiklerinin yapısal bir belirleyicisi olarak değerlendirilmesi gerektiğini gũstermektedir. Ŗzellikle belirsizlik dũnemlerinde gũveni destekleyici iletişim politikaları ve ũngũrũlebilir para politikası uygulamaları, tũketim davranışı ũzerinde dolaylı fakat anlamlı etkiler yaratabilir. Ayrıca istihdam piyasasındaki iyileşmelerin harcamalara yansıdığı bulgusu, makroekonomik istikrar politikalarının tũketim kanalı ũzerinden bũyũmeyi destekleyebileceğini gũstermektedir.

Genel olarak ıalışma, Tũrkiye’de tũketim dinamiklerinin yalnızca gelir ve faiz kanalıyla değil, aynı zamanda beklenti ve gũven mekanizmaları aracılığıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, makroekonomik politika tasarımında davranışsal gũstergelerin gũz ardı edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir.

Son olarak, gelecek ıalışmalar açısından birkaç ũnemli araştırma hattı ũne ııkılmaktadır. Ŗncelikle, tũketim harcamalarının alt kalemlerine (dayanıklı–dayanıksız tũketim, hizmet harcamaları vb.) ayrıştırılması, gũven gũstergelerinin

hangi harcama türlerinde daha belirleyici olduğunu test etme imkânı sunacaktır. İkincisi, hanehalkı borçluluğu, kredi hacmi ve gelir bölüşümü gibi finansal kırılganlık göstergelerinin modele eklenmesi, güven-tüketim ilişkisinin finansal kısıtlar altında nasıl şekillendiğini daha ayrıntılı biçimde incelemeye olanak tanıyacaktır. Son olarak, panel veri ya da karşılaştırmalı ülke analizleri ile Fourier tabanlı çerçevenin farklı makroekonomik rejimlerde test edilmesi, elde edilen bulguların genellenebilirliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D., & Scott, A. (1994). Consumer confidence and rational expectations: Are agents' beliefs consistent with the theory? *Economic Journal*, 104(422), 1–19.
- Bai, J., & Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 66(1), 47–78.
- Bai, J., & Perron, P. (2003). Computation and analysis of multiple structural change models. *Journal of Applied Econometrics*, 18(1), 1–22.
- Banerjee, A., Lumsdaine, R. L., & Stock, J. H. (1992). Recursive and sequential tests of the unit-root and trend-break hypotheses: Theory and international evidence. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 271–287.
- Bartley, W. A., Lee, J., & Strazicich, M. C. (2001). Testing the null of cointegration in the presence of a structural break. *Economics Letters*, 73(3), 315–323.
- Becker, R., Enders, W., & Hurn, S. (2004). A general test for time dependence in parameters. *Journal of Applied Econometrics*, 19(7), 899–906.
- Barsky, R., & Sims, E. (2012). Information, animal spirits, and the meaning of innovations in consumer confidence. *American Economic Review*, 102(4), 1343–1377.
- Batchelor, R., & Dua, P. (1998). Improving macro-economic forecasts: The role of consumer confidence. *International Journal of Forecasting*, 14(1), 71–81.
- Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381–409.
- Bovi, M. (2009). Economic versus psychological forecasting: Evidence from consumer confidence surveys. *Journal of Economic Psychology*, 30(4), 563–574.
- Bovi, M. (2013). Are the representative agent's beliefs based on efficient econometric models? *Journal of Economic Dynamics and Control*, 37(3), 633–648.
- Bram, J., & Ludvigson, S. (1998). Does consumer confidence forecast household expenditure? A sentiment index horse race. *Economic Policy Review*, 4(2), 59–78.
- Bruno, G. (2014). Consumer confidence and consumption forecast: A non-parametric approach. *Empirica*, 41(1), 37–52.
- Carroll, C. D., Fuhrer, J. C., & Wilcox, D. W. (1994). Does consumer sentiment forecast household spending? If so, why? *American Economic Review*, 84(5), 1397–1408.
- Çelik, S. (2010). An unconventional analysis of consumer confidence index for the Turkish economy. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2(1), 121–129.
- Çelik, S., Aslanoğlu, E., & Uzun, S. (2010). The relationship between consumer confidence and financial market variables in Turkey during the global crisis. *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 12.
- Ceritoğlu, E. (2013). *Household expectations and household consumption expenditures: The case of Turkey* (Working Paper No. 1310). Research and Monetary Policy Department Working Paper Series, Central Bank of the Republic of Turkey.

- Cheung, Y.-W., & Chinn, M. (1997). Further investigation of the uncertain unit root in GNP. *Journal of Business & Economic Statistics*, 15(1), 68–73.
- Claveria, O., Pons, E., & Ramos, R. (2007). Business and consumer expectations and macroeconomic forecasts. *International Journal of Forecasting*, 23(1), 47–69.
- Clemente, J., Montañés, A., and Reyes, M. (1998). Testing for a unit root in variables with a double change in the mean. *Economics Letters*, 59, 175–182.
- Croushore, D. (2005). Do consumer-confidence indexes help forecast consumer spending in real time? *North American Journal of Economics and Finance*, 16(3), 435–450.
- Cuenca, L., Flores, J., & Morales, D. (2013). *The consumer confidence index and short-term private consumption forecasting in Peru* (Working Paper No. 2013-004). Banco Central de Reserva del Perú.
- Cuestas, J. C., & Garratt, D. (2011). Is real GDP per capita a stationary process? Smooth transitions, nonlinear trends and unit root testing. *Empirical Economics*, 41(3), 555–563.
- Cuestas, J. C., & Ordóñez, J. (2014). Smooth transitions, asymmetric adjustment and unit roots. *Applied Economics Letters*, 21(14), 969–972.
- Curtin, R. (2007). Consumer sentiment surveys: Worldwide review and assessment. *Journal of Business Cycle Measurement and Analysis*, 2007(1), 7.
- Davies, R. B. (1987). Hypothesis testing when a nuisance parameter is present only under the alternative. *Biometrika*, 74(1), 33–43.
- Dees, S., & Soares-Brinca, P. (2013). Consumer confidence as a predictor of consumption spending: Evidence for the United States and the Euro Area. *International Economics*, 134, 1–14.
- Dion, D. (2006). *Does consumer confidence forecast household spending? The euro area case*. University Library of Munich.
- Easaw, J. Z., & Heravi, S. M. (2004). Evaluating consumer sentiments as predictors of UK household consumption behavior: Are they accurate and useful? *International Journal of Forecasting*, 20(4), 671–681.
- Easaw, J. Z., Garratt, D., & Heravi, S. M. (2005). Does consumer sentiment accurately forecast UK household consumption? Are there any comparisons to be made with the US? *Journal of Macroeconomics*, 27(3), 517–532.
- Enders, W., & Jones, P. (2016). Grain prices, oil prices, and multiple smooth breaks in a VAR. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399–419.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). A unit root test using a Fourier series to approximate smooth breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 574–599.
- Enders, W., & Siklos, P. L. (2001). Cointegration and threshold adjustment. *Journal of Business & Economic Statistics*, 19(2), 166–176.
- Engle, R., & Granger, C. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251–276.

- Eppright, D. R., Arguea, N. M., & Huth, W. L. (1998). Aggregate consumer expectation indexes as indicators of future consumer expenditures. *Journal of Economic Psychology*, 19(2), 215–235.
- Fan, C. S., & Wong, P. (1998). Does consumer sentiment forecast household spending? The Hong Kong case. *Economics Letters*, 58(1), 77–84.
- Farmer, R. E. A. (2008). Animal spirits. In S. N. Durlauf & L. E. Blume (Eds.), *The New Palgrave Dictionary of Economics* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
- Flavin, M. A. (1981). The adjustment of consumption to changing expectations about future income. *Journal of Political Economy*, 89(5), 974–1009.
- Fornell, C., Rust, R. T., & Dekimpe, M. G. (2010). The effect of customer satisfaction on consumer spending growth. *Journal of Marketing Research*, 47(1), 28–35.
- Friedman, M. (1957). The permanent income hypothesis. In *A theory of the consumption function* (pp. 20–37). Princeton University Press.
- Fuhrer, J. C. (1993). What role does consumer sentiment play in the US macroeconomy? *New England Economic Review*, January/February, 32–44.
- Gallant, A. R. (1984). The Fourier flexible form. *American Journal of Agricultural Economics*, 66(2), 204–208.
- Gallant, A. R., & Souza, G. (1991). On the asymptotic normality of Fourier flexible form estimates. *Journal of Econometrics*, 50(3), 329–353.
- Garner, C. A. (2002). Consumer confidence after September 11. *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, 2002(2), 1–21.
- Glynn, J., Perera, N., & Verma, R. (2007). Unit root tests and structural breaks: A survey with applications. *Journal of Quantitative Methods for Economics and Business Administration*, 3(1), 63–79.
- Golinelli, R., & Parigi, G. (2004). Consumer sentiment and economic activity. *Journal of Business Cycle Measurement and Analysis*, 2004(2), 147–170.
- Görmüş, Ş., & Güneş, S. (2010). Consumer confidence, stock prices and exchange rates: The case of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2), 103–114.
- Granger, C. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37, 424–438.
- Gregory, A. W., & Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99–126.
- Gürgür, T., & Kılınç, Z. (2015). *What drives the consumer confidence in Turkey?* (Working Paper No. 1517). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Hall, R. E. (1978). Stochastic implications of the life cycle–permanent income hypothesis: Theory and evidence. *Journal of Political Economy*, 86(6), 971–987.
- Hansen, B. E., & Seo, B. (2002). Testing for two-regime threshold cointegration in vector error-correction models. *Journal of econometrics*, 110(2), 293–318.

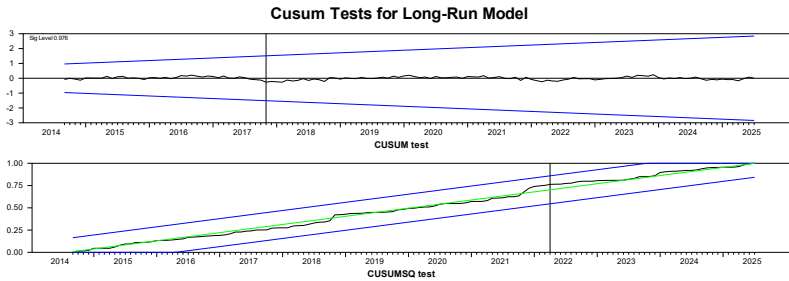
- Harvey, D., & Mills, T. (2002). Unit roots and double smooth transitions. *Journal of Applied Statistics*, 29(5), 675-683.
- Haugh, D. L. (2005). *The influence of consumer confidence and stock prices on the United States business cycle* (CAMA Working Paper No. 3/2005). Australian National University.
- Howrey, E. P. (2001). The predictive power of the index of consumer sentiment. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2001(1), 175-207.
- Hu, J., & Chen, Z. (2016). A unit root test against globally stationary ESTAR models when local condition is non-stationary. *Economics Letters*, 146, 89-94.
- Kandır, S. Y. (2006). Tüketici güveni ve hisse senedi getirileri ilişkisi: İMKB mali sektör şirketleri üzerinde bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 217-230.
- Kapetanios, G., Shin, Y., & Snell, A. (2006). Testing for cointegration in nonlinear smooth transition error correction models. *Econometric Theory*, 22(2), 279-303.
- Karasoy, H. G. (2015). *Consumer confidence indices and financial volatility* (Working Paper No. 1516). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Katona, G. (1968). Consumer behavior: Theory and findings on expectations and aspirations. *American Economic Review*, 58(2), 19-30.
- Katona, G. (1975). *Psychological economics*. Elsevier Scientific Publishing Company.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan.
- Kruse, R. (2011). A new unit root test against ESTAR based on a class of modified statistics. *Statistical Papers*, 52(1), 71-85.
- Lahiri, K., Monokroussos, G., & Zhao, Y. (2012). *Forecasting consumption in real time: The role of consumer confidence surveys* (Working Paper No. 12-02). University at Albany, SUNY, Department of Economics.
- Lee, J., Huang, C. J., & Shin, Y. (1997). On stationary tests in the presence of structural breaks. *Economics Letters*, 55(2), 165-172.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2004). Minimum LM unit root test with one structural break. *Appalachian State University Working Papers*, 33(4), 1-15.
- Leeper, E. M. (1992). Consumer attitudes: King for a day. *Economic Review, Federal Reserve Bank of Atlanta*, 77(4), 1-15.
- Leybourne, S., Newbold, P., & Vougas, D. (1998). Unit roots and smooth transitions. *Journal of Time Series Analysis*, 19(1), 83-97.
- Ludvigson, S. C. (2004). Consumer confidence and consumer spending. *Journal of Economic Perspectives*, 18(2), 29-50.
- Lumsdaine, R. L., & Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *Review of economics and Statistics*, 79(2), 212-218.

- Maki, D. M. (2002). The growth of consumer credit and the household debt service burden. In T. A. Durkin & M. E. Staten (Eds.), *The impact of public policy on consumer credit* (pp. 43–62). Kluwer Academic Publishers.
- Matsusaka, J. G., & Sbordone, A. M. (1995). Consumer confidence and economic fluctuations. *Economic Inquiry*, 33(2), 296–318.
- Merkle, D. M., Langer, G. E., & Sussman, D. (2004). Consumer confidence: Measurement and meaning. *ABC News*.
- Mishkin, F. S., Hall, R. E., Shoven, J. B., Juster, T. F., & Lovell, M. C. (1978). Consumer sentiment and spending on durable goods. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1978(1), 217–232.
- Modigliani, F. (1966). The life cycle hypothesis of saving, the demand for wealth, and the supply of capital. *Social Research*, 33(2), 160–217.
- Mueller, E. (1963). Ten years of consumer attitude surveys: Their forecasting record. *Journal of the American Statistical Association*, 58(304), 899–917.
- Narayan, P. K., & Popp, S. (2010). A new unit root test with two structural breaks in level and slope at unknown time. *Journal of Applied Statistics*, 37(9), 1425–1438.
- Nazlioglu, S., Gormus, A., & Soytas, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168–175.
- Nazlioglu, S., Gormus, A., & Soytas, U. (2019). Oil Prices and Monetary Policy in Emerging Markets: Structural Shifts in Causal Linkages. *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(1), 105–117.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361–1401.
- Perron, P. (1997). Further Evidence on Breaking Trend Functions in Macroeconomic Variables. *Journal of Econometrics*, 80(2), 355–385.
- Perron, P., & Vogelsang, T. J. (1992). Nonstationarity and level shifts with an application to purchasing power parity. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 301–320.
- Ranjbar, O., Chang, T., Elmi, Z., & Lee, C. (2018). A new unit root test against asymmetric ESTAR nonlinearity with smooth breaks. *Iranian Economic Review*, 22(1), 51–62.
- Roos, M. W. M. (2008). Willingness to consume and ability to consume. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 66(2), 387–402.
- Shin, Y. (1994). A residual-based test of the null of cointegration against the alternative of no cointegration. *Econometric Theory*, 10(1), 91–115.
- Silvapulle, P. (1996). Testing for a unit root in a time series with mean shifts. *Applied Economics Letters*, 3(10), 629–635.
- Sollis, R. (2009). A simple unit root test against asymmetric STAR nonlinearity with an application to real exchange rates in Nordic countries. *Economic Modelling*, 26(1), 118–125.

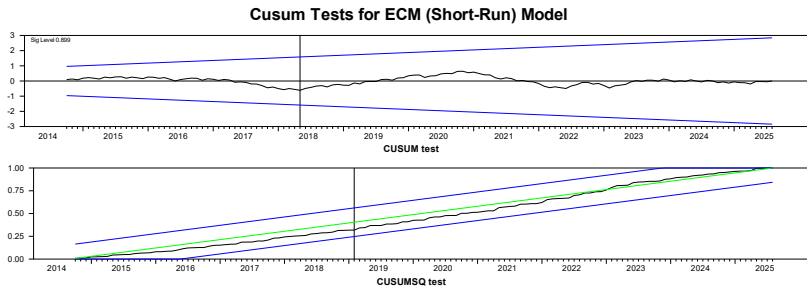
- Souleles, N. S. (2004). Expectations, heterogeneous forecast errors, and consumption: Micro evidence from the Michigan Consumer Sentiment Surveys. *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(1), 39–72.
- Starr, M. A. (2012). Consumption, sentiment, and economic news. *Economic Inquiry*, 50(4), 1097–1111.
- Throop, A. W. (1992). Consumer sentiment: Its causes and effects. *Federal Reserve Bank of San Francisco Economic Review*, 1992(1), 35–59.
- Toda, H., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225–250.
- Tsong, C., Lee, C., Tsai, L., & Hu, T. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085–1113.
- Vogelsang, T. J., & Perron, P. (1998). Additional tests for a unit root allowing for a break in the trend function at an unknown time. *International Economic Review*, 39(4), 1073–1100.
- Zivot, E., & Andrews, D. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 25–44.

EKLER

Ek 1. Uzun Dönem Modeli İçin CUSUM Testleri

Ek 2. Hata Düzeltme Modeli İçin CUSUM Testleri

TÜRKİYE’DE YÜKSEKÖĞRETİM: KAMU HARCAMALARI VE HAZİNE YARDIMI

İpek Doğan Özer

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, ipekozer@osmaniye.edu.tr

GİRİŞ

Küreselleşme, bilgi ekonomisine geçiş ve teknolojik dönüşüm süreçleri, yükseköğretimin yalnızca bireysel bir eğitim faaliyeti olmadığını; aynı zamanda ekonomik büyümenin, beşerî sermaye oluşumunun ve uluslararası rekabet gücünün temel belirleyicilerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle yükseköğretimin kamu maliyesi teorisi çerçevesinde nasıl konumlandırılacağı ve nasıl finanse edileceği önemli bir politika alanı hâline gelmiştir.

Kamu maliyesi literatüründe yükseköğretim hizmeti, yarı kamusal (karma) mal niteliği taşımaktadır. Bu karma yapı, yükseköğretimin finansmanında devlet ve piyasa arasında bir denge kurulmasını gerektirmektedir. Özellikle 1980’lerden itibaren neo-liberal politikalarla birlikte yükseköğretimde maliyet paylaşımı, öğrenim ücretleri, kredi sistemleri ve özel sektörün artan rolü gündeme gelmiştir. Bununla birlikte yükseköğretimin yaydığı pozitif dışsallıklar ve beşerî sermaye üzerindeki etkileri nedeniyle kamunun finansmandaki ağırlığı devam etmektedir. Türkiye’de de yükseköğretim sistemi son kırk yılda önemli bir niceliksel genişleme yaşamış, üniversite sayısı ve öğrenci kapasitesi artmıştır. Bu artış, yükseköğretime erişimi kolaylaştırmış olsa da finansman ve verimlilik gibi konuları önemli hale getirmiştir. Türkiye’de 2021 yılında yükseköğretimde kamu harcamalarının % 90’ı hazine yardımlarından karşılanmaktadır.

Bu çalışma, yükseköğretileri teorik çerçevede kamu maliyesi perspektifiyle ele almakta; yükseköğretimin ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerindeki rolünü incelemekte ve Türkiye’de yükseköğretim kurumlarının finansman yapısını analiz etmektedir. Türkiye’de yükseköğretim üniversite sayıları, öğrenci sayıları, öğrenci başına düşen harcama, kamu ve özel yükseköğretim harcamaların GSYİH içindeki payı, hazine yardımı ve genel denge gibi verilerden hareketle ortaya konmuştur. Çalışmada Türkiye’de yükseköğretimin finansmanın hazine bağımlılığı taşıdığı ve bu finansmanın sürdürülebilir olmadığı değerlendirilmektedir.

1. YÜKSEKÖĞRETİME TEORİK YAKLAŞIM

Kamu maliyesi teorisinde kamusal mal ve hizmetler tam kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Samuelson’a göre; tam kamusal mal ve hizmetlerde fayda bölünemez, bu mal ve hizmetin bedelini ödemeyenler tüketimden mahrum bırakılamaz. Ayrıca tam kamusal mal ve hizmetlerde tüketimde rekabet söz konusu değildir (Kılıç, 2002: 8-9). Bu tür mal ve hizmetlere savunma ve güvenlik hizmetleri örnek gösterilebilir. Klasik iktisatçılar, bu tür malların sadece devlet tarafından sunulması gerekliliğini savunmuşlardır. Bazı mal ve hizmetlerde ise faydaların bir kısmı bölünebilir nitelikte olduğundan özel mal gibi pazarlanabilir ve fiyatlandırılabilir. Bu tür mal ve hizmetler literatürde yarı kamusal mal (karma mal) olarak tanımlanmaktadır (Musgrave & Musgrave, 1989). Yarı kamusal mallar, hem özel hem de kamusal fayda sağlamaktadır. Eğitim ve sağlık hizmeti gibi yarı kamusal mal olarak nitelendirilen topluma faydası olan bu mallar 1929 Büyük Bunalımına kadar devlet tarafından üretilmiştir. Bu krizden sonra klasik görüşün yerini Keynesyen müdahaleci görüş almış ancak yarı kamusal mal ve hizmetlerin sunumunu çoğunlukla devlet üstlenmeye devam etmiştir. Devletin faaliyet alanının genişlediği bu dönemde bazı hizmetlerin kamu tarafından üretiminin karşılanamayacağı görüşü hâkim olmaya başlamış; dernekler, vakıflar ve özel sektör eğitim ve sağlık hizmetini sunmaya başlamıştır (Mutluer, 2008: 13-14).

Yükseköğretim, çok eski bir geçmişe dayanmasına rağmen kitlesel anlamda 1920’lerde ABD’de, 1960’lı yıllarda Avrupa’da ortaya çıkmış ve sonraki yıllarda gelişmekte olan ülkelerde başlamıştır (Altbach, 2013: 8-9). Bu dönemde klasik iktisadi anlayışta eğitimin önemi vurgulanmış, sonrasında hâkim olan Keynesyen politikalar devletin ekonomiye aktif müdahalesini savunmuştur. Devlet, 1970’lere kadar pozitif dışsallıklar nedeniyle eğitime yatırım yapmıştır. Uzun vadede eğitime yapılan devlet yatırımları, işgücü verimliliğini de artıracaktır. Bunun sonucunda ise devlet daha yüksek vergi gelirleri elde edecektir (Tilak, 2006: 235). Bu nedenle, eğitime yapılan yatırımlar bu dönemde finansman sorunuyla karşılaşmamıştır.

1970’lerde yaşanan ekonomik krizle Keynesyen politikalar önemini kaybetmiştir. Kriz sonucunda kamu bütçelerinde harcama kompozisyonu değişmiş, eğitimin payı ve eğitime yapılan yatırımlar her yıl azalmıştır. 1980’lerde gelişmekte olan ülkelerde neo-liberal politikalar ve serbest piyasa, özelleştirmeler uygulamaya konmuştur (Tilak, 2006: 236). Bu politikalar neticesinde eğitim harcamalarının bütçe içerisindeki payı azalmıştır. 1980’de toplam öğrencilerin % 37’si gelişmiş ülkelerde iken, devlet bütçesinden eğitim için yapılan harcamaların oranı ise % 88’e ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkeler,

toplam öğrencilerin % 63'üne sahipken yaptıkları toplam eğitim harcamaları % 12 düzeyindedir (Kavak ve Ekinci, 1994: 5-66). Bu düşüş, devletin eğitime bakışı ve eğitim politikasının değişmeye başladığının göstergesidir. Devletin yerini her alanda özel sektör almaya başlamıştır. Özel sektör Meksika, Brezilya ve Şili'de mevcut öğrencilerin yarısından fazlasına eğitim hizmeti sunmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa, eski Sovyetler Birliği ülkeleri ve Afrika'da özel sektörün payı hızla artmış; Çin ve Hindistan'da da önemli düzeye ulaşmıştır (Reisz, 2007: 136).

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükseköğretim sistemleri önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bilgi ekonomisinin gelişmesi, nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç ve yükseköğretimin bireysel faydalarının artması yükseköğretime olan talebi genişletmiştir. Bu süreç literatürde “yükseköğretimde kitleselleşme” olarak ifade edilmektedir. Trow (1973), yükseköğretim sistemlerinin tarihsel olarak elit, kitlesel ve evrensel olmak üzere üç aşamalı bir gelişim süreci olduğunu vurgulamaktadır. Kitleselleşme ile birlikte yükseköğretime erişim oranları artmış ve üniversiteler daha geniş toplumsal kesimlere hizmet sunmaya başlamıştır. Avrupa ülkelerinde yükseköğretime kayıt oranının yaş grubunun yaklaşık %15'inin üzerine çıkması, öğrencilerin yükseköğretimi hak olarak görmesi, ekonomik büyümeye olumlu etkisi gibi nedenlerle kitlesel yükseköğretime geçilmiştir (Trow, 1973: 6-16).

21. yüzyılda ise bilgi teknolojisinin gelişimi, yeni yükseköğretim finansman modellerinin ortaya çıkması, ticarileşmenin ve mobilitenin artması ile ingilizcenin uluslararası dil olması gibi faktörler yükseköğretimi etkilemiştir. Bu dönemde yükseköğretime talebin artması yükseköğretimi küresel olarak genişletmiştir (Albatch, 2013: 7).

Yükseköğretimde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında elitten kitlesele geçilmesi bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan en önemlisi kamu harcamalarının artarak bütçe üzerinde yük oluşturmalarıdır (Trow, 1973: 35). Kitleselden küresele geçilmesiyle birlikte öğrenci sayılarındaki hızlı artış, yükseköğretim sistemlerinde ciddi finansman baskılarına neden olmaktadır (WB, 2017). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yükseköğretimin büyük ölçüde kamu kaynaklarıyla finanse edilmesi, mali sürdürülebilirlik sorunlarını gündeme taşımıştır. Artan öğrenci sayıları; öğretim elemanı ihtiyacı, altyapı yatırımları, araştırma harcamaları ve sosyal destek mekanizmaları gibi alanlarda ek maliyetlere yol açmaktadır.

Yükseköğretimde mali sürdürülebilirliğin sağlanması, üniversitelerin eğitim, araştırma ve toplumsal hizmet faaliyetlerini uzun vadede sürdürebilecek finansal kapasiteye sahip olması gerekmektedir (OECD, 2020). Bu bağlamda

özellikle kamu üniversitelerinde “hazine bağımlılığı” önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Dünya Bankası Raporu’na (1994) göre; yükseköğretime yapılan yatırım ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma için çok önemlidir. Öğrenci başına düşen maliyetlerin çoğunu devlet karşılamakta aynı zamanda da eğitimin niteliğini geliştirmektedir. Eğitim maliyetlerinin ve eğitime olan talebin artması devletin bu alanda harcamalarının artmasına neden olmuştur. Böylece yükseköğretimde finansman ihtiyacı ortaya çıkmıştır. OECD ülkelerinin pek çoğu yükseköğretimde verimliliği artırmak için yenilikçi politikalar üretmiştir (ss. 1-25). Bu politikaların temel amacı yükseköğretimin finansman krizini çözmektir. Böylece verimli, yenilikçi, rekabete açık ve nitelikli yükseköğretim hizmeti verilebilecektir. Bunun sonucunda da istikrarlı ekonomik büyüme sağlanacak ve küresel düzeyde rekabet gücü artacaktır.

Yükseköğretimin genişlemesiyle artan kamu harcamalarının finansmanı için yeni modeller ortaya konmuştur. Bu modeller; yükseköğretimin kamu malı mı karma mal mı olduğu ile yaydığı faydaların genişliği ve faydadan yararlananlar temelinde geliştirilmiştir. Yükseköğretim, beşeri sermaye yoluyla toplumun ve ekonominin gelişmesini sağladığından kamu malı olduğu vurgulanmaktadır (Altbach vd., 2009:12). Birçok ülkede eğitim harcamaları kamu harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bazı ülkelerde devlet yükseköğretime finanse etmektedir (Erdoğan, 2004: 10). Diğer taraftan yükseköğretim bireye doğrudan, topluma ise dolaylı fayda sağladığından karma mal olarak nitelendirilmektedir (Akça, 2012: 91). Eğitim düzeyi arttıkça yükseköğretimin bireye sağladığı fayda yükselmekte ancak bu eğitim sonucunda topluma faydası kısmen azalmaktadır (Psacharopoulos ve Patrinos, 2004: 112). Bu açıdan ele alındığında yükseköğretimin bireysel faydası toplumsal faydadan daha fazladır.

Yükseköğretim hizmetinden öğrenciler, işverenler ve devlet yararlanmaktadır. Bu nedenle finansmanına öğrenciler ve aileleri, iş adamları, vergi mükellefleri, hayırseverler ve üniversiteler katlanmaktadır (Akça, 2012: 95). Bireyin kendisine sağladığı fayda karşılığında maliyeti üstlenmesi konusunda dört temel yöntem vardır. Bunlardan en önemlisi yükseköğretim hizmetinin piyasaya bırakılmasıdır. Yükseköğretimin piyasaya bırakılması ise kamu yararını azaltacaktır (Tilak, 2009: 459). Öğrenim ücreti, öğrenim kredisi ve kupon uygulaması diğer yöntemlerdir. Yükseköğretim hizmeti alan bireylerden genellikle düşük düzeyde öğrenim ücreti alınır ve kalan kısım kamu tarafından finanse edilir. Kredi uygulamasında bireylere elde ettikleri gelire göre uzun vadeli ve düşük faizli kredi verilmektedir. Kupon uygulamasında ise her üniversitenin bir kupon karşılığı olmakta ve öğrenci kendisine verilen kuponla istediği okula gidebilmektedir (Kurt ve Gümüş, 2015: 21). Verimliliğin

artırılması ve finansman sorununu kaldırmak için özellikle yükseköğretimin devlet tarafından sunulmasına karşı çıkmıştır (World Bank, 2004: 1). Birçok ülke ise yükseköğretimde kredi uygulamasına dönmüştür (Gölpek, 2011: 158). ABD, İngiltere ve Türkiye’de öğrencilere öğrenim kredisi adı altında kredi verilmektedir (Yakut Özek ve Akbaşı, 2021: 1063-1064).

Johnstone (2003)’a göre; yükseköğretim maliyetlerinin yalnızca devlet tarafından karşılanması sürdürülebilir değildir; mali yük devlet, öğrenci ve aileler arasında paylaşılmalıdır. Bu yaklaşım öğrenim ücretleri, katkı payları, öğrenci kredileri ve üniversitelerin öz gelir faaliyetleri gibi araçlarla uygulanmaktadır. Ancak maliyet paylaşımı, özellikle düşük gelirli öğrencilerin yükseköğretime erişimi açısından eşitsizliğe yol açacağından burs, kredi vb. sosyal politika araçları da kullanılmalıdır. Barr (2004)’a göre; yükseköğretimde etkin ve adil bir finansman sisteminin erişim ile mali sürdürülebilirlik arasında denge kurması gerekmektedir. Özellikle gelir bağlantılı geri ödeme sistemleri, öğrencilerin ödeme gücüne göre katkı sağlamasına imkân tanıdığı için hem sosyal adalet hem de kamu kaynaklarının etkin kullanımı açısından avantaj sağlamaktadır (Barr, 2012: 485).

Yükseköğretime kitlesel talebin artmasıyla birlikte kamu harcamalarında önemli bir artış yaşanmıştır. Yükseköğretim kamusal mal olarak değerlendirildiğinden finansmanı devlet tarafından üstlenilmiştir. Bu geleneksel anlayışa göre; yükseköğretim sadece bireylere değil topluma da uzun vadeli faydalar sağlar. Neo-liberal politikalar ve özelleştirmelerin yoğunlaştığı 1980’li yıllardan itibaren eğitim hizmetinin finansman yöntemi değişmiştir. Eğitim hizmetlerinin tamamının kamu tarafından karşılanması anlayışı sona ermiş ve eğitim hizmetinin bir kısmı piyasaya bırakılmıştır. Faydacı yaklaşıma göre ise yükseköğretim karma bir maldır. Bu gelişmelerle birlikte yükseköğretimin finansmanında yalnızca kamu bütçesine dayalı yapıdan uzaklaşarak maliyet paylaşımı (cost sharing), öğrenim ücretleri, öğrenci kredileri gibi finansman modelleri yaygınlaşmıştır (Johnstone, 2004; Barr, 2004: 5-7). Böylece kamusal kaynaklar ile bireysel katkıların birlikte kullanıldığı karma finansman yapıları önem kazanmıştır. Finansman araçları genel olarak kamusal finansman, özel katkı temelli finansman ve karma finansman modelleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Günümüzde, yükseköğretim hizmeti küresel düzeyde daha fazla talep edilmektedir (Yılmaz ve Sarpkaya, 2016). Bu nedenle yükseköğretim hizmetinde hazine bağımlılığının azaltılarak, mali sürdürülebilirliğin sağlanması önemlidir.

2. YÜKSEKÖĞRETİMİN ÖNEMİ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler istikrarlı bir ekonomik büyümeyi hedeflemektedir. Sürdürülebilir, dengeli ve istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanmasında yükseköğretim önemlidir. Yükseköğretim, büyümenin ve sürdürülebilir kalkınmanın lokomotifleri olarak görülmektedir (Leicht, Heiss ve Byun, 2018, s. 2). Özellikle 1980’li yıllarda ortaya çıkan içsel büyüme modelleri eğitimi içselleştirmenin önemine vurgu yapmaktadır.

İçsel büyüme modelleri; bilgi, beşeri sermaye, teknolojik gelişme, dışsalılık, uzmanlaşma ve verimlilik gibi temel bileşenlerden oluşmaktadır. İçsel büyüme modellerinde uzun dönemli büyümenin sağlanmasında beşeri sermaye çok önemlidir. Beşeri sermaye; yetenek, bilgi, yükseköğretim, yaparak öğrenme ve gözlem gibi unsurlardan oluşmaktadır (Üzümcü, 2012, s. 221-227). Lucas (1988) ve Romer (1990)’a göre; teknolojik ilerleme ve verimlilik artışları ekonominin içsel dinamikleriyle açıklanabilmektedir. Lucas’ın modelinde, eğitim bir üretim faktörü olarak içselleştirilmektedir. Buna göre bireylerin bilgi ve beceri düzeyleri arttığında hem bireysel hem de toplumsal düzeyde pozitif dışsalılıklar oluşmakta ve sürdürülebilir büyüme sağlanmaktadır. Romer ise, büyümenin temelinde bilgi ve araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin olduğunu vurgulamaktadır. Romer’e göre eğitim, teknolojik yeniliklerin ve verimliliğin kaynağı olan beşeri sermayeyi şekillendirmektedir. Beşeri sermayeyi değiştiren veya yeniden oluşturan en önemli faktörün yükseköğretim olduğu değerlendirilmektedir.

Yükseköğretim hizmeti bireye, topluma ve özel sektöre fayda sağlamaktadır. Yükseköğretime sahip kişiler hayat boyu gelir, itibar sağlarken nitelikli insan gücü ekonomik kalkınmaya yol açar. Özel sektör ise nitelikli insan gücünden üretim süreçlerinde doğrudan yararlanmaktadır (Kılıç, 2002: 14). Yükseköğretimin faydaları şu şekilde sıralanmıştır (El-Sheikh vd., 2012:78):

- araştırma geliştirme, yenilikçi faaliyetler ile üretime katkıda bulunur,
- toplumun kültürel gelişimini sağlar,
- iyi donanımlı ve yetenekli işgücüne katkı sunar,
- dışsal faydalar yoluyla milli gelirde artışa yol açar,
- toplumda refah düzeyinin artmasını sağlar.

Yükseköğretimle beşeri sermayesini güçlendiren ülkeler istikrarlı bir ekonomik büyümenin yanında sürdürülebilir kalkınma ve teknolojik gelişim sağlayabilir. Böylece küresel düzeyde rekabet fırsatına sahip olabilir. Bu kapsamda Tablo 1’de 2024 yılı küresel rekabet sıralaması ilk beş ülke ve Türkiye bulunmaktadır. Küresel rekabet endeksi 69 ülkenin verimlilik ve küresel düzeyde rekabet etme gücünü ölçmektedir. Bu ülkelerin ayrıca yükseköğretim ile Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki paylarına ve reel büyüme oranlarına ait verilere yer verilmiştir.

Tablo 1. 2025 Yılı Küresel Rekabet Sıralaması, Yükseköğretim Harcamalarının Payı ve Reel Büyüme Oranı

Küresel Rekabet Düzeyi	lkeler	2024 Yükseköğretim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)	2023 Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)	2024 Reel Büyüme (%)
1	İsviçre	1.5	3.31**	1.3
2	Singapur	1.3	2.16*	4.4
3	Hong Kong	0.9	1.10	2.5
4	Danimarka	2.6	2.89	3.7
5	Birleşik Arap Emirlikleri	0.7	1.49**	4.0
66	Türkiye	1.7	1.32***	3.2

*2020, **2021 ve ***2022 yılı verisidir.

Kaynak: Küresel rekabet düzeyi ve reel büyüme verileri IMD World Competitiveness Center, World Competitiveness Yearbook 2025 kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. Yükseköğretim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı Our World in Data, Oxford Martin School verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir.

Tablo 1'e göre 2025 yılında en yüksek rekabete sahip olan lke İsviçre'dir. İsviçre'nin 2021 yılında Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı % 3.31 ile diğerklkelerden yüksektir. Singapur ise küresel rekabette ikinci sırada yer almaktadır. Singapur'da da Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payının % 2.16 ile yüksek olduğu grlmektedir. Singapur ayrıca reel büyümenin en fazla olduğu (% 4.4) lkedir. Danimarka yükseköğretim harcamalarının GSYİH içindeki payının (% 2.6) en yüksek olduğu ülkedir. Danimarka'da Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı (% 2.89) ve reel büyüme (% 3.7) yüksek düzeyde seyretmektedir. Türkiye ise küresel rekabette 66. sırada bulunmaktadır. Türkiye'de yükseköğretim harcamalarının GSYİH içindeki payı % 1.7, Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı % 1.32 ve reel büyüme oranının % 3.2 olduğu belirtilmektedir. Küresel rekabet düzeyi yüksek olan İsviçre, Singapur ve Danimarka'da yükseköğretim ve Ar-Ge harcamalarının GSYİH payının yüksek olduğu grlmektedir. Küresel rekabette yükseköğretim harcamaları ve Ar-Ge harcamaları önemlidir ancak başka unsurlarda etkilidir. Örneğın Hong Kong'un üçüncü sırada yer almasında hükümetin etkinliği ve piyasanın verimliliğinde yaşanan olumlu gelişmelerin rolü söz konusudur (IMD, 2025: 36).

Yükseköğretim, teknolojik gelişmeler ve beşeri sermaye yoluyla küresel rekabet gücünü etkilemektedir. Üniversite eğitimi rekabetçi bir ekonominin ihtiyaçlarını karşılamaktadır (IMD, 2024: 528). Diğerk taraftan ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Pelinescu, 2015: 189).

3. TÜRKİYE’DE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

Ekonomide uygulanan liberal politikalar nedeniyle 1980’lerden itibaren devletin ekonomideki rolü azaltılmıştır. Yükseköğretim hizmetinin sağladığı faydalar nedeniyle hem kamu hem de piyasa tarafından sunulmaktadır. Yükseköğretimin finansmanının önemli bir oranı devlet bütçesi tarafından karşılanmakla birlikte bazı bireylerden öğrenim ücreti alınmaktadır. Yükseköğretim için cari hizmet maliyetlerinin devlet ve öğrenciler tarafından karşılanacak katkı payı ile öğrenim ücretlerini belirleyen usul ve esaslar, her yıl haziran ayı sonuna kadar Cumhurbaşkanınca tespit edilmektedir (Aksu, 2023: 14).

Türkiye’de 12. Kalkınma Planı’nda (2024-2028) yükseköğretim; nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi, dijital dönüşümün desteklenmesi ve Ar-Ge kapasitesinin artırılması açısından stratejik bir alan olarak belirtilmektedir.

Türkiye’de yükseköğretimin durumunu ortaya koymak amacıyla öncelikle Türkiye’de yükseköğretim hizmeti veren üniversite sayıları ve yükseköğretim harcamalarına yer verilmiştir. Türkiye’de 1984-2023 dönemi yükseköğretim hizmeti veren üniversite sayısı Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Yükseköğretim Kurumları ve Öğrenci Sayıları (1984-2025)

Yıllar	Kamu	Vakıf	Toplam	Öğrenci Sayıları
1984	27	0	27	412.530
1988	27	1	27	578.776
1996	53	3	56	1.283.912
1998	53	14	67	1.445.803
2004	53	24	77	2.060.948
2007	68	28	96	2.477.551
2008	85	29	114	2.866.834
2009	94	33	127	3.467.850
2010	94	39	133	3.752.914
2011	94	53	147	4.290.718
2012	97	64	161	4.923.940
2013	104	79	183	5.619.079
2014	104	80	184	6.062.886
2015	109	84	193	6.689.185
2016	111	70	181	7.198.987
2017	112	73	185	7.560.371
2018	129	77	206	7.740.502
2019	129	78	207	7.940.133
2022	129	79	208	6.950.142
2023	129	79	208	7.081.289
2025	129	79	208	6.301.434

Kaynak: 1984-2018 dönemi YÖK Türkiye Yükseköğretim Sistemi (2019:16); 2019-2023 üniversite sayıları YÖK 2023 Mali Yılı İdare Faaliyet Raporu (2024:5), 2025 yılı Yükseköğretim Bilgi Sistemi verilerinden, öğrenci sayıları ise Yükseköğretim Bilgi Sisteminden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2’de Türkiye’de yükseköğretim sistemi üniversite ve toplam öğrenci sayıları üzerinden görülmektedir. Buna göre; yükseköğretim hizmeti veren devlet üniversitesi sayısı 1984 yılında 27 iken on yılda yaklaşık iki kat artmıştır. Bu dönemde devletin eğitimin özelleşmesine çok sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Yükseköğretimle ilgili en önemli gelişme 2006 yılında 15 üniversitenin kurulmasıyla başlamış, sonraki yıllarda da devam etmiştir. 2013 yılında 104 devlet, 79 vakıf üniversitesi yükseköğretim hizmeti vermektedir. 2025 yılında 129 kamu, 79 vakıf olmak üzere toplam 208 kurum yükseköğretim hizmetini sürdürmektedir. Öğrenci sayıları ise 1984-2019 dönemi içinde sürekli artış göstermiştir. 2019’dan sonra öğrenci sayısında önemli bir düşüş görülmekle birlikte 2023 yılında tekrar yükselmiştir. 2025 yılında ise tekrar öğrenci sayılarında düşüş gözlenmiştir. Kontenjan sınırlamaları, pasif öğrencilerin kaydının silinmesi, ekonomik faktörler gibi nedenler bu durumda etkili olabilir.

3.1. Yükseköğretim Harcamaları

Türkiye’de yükseköğretim hizmeti sunan kamu ve özel sektörün yapmış olduğu yükseköğretim harcamalarının payı Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Kamu Sektörü ve Özel Sektör Yükseköğretim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%) ve Toplam Öğrenci Başına Harcama

Yıllar	Kamu Sektörü Harcamaları/ GSYİH	Özel Sektör Harcamaları/ GSYİH	Öğrenci Başına Yapılan Harcama (TL)
2002	0.13	0.10	-
2011	1.44	0.35	10.697
2012	1.52	0.42	11.766
2013	1.47	0.40	12.157
2014	1.51	0.41	12.707
2015	1.51	0.43	12.463
2016	1.67	0.45	13.487
2017	1.55	0.45	13.652
2018	1.58	0.51	16.248
2019	1.36	0.54	18.830
2020	1.37	0.51	20.774
2021	1.25	0.46	28.597
2022	1.03	0.39	50.236
2023	1.17	0.27	84.759
2024	1.34	0.36	164.567

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3’e baktığımızda Türkiye’de yükseköğretim finansmanında en fazla payın kamu sektöründe olduğu görülmektedir. Kamunun yükseköğretim

harcamaları pandeminin başladığı 2019 yılı hariç her yıl artmıştır. Özellikle 2011-2018 döneminde kamu harcamalarının GSYİH payı görece istikrarlı bir yapıya sahiptir. Özellikle 2016 yılında bu pay % 1.67’ye yükselmiştir. Bu artışta iki üniversitenin kurulması, yeni yatırımlar ve personel giderleri etkili olmuştur. Özel sektör harcamalarının payı da aynı dönemde artış göstermiştir. Vakıf üniversitelerinin sayıca genişlemesi ve öğrenci katkılarının artması bu duruma neden olmuştur. Pandemi döneminde ise kamu sektörü harcamalarının payı (% 1.36) azalırken, özel sektör harcamalarının payı (% 0.54) artmıştır. 2020-2022 döneminde ise kamu harcamalarının GSYİH payı düşüş eğilimine girmiştir. 2022 yılında bu oran % 1.03’e kadar gerilemiştir. Bu dönemde nominal kamu harcamaları önemli ölçüde artsa da, yüksek enflasyon ve nominal GSYİH’deki hızlı büyüme nedeniyle yükseköğretime ayrılan kaynakların payı görece azalmıştır. Özel sektör harcamalarının payı da 2020-2023 döneminde azalmıştır. Şöyle ki, nominal harcamalarda yaşanan artışlar aynı ölçüde bir kaynak sağlamamıştır. 2024 yılında ise tekrar kamu harcamalarının payı % 1.34’e, özel sektör harcamalarının payı % 0.36’ya yükselmiştir. Özel sektörün yükseköğretim harcamaları her yıl artmasına rağmen, artış hızı kamu harcamaları kadar olmamıştır. Buna göre; Türkiye’de yükseköğretimin önemli ölçüde kamu finansmanına bağımlı olduğunu göstermektedir. Öğrenci başına yapılan harcamalar ele alındığında nominal olarak sürekli arttığı görülmektedir. Tablo 2 ve Tablo 3’e baktığımızda, özellikle 2022 yılında öğrenci sayılarının önceki yıllara göre önemli ölçüde azalmasına rağmen öğrenci başına harcamanın sürekli yükseldiği dikkat çekmektedir. Özellikle 2022-2024 döneminde ciddi bir artış söz konusudur. Ancak 2022 yılında yükseköğretim harcamalarının payı artmamış aksine azalmıştır. Bu nedenle bu artışın en önemli nedeninin yüksek enflasyon olduğu ele alınmaktadır.

Türkiye’de yükseköğretim finansmanının kamu ağırlıklı yapısını sürdürdüğünü ve öğrenci başına yapılan harcamalarda özellikle son yıllarda önemli nominal artışlar olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte kamu ve özel sektör harcamalarının GSYİH içindeki payları incelendiğinde, yükseköğretime ayrılan kaynakların ekonomik büyüklük içerisindeki göreceli payının sınırlı bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır (OECD, 2023:319).

Türkiye’de yükseköğretimin finansmanında kamu kaynaklarının belirleyici rolünü koruduğu görülmektedir. Kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı özel sektör harcamalarının yaklaşık üç ila dört katı düzeyindedir. Bu durum yükseköğretimde “hazine bağımlılığı” olgusunun sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca yükseköğretime ayrılan kaynakların ekonomik büyüklük içerisindeki payının uzun dönemde sınırlı düzeyde kalması, mali

sürdürülebilirlik, kaynak çeşitililiği ve finansman etkinliği tartışmalarını daha önemli hale getirmektedir (Barr, 2004; OECD, 2023:319).

Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında kamu harcamaları nasıl finanse edilmektedir? Kamu üniversitelerinin öz gelirleri bu harcamaların ne kadarını finanse edebilmektedir?

3.2. Yükseköğretim Kurumlarında Kamu Harcamalarının Finansmanı: Hazine Yardımı ve Öz Gelir

Kamu kurumlarının gelecek yıllara ilişkin gelir ve gider teklifleri bütçelerinde yer almaktadır. Bütçe geleceğe ilişkin bir plan niteliği taşımaktadır. Kamusal ihtiyaçları karşılamak üzere kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde bütçe ödenekleri kullanılmaktadır. Kamu kurumları bütçelerinde tahsis edilen ödenek kadar harcama yapabilmektedir. Özel bütçeli idareler arasında sayılan kamu üniversiteleri kendi bütçesi olan ve gelir elde eden kamu kurumlarıdır.

Kamu üniversitelerinin bütçesinde temelde giderler ve gelirler yer almaktadır. Bu harcamalar öğrencilerin sağlık, beslenme, barınma giderlerini içerebileceği gibi genel personel giderlerini, mal ve hizmet alımlarını, sermaye ödemelerini de kapsamaktadır. Bu giderler kamu üniversitelerinin gelirlerinden veya hazine yardımından karşılanmaktadır. Tablo 5’de verilerine ulaşılan 1984, 1994 ve 2004 yılları kamu üniversitelerinin yapmış olduğu harcamaların finansman payı görölmektedir.

Tablo 5. Kamu Üniversiteleri Harcamalarında Hazine Yardımı ve Öz Gelir Payı

Yıllar	Hazine Yardımı (%)	Öz Gelir (%)
1984	100	-
1994	87	13
2004	85	15
2021	90	10

Kaynak: 1984, 1994, 2004 yılları BUMKO, 2021 yılı Merkezi Yönetim Kesin Hesap Kanunu verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5’e göre; kamu üniversitelerinin sayısının az olduğu 1980’li yıllarda devlet hazine yardımı yoluyla eğitim maliyetinin tamamını karşılamıştır. 1994 yılında artan üniversite sayısının kamuya maliyeti artmış ancak hazineden % 87’si karşılanmıştır. 2004 yılında ise, hazine yardımının payı % 85’e gerilerken, öz gelirlerin payı % 15’e yükselmiştir. Türkiye’de kamu üniversitelerinin öz gelirleri giderlerini karşılamaya yetmemekte ve hazineden yardım almaktadır. Bu noktada yükseköğretimin finansmanının sürdürülebilirliği konusu önemli hale getirmiştir.

Ekonomik büyümenin sağlanması ve sürdürülebilmesi ancak mali disiplinle gerçekleşir. Mali disiplin, en genel tanımıyla bütçe dengesinin sağlanması olarak ifade edilmektedir. Günümüzde ise bütçe açığı ve sürdürülebilir bir borç düzeyini ifade eder hale gelmiştir (Hemming, 2003: 2). Mali disiplinin sağlanması için neo-klasik iktisadi düşüncenin önerisi kamu harcamalarını azaltmaktır.

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından 2024 yılında açıklanan kamuda tasarruf ve verimlilik paketi kapsamında mali disipline özel bir önem verilmektedir. Bu pakette, kamuda harcama kontrolünün sağlanması ve tasarrufların artırılması hedeflenmiştir (HMB, 2024: 2-4). Kamu harcamaları cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklinde ekonomik olarak sınıflandırılmaktadır. Tasarruf ise gelirin harcanmayan kısmıdır. Kamu tasarrufu ile kamunun harcanabilir gelirinden cari giderler düşüldükten sonra kalan kısmı ifade edilmektedir (Uygur, 2021: 5).

Kamu Tasarrufu = Kamunun Harcanabilir Geliri – Kamunun Cari Giderleri

Kamunun Harcanabilir Geliri = Vergiler + Vergi Dışı Gelirler + Faktör Gelirleri + Fonlar – Cari Transferler

Kamu kesiminde yer alan üniversitelerin vergi dışı normal gelirleri, faktör gelirleri ve sosyal fonlardan elde ettiği gelirleri toplanıp, cari transferler indirilmektedir. Bu şekilde kamu üniversitelerinin harcanabilir gelirine ulaşılmaktadır. Faktör gelirleri, kamu üniversitelerinde taşınır veya taşınmaz malları ve, döner sermaye vb. gelirleri kapsamaktadır. Kamu üniversitelerinin harcanabilir gelirinden cari giderler düşüldükten sonra kamu tasarrufu değeri elde edilmektedir. Kamu tasarrufundan da kamu yatırımı indirilmekte çıkan sonuç negatifse kamu kesimi için gerekli olan tasarruf miktarı ortaya konmaktadır (Öncel, 1991:165).

Bu kapsamda kamu üniversitelerinde 2024 yılı kamu harcamaları ekonomik düzeyde ele alınmıştır. Bu amaçla öncelikle 127 kamu üniversitesinin ilgili yıllara ait faaliyet raporları incelenmiştir. Bununla birlikte 2024 yılına ilişkin mali tablolardan yararlanılmıştır. Bu raporlardan yararlanılarak kamu üniversiteleri genel dengesi, gider türüne göre kamu harcamaları oluşturulmuştur. Kamu üniversitelerinin 2024 yılına ait genel dengesi ve hazine yardımı bilgileri Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Kamu Üniversiteleri 2024 Yılı Genel Dengesi ve Hazine Yardımı

Kamu Üniversiteleri (127 Adet)	Tutar (TL)
Faktör Gelirleri	6.821.187.883
Vergi Dışı Gelirler	24.685.293.625
Cari Transferler	28.979.938.590
Kamu Harcanabilir Geliri	2.526.542.918
Cari Giderler	295.217.916.907
Kamu Tasarrufu	-292.691.373.989
Yatırımlar	37.582.714.761
Tasarruf Yatırım Farkı	-330.274.088.750
Hazine Yardımı	339.371.648.243

Kaynak: 127 adet Kamu Üniversitesinin Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı web sayfasında yayımlanan 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporları kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

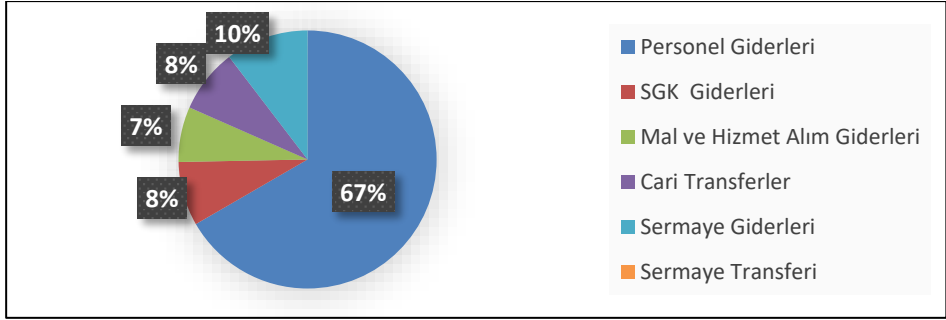
Tablo 6’da Türkiye’de yükseköğretim hizmeti veren 127 adet kamu üniversitesinin 2024 yılına ait gelirleri, transferleri, cari giderleri, kamu tasarrufu, yatırımları ve hazine yardımı bilgileri yer almaktadır. 2024 yılında kamu üniversitelerinde tasarruf açığı olduğu görölmektedir. Bununla birlikte kamu üniversitelerinin gelirleri giderlerini karşılamakta yetersiz olduğundan hazine yardımı sağlanmaktadır. Tablo 6’da göröleceğı üzere üniversitelerin hem cari giderleri hem sermaye giderlerini kapsayan 339.371.648.243 TL’lik kısım hazine tarafından karşılanmıştır. Kamu üniversitelerinin giderleri Tablo 7’de ekonomik olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 7. Kamu Üniversitelerinde 2024 Yılı Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Kamu Harcamaları

Kamu Üniversiteleri (127 Adet)	Tutar (TL)
Personel Giderleri	241.123.641.292
SGK Giderleri	29.080.845.414
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	25.013.430.201
Cari Giderler Toplamı	295.217.916.907
Cari Transferler	28.979.938.590
Sermaye Giderleri	37.582.714.761
Sermaye Transferleri	32.000
Toplam	361.780.602.258

Kaynak: 127 Adet Kamu Üniversitesi, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı web sayfasından 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporları kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7’de Türkiye’de hizmet veren 127 kamu üniversitesinin harcamaları gider türüne göre yer almaktadır. 2024 yılında en fazla harcama personel giderlerinde iken en düşük harcama ise sermaye transferlerinde gözlenmiştir. Şekil 1’de ise 2024 yılı kamu harcamalarının dağılımı yer almaktadır.

Şekil 1. Kamu Üniversitelerinde Kamu Harcamalarının Dağılımı

Kaynak: Yükseköğretim Kamu Kurumları 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporları kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’e göre; toplam harcamaların % 81’ini cari giderler oluşturmaktadır. Cari giderler içinde de en fazla payın % 67 ile personel giderlerine ait olduğu değerlendirilmektedir. Sermaye giderlerinin payı ise % 10’dur. Üniversitelerin kendi öz gelirleri giderlerini karşılamada yetersiz olduğu için ağırlıklı olarak devlet tarafından finanse edilmektedir.

SONUÇ

Yükseköğretim, kamu maliyesi teorisi açısından yarı kamusal bir hizmet özelliği göstermektedir. Bireylere sağladığı doğrudan gelir artışı, istihdam avantajı ve statü kazanımı gibi özel getirilerin yanında; ekonomik büyüme, teknolojik gelişme, toplumsal refah artışı gibi kamusal faydalar sağlamaktadır. Bu pozitif dışsallıklar nedeniyle yükseköğretim tamamen piyasaya veya tamamen devlet sunumuna bırakılamaz.

İçsel büyüme teorileri, yükseköğretimin beşerî sermaye ve Ar-Ge yoluyla uzun dönemli ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır. Küresel rekabet verilerini değerlendirdiğimizde yükseköğretim ve Ar-Ge harcamalarının yüksek olduğu ülkelerin genellikle rekabet gücünün daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, yükseköğretimin ekonomik kalkınmanın temelinde yer aldığını göstermektedir.

Türkiye’de yükseköğretim önemli bir niceliksel büyüme göstermiştir. Üniversite sayısındaki artış yükseköğretime erişimi genişletmiş; ancak finansman ihtiyacını da büyötmüştür. 2021 yılında yükseköğretim kamu harcamalarının % 90 hazine yardımıyla karşılanmaktadır. Çalışmada yer alan veriler, Türkiye’de yükseköğretimin ağırlıklı olarak kamu kaynaklarıyla finanse edildiğini ve kamu üniversitelerinin öz gelirlerinin giderlerini karşılamada yetersiz kaldığını göstermektedir. Yükseköğretimde kamu

harcamaları GSYİH içindeki payı sürekli artmaktadır. 2024 yılı itibarıyla harcamaların % 81'inin cari giderlerden ve özellikle personel giderlerinden (% 67) oluşması, sistemin mali sürdürülebilirliği açısından önemlidir.

Bu çerçevede Türkiye'de yükseköğretimin mali sürdürülebilirliği için;

-Kaynak kullanımında verimliliğin artırılması,

-Araştırma ve yenilik kapasitesinin güçlendirilmesi,

-Performans esaslı finansman modellerinin geliştirilmesi,

-Kamu-özel sektör iş birliğinin artırılması,

-Öz gelir yaratma kapasitesinin güçlendirilmesi gibi hususlar önem arz etmektedir.

Sonuç olarak yükseköğretim, ekonomik büyüme, küresel rekabet gücü ve toplumsal kalkınma açısından stratejik bir alan olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi, yükseköğretim sisteminin mali sürdürülebilirliğinin sağlanmasına ve niteliksel gelişimin desteklenmesine bağlıdır. Bu nedenle yükseköğretim politikalarının yalnızca niceliksel genişleme değil kalite, verimlilik ve mali sürdürülebilirlik açısından yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Gül Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*. Erişim adresi: <https://stratejitr.agu.edu.tr/uploads/sliders/AG%C3%9C%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu%202024.pdf>
- Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Adıyaman Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Afyon Kocatepe Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*. Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Akça, H. (2012). Yükseköğretimin Finansmanı ve Türkiye İçin Yükseköğretim Finansman Modeli Önerisi. *Yönetim ve Ekonomi*, C.19 S.1, 91-104.
- Akdeniz Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Aksaray Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Aksu, S. (2023). *Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarının Finansmanı, Uluslararası Örnekler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Yükseköğretim Kurulu. Erişim adresi: <https://suataksu.com/wpcontent/uploads/2023/08/Yuksekogretim-Kurumlarinin-Finansmani-2.pdf>
- Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Altbach, P., G. (2013). *The International Imperative in Higher Education*. Erişim adresi: <https://www.springer.com/la/book/9789462093386>
- Altbach, G., P., Reisberg, L. ve Rumbley, L., E. (2009). *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution*. UNESCO, Fransa.
- Amasya Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Anadolu Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Ankara Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Ardahan Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Artvin Çoruh Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Atatürk Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Balıkesir Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Barr, N. (2004). *Higher Education Funding*. LSL Research Online, 1-35.
- Barr, N. (2012). The Higher Education White Paper: The Good, the Bad, the Unspeakable and the Next White Paper. *Social Policy & Administration*, 46(5), 483-508.
- Bartın Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Batman Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Bayburt Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Bingöl Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Bitlis Eren Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Boğaziçi Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- BUMKO. (2019). Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2018). Erişim adresi: <http://www.bumko.gov.tr/TR,4461/butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2018.html>
- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Bursa Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Bursa Uludağ Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Chapman, B. (2006). Income Contingent Loans for Higher Education: International Reforms. *Handbook of the Economics of Education*. Vol. 2, 1435-1503.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Planı_2024_2028_11122023.pdf

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Çankırı Karatekin Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Çukurova Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Dicle Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Dokuz Eylül Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Düzce Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Ege Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

El-Sheikh, E., Mah'd, O., Nassar, M. ve Al-Khadash, H., A. (2012). Financing and Management of Higher Education: Evidence From Jordan. *International Business Research*, Vol. 5, No. 5, 71-87.

Erciyes Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Erdoğan, M., M. (2004). Eğitimin Yol Açtığı Pozitif Dışsallıklar ve İktisadi Kalkınma Üzerindeki Etkileri. *Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. II, S. 2, 27-57.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Erzurum Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Eskişehir Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Fırat Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Galatasaray Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Gazi Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Gaziantep Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Gebze Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Giresun Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

- Gölpek, F. (2011). Türkiye’de Adalet İlkesi Bakımından Yükseköğretimde Finansman Politikası: Kim Faydalıyor? Kim Ödüyor?. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 3, 149-176.
- Gümüşhane Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2024). Kamuda Tasarruf ve Verimlilik Paketi 13 Mayıs 2024. Erişim adresi: https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2024/05/SNBAKAN_KAMUDA-TASARRUF-VE-VERIMLILIK_PAKETI.pdf
- Hacettepe Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Hakkari Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Harran Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. 2021 Yılı Merkezi Yönetim Kesin Hesabı. <https://muhasabat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-kesin-hesap-kanunlari>
- Hemming, R. (2003). Policies to Promote Fiscal Discipline, IMF Fiscal Affairs Department, 2, 1-19.
- Hitit Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Johnstone, D. B. (2004). *The Economics and Politics of Cost Sharing in Higher Education: Comparative Perspectives*. *Economics of Education Review*, 23(4), 403-410.
- Johnstone, D. B. (2003). Cost Sharing in Higher Education: Tuition, Financial Assistance, and Accessibility in a Comparative Perspective, *SSOAR*, 39(3), 351-374.
- Kavak Y. ve Ekinci, C., E. (1994). Eğitimin Finansmanı Sorunu ve Maliyetlerin Azaltılmasına İlişkin Alternatif Stratejiler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, 65-72.
- Kılıç, R. (2002). Yükseköğretim Mal ve Hizmetlerinin Nitelikleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6, 1-18.
- Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi. *2011-217-2018 Yılı Faaliyet Raporu*. Erişim adresi: <http://sgdb.ahievran.edu.tr/index.php/2011-08-28-14-26-12/2011-08-28-14-26-15>
- Kurt, T. ve Gümüş, S. (2015). Dünyada Yükseköğretimin Finansmanına İlişkin Eğilimler ve Türkiye için Öneriler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C. 5, S. 1, 14-26.
- Leicht, A., Heiss, J. ve Byun, W., J. (2018). *Issues And Trends In Education For Sustainable Development*. UNESCO, Fransa.
- Lucas, R., E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 22(1), 3-42.
- Musgrave, R. A., ve Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*. McGraw-Hill.
- İğdır Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- IMD. (2024). *World Competitiveness Yearbook 2024*, Switzerland.

- IMD. (2025). *World Competitiveness Yearbook 2025*, Switzerland.
- İsparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İnönü Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İskenderun Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İstanbul Üniversitesi. (2019). 2018 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim adresi: http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=istanbul-universitesi-2018-yili-faaliyet-raporu_636869793322305764.pdf
- İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İstanbul Medeniyet Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İstanbul Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İzmir Bakırçay Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İzmir Demokrasi Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Kafkas Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Karabük Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Karadeniz Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Kastamonu Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Kavak Y. ve Ekinci, C., E. (1994). Eğitimin Finansmanı Sorunu ve Maliyetlerin Azaltılmasına İlişkin Alternatif Stratejiler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, 65-72.
- Kayseri Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.

- Kırıkkale Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Kırklareli Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Kilis 7 Aralık Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Kocaeli Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Malatya Turgut Özal Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Manisa Celal Bayar Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Mardin Artuklu Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Marmara Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Mersin Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Munzur Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Muş Alparslan Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Mutluer, K. (2008). Türkiye’de Yükseköğretimin Başlıca Sorunları ve Sorunlara Çözüm Önerileri, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Necmettin Erbakan Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- OECD. (2023). *Education at a Glance 2023*, OECD Publishing, Paris.

- OECD (2020). *Resourcing Higher Education: Challenges, Choices and Consequences*, OECD Publishing, Paris.
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Ordu Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Orta Doğu Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Oxford Martin School. Our World in Data, Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/grapher/government-expenditure-on-tertiary-education-as-share-of-gdp?mapSelect=ARE~DNK~SGP~CHE>
- Öncel, Y. S. (1993). Ekonominin Genel Dengesi ve Kamu Kesimi (1972-1992)", İ.Ü. İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Prof. Dr. Memduh Yaşa'ya Armağan, 158-169.
- Pamukkale Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Pelinescu, E. (2015). The Impact Of Human Capital On Economic Growth. *Procedia Economics and Finance*, 22, 184-190.
- Psacharopoulos, G. ve Patrinos, H., A. (2004). Returns to Investment in Education: A Further Update. *Education Economics*, Vol. 12, No. 2, 111-134.
- Reisz, R. D. (2007). Legitimacy Discourse and Mission Statements of Private Higher Education Institutions in Romania. (Ed. S.Slantcheva and D.C.Levy). *Private Higher Education in Post-Communist Europe in Search of Legitimacy*.
- Resmi Gazete. Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu, Yükseköğretim Kanunu, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Telsiz Kanunu İle 78 ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No. 5467, Kabul Tarihi: 01/03/2006.
- Resmi Gazete, Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda ve Yükseköğretim Kurumları Öğretim Elemanlarının Kadroları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye Ekli Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 5662, Kabul Tarihi: 17/5/2007
- Romer, P., M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, Vol. 98, N.5, P.2, 71-102.
- Sağlık Bilimleri Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.
- Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). 2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu.

- Sakarya Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Samsun Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Selçuk Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Siirt Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Sinop Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Süleyman Demirel Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Şırnak Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Tarsus Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Tilak, J., B., G. (2006). Knowledge, Power and Dissent Critical Perspectives on Higher Education and Research in Knowledge Society, “*Higher Education Between The State and The Market*”, Neave, G. (Ed.). UNESCO, 235-254.
- Tilak, J., B., G. (2009). Higher Education: A Public Good or A Commodity for Trade?. Erişim adresi: https://www.academia.edu/20449331/Highereducationapublic_goodora_commodity_for_trade
- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Trabzon Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Trakya Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Trow, M. (1973). *Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education*. Carnegie Commission on Higher Education.
- TÜİK. *Finans Kaynağı ve Eğitim Seviyelerine Göre Eğitim Harcamaları 2011-2023*, Erişim adresi: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018
- TÜİK. *Eğitim Harcamaları İstatistikleri*, 2024, <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/53897>
- TÜİK. *Eğitim Harcamaları İstatistikleri, Eğitim Seviyelerine Göre Öğrenci Başına Eğitim Harcamaları, 2011-2018, 2019-2020*, <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/27600>
- TÜİK. *İstihdam Verileri*. Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr>
- Türk Alman Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Uşak Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

- Uygur, E. (2012). *Türkiye’de Tasarrufların Seyri ve Etkileyen Bazı Unsurlar*. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/108.
- Üzümcü, A. (2012). *İktisadi Büyüme Teori Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler*. Beta, İstanbul.
- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Weiler, H., N. (2006). Knowledge, Power and Dissent Critical Perspectives on Higher Education and Research in Knowledge Society, “*Challenging The Orthodoxies Of Knowledge: Epistemological, Structural And Political Implicationsfor Higher Education*”, Neave, G. (Ed.). UNESCO, 61-87.
- World Bank. (1994). *Development in Practice Higher Education The Lessons Of Experience*, Amerika.
- World Bank. (2017). *Higher Education for Development: An Evaluation of the World Bank Group’s Support*, Washington.
- World Bank.(2026). *Research and Development Expenditure (% of GDP)*. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>
- Yakut Özek, B. ve Akbaşlı, S. (2021). Yükseköğretim Kurumlarının Finansmanı: Dünyadaki Uygulamalar ile Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(2), 1051-1080.
- Yalova Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Yıldız Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- Yılmaz, T. ve Sarpkaya, R. (2016). *Eğitim Ekonomisi*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Yozgat Bozok Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- YÖK. (2024 Şubat). *2023 Mali Yılı İdare Faaliyet Raporu*, Erişim adresi:https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/faaliyet_raporlari/2023-idare-faaliyet-raporu.pdf
- YÖK. (2019). *Türkiye Yükseköğretim Sistemi*, Ankara.
- Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. (2025). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

VERGİ İDARESİ İŞLEMLERİNDEKİ HUKUKA AYKIRILIKLARIN İDARİ İŞLEM UNSURLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Nagihan Erdal

Afyon Kocatepe Üniversitesi, nerdal@aku.edu.tr

Giriş

İdari işlem, idari makamların kamu gücünü kullanarak idare işleviyle ilgili gerçekleştirdikleri, muhataplarının hukuki durumlarını etkileyen, tek yanlı, hukuka uygunluk karinesinden yararlanan ve re'sen icra edilen işlemlerdir.

Vergi idaresi işlemleri, vergi daireleri tarafından herhangi bir merciin onayı gerekmeksizin kamu gücüyle gerçekleştirilen, mükellefler tarafından gereğinin yerine getirilmesi zorunlu olan tek yanlı, hukuka uygunluk karinesinden yararlanan ve re'sen icra edilen işlemlerdir. Vergi idaresi işlemleri de idari işlem olduğu için idari işlemlerin özelliklerini taşımaktadırlar.

İdari işlemleri oluşturan unsurlar; yetki, şekil, sebep, konu ve amaçtır. İdari işlemlerin hukuka uygun olabilmesi için beş unsur bakımından hukuka aykırı olmaması gerekmektedir. Vergi idaresi işlemleri de idari işlem olarak yetki, şekil, sebep, konu ve amaç bakımından hukuka uygun olmalıdır.

Araştırmanın içeriğinde vergi idaresi işlemlerinin özellikleri, icrai nitelikte olmayan vergi idaresi işlemleri, vergi idaresi işlemlerinin yetki, şekil, sebep, konu ve amaç bakımından hukuka aykırılık oluşturan durumları tasniflenerek yargı kararlarıyla desteklenmiştir. Araştırmanın amacı, vergi idaresi işlemlerindeki idari işlem unsurlarında yer alan hukuka aykırılıkların tespitini yargı kararları örnekleriyle güçlendirmektir.

1. VERGİ İDARESİ İŞLEMLERİ

Vergi idaresi, vergilendirme yetkisi kapsamında vergi işlemlerini yapma yetkisine sahip kamu idareleri birimleridir. Birimler merkezi idare kapsamında ya da yerel idare kapsamında yer alabilirler. Genel bütçe içerisinde merkezi idare kapsamında yer alan yetkili birimler vergi daireleridir (Bayraklı, 2008). Vergi dairesi Vergi Usul Kanunu'nun 4. maddesinin 1. fıkrasında şu şekilde

ifade edilmiştir: “Vergi dairesi mükellefi tespit eden, vergi tarh eden, tahakkuk ettiren ve tahsil eden dairedir”(VUK, m.4/1).

Vergi idaresi işlemleri, vergi daireleri tarafından kamu gücü kullanılarak vergi dairesinin tek taraflı iradesiyle herhangi bir merciin onayını gerektirmeden yapılan işlemlerdir. Vergi idaresi işlemleri de idari işlem niteliğinde olup idari işlemlerin özelliklerini taşımaktadır (Bayraklı, 2008).

İdari işlem, bir kamu hizmetinin, idari bir makam tarafından yürütülmesi amacıyla, hukuk sisteminin kendisine tanıdığı kamu gücünü kullanarak tek yanlı irade açıklamasıyla yapılan, kesin ve yürütülmesi zorunlu işlemlerdir (Candan, 2010). İdari işlem, Danıştay kararında ise şu şekilde açıklanmıştır: *“Hukuk âleminde idarenin değişiklik, yenilik doğuran irade açıklamaları şeklinde genel ifadesini bulan idari işlemler, anayasal sınırlar içinde görev ve yetkileri haiz olan idarenin yükümlülüklerini yerine getirme ve özellikle kamu hizmetlerini görebilmede sahip olduğu başlıca vasitalardan biridir. Tasarruf veya kararın idari işlem sayılabilmesi için bunun bir kamu kurumunca ya da idare örgütü içinde yer alan bir idari makamca verilmiş olması ve idare hukuku alanında gördüğü idari faaliyetlerle ilgili bulunması gerekir”*¹⁸.

İdari işlemin özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

İdari işlem idari makamlar tarafından gerçekleştirilir. İdare, yürütme faaliyetleri içerisinde yer alan kamu otoritesini yetkisini kullanan kurum ve kuruluşlar olup idari işlemler bu kurum ve kuruluşlar aracılığıyla yapılmaktadır (Bayraklı, 2008).

İdari işlem, yetkili makamın tek yanlı irade açıklaması ile gerçekleşir. *“İdari işlemler, idari makamların, kamu gücü kullanarak, idare işlevine ilişkin olarak tesis ettikleri, muhatapları yönünden çeşitli hak ve/veya yükümlülükler doğuran, muhataplarının hukukî durumlarında değişiklik yapan tek yanlı irade açıklamalarıdır”*¹⁹.

İdari işlemler re’sen icra edilebilirlik özelliğine sahiptir. İcrailik ve re’sen icra birbirinden farklı kavramlardır. İcrailik, kararın oluşması aşamasına yönelik bir kavram iken, re’sen icra kararın uygulanmasına yönelik bir kavramdır. Re’sen icra, bir idari kararın hukuk âleminde ortaya çıkan sonuçlarının doğrudan maddi âlemde uygulanmasıdır (Gözler & Kaplan, 2013). *“Bu bakımdan, icrai bir işlem ile hukuki bağlayıcılığı olan idari karar kastedilmekte; re’sen icra yetkisi ise, idarenin, icrai işlemini, yargı kararına ihtiyaç duymaksızın veya idare cihazı dışında başka bir makamın onayı gibi herhangi bir ek koşul*

¹⁸ Danıştay 12. Dairesi, E. 2004/4077, K.2005/1353, T. 13.04.2005, <https://www.lexpera.com.tr/>

¹⁹ Danıştay 4. Daire, E. 2023/13544, K. 2023/6310, T. 16.11.2023, <https://www.lexpera.com.tr/>

olmaksızın doğrudan kendisinin yerine getirme yetkisine sahip olduğunu ifade etmektedir”²⁰.

İdari işlemler hukuka uygunluk karanesinden yararlanmaktadırlar. “Hukuka uygunluk karanesinden yararlanan idari işlemin, idarenin iradesi dışında yalnızca mahkeme kararıyla hüküm ve sonuçlarının ortadan kaldırılması mümkündür ve söz konusu işlemlere karşı dava açılmasının süresi ve yolu kanunla belirlenmiştir. Bu yol ve süre dışında ilgili idari işlemin mahkemece değerlendirilme olanağı bulunmamaktadır. Aksi takdirde idari işlemin sürekli ortadan kaldırılma riski bulunur ki, bu durum idarenin sürekliliği ve işleyişi açısından bir aksamaya sebebiyet vermesinin yanı sıra, işlemde yararlananların da hukuk güvenliğinin korumasız kalması sonucunu doğurur”²¹.

İdari işlem, icrai nitelikte bir işlem olup idarenin tek taraflı aldığı idari kararlar ile ilgililerin hukuki durumlarını değiştirmektedir. İdari işlemler icrailik özelliğiyle hukuka uygun olduklarına ilişkin herhangi bir yargı kararına ihtiyaç duymadan yapıldıkları tarihten itibaren hukuki etkilerini ve sonuçlarını doğurmaktadır (Yüce, 2017).

İdari işlemler “hedef aldıkları idare edilen sayısına” göre düzenleyici ve bireysel idari işlemler olarak tasniflendirilmektedir (Candan, 2016).

Düzenleyici idari işlemler, genel nitelikte olup herkesi bağlayan çoğunlukla Resmi Gazete’de yayımlanarak genel hükümler ortaya koyan tasarruflardır. Bu işlemlere örnek olarak yönetmelikler, genel tebliğler verilebilir. Genel düzenleyici işlemlerin uygulanması aşamasında idarenin vermiş olduğu karar ve bu kararların uygulanması aşamasındaki hukuki tasarruflar da idari işlemi oluşturur. Verginin tarhı, ihtiyatı tahakkuk kararı ve vergi cezasının kesilmesi gibi işlemler idari işlemlere örnek oluşturmaktadır (Bayraklı, 2017).

Düzenleyici idari işlemlerin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: (Candan, 2016)

Düzenleyici idari işlemler, genel nitelikte olup aynı durumdaki kişilerden oluşan gruplar hedefini oluşturmaktadır.

Düzenleyici idari işlemler, kural olarak sürekli nitelikte olup yürürlükten kalkacakları tarihe kadar kesintisiz uygulanmaktadır.

Düzenleyici idari işlemler; soyut, genel ve kişilikdışı bir hukuk kuralı koymakta olup normatiftir.

Düzenleyici idari işlemlerin özelliklerine ilave olarak düzenleyici işlemlere karşı her zaman dava açılabilceği de Danıştay kararında belirtilmiştir. Danıştay

²⁰ Danıştay 10. Daire, E. 2019/5217, K. 2021/5291, T. 04.11.2021, <https://www.lexpera.com.tr/>

²¹ Danıştay 13. Daire E. 2020/439 K. 2020/962 T. 21.04.2020, <https://www.lexpera.com.tr/>

kararına göre, “Düzenleyici işleme karşı ilanını izleyen günden itibaren 60 günlük dava açma süresi içinde dava açılabileceği gibi; bu süre geçmiş olsa dahi, düzenleyici işlemin uygulanmasına ilişkin olarak bir işlem tesis edilmesi halinde, uygulama işlemi ile dayanağı olan düzenleyici işlemin ayrı ayrı veya birlikte, yine yasal dava açma süresi içinde dava konusu edilebileceklerdir²²”.

Düzenleyici idari işlemler dışında kalan kesin ve yürütülmesi gerekli olan bireysel idari işlemler ise şu özellikleri taşımaktadır (Gürsel & Kaplan, 2015):

Bireysel idari işlemler ilgililere tebliğ edilmesiyle yürürlüğe girerler.

Bireysel idari işlemler devamlı olmayıp, bir kez uygulanmakla kendiliğinden sona ererler.

Bireysel idari işlemlerle kazanılmış hak sağlanabilir.

Hiyerarşi bakımından düzenleyici idari işlemler, bireysel idari işlemlere göre üstündür.

Düzenleyici idari işlemlere karşı düzenleyici işlemin kapsamında bulunan herkes dava açabilirken bireysel idari işlemlere karşı sadece ilgilisi dava açabilir.

Bireysel idari işlemlere karşı ilgilisi kararın kendisine tebliğinden itibaren belli bir süre geçtikten sonra bir daha dava açamaz.

Vergi idaresinin gerçekleştirdiği bireysel idari işlemler, idari işlemlerin unsurlarını taşımak zorunda olup bu unsurlarda oluşan hukuka aykırılıklar vergilendirme işlemlerinden dolayı vergi uyuşmazlığına neden olmaktadır (Bayraklı, 2017).

2. İCRAİ OLMAYAN VERGİ İDARESİ İŞLEMLERİ

Bireylerin hukuki durumları üzerinde etkili olmayan ve hukuk düzeninde herhangi bir değişiklik oluşturmeyen icrai olmayan idari işlemler bulunmaktadır. Bu işlemler hazırlık işlemleri, görüş bildiren işlemler, bildirici işlemler, tevsik işlemi ve teyit edici işlemler ve iç düzen işlemleridir (Kaya, 2004).

İdare, icrai olmayan işlemlerle bireylere ve kurumlara yol gösteren, çeşitli görüşleri ve fikirleri açıklayan, somut durumlara ilişkin soruları cevaplayan veya re’sen duyuruda bulunan işlemler tesis etmektedir. İdarenin icrai olmayan bu işlemleri tesis etmesindeki en temel amacının ise kamu yararı olduğu ifade edilebilir (Dinçkol, 2021).

Danıştay kararında “Vergi idarelerinin, idari işlevleriyle ilgili olarak vergi hukuku alanında tesis ettikleri uygulanabilir nitelikte, ilgililerin menfaatini doğrudan etkileyen ve onların hak ve yükümlüklerinde değişiklik veya yenilik

²² Danıştay 15. Daire, E. 2016/2834, K.2016/2329, T 17.04.2015, <https://www.lexpera.com.tr/>

yaratan irade açıklamaları 2577 sayılı Yasanın 2'nci maddesi kapsamında davaya konu edilebileceği²³ ifade edilmiştir. Bu kapsamda, hazırlık işlemleri, görüş bildiren işlemler, bildirici işlemler, tevşik işlemi ve teyit edici işlemler ve iç düzen işlemleriyle ilgili vergi idaresi işlemleri kural olarak davaya konu edilemeyecektir.

Hazırlık işlemleri, idari işlemin yapılmasından önce hazırlanan ve bu konuda yetkili makamı bağlamayan ancak ilgili makamı bilgilendiren ve yönlendiren işlemlerdir. Danışma işlemleri, raporlar ve tutanaklar hazırlık işlemleri örnekleridir (Gündüz, 2016).

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu'nun vermiş olduğu kararda; verginin tarh edilebilmesine imkân sağlayan idari işlem, hazırlık işlemi niteliğinde olan vergi inceleme raporuna dayanılarak gerçekleştiği gerekçesiyle hukuka aykırı görülmüştür²⁴. Danıştay kararında da tahakkuk fişlerinin iç hazırlık işlemi olması nedeniyle tek başına davacı aleyhine herhangi bir hukuki sonuç doğurmayacağı dolayısıyla idari davaya konu edilemeyeceği ifade edilmiştir²⁵. Hazırlık işlemleri sadece asıl işlemin iptali istemiyle birlikte idari davaya konu edilebilecektir (Akyılmaz vd. 2025).

Görüş bildiren işlemler, idarenin belli bir konu veya soruna ilişkin olarak görüş, düşünce, teklif ve tasarılarını açıklamasıdır. Bildiriler, cevabi yazılar ve teklifler görüş bildiren bir idari işlemdir. Bu işlemler kesin ve yürütülmesi gereken bir işlem niteliğinde olmadığı için bu işlemler hakkında iptal davası söz konusu değildir. Ancak bazı görüş bildiren işlemler icrai olmayan idari işlem niteliğini aşarak bireyin hukuki durumunda değişikliğe yol açtığı için iptal davasına konu edilebilmektedir (Gündüz, 2016).

Bu konuda hangi ölçütün benimsenmesi gerektiği Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu'nun kararında *“İdarenin düzenleyici işlemlerinin, hukukiliğinin denetiminde adına bağlı kalınarak idari davaya konu olup olamayacağı noktasında sonuca ulaşılmaması; içerdiği hükümlerin niteliğinin, bir başka anlatımla, içeriğinde yer alan hükümlerin ilgililerin hukuklarını etkileyici niteliğe sahip olup olmadığının irdelenmesi gerekmektedir. İdari yargının varlık sebebinin gerçekleşmesi de esasen, hukukilik denetiminin bu bakış açısıyla yapılmasına bağlı olduğu”* ifade edilmiştir²⁶. Dolayısıyla düzenleyici

²³ Danıştay 3. Daire, E. 2014/4856, K. 2015/1122, T.10.03.2015, <https://www.lexpera.com.tr/>

²⁴ Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2020/779, K. 2022/79, T. 09.02.2022, <https://www.lexpera.com.tr/>

²⁵ Danıştay 3. Daire, E. 2023/1546, K. 2024/5425, T. 17.10.2024, <https://www.lexpera.com.tr/>

²⁶ Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2011/560, K. 2013/114, T. 27.03.2013, <https://www.lexpera.com.tr/> “Dava konusu Sirkülerin yayımlandığı tarihte yürürlükte olan Vergi Usul Kanunun 413'üncü maddesi uyarınca, vergi uygulaması açısından sirküler, uygulayıcı konumundaki vergi idaresinin görüşünü yansıtmaktan öte bir fonksiyona sahip değildir. Bu özelliği nedeniyle ilgilinin hukuki durumu üzerinde etkide bulunması, ilgililer için yeni hukuki durumlar doğurması ve ilgililerin mevcut

işlemlerdeki hükümlerin içeriğinin incelenmesi diğer bir ifadeyle ilgililerin hukukunu etkileyip etkilemediğine göre denetlenmesi, düzenleyici işlemlerin iptal davasına söz konusu olup olmayacağına belirleyici niteliktedir²⁷.

Bildirici işlemler, idareye herhangi bir başvuru yapılmaksızın doğrudan idare tarafından gerçekleştirilen işlemlerdir. Hukuk düzeninde herhangi bir değişikliğe yol açmadıkları için icrai nitelikte değildir (Kaya, 2004). Ancak bildirici işlem kişinin hukuki durumunu etkileyerek menfaatini ihlal ediyorsa icrai nitelikte olduğu kabul edilir (Gündüz, 2016).

Balıkesir Vergi Mahkemesi'nin E.2012/1006, K.2012/1028, T. 26.12.2012 tarihli ve sayılı bu konuya ilişkin kararında *“Davacının haczedilen gayrimenkulünün belirtilen yer, tarih ve saatte açık artırma usulüyle satışının yapılacağını duyurup belirli bir hukuki durumu belirtmekle yetinen dava konusu 26.11.2012 tarih ve 21253 sayılı işlemin idari davaya konu olabilecek kesin ve yürütülebilir işlem vasfını taşımadığı ifade edilmiştir.”* Ancak Danıştay 3. Daire, E. 2013/7453 K. 2013/3731 T.27.09.2013 tarihli ve sayılı kararında; *“Satış komisyonunca takdir edilen bedel üzerinden taşınmazların satışa çıkarılacağı ve satış bedeli üzerinden vergi borcunun karşılanacak olması nedeniyle davacının hukuksal durumunun etkilendiği açık olduğu göz önüne alındığında ortada idari davaya konu olabilecek nitelikte, kesin ve yürütülmesi zorunlu bir işlem bulunduğu sonucuna varıldığından, davanın; haczedilen gayrimenkulün belirtilen yer, tarih ve saatte açık artırma usulüyle satılacağını duyuran 26.11.2012 tarih ve 21253 sayılı işleme ilişkin kısmının esasının*

hukuki durumlarını değiştirmemesi ya da ortadan kaldırmaması olanaklı değildir. Bir başka anlatımla, sirküler, her idari işleme karşı yargı yolunun anayasal bağlamda açık olduğu idari yargı düzeninde, idari davaya konu olabilecek idari işlemlerin taşınması gereken icrailik niteliğinden yoksun bulunmaktadır. Davaya konu edilen işlemlerin düzenleyici işlem niteliğinde olup olmadığının tespitinde, işlemin adının ne olduğundan öte, içeriğinin niteliğinin yapılması önem arz etmektedir. Kamu gücüne dayanılarak kurulan, kesin ve yürütülmesi zorunlu, yani etkili olan ve düzenleyici olma niteliğini kural koymasından aldığı için normatif değer taşıyan düzenleyici işlem niteliğindeki davaya konu sirkülerin, 2575 sayılı Kanunun 24'üncü maddesinin 1'inci fıkrasının (c) bendi uyarınca Danıştay'da davaya konu edilmesinde ve Dairece davanın esasının incelenmesinde hukuka aykırılık bulunmamaktadır.”

²⁷ Danıştay 10. Daire, E. 2022/3, K. 2022/6 T. 18.05.2022, <https://www.lexpera.com.tr/> “Aykırılığın giderilmesi istemine konu kararlara maddi olaylarda, eczacı odaları tarafından eczanelerin iş yerlerinde kullanılması zorunlu ve standardize edilmiş levhaların ilan ve reklam vergisine tabi olmadığı ve bu nedenle vergi alınmaması gerektiğinden bahisle başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların reddine dair tesis edilen işlemin idari davaya konu olacak kesin ve yürütülmesi gereken bir işlem olduğunun kabulü ile eczacı odaları tarafından anılan işlemin iptali istemiyle dava açılmıştır. Eczacılar hakkında ilan ve reklam vergisi yönünden idari davaya konu olabilecek nitelikteki kesin ve yürütülmesi gereken işlemlerin söz konusu verginin tarh ve tahsiline ilişkin vergilendirme işlemleri olduğu açıktır. Aykırılığın giderilmesi istemine konu kararlara ilişkin maddi olaylarda eczacı odaları tarafından yapılan başvurulara verilen cevapların ise 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu uyarınca ilan ve reklam vergisinin mükellefi olan eczanelerin hukuki durumunu açıklayıcı mahiyette olduğu ve onların hak ve yükümlülükleri üzerinde bir değişiklik ya da yenilik meydana getirmediği dikkate alındığında bu işlemlerin icrailik özelliği bulunmadığı sonucuna varılmıştır.”

incelenmesi suretiyle karar verilmesi gerekirken yazılı gerekçeyle sonuçlandırılmasının hukuka aykırı olduğu belirtilmiştir.”

Tevsik ve teyit edici işlemler, önceden yapılmış bir idari işlemin varlığını ortaya koyup tasdik eden işlemlerdir (Sezginer, 2011). Kurucu bir işlem olmayıp yeni bir hukuki durum oluşturmeyen ve kişilerin hukuki durumlarını da değiştirmedikleri için bu işlemlerle ilgili iptal davası söz konusu olmayacaktır (Gündüz, 2016).

İç düzen işlemleri, idarenin kuruluş ve işleyişini düzenleyen işlemler olup kural olarak icrai nitelikte değildir (Kaya, 2004). İdarenin iç çalışma düzeni kapsamındaki idari işlemler, davaya konu edilmeleri halinde idarenin çalışma düzeni ve hizmetlerin işleyişi bakımından idareyi olumsuz bir şekilde etkilemektedir. İç düzen işlemleri ancak üçüncü kişiler açısından sonuç doğurursa dava konusu edilebilmektedir (Gündüz, 2016). İç genelge ile dava konusu bir işleme getirilecek sınırlamanın ise hukuki güvenlik ve belirlilik ilkelerinde aykırılık oluşturacağı Danıştay kararında²⁸ yer almıştır.

Normatif olmayan idari tasarruflar da iptal davasına konu edilmeyecektir. Danıştay kararında²⁹, *“Daha önce yürürlüğe konulan üst hukuk normunu yineleyen veya bu üst hukuk normunun nasıl anlaşılması gerektiği konusunda alt idari birimlere ya da idare edilenlere açıklamalar getiren idari tasarruflar, hukuk düzeninde herhangi bir değişiklik oluşturamayacaklarından,*

²⁸ Danıştay 3. Daire, E.2024/2480, K.2025/3794, T. 09.10.2025, <https://www.lexpera.com.tr/> “Davalı idarece 2021/1 sayılı İç Genelge uyarınca dava konusu işlemin tesis edildiği ileri sürülmesine karşın, 7326 sayılı Kanun'un yukarıda yer verilen hükümlerine göre mükelleflerin yapılandırma olanaklarından yararlanmasına engel durum olarak yalnızca ödeme şartlarına uyulmaması gösterilmiş olup, vergi iadesi alacağı emanet hesaplarda tutulan mükelleflerin yapılandırma başvurularının kabul edilmeyeceğine ilişkin bir düzenleme bulunmadığı gibi iç genelgeyle bu şekilde sınırlama getirilmesi hukuki güvenlik ve belirlilik ilkelerine aykırı olacağından, dolayısıyla dava konusu işlemde hukuka uyarlık bulunmadığından aksi yöndeki gerekçeyle davayı reddeden Vergi Mahkemesi kararına yöneltilen istinaf başvurusunu reddeden Vergi Dava Dairesi kararının bozulması gerekmektedir.”

²⁹ Danıştay 7. Daire, E. 2002/4407, K.2002/4370, T.24.12.2002, <https://www.lexpera.com.tr/> “Dosyanın incelenmesinden, davanın, 23.11.2001 gün ve 24592 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 84 sen no’lu Katma Değer Vergisi Genel Tebliğinin “SSK Prim Borçlarına Mahsup” başlığını taşıyan 1.1.1.3’üncü maddesinin son paragrafındaki, “Sosyal Sigortalar Kurumu prim borçlarının tahsilinde de 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uygulandığından, vergi dairesince bu işlemlerin gerçekleştirildiği tarihte prim borcunun vadesinin geçmiş olması halinde, borcun vade tarihi ile Sosyal Sigortalar Kurumuna ödemenin yapıldığı tarihler arasında gecikme zammı uygulanabileceği hususunun mükelleflerce göz önünde bulundurulması gerekir” cümlesinin iptali istemiyle açıldığı anlaşılmıştır. 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 80’inci maddesi uyarınca, prim borçlarının vadesinde ödenmemesi durumunda 6183 sayılı Kanunun uygulanması öngörülmüş bulunduğu; anılan Kanuna göre tahakkuk eden borçların vadesinde ödenmemesinin doğal sonucu, bu Kanunun 51’inci maddesi uyarınca borçlu adına gecikme zammı tahakkuk edilmesidir. Davada iptali istenilen söz konusu cümle, Sosyal Sigortalar Kurumunu prim borcu olanlara bu hukuki durumu hatırlatıcı mahiyettedir. Dolayısıyla, yeni bir hukuki durum yaratmayan, soyut hukuk kuralı koymayan anılan cümlelerin, normatif, yani düzenleyici olarak kabulü olanaklı değildir. Buna göre; ortada, ilk derece mahkemesi sıfatıyla, Danıştayda açılacak olan davaya konu edilebilecek nitelikte düzenleyici bir işlem mevcut değildir.”

idare edilenler yönünden bağlayıcı, dolayısıyla da düzenleyici değildirler, idarenin bu nitelikteki bir işleminin, idari yargı denetimine tabi tutulması, bu denetimin varlık nedenine uygun düşmeyeceği” ifade edilmiştir.

Danıştay kararlarında, icrai olmayan idari işlemlerin kural olarak davaya söz konusu edilemeyeceği belirtilmiştir. Ancak bu konuda sonuca ulaşılamazsa ve idari işlem ilgilinin hukuki menfaatini etkiliyorsa idari davaya konu olabileceği ifade edilmiştir.

3. VERGİ İDARESİ İŞLEMLERİNİN İDARİ İŞLEM UNSURLARI BAKIMINDAN HUKUKA AYKIRILIĞI

İdari Yargılama Usul Kanunu’nun 2. maddesinin 1.fıkrasının a bendi uyarınca “İdari işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından dolayı menfaatleri ihlâl edilenler tarafından iptal davası açılabilmesi belirtilmiştir.” Vergi idaresi işlemleri de bir idari işlem olduğu için vergi idaresi işlemlerinde de hukuka aykırılıklar “yetki, şekil, sebep, konu ve maksat” unsurlarından bakımından oluşmaktadır.

Bu konuda vergi idaresi işlemlerinin idari işlem unsurları bakımından hukuka aykırılıkları alt başlıklar halinde açıklanmaktadır.

3.1. Yetki Bakımından Hukuka Aykırılık

İdari işlemlerde yetki, “idare adına irade açıklaması yapmaya yetkili kişilerin kamu tüzel kişisi adına hukuki işlemler yapabilme ehliyetidir”(Gözler & Kaplan, 2013). Vergi idaresinin yetkisi; kişi, konu, zaman ve yer bakımından olmak üzere dörde ayrılarak incelenmektedir.

Kişi bakımından yetki, idare adına hukuki işlem yapabilmek veya irade açıklayabilmek için yetkili olanı belirlemektedir (Yüce, 2017). Kişi bakımından yetki ile ilgili hukuka aykırılıkta Danıştay kararında³⁰, “1794 sayılı Kanunun 1. maddesinde sıcak ve soğuk maden sularının gayrisaafi hasılatından yüzde birden yirmiye kadar nispi rüsum alınacağına öngörüldüğü, maddenin son kısmında azami ve asgari hadler arasında rüsum nispetinin Bakanlar Kurulu Kararıyla belirleneceğinin hükme bağlandığı belirtilerek kanunla Bakanlar Kuruluna verilen rüsum nispetini tayin etme yetkisinin il daimi komisyonunca kullanılmasının hukuken mümkün olmadığı vurgulanmış ve böylece il özel idare geliri olan ihtilaf konusu rüsumun ancak rüsum nispetinin Bakanlar Kurulunca saptanması halinde saptanan nispete göre istenebileceği belirtilmiştir.” Sıcak ve soğuk maden sularına ilişkin rüsum nispetini belirleme

³⁰ Danıştay 9. Daire, E.1996/6340, K. 1997/4069, T. 10.12.1997, <https://www.lexpera.com.tr/>

yetkisi Bakanlar Kurulu yerine il daimi komisyonunca kullanılması kişi bakımından yetkiyi hukuka aykırı kılmıştır.

Konu bakımında yetki, belirli kanunlara ilişkin kararların “hangi idari makam veya merciiler tarafından alınabileceğini” ifade etmektedir (Kızılot & Kızılot, 2013). İdari işlemde konu, işlemin neden olduğu hukuki sonuçtur. Anayasa ve yasalar, idareye her işlemi yapabilme imkânı veren genel bir yetki vermemiş olup sadece belirli konularda görev yapmaktadır. Bir idarenin, anayasa ve yasalarda yetkili bulunmadığı bir konuda idari işlem yapması, yapılan işlemi konu bakımından yetkisiz kılmaktadır (Gözler & Kaplan, 2013).

Konu bakımından yetki ile ilgili hukuka aykırılıkta Danıştay kararında³¹ *“Uyuşmazlık konusu sirkülerde Vergi Usul Kanununun 413. maddesinde Maliye Bakanlığına veya Bakanlığın yetkili kıldığı makama vergi uygulamaları ile ilgili olarak açıklama yapma konusunda verilen yetki aşılarak, yatırım indirimi ve özel maliyet bedeli uygulamaları yönünden Kanunda yer almayan hukuki sonuçlar doğuracak genel nitelikte düzenleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, düzenlemenin yetki aşımı nedeniyle hukuka aykırı olduğu sonucuna varılmıştır.”* Sirkülerde, vergi uygulamaları yönünde açıklama yetkisi yerine genel nitelikte düzenleme yapılması idari işlemi konu bakımından yetkisizleştirmiştir.

Zaman bakımından yetki, konu itibarıyla yetkinin kullanılabilmesi zamanı belirtmektedir. Örneğin zamanaşımına uğramış bir verginin tahsil edilmesi, yetkiyi kullanacak olan görevlinin izin, emeklilik gibi nedenlerle görevde olmasa da yetkilerini kullanması zaman bakımından yetki aşımını göstermektedir (Kızılot & Kızılot, 2013). Danıştay kararında, tarh zamanaşımına uğramış amme alacağı hakkında düzenlenen ödeme emrinde hukuka uygunluk bulunmamıştır³².

Yer bakımından yetki ise, konu itibarıyla yetkinin kullanılabileceği coğrafi alanı belirtmektedir. Örneğin; Gelir Vergisi Kanunu’na göre gelir vergisi yükümlüsünün ikametgâhının bulunduğu yerdeki vergi dairesince tarh işlemi gerçekleştirilmektedir. İstisnalar haricinde yükümlünün ikametgâhının bulunduğu vergi dairesi dışında bir yerdeki vergi idaresinin tarh işlemini

³¹ Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2007/49, K. 2008/249, T.18.04.2008, <https://www.lexpera.com.tr/>

³² İstanbul BİM 6. Vergi Dava Dairesi, E.2019/2871, K.2020/2345 T. 17.12.2020, <https://www.lexpera.com.tr/> “Öleyda, dava konusu amme alacağına ilişkin asıl borçlu şirket adına düzenlenen 20160420.....79 sayılı vergi/ceza ihbarnamesinin tebligatına ilişkin belgelerin davalı idarece dosyaya su nuldığı ve söz konusu amme alacağının 2011 yılına ait olduğu dikkate alındığında, söz konusu amme alacağının 31.12.2016 tarihi itibarıyla tarh zamanaşımına uğramış olduğu anlaşılmakta olup, zaman aşımına uğramış amme alacaklarının davacıdan tahsili için düzenlenen ödeme emrinde hukuka uyarlık bulunmamaktadır.”

gerçekleştirmesi halinde yer bakımından hukuka aykırılık söz konusu olmaktadır (Kızılot & Kızılot, 2013).

Danıştay kararında da banka ve sigorta muameleleri vergisinin tarhı, yer bakımından yetkili olmayan vergi idaresince gerçekleştirilmesi hukuka uygun görülmemiştir. “*Olayda, davacı Bankanın Türkiye genelinde bulunan 917 şubesi tarafından, yine bu şubelerin bulundukları yerlerde kullandırılan kredilerin geri ödenmesi sırasında tahsil edilen faizlerden kaynaklanan banka ve sigorta muameleleri vergisini doğuran olayın, şubelerin bulundukları yerlerde gerçekleşmiş olması karşısında, söz konusu vergiyi tarh etmeye şubelerin bağlı oldukları yerdeki vergi dairelerinin yetkili olması nedeniyle, bu husus gözetilmeksizin, Banka Genel Merkezinin bağlı olduğu davalı Vergi Dairesince tesis edilen tarh ve ceza kesme işlemlerinde yetki yönünden hukuka uyarlık bulunmadığından, işlemin sebep unsuru yönünden yapılan incelemeyle ulaşılan sonuca göre verilen mahkeme kararında sonucu itibarıyla isabetsizlik görülmemiştir*”³³.

3.2. Şekil Yönünden Hukuka Aykırılık

İdari işlemin şekil unsuru, uygulanabilirliği bakımından yetkili idari makamlar tarafından izlenmesi gereken yöntemi ve idari işlemin hukuki düzendeki maddi varlığı oluşturur. İdari işlemin yöntem ve biçim kurallarına uygun olarak tesis edilmiş olması idari işlemi şekil yönünden hukuka uygun hale getirmektedir (Candan, 2006). Hukuka aykırılık halinde idari makamlar tarafından gerçekleştirilen idari işlemlerin, şekil bakımından hukuka uygunluğu, hakim tarafından her zaman re’sen dikkate alınmaktadır (Akyılmaz vd. 2025).

İdari işlemlerde bulunması gereken temel şekil şartları şunlardır (Yüce, 2017) :

İdari işlem ve kararların gerekçesinin bulunması zorunlu değildir.

İdari işlemler yazılı yapılmak zorundadır. Ancak istisna olarak sözlü şekilde yapılan idari işlemler de bulunmaktadır.

İcrai işlemten önce yapılması gereken hazırlık işlemleri yapılmalı veya belirli mercilerden görüş alınmalıdır.

Kolektif ve karma işlemlerde kurul üyelerinin oluşumu, toplantı ve yeter sayıları ile kararların alınımında belirlenen kurallara uyulmalıdır.

İdari karardan önce disiplin cezaları hariç ilgilinin savunmasının alınması veya dinlenmesi mecbur değildir.

³³ Danıştay 7. Daire, E. 2009/7193 K. 2011/8521, T. 02.12.2011, <https://www.lexpera.com.tr/>

İdari işlemin yapılması aşamasında uygulanan şekil ve usul kuralları; idari işlemin geri alınması, kaldırılması, değıştirilmesi ve düzeltilmesinde de geçerlidir.

Verginin kanuniliğı ilkesinin bir sonucu olarak, vergilendirme işlemlerinin belirli usul hükümlerine göre yapılmasıyla hem vergi mükelleflerinin hukuki güvenliğı hem de vergi alacağının güvence altına alınması sağlanmaktadır. Vergilendirme işlemlerinde şekil kurallarıyla beraber yetki kuralları, usul kurallarını oluşturmaktadır. Örneğın, vergilendirme işleminin yapılmasından önce bazı hazırlıklara girişilmesi; belirli makamların görüşlerinin alınması gibi kanunlarda öngörölmüş olabilir. Bu işlemlerin kanunlara uygun olarak yerine getirilmemesi şekil yönünden hukuka aykırılık oluşturmaktadır (Aksoy, 1990).

Danıştay ve vergi mahkemesi kararlarında şekil unsuru yönünden öne sürölen hukuka aykırılıklar arasında; takdir komisyonunca karine yoluyla takdir edilen matrah farkı üzerinden uyuşmazlık konusu cezalı tarhiyatın yapılması³⁴, hiçbir mücbir sebep hali bulunmaksızın defter ve belgelerini incelemeye ibraz etmeyen davacının daha sonra mahkemede bu defter ve belgelere bilirkişi incelemesi yapılması³⁵,

³⁴ İzmir 3. Vergi Mahkemesi, E. 2013/599, K. 2013/1652, T.18.12.2013, <https://www.lexpera.com.tr/> "Vergi inceleme elemanı tarafından düzenlenecek olan vergi inceleme raporları üzerine yapılacak resen vergi tarhiyatı dolayısıyla, artık takdir komisyonlarından karar alınması gereğı bulunmamaktadır. Sadece inceleme raporları dışındaki takdir işlemleri için takdir komisyonlarına başvurulabilecektir. Bunun dışında inceleme elemanlarının tarhiyata dayanak teşkil edecek tutarı, tanzim edecekleri vergi inceleme raporunda mutlaka belirtmeleri gerekmektedir. Takdir komisyonu ve/veya inceleme elemanının tarhiyat yetkisi değıl, vergi matrahı takdir yetkisi bulunmaktadır. Tarhiyat yapma yetkisi ise, sadece ve sadece vergi dairesine aittir. Re'sen vergi matrahı takdir yetkisi bulunan inceleme elemanının, kendisi gibi vergi matrahı takdir yetkisi bulunan takdir komisyonuna yetkisini devretmesi düşünölemez. Böyle bir işlem, takdirin takdiri anlamına gelir ki, bu hukuken kabul edilemez. Somut vakıanın niteliğı gereğı düzenlenen vergi tekniğı raporunu takiben, yukarıda aktarılan açıklamalar gereğı vergi inceleme raporu düzenlenmesini gerektiren bir hususta bu yapılmaksızın, üstelikte davacıya ait her türlü belge üzerinde inceleme ve araştırma yetkisine sahip takdir komisyonunca, bu yetki kullanılmaksızın, karar içeriğında yer alan karinelere ve vergi tekniğı raporuna atfen yapılan matrah takdirinde ve takdir edilen bu matraha istinaden resen salınan ihtilaf konusu cezalı tarhiyatta hukuka uyarlık bulunmadığından, kaldırılması gerekir."

³⁵ Danıştay 3. Daire, E. 2013/9693 K. 2017/514, T. 02.02.2017, <https://www.lexpera.com.tr/> "İdari yargı yerinin görevi idari işlemin tesis edildiğı tarihte yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biriyle hukuka aykırı olup olmadığını denetlemek olduğı halde, idari işlemin tesis tarihinden sonra yargı yerince yapılacak veya bilirkişiye yaptırılacak inceleme ve araştırma sonucuna göre maddi olayda değışiklik olabileceğinden, uyuşmazlık hakkında karar verilmesi halinde idari yargı yerinin görevini belirtilen şekilde yerine getirdiğı de söylenemez. Olayda; davacı, ilgili dönem defter ve belgelerini süresi içerisinde idareye sunduğunu ancak kabul edilmediğini ileri sürmüş ise de bunu ispatlayamadığı, temyize konu karara dayanak alınan defter ve belgelerin, davacı şirket temsilcisine usulüne uygun olarak tebliğ edilen yazıyla ibraz edilmesinin istenmesine rağmen, inceleme elemanına ibraz edilmediğı gibi defter ve belgelerin muhafaza biçim ve süreleri ile ibraz yükümlölüğünü düzenleyen yasal hükümler karşısında, davacı tarafından haklı mazeret olarak kabulö gerekebilecek başkaca bir iddia da ileri sürölmemiştir. Dolayısıyla, hiçbir mücbir sebep hali bulunmaksızın defter ve belgelerini incelemeye ibraz etmeyen davacının daha sonra dava aşamasında bunları Mahkemeye ibraz etmesi üzerine, bu defter ve belgeler üzerinde

takdir komisyonu kararı eklenmeden yapılan ihbarname tebliği³⁶, içeriğinde başvuru yolu ve süresi yer almayan idari işlemler³⁷ ve vergi tekniği raporunun ihbarnameye eklenmemesi³⁸ yer alan örnekler arasındadır.

Şekil unsuru bakımından esasa etkili bir şekil hatası oluşturmadığı için hukuka aykırılık göstermeyen yargı kararları da mevcuttur. Danıştay'ın kararında³⁹, “.....Takdir komisyonu kararı ve vergi ceza ihbarnamelerinin tebliğ

Mahkemece bilirkişi incelemesi yaptırılması ve sonucuna göre karar verilmesinde hukuka uygunluk görülmemiştir.”

³⁶ Danıştay 7. Daire, E. 1997/2709, K.1998/405 T. 12.02.1998, <https://www.lexpera.com.tr/> “Uyumsuzluk, yükümlü adına resen salınan ek motorlu taşıtlar vergisi ile kesilen kaçakçılık cezasına ilişkin ihbarnamenin tebliğinden sonra vergi dairesince takdir komisyonu kararının ihbarnameye eklenmediğinin fark edilmesi sonucu takdir komisyonu kararının 24.3.1995 tarihinde davacıya tebliği üzerine, 21.4.1995 tarihinde mahkeme kaydına geçen dilekçeyle vergi mahkemesinde açılan davanın süresinde olup olmadığı hususuna ilişkindir. 213 sayılı Vergi Usul Kanununun 35'inci maddesinin son fıkrasında; takdir komisyonunun kararı üzerine tarh edilen vergilerde, kararın ve resen takdiri gerektiren inceleme raporunun birer suretinin ihbarnameye ekleneceği belirtilmiştir. Anılan madde hükmü uyarınca, meydana getireceği hukuki sonuçlar bakımından, ihbarnameye takdir komisyonu kararı ile inceleme raporunun eklenmesi zorunludur. Aksi takdirde, tarhiyatın maddi ve hukuki sebepleri mükellefler tarafından bilinmeyeceğinden, uzlaşma, dava açma gibi yasal hakların kullanılmasının sınırlandırılması veya zorlaştırılması söz konusu olacaktır. Bu nedenle, takdir komisyonu kararı eklenmeden yapılan ihbarname tebliğinin muteber kabulüne ve dava açma sürenin anılan tebliğin yapıldığı tarihten başlatılmasına hukuken uygun bulunmamaktadır.

³⁷ Danıştay 7. Daire, E. 2012/5968, K.2016/321, T. 21.01.2016, <https://www.lexpera.com.tr/> “Devletin, işlemlerinde, bireylerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorunda olduğunu öngören Anayasanın 40'inci maddesinin ikinci fıkrasının, ayrı bir yasal düzenlemenin varlığını gerektirmeyen, doğrudan uygulanabilir nitelik taşımasından dolayı yasama, yürütme ve yargı organlarının, idare makamlarının ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının işlemlerinde, bu işlemlere karşı başvurulacak idari veya yargı mercileri ve kanun yolları ile sürelerini belirtmesi zorunludur. Bu itibarla; Anayasanın 40'inci maddesindeki düzenlemeye aykırı olarak, başvuru yolları ve süresi gösterilmeyen ödeme emrinin iptali istemiyle açılan davanın süre aşımı nedeniyle reddi yolunda verilen mahkeme kararında hukuki isabet görülmemiştir.”

³⁸ Danıştay 9. Daire, E. 2015/9699, K.2018/1168, T. 01.03.2018, <https://www.lexpera.com.tr/> “Vergi Usul Kanunu'nun 34'üncü maddesinin, ikmalen ve re'sen tarh edilen vergilerin ilgisine ihbarname ile tebliğ edilmesine ilişkin düzenlemesine bağlı olarak, izleyen 35'inci maddesinin ikinci fıkrasında varsa takdir komisyonu kararı veya inceleme raporunun birer suretinin ihbarnameye eklenmesini öngören düzenlemesi, talep veya dava hakkının gereği gibi kullanılmasını amaçlamaktadır. Bu nedenle, mükelleflerin uzlaşma, dava açma ve savunma gibi yasal haklarını kullanabilmeleri için tarhiyatın dayanağı olan ve tarhiyatın yapılmı nedeni ile matrah farkının tespitine ilişkin hesaplamaların nasıl yapıldığına dair açıklamaları içeren takdir komisyonu kararının, vergi inceleme raporunun ve tarhiyata dayanak alınan mükellef adına düzenlenmiş vergi tekniği raporunun ihbarnameye eklenmesi gerekmektedir.

Dosyanın incelenmesinden, davacı adına, re'sen tarh edilen vergi ziyaı cezalı katma değer vergisine esas teşkil eden vergi inceleme raporunun dayanağı olan, davacı adına düzenlenmiş 26/06/2013 tarih ve 2013-A-2412/10 sayılı vergi tekniği raporunun, davacıya tebliğ edilmediği anlaşılmıştır. Bu durum karşısında, yukarıda yazılı nedenlerden dolayı davacının savunma hakkının engellendiği tartışılmaz olup, dava konusu cezalı tarhiyatın dayanağı olan vergi tekniği raporunun davacıya tebliğ edilmemesi, davacı adına salınan vergi ziyaı cezalı katma değer vergisi tarhiyatını hükümsüz kılacak nitelikte esasa etkili bir şekil hatası olduğundan, aksi yönde verilen mahkeme kararında hukuki isabet bulunmamaktadır.”

³⁹ Danıştay 9. Daire E. 2018/508, K. 2021/3731, T.08.06.2021, <https://www.lexpera.com.tr/> “Olayda, takdir komisyonu kararı ve vergi ceza ihbarnamelerinin tebliğ edildiği görüldüğünden; vergi tekniği raporunun ihbarname ile birlikte tebliğ edilmemesi, davacı hakkında tesis edilen işlemi hükümsüz kılacak nitelikte

edildiği görüldüğünden; vergi tekniği raporunun ihbarname ile birlikte tebliğ edilmemesi, davacı hakkında tesis edilen işlemi hükümsüz kılacak nitelikte esasa etkili bir şekil hatası teşkil etmeyeceğini” ifade edilmiştir. Danıştay’ın bir diğer kararında “213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nun 30, 31 ve 108. maddelerinde yer alan düzenlemeler karşısında davacı adına düzenlenen vergi tekniği raporunun ihbarnameye eklenmemesinin vergi ihbarıyla ilgili vesikayı hükümsüz kılacak nitelikte bir şekil hatası oluşturduğunun kabulüne imkân bulunmadığı” değerlendirilmiştir⁴⁰.

Danıştay kararları değerlendirildiğinde; vergi tekniği raporunun ihbarnameye eklenmemesinin şekil unsuru bakımından hukuka aykırı olabilmesi için ilgili hakkında tesis edilen işlemi hükümsüz kılacak nitelikte esasa etkili bir şekil hatası bulunmalıdır. İdari işlemler, şekil unsuru bakımından hukuka aykırı olabilmesi için şekil bakımından taşıması gereken şartları taşımaması ve şekil hatasının esasa etkili olması gerekmektedir.

3.3. Sebep Yönünden Hukuka Aykırılık

İdari işlemin sebep unsuru, idari işlemten önce gelen, idareyi o işlemi yapmaya yönelten objektif hukuk kurallarınca belirlenmiş bir etkidir (Günday, 2013). İdarenin bir işlemi yapabilmesi için yetkili olmasının yanında o işlemi yapmaya bir de sebebi olmalıdır (Gözler & Kaplan, 2013).

İdari işlemlerin amacı, kamu yararı olduğu için bu amaçla yapılan işlemlerde de kamu yararının gerçekleşmesine yönelik bir sebebin bulunması gerekir (Günday, 2013). İdareyi işlem tesis etmeye yönelten sebep, maddi veya hukuki olabilir. Hukuki sebep, idareyi o işlemi yapmaya yönelten soyut hukuk kuralıyken; maddi sebep vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesidir. Örneğin vergi tarh işleminin hukuki sebebinin vergi kanunu oluştururken maddi sebebinin vergi alacağı oluşturmaktadır (Bayraklı, 2017).

esasa etkili bir şekil hatası teşkil etmemektedir. Kaldı ki; ihbarname ekinde ayrıca tebliğ edilmeyen vergi tekniği raporunun, 2577 sayılı Kanun’un 20 ve 21. madde hükümleri uyarınca, ara kararla istenmesi ya da re’sen idarece dava dosyasına sunulması üzerine davacı tarafından incelenmek ve haklılığını ortaya koymaya yönelik delillerin sunulmasına imkân vermek suretiyle bu eksikliğin yargılama aşamasında giderilmesi de her zaman mümkündür. Bu durumda, davacı şirket hakkında düzenlenen vergi tekniği raporundaki tespitler de değerlendirilmek suretiyle uyuşmazlığın esası incelenerek bir karar verilmesi gerekirken, davayı kısmen reddeden, kısmen incelenmeksizin reddeden Vergi Mahkemesi kararına yönelik davacı tarafından yapılan istinaf başvurusunu kabul ederek Mahkeme kararını kaldırıp yukarıda değinilen gerekçeyle davayı kabul eden Bölge İdare Mahkemesi kararında hukuka uygunluk bulunmamaktadır.”

⁴⁰ Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2019/1302, K.2019/1168, T. 25.12.2019, Aynı yönde Bknz. Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2019/1301, K. 2019/1167, T. 25.12.2019 , Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2019/1298, K. 2019/1166, T. 25.12.2019, <https://www.lexpera.com.tr/>

İdareyi böyle bir işlem yapmaya yönelten sebeplerin hem gerçek hem de hukuka uygun sebeplere dayanması gerekmektedir. Sebebin gerçek olması, varlığının usulüne uygun olarak yapılan tespitlerle ortaya konulmuş olmasını ifade ederken hukuka uygun olması ise, idarenin işlemini dayandırdığı sebebin o işlem için öngörülen bir sebep olması gerektiğini ifade etmektedir. İdarenin vergilendirme işleminin dayandırdığı sebebin gerçek olmaması veya gerçek olsa bile kanun hükmüne uygun olmaması halinde sebep yönünden hukuka aykırılık söz konusu olmaktadır (Candan, 2006).

Danıştay kararlarında sebep yönünden ele alınan hukuka aykırılıklar arasında; dava konusu cezalı tarhiyatların vergi inceleme raporuna dayanılarak tesis edilmesinde maddi sebeplerin açıkça ortaya konmaması⁴¹, maddi olay gerçekleşmeden idari işlem yapılması⁴², re'sen tarh işleminin dayandırıldığı sebebin olmaması⁴³, vergi idaresi işleminin sebep unsurunun ortadan

⁴¹ Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2020/779, K.2022/79, T. 09.02.2022, <https://www.lexpera.com.tr/> "Uyuşmazlık konusu olayda davacı adına vergi tarh edilmesine ilişkin idari işlemin, hazırlık işlemi niteliğinde olan vergi inceleme raporuna dayanılarak tesis edildiği anlaşılmaktadır. Bu raporun dayanağı olan vergi inceleme tutanağında, hakkında şirket yetkilisinin ifadesine başvurulmuş faturaların tarih ve sayıları ile vergi inceleme raporunda gerçek bir emtia teslimine dayanmaksızın kayıtlara geçirildiği belirtilen faturaların tarih ve sayılarının aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vergi inceleme tutanağında bu faturaların ... Plastik İnşaat Tekstil Dayanıklı Tüketim Malzemeleri Mobilya Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi tarafından düzenlendiği belirtilmişken vergi inceleme raporunda farklı bir mükellefin adına yer vermek suretiyle faturaların hangi mükellef tarafından düzenlendiğine ilişkin çelişkili tespitler yapılmıştır. Öte yandan, davacı tarafından, dava dilekçesinde uyuşmazlık konusu dönemde ... Plastik İnşaat Tekstil Dayanıklı Tüketim Malzemeleri Mobilya Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi tarafından düzenlenen faturaların gerçek bir emtia teslimine ilişkin olduğu belirtilerek anılan şirket tarafından düzenlenen faturalar nedeniyle tarh edilen vergi ve kesilen cezaların hukuka aykırı olduğu iddiasıyla işbu davanın açıldığı anlaşılmaktadır."

"Bu durumda, Mahkemece, uyuşmazlıkta dava konusu vergi ve cezaların dayanağı vergi inceleme raporu ile dosyaya sunulan bilgi ve belgelerin, idari işlemin maddi sebeplerini ortaya koymada yeterli olup olmadığı değerlendirildikten sonra sebep unsuru yönünden yapılacak hukukilik denetiminin sonucuna göre karar verilmesi gerektiği açıktır. Bu nedenle, .. Plastik İç ve Dış Ticaret Limited Şirketi hakkında tanzim edilen vergi tekniği raporunun incelemesi suretiyle verilen Mahkeme kararında hukuki isabet bulunmamaktadır."

⁴² Danıştay 3. Daire, E. 2021/1024, K.2022/181, T. 14.04.2022, <https://www.lexpera.com.tr/> "Davacı adına, komisyon karşılığı sahte fatura düzenlediği yolunda saptamalar içeren vergi tekniği raporuna atfıla tanzim edilen vergi inceleme raporu uyarınca 2016 yılının Ocak ila Aralık dönemleri için re'sen katma değer vergisi salındığı, tekerrür hükümleri gereğince artırılarak üç kat vergi ziyai cezası kesildiği anlaşılmıştır. Mükellefler adına tarh edilecek vergilerin kesinleşmesi halinde daha önce beyan edilerek tahakkuk eden vergilerin; terkin edilmesi, ödenmiş olması halinde ise tarh edilerek ödenmesi gereken vergiden mahsup edilmesi gerektiğinin tabii olduğu dikkate alındığında, davacı tarafından tarhiyat öncesinde beyan edilip tahakkuk eden verginin, tarh matrahı üzerinden hesaplanan dava konusu vergiden mahsup edilmemesi olmasının mükerrer vergilendirmeye yol açtığından söz edilemeyeceğinden, Vergi Dava Dairesi kararının, tarhiyatın, önceden beyan ve tahakkuk ettirilen vergilerden kaynaklanan kısmının kaldırılmasına yönelik hüküm fıkrasında hukuka uygunluk görülmediğinden kararın bu yönden bozulması gerekmiştir."

⁴³ Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 1996/363, K.1998/125, T. 19.06.1998, <https://www.lexpera.com.tr/> "İçerdiği itibarıyla yanıltıcı belge kullandığından bahisle, takdir komisyonu kararına dayanılarak davacı adına salınan kaçakçılık cezalı katma değer vergisi ve dâhili tevkifata karşı açılan davada, dâhili tevkifat aslını kaldıran, davanın kaçakçılık cezalı katma değer vergisi ile dâhili

kalkması⁴⁴, vergi idaresi işleminin hukuki sebebinin belirtilmemesi⁴⁵ yer alan örneklerdendir.

Sebeb yönünden hukuka aykırılıklara ilişkin Danıştay kararları incelendiğinde; idareyi işlem yapmaya yönelten maddi ve hukuki sebeplerin gerçek ve hukuka uygun olması gerektiği ve idari işlemde maddi ve hukuki sebeplerin açıkça ortaya konması önem arz etmektedir.

3.4. Konu Yönünden Hukuka Aykırılık

“Bir idari işlemin konusu, onun doğurduğu hukuki sonucun hukuk dünyasında meydana getirdiği değişikliktir (Günday, 2013). Kanunda öngörülen hukuki sonuçtan farklı bir hukuki sonuç doğuran işlem yapılmışsa bu işlem konu unsuru açısından hukuka aykırılık teşkil edecektir (Kalabalık, 2019). Örneğin, gelir elde etmiş Mehmet yerine gelir elde etmemiş Ali’den vergi alınması, verginin tarhiyat tutarı 8.000 TL iken 10.000 TL olarak tarh edilmesi işlemi konu unsuru bakımından aykırılık teşkil etmektedir (Yüce, 2017).

tevkifata uygulanan kaçakçılık cezasına yönelik kısmını reddeden vergi mahkemesi kararı yükümlü tarafından temyiz edilmiştir.

213 sayılı Vergi Usul Kanununun 30 uncu maddesinde resen tarhin tanımı ve nedenlerine yer verilmiş, takdir kararlarında bulunması gereken bilgileri düzenleyen 31 inci maddesinin 8 inci bendinde ise takdir dayanakları ve yapılan takdir hakkındaki açıklamaların takdir komisyonu kararlarında yer alması öngörülmüştür. Takdir komisyonlarının görev ve yetkileri ile ilgili düzenlemeler. Yasanın 74 ve 75 inci maddelerinde hükme bağlanmıştır. 134 üncü maddede ise, vergi incelemesinden maksadın ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamak olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda değinilen hükümlerle, mükellefiyetle ilgili maddi olayların, kayıtların ve konuların, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun araştırılarak tespiti sağlanmak istenmiştir. Olayda, resen tarh nedeninin açıklanmadığı, takdir komisyonu kararında, bu komisyonlara yasayla tanınan inceleme ve araştırma yetkisi kullanılmaksızın soyut ve genel ifadelere yer verildiği, takdire sevk nedenleriyle bağlantı kurulmadan matrah takdir edildiği saptanmaktadır. Yeterli hukuksal dayanaktan yoksun olduğu anlaşılan tarhiyatın kaldırılması gerekirken davanın reddi hukuka uygun görülmemiştir.”

⁴⁴ Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2022/52, K.2023/655, T. 07.06.2023, <https://www.lexpera.com.tr/> “İdari işlemlerin hukuka uygunluk denetiminin işlemin tesis edildiği tarihteki hukuki duruma göre gerçekleştirileceği idari yargılama hukukunun genel ilkelerinden birisidir. Ancak bu durumun istisnaları bulunmaktadır. Bu istisnai hallerden biri de idari işlemin sebep unsurunun işlemin tesis edildiği tarihten sonra ortadan kalkmış olmasıdır. İdari işlemin sebep unsurunun ortadan kalkmış olması, işlemi maddi ya da hukuki dayanaktan yoksun bırakacak ve bu halde işlemin hukuka uygunluğundan bahsedilemeyecektir. Uyuşmazlık konusu olayda işlemin dayanağı mahkeme kararının, temyiz incelemesi neticesinde bozulmak suretiyle tüm sonuçlarıyla birlikte hukuk alemindeki varlığı sona ermiştir.”

⁴⁵ Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2019/1822, K. 2021/176, T. 24.02.2021, <https://www.lexpera.com.tr/> “Uyuşmazlıkta, dava konusu vergi ve cezaların dayanağı vergi inceleme raporu ve eki tutanakta davacının kanuni temsilcisi olduğu şirket yönünden vergiyi doğuran olaya, diğer bir ifadeyle tarh ve ceza kesme işleminin maddi sebebine ilişkin birtakım tespitlerde bulunulmuşsa da davacı adına kanuni temsilci sıfatıyla vergi tarh edilmesini ve ceza kesilmesini gerektiren hukuki sebep belirtilmemiştir.” Bu durum, dava konusu vergi ve cezaları idari işlemin sebep unsuru yönünden hukuka aykırı kılacağından, anılan vergi ve cezaların kaldırılması yolundaki ısrar kararında sonucu itibarıyla hukuka aykırılık görülmemiştir.

Vergi idaresi işlemlerinin konusu mümkün nitelikte olmalıdır. İdari işlem den beklenen sonuç gerçekleştirilebilir ve idari işlemin doğuracağı sonucunda hukuka uygun bir sonuç olması gerekmektedir (Gözler & Kaplan, 2015). Diğer bir ifadeyle idari işlemin konusu imkânsız ve kanuna aykırı olmamalıdır.

İdari işlemlerde imkânsızlık kavramı hukuki ve fiili imkânsızlık olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Hukuki imkânsızlık, hukuk kurallarının bir idari işlemin uygulanmasını olanaksızlaştırması olarak ifade edilmektedir. Fiili imkânsızlık ise, maddi âlemdeki olaylar nedeniyle idari işlemin gerçekleştirilememesi veya uygulanamamasıdır (Yayla, 2016). Hukuki ve fiili imkânsızlık durumları aynı hukuki sonuçları doğurmaktadır⁴⁶.

Yargı kararlarında hukuki ve fiili imkânsızlık ile ilgili hukuka aykırılıklar arasında; “vergi tekniği raporunda yer verilen tespitlere istinaden, mükellefin 2014 ve 2015 hesap dönemlerinde ÖTV’li katık kullanarak yapmış gözüktüğü üretimlerin gerçek olmadığı, geçek olmayan imalatlar sonucunda düzenlenen mamul satışlarının sahte belge olduğu, mükellef tarafından ithali yapılan baz yağların gerçekte herhangi bir üretime girmeden ve herhangi bir katık katılmadan doğrudan baz yağ olarak satıldığı tespit ve değerlendirmesi ile dava konusu tarhiyatın yapılması”⁴⁷, 2015/Nisan-Mayıs, Temmuz, Ağustos, Ekim ve Kasım dönemlerinde verdiği işgücü temin hizmeti nedeniyle kapatılan İzmir Üniversitesi’nce haksız ve yersiz tevkif edilen katma değer vergisinin iadesi⁴⁸ yer alan örneklerdir.

⁴⁶ Danıştay 13. Daire, E. 2023/3343, K. 2024/2824, T. 13.6.2024, <https://www.lexpera.com.tr/> “.... Genel olarak “hukuki imkânsızlık”, pozitif hukuk kurallarının bir idari işlemin tesisini ya da uygulanmasını imkânsız hâle getirmesidir. İptal kararlarından bağımsız olarak “fiili imkânsızlık”, hukuk kuralları cevaz vermekle birlikte maddi âlemde meydana gelen olaylar nedeniyle idari işlemin tesis edilememesi ya da uygulanamamasıdır.”

⁴⁷ Konya BİM 1. Vergi Dava Dairesi, E. 2020/125, K. 2020/477, T. 25.06.2020, <https://www.lexpera.com.tr/> “.....Davacı nezdinde yaptığı üretim yönünden yapılacak olan fiili ve somut tespitlerin dava konusu olayda önem arz ettiği, buna göre vergi tekniği raporunda yer alan tespitlerin, mükellefin organizasyonu yönünden, söz konusu üretimleri yapamayacağına ilişkin olarak bir sonuca varılması için yeterli olmadığı, bu anlamda mahiyeti itibarıyla mükellefin üretiminin tespiti bakımından yetersiz kalan vergi tekniği raporundaki bir takım olumsuz durumlardan yola çıkılarak ve sadece söz konusu tespitler esas alınarak fatura ve benzeri belgelerin sahte olarak düzenlendiği ve/veya ÖTV’li katık kullanarak yapmış gözüktüğü üretimlerin gerçek olmadığı, mükellef tarafından ithali yapılan baz yağların gerçekte herhangi bir üretime girmeden ve herhangi bir katık katılmadan doğrudan baz yağ olarak satıldığının kabulünün hukuki olmadığı, bu veriler ışığında, olayın gerçek mahiyetinin fiili ve somut tespitlerle açık ve net bir şekilde ortaya konulması gerekirken, eksik incelemeye dayalı olarak işlem tesis edildiği, bu suretle eksik inceleme ve araştırmaya dayalı olarak yapılan tarhiyatta yasal isabet bulunmadığı sonucuna varılmıştır.”

⁴⁸ Danıştay 9. Daire, E. 2019/7041 K. 2022/1800 T. 12.5.2022, <https://www.lexpera.com.tr/> “Olayda, davacı şirketin tevkifatlı işlemlerden doğan katma değer vergisi iade talebi üzerine, davacı şirketin ilgili dönem hesap ve işlemleri incelenmesi sonucunda düzenlenen vergi inceleme raporu ile davacı şirket tarafından İzmir Üniversitesi’ne verilen hizmetin “temin edilen elemanların, hizmeti alana ücretli statüsünde hizmet

Sebeple konu unsuru arasında çok sıkı bir ilişkiyle birlikte nedensellik bağı bulunmaktadır. Sebeple konu unsuru arasındaki bu illiyet bağının kopuk olması ise idari işlemi ya sebep ya da konu unsuru bakımından sakatlamaktadır. Kanunda yer alan sebep gerçekleşmiş olmasına rağmen kanunda öngörülen hukuki sonuçtan farklı bir sonuç doğmuşsa işlem konu unsuru bakımından hukuka aykırılık teşkil eder (Kalabalık, 2010).

Danıştay kararlarında sebeple konu unsuru arasında illiyet bağının kopuk olmasına ilişkin kararlar arasında, “yurt dışı menşeli bandrolsüz sigara bulundurduğunun tespit edildiğinden bahisle, 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nun 13. maddesinin 5. fıkrası uyarınca takdir komisyonu kararına istinaden 2018 yılının Temmuz dönemine ilişkin olarak re'sen tarh edilen özel tüketim vergisi ve kesilen vergi ziyai cezasının iptali”⁴⁹, “vergi dairesi müdürlüğünce adına düzenlenen ihbarnameler ve ödeme emirlerinin açılan davalara sonucunda kaldırıldığı ve iptal edildiğinden haksız olduklarının ortaya konulduğundan bahisle yargılama sürecinde zarara uğratılması nedeniyle

akdiyle bağlı olmaması gerekmektedir” şartı yerine getirilmediğinden “iş gücü temin hizmeti” kapsamında değerlendirilemeyeceği, davacı şirketin İzmir Üniversitesi'ne düzenlediği faturalar nedeniyle İzmir Üniversitesi tarafından haksız ve yersiz katma değer vergisi tevkifatı yapıldığı, alıcı tarafından yapılan tevkifatların sorumlu sıfatıyla beyan edildiği ve ödendiği, davacı tarafından verilen katma değer vergisi beyannamelerinde de kısmi tevkifat uygulaması kapsamındaki işlemlere ait bildirimin mevcut olduğunun idarece tespit edildiği, buna göre kısmi tevkifat suretiyle kendisinden haksız ve yersiz olarak katma değer vergisi tahsil edilerek hazineye intikal ettirildiğinden davacının iade talebinin reddine dair işlemde hukuka uyarlık bulunmadığı, öte yandan davacı alacağından kesilen katma değer vergilerini sorumlu sıfatıyla beyan ederek ödeyen hizmet alıcısı kurum İzmir Üniversitesi'nin, 23.07.2016 tarihli Kanun Hükmünde Kararname ile kapatıldığı, dolayısıyla, alıcı bakımından Katma Değer Vergisi Uygulama Genel Tebliğinde “Fazla veya Yersiz Tevkif Edilen Vergilerin İadesi” bölümünde belirtilen düzeltmelerin hukuki ve fiili imkansızlık nedeniyle yerine getirilemeyeceği ve bu konuda davacıya herhangi bir kusur yüklenemeyeceğinin açık olduğu gerekçesiyle davanın kabulüne, dava konusu işlemin iptaline ilişkin istinaf başvurusunu reddeden Bölge İdare Mahkemesi'nin kararı Danıştay tarafından onanmıştır.”

⁴⁹ Danıştay 7. Daire, E. 2021/431 K. 2023/2278 T. 2.5.2023, <https://www.lexpera.com.tr/> “...Asliye Ceza Mahkemesi'nin ... Esas sayılı dava dosyası incelendiğinde; davacının ikametinde yapılan aramada ele geçirilen 44.000 paket sigara yönünden üzerine atılı suçlu işlediğinin Mahkeme kararı ile sabit olduğu, kaçak sigaraların davacının ikametinde ele geçirildiği görülmekle, davacı ile sigara kaçakçılığı fiili arasında illiyet bağı bulunduğunun anlaşıldığı, ... isimli şahsın ikametinin karşısında bulunan ve depo olarak kullanıldığı anlaşılan inşaat halindeki bina içerisinde ... plakalı araçta ele geçirilen 21.000 paket sigara yönünden; olayda, ... plaka sayılı aracın davacı adına kayıtlı olmadığı ve araçta ele geçirilen sigaraları taşıma işini ... isimli şahsın üstlendiği hususunun ceza yargılaması esnasındaki ikrarıyla sabit olduğu, ceza yargılaması sonucunda araçta ele geçirilen sigaralar açısından başka bir şahsın iştirakine ilişkin delil olmadığının anlaşıldığının belirtildiği görülmekle, davacı ile araçta ele geçirilen sigaralar arasında illiyet bağının bulunmadığı anlaşıldığından, davacı adına takdir komisyonu kararına istinaden yapılan vergi ziyai cezalı özel tüketim vergisinin depo içerisindeki araçta ele geçirilen sigaralardan kaynaklanan kısmında hukuka uyarlık davacının ikametinde ele geçirilen sigaralar yönünden ise hukuka aykırılık bulunmadığı gerekçesiyle dava konusu işlemin kısmen iptaline kısmen de davanın reddine ilişkin istinaf başvurusunu reddeden Bölge İdare Mahkemesi'nin kararı Danıştay tarafından onanmıştır.”

225.000,00 TL maddi, 75.000 TL manevi tazminat istemi”⁵⁰ yer alan örneklerdir.

İdari işlemin konusuyla sebebi arasında da uygun sebep sonuç ilişkisi yani sebeple konu arasında ölçülülük olmalıdır. Konu unsuru “sebebin objektif hukuki sonucu” olurken sebep de “idari işlemin gerçekleşmesini zorunlu kılan unsur” olmalıdır. Bu duruma aykırı bir idari işlem, konu bakımından iptal edilmektedir (Yüce, 2017).

Danıştay’ın bu konudaki kararında; “...08/09/2011 tarihinde hisselerini devrederek ortaklıktan ayrılan ve şirketle hukuki ve fiili bağlantısının kalmaması nedeniyle ortaklık sıfatının kazandırdığı ibraz etmeme fiiline yönelik olarak bilgi alma ve inceleme hakkı olmayan dolayısıyla herhangi bir müdahale imkanı bulunmayan davacının, takip edilen kamu alacağına ilişkin vergilendirme dönemi ortaklık sıfatının bulunduğu döneme ilişkin olmakla birlikte yukarıda belirtildiği üzere pay devrinden sonra gerçekleşen ibraz ödevinin yerine getirilmemesi sebebiyle salınan vergi ve kesilen cezalardan sorumlu tutulması, ortaklık sıfatından kaynaklanan kusursuz sorumluluğu aşan mahiyette ölçüsüz bir müdahale olduğundan ve kendisine orantısız bir külfet yüklediğinden hukuka uygun görülmemiştir”⁵¹. Bu konuda yer alan bir diğer Danıştay kararı örneği de, “Katma değer vergisi iade taleplerinde idarenin eksiklik/olumsuzluk bildirimi üzerine bu eksiklik/olumsuzlukların idarece tayin olunan 30 günlük süreden sonra giderilmesi halinde gecikme zammının iade alacağının mahsup edileceği borcun vade tarihinden itibaren hesaplanmasına ilişkin idari düzenlemedir”⁵².

⁵⁰ Danıştay 9. Daire, E. 2022/3756 K. 2023/707 T. 14.3.2023, <https://www.lexpera.com.tr/> “...Olayda, davacının 2007-2010 yıllarında birden fazla gayrimenkul alım satım yaptığının tespit edildiğinden bahisle adına mükellefiyet tesis edildiği ve yapılan inceleme sonucunda düzenlenen vergi tekniği raporu uyarınca tarhiyatlarda yapıldığı, bu şekilde hakkında olumsuzluk tespit edilen mükelleflerin incelemeye sevkinin, yürürlükteki Kanun ve düzenleyici işlemlerin gereği olduğu, idarenin iş yükü ve iş gücü ile yasalarda da beş yıllık zamanaşımı süresi içerisinde tarhiyat yapılabileceğine ilişkin düzenleme dikkate alındığında idareye izafe edilecek bir kusurdan bahsedilemeyeceği, kaldı ki bu işlemlerin davacıya has tesis edilen işlemler olmadığı, aynı durumda olan diğer mükelleflerin de aynı şekilde incelemeye sevk edilip, vergi incelemesinin sonucuna göre haklarında tarhiyatlarda yapıldığı, nihai kararlarda da yargılama giderlerinin davalı idareye yükletildiği göz önüne alındığında, idarenin tesis etmiş olduğu işlemlerde her hangi bir kasıt unsurunun olmadığı, maddi ve manevi tazminatın unsurlarının varlığının ve davacının iddia ettiği mağduriyet ile idarenin işlemleri arasında açık bir illiyet bağı bulunduğunun hukuken itibar edilebilir nitelikte belgelerle ortaya konulmadığı gibi uğranılan zararın miktarına ilişkin hesabın da hukuken kabul edilebilir nitelikte yapılmadığı, öte yandan davacının şeref ve haysiyetini rencide edici mahiyette bir işlem ya da eylem bulunmadığı, işlem nedeniyle duyulduğu ileri sürülen üzüntü ve elemin de manevi açıdan tazmin edilmesini gerektirecek nitelik ve ağırlıkta olmadığı ve manevi tazminatın şartlarının da gerçekleşmediği sonucuna varıldığı gerekçesiyle davanın reddine ilişkin istinaf başvurusunu reddeden Bölge İdare Mahkemesi’nin kararı Danıştay tarafından onanmıştır.”

⁵¹ Danıştay 3. Daire E. 2021/953, K. 2024/3388, T. 24.05.2024, <https://www.lexpera.com.tr/>

⁵² Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, E. 2019/1078, K. 2019/666x, T. 02.10.2019, <https://www.lexpera.com.tr/> “Gecikme zammının hesaplanmasında idareye müracaat tarihine kadar

3.5. Amaç Yönünden Hukuka Aykırılık

Amaç, idari işlem ile ulaşılmak istenen nihai sonuçtur (Günday, 2013). İdari işlemin subjektif unsurunu oluşturmaktadır (Gözler & Kaplan, 2015). Vergilendirme işlemleri kamu yararı gerçekleştirmek üzere yapılır. Devletin yetkisi, devlet aracılığıyla topluma ait olduğu için kamu yararından başka bir amaç için kullanılamaz. Vergilendirme işlemi, kamu yararı dışında başka bir amaç için yapıldığında amaç unsurunun hukuka aykırılığı yani yetki saptırması ortaya çıkmaktadır (Tosuner & Arıkan, 2014). Şahsi veya başkalarının özel çıkarlarını sağlama maksadıyla yapılan vergilendirme işlemi amaç bakımından hukuka aykırılık teşkil eder (Şenyüz vd. 2026).

Vergilendirme işleminin kamu yararı dışında bir amaçla yapıldığı kapsamında 14/7/2023 tarihli ve 7456 sayılı 6/2/2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telifisi İçin Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Karamamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 1. maddesinin 1 ve 7 numaralı fıkrasının iptal talebine ilişkin Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunulmuştur⁵³. İptal talebinin gerekçesi olarak; *"Ek motorlu taşıtlar vergisi tahsilatı üzerinden yerel yönetimlere pay verilmemesinin haklı bir nedene dayanmadığı ve keyfi olduğu, dava konusu kuralın kamu yararı amacı taşımadığı, bu yönüyle hukuk devleti ilkesini ihlal ettiği, ayrıca bu durumun idarenin bütünlüğü ve yerel yönetimlerin mali özerkliğini zedelediği, bu husustaki Anayasa Mahkemesi kararlarının dikkate alınmamasının yasama organının Anayasa'dan kaynaklanmayan bir yetkiyi kullanması sonucunu doğurduğu ve Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı ilkesiyle bağdaşmadığı belirtilerek kuralın Anayasa'nın Başlangıç kısmı ile 2., 6., 123., 127. ve 153. maddelerine aykırı olduğu ileri sürülmüştür."* Ancak Anayasaya aykırı olmadığı gerekçesiyle iptal kararı reddedilmiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından verilen benzer bir kararda aynı yöndedir⁵⁴.

Depremde meydana gelen ekonomik kayıpların önlenmesi amacıyla alınan ek motorlu taşıtlar vergisinde kamu yararı amacı taşıdığı için vergilendirme işlemi amaç unsuru bakımından hukuka aykırı görülmemiştir. Ek motorlu taşıtlar vergisiyle olağanüstü bir durum olan deprem felaketinin

geçen süre ile eksikliğin/olumsuzluğun giderilmesi için yapılan bildirim tarihinden sonraki süre mükellefin tasarruf ve inisiyatifinde kaldığından bu süre için gecikme zammı hesaplanması hukuka uygun görülebilir. Ancak, iade için idareye müracaat tarihinden eksiklik bildirimine kadar geçen süre tamamen idarenin tasarrufunda kaldığından ve müracaatı değerlendirme süresi belirlilik arz etmediğinden bu süreyi kapsayacak şekilde gecikme zammı hesaplanmasını öngören idari düzenlemenin hukuka uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır."

⁵³ Anayasa Mahkemesi, E. 2023/131, K. 2023/160, T. 28.09.2023 sayılı kararı, <https://www.lexpera.com.tr/>

⁵⁴ Anayasa Mahkemesi, E. 1999/51, K. 2001/63, T. 28.03.2001, <https://www.lexpera.com.tr/>

meydana getirdiği ekonomik kayıplar finanse edilmiş ve vergilendirme işleminde kamu yararı amacı dışına çıkılmamıştır.

Genel amaç kamu yararı olmakla birlikte bazı idari işlemlerde yasanın özel olarak amaç düzenlemesi de bulunabilmektedir. Örneğin, vergi tarhında “kamu giderlerinin finansman” amacı ve “vergi cezalarında suçluları ıslah edilmesi” amacı özel amaç olarak yer almaktadır (Bayraklı, 2017). Özel amaçlar genel ve değişmez amaç olan kamu yararının sınırları içerisinde kalarak onun daha belirginleşmiş halini almaktadır (Günday, 2013).

SONUÇ

Vergi idaresi işlemlerinde hukuka aykırılıklar “yetki, şekil, sebep, konu ve maksat” unsurları bakımından oluşmaktadır. Vergi idaresi işlemleri, hukuka aykırı olduklarında menfaatleri ihlâl edilenler tarafından iptal davasına söz konusu olabilecektir.

Vergi idaresi işlemlerinin hukuka aykırı olarak iptal davasına söz konusu olabilmesi için icrai nitelikte bir vergi idaresi işlemi olması gerekmektedir. Hazırlık işlemleri, görüş bildiren işlemler, bildirici işlemler, tevsik işlemi ve teyit edici işlemler, iç düzen işlemleri, normatif olmayan idari tasarruflarla ilgili icrai olmayan vergi idaresi işlemleri kural olarak davaya konu edilemeyecektir. Ancak Danıştay kararlarında da yer aldığı üzere, idari işlemin ilgililerin hukuki durumlarını etkileyici niteliğe sahip olup olmadığının irdelenmesi gerektiği ifade edilmiştir. İcrai olmayan vergi idaresi işlemleri, ilgililerin hukuki durumlarını etkileyerek menfaatlerini ihlal ediyorsa idari davaya konu edilebilecektir.

Vergi idaresi işlemlerindeki hukuka aykırılıklar idari işlem unsurları kapsamında “yetki, şekil, sebep, konu ve amaç” bakımından yargı kararlarıyla birlikte değerlendirilmiştir. İdari işlem unsuru olarak yetki, “idari makamın bir idari işlemi yapabilme ehliyetidir.” Yetki bakımından vergi idaresi işlemlerinde hukuka aykırılık oluşturan durumlar kişi, konu, zaman ve yer bakımından incelenmiştir. Bu kapsamda ele alınan yargı kararlarındaki hukuka aykırılıklar; vergi idaresi işlemlerinde hukuki işlem yapmada yetkisizlik, yetkisiz makam tarafından vergi idaresi işlemlerine ilişkin karar alınması, zamanaşımına uğramış vergiye vergi idaresi işlemi uygulanması ve yer bakımından yetkili olmayan vergi idaresince vergi idaresi işleminin gerçekleştirilmesidir.

Vergi idaresi işlemlerinin yöntem ve biçim bakımından uyulması gereken kuralları idari işlem unsurundan şekil unsuru belirlemektedir. Vergi idaresi işlemlerinde şekil serbestliği olmayıp izlenmesi gereken usul ve yöntemler belirlenmiştir. İncelenen yargı kararlarında hem usul bakımından hem de yöntem bakımından vergi idaresi işlemlerinde hukuka aykırılıklar tespit edilmiştir. Özellikle yargı kararlarında vergi idaresi işlemlerinde şekil unsuru

bakımından esasa etkili bir şekil hatası bulunmuyorsa hukuka aykırılık olarak kabul edilmemiştir.

Vergi idaresi işlemlerinin yapılabilmesi için o işlemi yapmaya yönelten maddi ve hukuki etkenler vergi idaresi işleminin sebep unsurunu oluşturmaktadır. Vergi idaresi tarafından gösterilen sebeplerin hem gerçek hem de hukuka uygun olması gerekmektedir. İncelenen yargı kararlarındaki hukuka aykırılıklar; maddi sebebin veya hukuki sebebin olmaması, maddi sebebin veya hukuki sebebin yeterince açık olmaması ve gösterilen sebebin başka bir hukuki sonuç doğurması kapsamında oluşmuştur.

Vergi idaresi işleminin doğuracağı sonuç vergi idaresi işleminin konu unsurudur. Yargı kararlarında bu kapsamdaki hukuka aykırılıklar; hukuki ve fiili imkânsızlık, sebeple konu arasındaki illiyet bağının kopması ve sebeple konu arasında lszlğn bulunması olarak ifade edilmiştir.

Vergi idaresi işlemiyle ulaşılmak istenen sonuç ise vergi idaresi işleminin amacını oluşturmaktadır.

Vergi idaresi işleminin kamu yararı dışında kişişel, siyasi vb. amaçlarla gerçekleştirilmesi, kamu yararı dışında belirlenen özel amacın sınırlarının aşılması halinde hukuka aykırılık oluşmaktadır.

Vergi idaresi işlemlerindeki hukuka aykırılıkların yargısal denetime tabi tutularak iptal edilmesi tarafların hukuka uygun davranmasını ve idareye olan güvenlerinin artmasını sağlamaktadır. Vergi idaresi işlemlerinde verilen kararların benzer olaylar açısından aynı doğrultuda çözümlenmesi vergi yargısının önemli işlevlerinden biri olan içtihat yaratma fonksiyonunu yerine getirmektedir. Vergi yargısının içtihat yaratma fonksiyonu, vergi kanunlarının doğru bir şekilde yorumlanması ve uygulamada yargı kararlarında birliğin sağlanması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ş. (1990). *Vergi yargısı ve Türk vergi yargı sistemi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Akyılmaz, B., Sezginer M. & Kaya C. (2025). *Türk idare hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bayraklı, H. H. (2008). *Vergi uyuşmazlıkları ve çözüm yolları*, Afyonkarahisar: Celepler Matbaa.
- Bayraklı, H. H. (2017). *Vergi yargılama hukuku*, Afyonkarahisar: Celepler Matbaa.
- Candan, T. (2006). *Vergilendirme yöntemleri ve uzlaşma*, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Candan, T. (2010). *Vergi suçları ve cezaları*, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Candan, T. (2016). *Vergi Uyuşmazlıklarının Yargı Yoluyla Çözümü*, <https://turgutcandan.com/2016/03/30/vergi-uyusmazliklarinin-yargi-yoluyla-cozumu/>
- Dinçkol, H. A. *İcrai olmayan işlem türlerinden yol gösterici işlemin hukuki değeri*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 27 (2), 1107-1130.
- Gözler, K. & Kaplan, G. (2013). *İdare hukukuna giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. & Kaplan, G. (2015). *İdare hukuku dersleri*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Günday, M. (2013). *İdare hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Gündüz, M. (2016). *Türk İdare Hukukunda İcrai Nitelikte Olmayan İşlemler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kalabalık, H. (2019). *İdari yargılama usulü hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kaya, C. (2004). *Türk idare hukukunda icrai olmayan idari işlemler*, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2), 253-284.
- Kızılot, Ş. & Kızılot, Z. (2013). *Vergi ihtilafları ve çözüm yolları*, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Sezginer, M. (2011). *İdari işlem- icrailik- ayrılabilir işlem- yargısal denetim*, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 69(1-2), 241-250.
- Şenyüz, D., Yüce M. & Gerçek A. (2026). *Vergi hukuku (genel hükümler)*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tosuner, M. & Arıkan Z. (2014). *Vergi uyuşmazlıklarının idari aşamada çözümü ve Türk vergi yargısı*, İzmir: Maliye Bölümü Masaüstü Yayıncılık.
- Yayla, A. (2016). *Fiili veya hukuki imkânsızlığın idari işleme etkisi üzerine bir deneme*, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 233-271.
- Yüce, M. (2014). *Örnek uygulamalarla vergi dava rehberi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Yüce, M. (2017). *Vergi yargılama hukuku*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- 213 sayılı Vergi Usul Kanunu, 10.01.1961 tarih ve 10703 sayılı Resmi Gazete.
- 2577 sayılı İdari Yargılama Usul Kanunu, 06.01.1982 tarih ve 17580 sayılı Resmi Gazete